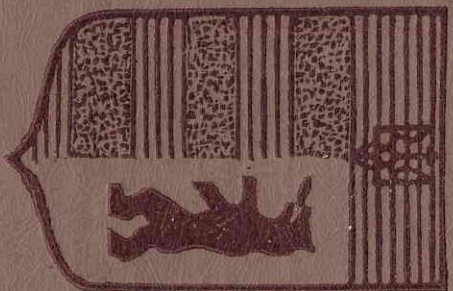

ПРОФ. А.Р. ПЕТРО СТЕРНО

КАРПАТНО-
УКРАЇНСЬКА
ДЕРЖАВА

ПЕТРО СТЕРЧО

**КАРПАТО-УКРАЇНСЬКА
ДЕРЖАВА**

**ДО ІСТОРІЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ КАРПАТСЬКИХ
УКРАЇНЦІВ У 1919-1939 РОКАХ**

Репринтне видання

**«За вільну Україну»
Львів 1994**

ББК 84.7КАН-84.4УКР

К94

Науково-історичне видання

Петро Стерчо

Карпато-Українська держава

Книга перевидана при сприянні
фондації ім. О. Ольжича в США

Головний редактор — Богдан Вовк

Відповідальний за випуск — Богдан Кондратюк

Здано до складання 10.05.93. Підписано до друку 9.01.94.

Формат видання 60x90 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний №1.

Гарнітура літературна. Офсетний друк. Умов. друк. арк. 16,9. Умов. фарбовідб. 17,3.

Обл. вид. арк. 16,2. Видавництво «За вільну Україну». 290000, Львів-центр,
вул. М. Вороного, 3.

Львівська книжкова фабрика «Атлас». 290005, Львів, вул. Зелена, 20.

С 0502000000 Без оголошення

94

ISBN 5-7707-5102-9

© Петро Стерчо, 1994

Петро Ю. Стерчо

Щирою і щедрою рукою

На перевидання в Україні книжки св. пам'яті д-ра Петра Стерча "Карпато-Українська держава", виданої під патронатом Наукового товариства ім. Т. Шевченка накладом Братства Карпатських Січовиків Канади-Америку (Торонто, 1965 рік) пожертвували:

- 1) Українсько-Американська Асоціація
Університетських Професорів — (УААУП) пок.
Автор був свого часу Головою Асоц. — 500.00 дол.
- 2) Українсько-Американська Видавнича Спілка в
Чикаго, через Мгр М. Яшко — 200.00 дол.
- 3) Інж. Олекса Палаташ, Детройт — 200.00 дол.
- 4) Д-р Василь Вереш, Нью-Йорк — 200.00 дол.
- 5) Д-р Михайло Пап, Клівленд — 200.00 дол.
- 6) Власта Довгей, Рим — 200.00 дол.

Разом через проф. Папа — 1500.00 дол.

Крім цих пожертв:

- 7) Братство Карпатських Січовиків, Відділ в Торонто
— 500.00 дол.
- 8) Друг Василь Тимко, Торонто — 200.00 дол.

Разом через друга Баєра — 700.00 дол.

Всього разом — 2200.00 дол.

ПЕРЕДМОВА ДО ДРУГОГО ВИДАННЯ КНИГИ ПРОФ. ПЕТРА СТЕРЧА "КАРПАТО-УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА"

*Народ наш, мов дитя сліпее зроду,
Ніколи світа — сонця не видав,
За ворогів іде в огонь і в воду,
Катам своїх поводитарів оддав.*

(Леся Українка).

Самоназва українців — русини вийшла з ужитку в Україні історично. Найдовше вона була штучно затримана колонізаторами в Закарпатті, однак і там, іще в 20-30-ті роки, в добу національного відродження Карпатської України самоназва русини природно поступилася загальнонаціональній — українці.

Сьогодні, в умовах відчайдушних спроб ворогів української державності повернути колесо історії в зворотному напрямі, розвалити молоду Українську державу і навести її в смертельні обійми Москви, коли реваншисти всіх орієнтацій спільними зусиллями намагаються пошматувати єдиний народ на українців, малоросів, русинів і т. п., щоб розділити між собою, доречно зауважити, що, за даними Всесоюзного (1989 р.) перепису населення, близько 80 відсотків мешканців Закарпатської області зарахували себе до українців — все корінне населення. Звідси зрозуміло, що "проблема русинів" в Закарпатті надумана, протиприродна.

Перші круки політичного русинізму, призначення якого, як засвідчує історичний досвід, — розділяти і асимілювати, з'явилися в Закарпатті на 45 році советської влади, разом з симптомами розвалу "імперії зла і насилля". В 1989 р. в Ужгороді для місцевої компартноменклатури негласно організовується серія "русинських" семінарів для вишколу ідеологів русинського сепаратизму. 17 лютого 1990 р. коштом Закарпатського обкому КПСС скликаються обласні установчі збори "Товариства карпатських русинів" (згодом "Общество пудкарпацьких русинув" (ОПР), яке в перший же день свого існування приголомшило світ "відкриттям" у центрі Європи наприкінці другого тисячоліття від народження Христа нового народу

— русинув. Виявляється, часи великих географічних відкриттів ще не минули...

Соціальною основою цього “общества” став зденаціоналізований і перефарбований в русинів-шовіністів елемент: компартноменклатурні випускники “русинських” семінарів, залишки престарілого москвофільства, вихованого в 20–30-ті рр. в Закарпатті російською білоеміграцією, і зодягнений в русинський сірак мадярський неореваншизм. Одночасно з ОПР, подібно до міфічного племені спартанів, що в кліп ока виросло із зубів дракона, в Закарпатті вигулькнула і готова когорта патологічно войовничих “теоретиків” русинського сепаратизму, автохтонними прізвищами яких інспіратори лжерусинства підписують “русинські” інсинуації в українофобній пресі.

Політичний русинізм як явище соціальне виник не на порожньому місці, він є логічним продовженням політичного русинізму 20–30-х років. ОПР, а точніше ті внутрішні і зовнішні сили політичної реакції, що маскуються під його вивіскою, взяли на озброєння унікальний колоніальний досвід цісарської Мадярщини, відточений до філігранної досконалості мадярським фашизмом 20–30-х років, який змагав у ті роки до розвалу ЧСР і повернення Закарпатської України в мадярське ярмо.

Теперішні ідеологи політичного русинізму і сепаратизму механічно перейняли із арсеналу своїх предтеч доби регента Міклоша Горті абсолютно всі засоби духовного геноциду і політичних диверсій: створення підставних політичних структур, що виступають від імені народу, проти якого працюють; запозичення лжерусинського політичного словоблуддя; “язичія”; розпалювання політичної нестабільності, територіального, економічного і релігійного сепаратизмів, українофобії; цілеспрямована дискредитація провідної сили українського національного відродження — Галичини, лідерів демократичних структур. Навіть відлік часу в Закарпатті прив’язали до Будапешта, хоча Закарпаття географічно знаходиться в годинному поясі не Мадярщини, а України.

До роздмухування в Закарпатті політичної нестабільності і сепаратизму, крім тих сил, що затаїлися за ширмою ОПР, під соусом відстоювання прав “корінного народу” і інших національностей доклалися і вожді Товариства угорської культури (КМКС). Їх вкрай деструктивна автономно-сепаратистська діяльність, зафіксована в публікаціях лідерів в союзницькій їм компартноменклатурній багатотиражній пресі за 1990–1993 рр., газетах “Новини Закарпаття”, “Молодь Закарпаття”, “Єдинство-плюс”, а до 1992 р. і в “Закарпатській правді” та різних районних і міських газетах, ще одержить в майбутньому належну моральну і етичну оцінку соціологів і істориків. Лідер

ри КМКС з самого початку демократичних реформ стали на бік реакції, в опозицію до демократичного руху, залякували закарпатців приходом жовто-блакитного тоталітаризму на зміну червоному, наступом українського націоналізму, найбрутальнішими методами розпалюють ворожнечу до Галичини. І це в умовах тих свобод, які їм надала Україна і якими не користується жодна діаспора світу.

Нагнітання в Закарпатті різних форм сепаратизму, українофобії, роздмухування невдоволення населення перебігом економічних реформ, зростанням цін, цькування всього українського, ширення різних політичних чуток здійснюються реваншизмом глибоко продумано і цілеспрямовано: в чергах, на вокзалах, в електропоїздах, засобами масової інформації, монополізованими псевдорусинською владою. “Чим гірше в Україні, тим краще” — ось принцип неореваншизму. Звинувачуючи нашу незалежну Україну у всіх теперішніх негараздах, неореваншизм і словом не обмовлюється про роль, яку в катастрофічному розвалі економіки і спустошення внутрішнього ринку України, і зокрема в Закарпатті, зіграли саботаж економічних реформ антиукраїнськими владними структурами і відкриття ними усіх шляхів контрабандного туризму в Мадярщину, Югославію, Польщу, Туреччину. Під прикриттям розмов про “національне відродження русинув”, прав національних меншин в Закарпатті, в місцях проживання мадярського населення, як, наприклад, в околицях Чопа і на Берегівщині, зникли дорожні назви сіл, площ, вулиць державною українською мовою, почастишали випадки дискримінації учителів, які недостатньо володіють мадярською мовою, а в м. Берегово українську, або ж, як тепер дехто в Закарпатті висловлюється — русинську школу-інтернат щойно реорганізовано в мадярську гімназію, хоч відомо, що за останні роки русинських сиріт і напівсиріт в Закарпатті не поменшало. В Мукачеві, в самому центрі міста, з’явилася грандіозна стела з цілою низкою вмурованих в неї бронзових барельєфів, які увіковічують “щасливе” підколоніальне минуле Закарпаття. Очевидно, до проявів поглиблення “дружніх” українсько-мадярських взаємин, що мають місце за декілька останніх років, слід зарахувати й появу спостерігачів з Мадярщини на деяких виборчих дільницях Берегівщини в 1991 році. Їх цікавило, як проходять вибори “на наших” (тобто “їхніх”) “північних землях”. В цьому плані характер українсько-мадярських міжнародних відносин красномовно висвітлює і гостинний напис, зроблений фосфоросцентною жовтою фарбою групою туристів з Мадярщини на стелі Ворітського (Верезького) перевалу — давніх воріт у Закарпатську Україну: “ÜDVÖZÖLYÜK MADYARORSZÁGON!” — “ВІТАЄМО В МАДЯРЩИНІ!”, і поруч: “TALPIA MADYAR” — “МАДЯРЩИНО, ВСТАНЬ З КОЛІН!”

“Возрожденію угроросов”, на думку певних сил в Мадярщині, сприятиме і укладене 31 березня 1992 року “намерение-соглашение”, підписане, з одного боку, злостивим українофобом, біологом за фахом, “председателем ОПР І. Турьяницьом”, а з другого — проректором Ніредьгазького пединституту д-ром Удварі Іштваном. Вищезгаданий “председатель” дозволяє собі без будь-якого запрошення з’явитися в “русинський парламент” Закарпаття і відчиняти двері найвищої в області державної установи копняком топанки (черевика). Під час однієї із сесій облради його слова “Из трупом України треба кунчати” завоювали йому симпатії усіх присутніх там українофобів — державних мужів Закарпатської України. Однак повернімося до “намерения-соглашения”. В цьому міждержавному документі, між іншим, сказано: “...Кафедра украинской и русинской филологии Ниредьгазского пединститута может оказать весомую помощь подкарпатским русинам в исследовании и публикации истории русинского языка и литературы, .. ми с удовольствием опубликуем новейшие исследования в области русинистики, проводимой в Закарпатье”. Доцільно зазначити, що “благородні” наміри вчених-“русиністів” в Закарпатті і дружній Мадярщині зробили б велику послугу науці, якби зосередили свої інтелектуальні зусилля на дослідженні, насамперед, “найсприятливішого” для розвитку русинської мови і культури періоду: 1860-1914 рр., що передував Першій світовій війні. За законом “APPONYI”, утвердженим урядом Мадярщини в 1908 році, в Мадярщині у всіх сферах громадського, культурного і релігійного життя було заборонене вживання мов всіх національних меншин (поборники прав нацменшин в Закарпатті — NOTA BENE), в тому числі і мова “отдельного наруда — угроросов”. Перед Першою світовою війною в Закарпатській Україні було закрито всі без винятку українські (руські) школи, заборонено книгодрукування українською (руською) мовою, кирилицю замінено латинським алфавітом, повністю латинізовано богослужіння в руських церквах. Духовний етноцид став способом життя угроросів. Цілком реальними стали ознаки їх повного національного виродження. Ще одне-два покоління виваженого етноциду і русинам-українцям Закарпаття не уникнути б трагічної долі русинів-українців Потисся — повної мадяризації. До речі, дослідження денационалізації і асиміляції в XVII-XIX століттях українців Потисся, яке зараз вважається північно-східною Мадярщиною, для науковців-русиністів не менш багатообіцяюча сфера діяльності, ніж дослідження передвоєнного Закарпаття. Висвітлення вченими-русиністами найчорніших плям в історії Закарпаття і Потисся заслуговує на заохочення як з боку уряду України, так і Мадярщини. Вирішення цих актуальних проблем гарантує світову славу

“русиністам” Закарпаття і братньої Мадярщини.

В “намерения-соглашения” вдихнула “життя” позитивна резолюція проректора Ужгородського університету Опіярі від 09.04.1992 р., який відає “вопросами” русиністики.

Намісник президента України в Закарпатті п. Країло високо оцінив заслуги вождя ОПР І. Турьяниці перед Закарпаттям, включив його в список на позачергове придбання машини. Вождєві в “русинських” справах доводиться багато роз’їжджати по всій області і за її межами.

“Языковой вопрос” є одним із горбоконикив політичного русинізму, тому доцільно хоча б в декількох словах зупинитися на його історії. Після поневолення в XI-XIV ст. краю мадярами Закарпаття було ізольоване від матірньої України не тільки протиприродним політичним кордоном, але й географічним чинником — пасмом мало де прохідних карпатських хребтів. Таке геополітичне розташування Закарпаття сприяло послабленню мовних, культурних і соціально-економічних зв’язків між українцями по обидва боки Карпат. Національний розвиток української мови в умовах ворожого мовного оточення був фактично, аж до розвалу Австро-Угорської імперії, загальмованим на рівні часів Київської Русі. Мова українців Закарпаття впродовж століть була помітно засмічена словами колоніального походження, — мадярськими, швабським діалектом, румунськими, словацькими, чеськими і, меншою мірою, польськими. Однак найбільшої шкоди українській мові і культурі в Закарпатті було завдано російськими купцями, які ще за царя Петра I, на самому початку XVIII ст., стали зводити “духовні мости” між карпатоукраїнцями і їх “єдинокровними братіями” на сході — московитами. Вони завозили і поширювали в Закарпатті московські букварі, псалтирі та інші церковні книги, написані на російсько-церковно-старослов’янській мові. Ці букварі і псалтирі були тими книгами, з яких українці Закарпаття понад 200 р. навчалися грамоти і “рідної мови”.

Створення в Закарпатті в 1990 році ОПР дало поштовх до поглиблення і релігійних відносин між Україною і дружньою Мадярщиною. Це позначилося перш за все на поживленні стосунків Мукачівської і Львівської греко-католицьких епархій (МГКЄ і ЛГКЄ) з Остригомським архієпископством в Мадярщині. Спочатку, до проголошення Україною суверенітету, єпископи МГКЄ І. Семедій та Ф. Головач як віддані патріоти братньої Мадярщини, разом з підпорядкованим їм духовенством, доклали усіх зусиль, аби не допустити об’єднання МГКЄ з ЛГКЄ. Коли ж Україна стала незалежною державою і агітація за підпорядкування МГКЄ церкві іншої держави стала суперечити нормам міжнародної юриспруденції, ці політики заспівали

іншої, для ока «блискавично» переорієнтувались на Апостольську столицю. Владика Кир Іван Семедій, м'яко кажучи, говорить неправду: «Наша Мукачівська єпархія протягом століть була "Еклезія суї юріс" (єпархія без посереднього підпорядкування Римському престолу), статус, який хочемо зберегти". І таки домігся підпорядкування МГКЄ Ватикану. Кому завгодно, аби тільки не Києву. Про цей факт "русинська" преса повідомляла з тріумфом.

Владика Кир Іван Семедій до останнього часу, користуючись своїм високим духовним саном, не дозволяв корінним закарпатцям греко-католикам створити при катедральному соборі в м. Ужгороді церковну двадцятку і правити богослужіння рідною українською мовою, бо, бачте, українці в Закарпатті в меншині і недоцільно для поодиноких переселенців — галичан — українців здійснювати богослужіння українською мовою. Це в Закарпатті, на думку І. Семедія, ущемило б права русинської "більшості". На сумлінні релігійних розкольників-сепаратистів і зовсім несумісне з християнською мораллю цькування єпископа МГКЄ Івана Маргітича, який обстоює національну і релігійну єдність українців Закарпаття і Прикарпаття. Лідери релігійного сепаратизму не можуть пробачити І. Маргітичу слова щирої правди, сказані ним в його цінній праці "Єдність віри і народу" (Рим, 1991 р.), що повністю відображає сучасний стан релігійного життя греко-католиків МГКЄ. В цій праці, між іншим, сказано: "...ми, русини-українці протестуємо, щоб нас хтось тайком проти нашої волі роз'єднував чи кудись приєднував. Тайно перед віруючими зібрані підписи, так же тайно були перенесені до Угорщини і угорським посланцем були вчасно доставлені до Риму ще перед початком Синоду. А це ми вважаємо вже не чесним і не справедливим поступуванням. І хай про це судить світ!" Ось яким шляхом єпископи І. Семедій та Ф. Головач домоглися для МГКЄ статусу "Еклезія суї юріс".

Неважко уявити, які уроки релігійного і національного єднання вірникам Закарпаття дадуть випускники Мукачівської духовної семінарії (МДС), підпорядкованої такому єпископові як І. Семедій. Дійшло до того, що в 1993 р. І. Семедій відмовився висвятити сімох прекрасно підготовлених випускників МДС в сан священників тільки за те, що вони наважилися віднести себе до українців, вважають слова русини і українці назвою одного і того ж народу. Коли ж ці сім випускників на їх прохання були висвячені у Львові Первоієсархом Греко-Католицької Церкви в Україні, кардиналом Кир Мирославом Любачівським, єпископ І. Семедій, незважаючи на великий брак греко-католицьких священників в постколоніальному Закарпатті, відмовився надати їм місця в незайнятих парафіях, запрошує туди для Бо-

гослужінь "грамотних" священників аж із Словаччини, оплачує їм відрядження з каси МГКЄ. В умовах Державного суверенітету України українцям греко-католикам Закарпаття знадобилося майже два роки напруженої боротьби аби домогтися у єпископа І. Семедія права проводити Службу Божу в Ужгородському катедральному соборі українською мовою.

Договір між Україною і Мадярщиною про гарантії прав національних меншин знайшов своє втілення не тільки з боку України, в Закарпатті, але і в Мадярщині. В 1992 році в Будапешті було створено Товариство русинів-українців Мадярщини, головою якого був О. Русин. Інформації О. Русина по радіо "Свобода" про життя в Мадярщині української діаспори та про політику Мадярщини щодо України в Будапешті викликали захоплення далеко не у всіх. Після усунення О. Русина від головування в Товаристві керувати стала більш компромісна щодо влади Я. Гортяні. Товариство русинів-українців стало російськомовним і тепер мовчить, як і радіостанція "Свобода", про українські справи Мадярщини.

Цікавий збіг обставин: слідом за Товариством русинів-українців в Будапешті, як за помахом чарівної палички, з'явилося і підставне "общество" — Організація русинів Мадярщини на чолі з Gaborom Gottingerom, прізвище якого в журналі "РУСИН" (3/1992), що виходить у Словаччині коштом Москви і Будапешта (незалежні русини-українці Пряшівщини ледве спроможні видавати навіть найдешевшу газету), подано в слов'янізованій формі — Габріель Гаттінгер. Назва цієї організації підкреслює, що в Мадярщині, крім русинів-українців, тобто просто українців, живуть іще і якісь рафіновані русини на кшталт Gaboro Gottingera. В Україні, на відміну від Мадярщини, процес демократизації, очевидно, ще не зайшов так далеко, в Закарпатті створено поки що тільки єдине Товариство угорської культури, а "общества" спикельської та чонговської культури ще не визріли.

Очевидно, що іще донедавна толерантні, довірливі і сповнені взаємосимпатій стосунки, що встановилися в Закарпатті між корінним українським населенням і мадярською меншиною іще з часів Карпатської України, не скоро будуть поліпшені внаслідок шкоди, заподіяної їм сепаратно-авантюристичною політикою вождів КМКС та його зовнішніми координаторами, проявами міжетнічної нетактовності і амбітності, мусуванням надуманої "проблеми русинів", розпалюванням в українському народі внутрінаціональних чвар. Міжетнічні відносини повинні будуватися на взаємоповазі, доброзичливості, терпимості. В цій делікатній сфері не допустимі національне чванство і маніпуляції з окраденою свідомістю однієї із сторін.

Маріонеткові політичні структури ворогів української державності, як, наприклад, “Общество пудкарпацкых русинув”, “Пудкарпацька республіканцька партія” (ПРП), які за підсунутим їм реваншистським спектаклем начебто репрезентують гнаний русинський народ, — це воістину сатанинський винахід, диверсія в стані української ментальності, універсальна політична ширма, що дозволяє зовнішнім ворогам України і їх лобі в Закарпатській обласній Раді народних депутатів та у Верховній Раді України здійснювати проти України найпідступніші політичні диверсії. Ці диверсії, що виходять, начебто, від шовіністів-сепаратистів з ОПР, дозволяють закулісним ворогам України імітувати перед світом бездоганні політичні, економічні й культурні відносини з Україною, в числі перших гучно на весь світ визнавати суверенітет України, демонстративно вітати Світовий конгрес українців, з показною доброзичливістю перед юпітерами телекамер одною рукою підписувати з Україною різні міждержавні договори про дружбу і співробітництво, а другою, що поза полем зору телекамер, штовхати Україну в прірву. Така тактика дипломатії в очах світової громадськості гарантує недругам України престиж чесного партнера, анонімність і алібі. Підкинутий ззовні букет сепаратизмів та інших негативів виглядає для невтаємниченого суто внутрішніми проблемами України. Підставне політичне чупе-радло, як ОПР, ПРП чи “временное правительство Пудкарпацкой Русі” має лише одне призначення — відвертати увагу громадськості від закулісних, справжніх лиходіїв, бути для них громовідводом і, зрозуміло, не задарма.

У цьому плані повчально ознайомитися з долями колаборантів А. Бродія і С. Фенцика, які в 20-30-ті роки були таким політичним чучелом для режиму Міклоша Горті, вождями “русинських” промадярських партій, які за сценарієм Будапешта баламутили своїх співвітчизників політичним русинізмом, сепаратизмом, агітували за плебісцит на користь Мадярщини. Їх діяльність в 1938-1939 рр., як дві краплі води, до найдрібніших деталей збігається з діяльністю нинішніх ОПР і ПРП. Дзеркальне відображення. Своєю “русинською” політичною діяльністю А. Бродій і С. Фенцик підготували ґрунт для окупації в березні 1939 р. Карпатської України, спричинилися до винищення мадярами десятків тисяч карпатоукраїнців, у т. ч. і всієї національно свідомої інтелігенції. За національне відступництво Будапешт проштовхнув А. Бродія в 1938 р. на посаду прем'єра Карпатської України, а С. Фенцика зробив міністром економічних справ. Після розправи Мадярщини над Карпатською Україною Будапешт, в подяку за великі послуги йому, ввів своїх прислужників до складу мадярського парламенту — представляти там інтереси понево-

лених карпатоукраїнців. Нині, за поданням “русинської” (!) обласної Ради народних депутатів Закарпаття, обласна прокуратура (теж “русинська”!) посмертно реабілітувала національного злочинця Карпатської України А. Бродія як національного героя карпато-русинського народу, “вождя національного відродження русинів” в 20-30-ті роки, на сумлінні якого десятки тисяч закатованих мадярським нацизмом українців Закарпаття. То хто ж в обласному парламенті Закарпаття захопив владу? До речі, та ж “русинська” облрада, всупереч загальноприйнятим міжнародним нормам, шматує область на національні кантони, наприклад, утвердила Берегівський район як угорський національний (а не культурний) автономний округ, хоч поруч угорці мають свою державу. Ось яка “русинська” влада отаборилася в обласному центрі.

Ближчим до нас прикладом “видатного русинського політика”, що зробив блискучу кар'єру на “русинській національній ниві”, історичному безпам'ятстві свого народу, є М. Томчаний, уродженець м. Ужгорода, який після спеціального “русинського” вишколу в 1990 р. став першим головою ОПР. Його розпирав “русинський націоналізм”, він галасував про “українізацію русинів Пудкарпацкой Русі”, “український геноцид”, пророкував недалеко окупацію Закарпаття “Галіцією”, репетував про наскоки на Закарпаття галіціантів-екстремістів, мазепинців, бандерівців, жовто-блакитників. Серед українофобів Закарпаття і досі в ходу цькування галичан, започатковане при першому вождеві ОПР: “Перед тьма галіціантами-українцями наш чулвік русин живота не має, ушыткі високі пости окупували”. Коли ж М. Томчаний виконав соціальне замовлення, вдячна Мадярщина нагородила “видатного русинського політика ХХ ст.” мадярським громадянством, фешенебельною квартирою в Будапешті, кадїллаком, високою і високооплачуваною службовою посадою. Потенційний імператор “Русинії”, “борець за національне висвобождение русинского народа” після цього назавжди покинув “Пудкарпацьку Русь”, переселився в Будапешт і залишив “свуй горячолубимый руснацкий народ у вукраюнской окупації”.

За словами М. Томчания і його соратників, становище русинів у Закарпатті жалюгідне, їх “жорстоко українізують”. Парадоксально, що становище русинів в Україні, за Карпатськими хребтами, кардинально відрізняється від їх становища на землі предків. В Україні вони займають найвищі державні пости: віце-прем'єра України, заступника голови Верховної Ради України, міністра економіки України, міністра зовнішньоекономічних зв'язків. Десятки вихідців із Закарпаття є академіками АНУ, членами-кореспондентами АНУ, очолюють вузи України, науково-дослідні інститути і відділи, а у

Львівській області навіть пост голови Львівського обласного управління МВС України. Тож закономірно виникає питання: які сили в Закарпатті перебивають доступ корінним закарпатцям до високих обласних посад, в той час як на решті території України вони посідають найвищі державні пости?

Сприятливий ґрунт для відродження в Закарпатській Україні політичного русинізму в постколоніальну добу був закладений багатовіковим духовним геноцидом карпатоукраїнців за мадярської неволі, потім повним винищенням карпатоукраїнської патріотичної інтелігенції в 1939-1944 рр. мадярським фашизмом. Не сприяла духовному одужанню карпатоукраїнців і півстолітня політика великодержавного інтернаціоналізму і злиття націй, що проводилася в Закарпатті російським імперіалізмом. Колоніальна пропаганда впродовж багатьох віків на поневоленних теренах України, особливо в Закарпатті, цювала найменші прояви національного і культурного життя, намагалася вирвати із свідомості поневоленого народу перш за все духовні цінності, шматувала єдиний народ на українців, малоросів, русинів, малополяків, лемків, зводила між ними протиприродні політичні кордони і... зросійшувала, мадяризувала, ополячувала, румунізувала, чехізувала. Оце і є механіка політичного русинізму в дії.

Розглянемо, хоча б поверхово, у що на сьогоднішній день українському народові обійшлося політичне русинство, плеємна пошматованість і накинута колонізаторами історичне безпам'ятство.

За статус-кво, що склався в Європі після розвалу Російської імперії і проголошення в 1991 р. Україною суверенітету, за межами окраденої в минулому України опинилися обширні українські етнічні землі. Південь Буковини і Мараморощини нині інтенсивно асимілюється Румунією. Розірвана навпіл Лемківщина не менш інтенсивно денационалізується Словаччиною і Польщею. До Польщі у свій час, крім того, відійшли Рясівщина, Надсяння, Холмщина, до Білорусі - Берестейщина. Під Москвою залишилися на сьогодні майже повністю змосковщені східні і північно-східні українські етнічні землі: Кубань, Воронежщина, Білогородщина, Курщина. Процес денационалізації і асиміляції українців особливо жорстоких і диких форм набув на українських історичних землях Потисся, що нині становлять північно-східну Мадярщину: землі Біхарщини, Ніру, Солноцької, Соболчської, Сатмарської, Боршодської, Земплинської і Абадуйської Жуп були повністю змадяризовані ще в кінці минулого і на початку нашого століття. Ціле століття, що передувало розвалі Австро-Угорщини в Потисянській Україні від півдня Біхарщини (Доброчинщини) до Карпатського водорозділу лютував мадярський етноцид, мусувалось політичне русинство. Звернімося до офіційної мадярської

демографічної статистики. Згідно з явно заниженими оцінками мадярського етнографа А. Паладі-Ковача на початку другої половини минулого сторіччя в Потисянській Україні ще проживало близько 40-50 тис. українців, які в мадярських документах числилися русинами. За даними першого Всемадярського перепису населення в 1869 році внаслідок мадяризації чисельність українців в Мадярщині скоротилась до 26 тисяч. Наступний перепис населення в 1880 році виявив в Потиссі уже лише близько 6,5 тисяч українців, а згодом, в 1930 році потреба в графі "русин" у бюлетнях перепису уже відпала взагалі. Все автохтонне українське населення Потисся, висловлюючись по сучасному уже було мадяромовним. Сьогодні тільки розкидані по всій північно-східній Мадярщині греко-католицькі храми (мадяри-римокатолики) і властиві населенню цього регіону чітко виражені антропологічні ознаки, характерні для української нації, є свідками злочинної асиміляційної політики Мадярщини. Таким чином напередодні розвалу Австро-Угорщини історичний ареал українців був звужений до теперішнього україно-мадярського кордону. Українське населення в Румунії з 1945 до 1977 рр. за рахунок планованої асиміляції за різними даними скоротилося з одного мільйона до 55 тисяч. На жаль статистичних даних про зміну чисельності українців в Румунії за останні шістьнадцять років немає. В Пряшівщині з часів другої світової війни за рахунок штучного ословачення кількість українців на 1980 р. скоротилась з 400 до 109 тисяч, і до 30,7 тисяч на 1991 р., при цьому, аби інтенсифікувати процес денационалізації залишків українства Пряшівщини, уряд Словаччини не проминув розділити їх на русинів і українців. Що стосується цілеспрямованої асиміляції українців Польщею і Росією, то тут масштаби взагалі астрономічні і вимагають в ретроспективі окремого дослідження. Варто зауважити, що тільки в 1944-1947 рр. Польща депортувала з підвладних їй українських етнічних земель 500 тисяч українців в ССРСР, і ще 150 тисяч розпоронила по всій Західній Польщі. Всі вони числилися в Польщі русинами, а виселялися звідти як українці. Нині уряд Польщі визнав ці депортації несправедливими, визнав право польських українців повернутися на свої етнічні землі, однак репатріанти у відповідних документах знову змушені реєструватися як русини... Під час депортації в 1944-1947 рр. десятки тисяч етнічних українців крім того були знищені польськими каральними загонами. Організований Москвою в 1932-1933 рр. великий голодомор в Україні забрав життя 7-10 мільйонів українців. Якби, за розрахунками вчених-демографів, Москва не піддала Україну штучному голодомору, не депортувала на простори Росії мільйони українських сімей і не проводила в Україні політики штучного злиття націй, то населення України нині становив-

до б щонайменше 90 мільйонів. Ця страхітлива статистика викриває справжнє призначення реанімованого нині ворогами України політичного русинізму: розділяти українців і асимілювати, утримати їх в ролі етнічної сировини для сусідніх державних народів.

Всі ці безпрецедентні відчуження територій і незліченні людські втрати, спричинені примусовим розчиненням українців у сусідніх народах є, з боку України, даниною колоніальному минулому, ясиром, непомірною платнею за довготривалу бездержавність і накинута українцям історичне безпам'ятство.

Брутальний політичний спектакль "борцов за національное высвобождение русинского народа из пуд вукраїнской окупации", що нині розігрується зовнішнім неореваншизмом і його п'ятою колоною в Закарпатті, висвітлює трагедію народу, в якого вкрадено досвід попередніх поколінь, демонструє, наскільки небезпечною для свободи народу є його упослідженість колоніальним минулим: історичним безпам'ятством, національним нігілізмом, бездержавним мисленням, споживацькою психологією. Замість того, щоб мобілізувати населення давньої української землі на розбудову своєї держави, допомогти молодій державі твердо стати на ноги, місцева влада чинить відчайдушний опір національному відродженню карпатоукраїнців, намагається утримати їх в стані історичного і національного безпам'ятства. Доводиться з гіркотою констатувати, що окупантам впродовж їх багатовікового панування в Закарпатті вдалося викривити національну самосвідомість автохтонного українського населення, зациклити його на вдоволенні матеріальних потреб, відучили нас заглядати в перспективи завтрашнього, а тим більше післязавтрашнього дня. Нині в Закарпатті можна почути: "А що нам, крім злиднів, дала незалежна Україна? Інша справа, якби нас прийняла Мадярщина, там є все". Людині, ураженій споживацькою психологією і національним нігілізмом, важко усвідомити, що жодному народові ніхто нічого і ніколи не давав задарма, що благополуччя народу є справою винятково його ж рук. Привчений дивитися на навколишній світ кризь вузьку щілину матеріальних запитів, роз'ятрений українофобною пропагандою обиватель гарячкує, йому тут же, за один день Української державності подавай такий же добробут, який мають найзаможніші народи світу. Йому невтямки, що ті народи не одну сотню років ішли до теперішнього їх демократичного устрою і добробуту. Мадяри, наприклад, 350 років змагались за визволення з турецького, а потім австрійського рабства, і цей шлях для них теж не був встелений трояндами. І зараз у Мадярщині нікому не приходить в голову зітхати за брежнєвськими ковбасними часами. Мадяри будують свою державу. На Закарпатті однак безнаціональні ковбасні настрої нині культи-

вуються неореваншизмом всіх орієнтацій.

Одною з найвагоміших причин теперішнього сумного стану нашої національної самосвідомості є те, що вороги України з найдавніших часів практикували подвійні моральні стандарти і подвійні критерії оцінок національної гідності. Такі риси, як патріотизм, волелюбство, пошана до власної історії, культури, мови, національних провідників і героїв для панівних в минулому народів, наприклад, мадярів, росіян чи поляків однозначно, без будь-яких застережень віднесені до їх вищих національних чеснот і шляхетності. Стосовно українців ті ж чесноти колоніальна пропаганда немилосердно ганила, розцінювала їх, як прояви національної ницості, примітивізму, нецивілізованості.

На жаль, "духовний занепад" в Україні зачепив не тільки простий люд, він глибоко вразив і той прошарок народу, який прийнято вважати національною інтелігенцією. Здеморалізована і соціально-обезличена довготривалим фізичним і духовним колоніальним терором інтелігенція нині, як правило, не усвідомлює свого особливого соціального статусу та пов'язаної з ним моральної й інтелектуальної відповідальності за долю власного народу, вичікує, що чорнову роботу щодо розбудови власної держави зробить хтось інший, жменька демократів, що потрапила в теперішні владні структури. При цьому не береться до уваги, що цій жменці демократів протистоять всі старі паразитичні компартноменклатурні структури, внутрішній і зовнішній реваншизм всіх орієнтацій. Псевдоінтелігенція тільки тим і зайнята, що із свого міщанського затишку в цей критичний для України час, за старою звичкою, прищепленою колишніми колонізаторами, нарікає на свій "безталанний" нарід, рахує помилки демократів та бездумно поширює в народі дезінформацію, вміло підкидувану ворогами Української державності. Та все ж будьмо об'єктивні, проблеми наші кореняться не в народі, а в національно аморфній і здеморалізованій інтелігенції. Нині історія подарувала інтелігенції шанс сплатити своєму народові численні борги, очолити національне відродження і розбудову вистражданої Української держави. Державність є найвищим здобутком народу. Тимчасові матеріальні негаразди, які тепер випали на нашу долю, не йдуть ні в які порівняння з жертвами, які на вівтар свободи поклав наш народ в минулому. Тут варто нагадати, що на прилавках Афганістану в часи десятилітніх визвольних змагань афганців з-під московської окупації було не більше продуктів, ніж нині на наших. Малочисельний, але волелюбний і мужній афганський народ відповів на зазіхання суперімперії, озброєної до зубів найсучаснішою зброєю, категоричним ні, вистояв, не дав спокусити себе обіцянним Москвою раєм. Афганістан заплатив за національну свободу і державність не тільки десятиліттям небачених злиднів і голоду,

але і мільйоном життів своїх синів і дочок. Безсумнівно, що здоровий глузд візьме верх і в Закарпатті, населення якого не проміняє своєї державності на шмат мадярської гурки чи московської “варенки”.

Аби вибити ґрунт з-під політичних спекуляцій ворогів України карпатоукраїнців, необхідно повернути карпатоукраїнцям їх історичну і культурну спадщину, імена дискредитованих колоніальною пропагандою національних провідників, культурних і державних діячів, борців за національне визволення. Духовне відродження українського народу, повернення йому історичного досвіду попередніх поколінь є нині однією з найвагоміших передумов утвердження української державності.

Майже 55 років минуло з того часу, коли 16 березня 1939 р. заходило сонце Карпатської України, коли на неї спустилася ніч п'яти довгих років мадярсько-фашистської окупації, жорстокого фізичного і духовного етноциду. За короткий час режим Міклоша Горті винищив понад 115 тисяч закарпатців, у т. ч. всю молоду національно свідому інтелігенцію, цвіт Карпатської України, її надію. Мадярський фашизм тоді не просто обірвав національне відродження Карпатської України і навернув її на свої пекельні колоніальні круги, він знищив духовну еліту цілої гілки українського народу, відкинув національну самосвідомість карпатоукраїнців у минуле століття, на доволошинський рівень. Мислячий прошарок карпатоукраїнців винищувався окупантами методично і цілеспрямовано. Разом з тим нищилась і пам'ять про Карпатську Україну. За планами Мадярщини питання карпатоукраїнців назавжди повинно було зійти з порядку денного історії, українців зібратися депортувати вглиб Угорщини.

Десятки тисяч біженців з Карпатської України, повіривши советській пропаганді, шукали порятунку від мадярського терору в СРСР, але замість сподіваного притулку знайшли смерть в катівнях НКВД, концтаборах і на каторжних роботах. Коли ж у 1945 р. Карпатська Україна увійшла до складу СРСР, карпатоукраїнці, як і напередодні Першої світової війни, знову залишились без національної еліти, інтелектуального захисту.

Імперська московська і мадярська історіографії наклали табу не тільки на історію Карпатської України, але й на її ім'я. Здобуття Карпатською Україною державності розцінювалося Москвою як “дурної пример” для інших регіонів поневоленої України.

Та всі старання московської і мадярської історіографії піддати забуттю історію Карпатської України та ім'я її президента А. Волошина були марними. В 1939 р. незначній частині карпатоукраїнської інтелігенції вдалося уникнути лабет мадярських і московських спецслужб, вирватися на Захід. Вони й зберегли для майбутніх поколінь

українців пам'ять про найсвітліші сторінки з історії Закарпаття.

Історіографії Москви і особливо Мадярщини, борючись з міфічною “українською загрозою”, піддали історію Карпатської України брутальним фальсифікаціям, звели навколо неї глуху стіну замовчування, а ім'я геніальної людини -президента Карпатської України Августина Волошина -дикому шельмуванню.

Пропаганда Мадярщини і Москви інкримінує А. Волошину пролиття крові січовиків Карпатської України в березні 1939 р., ціною якої начебто Карпатська Україна здобула незалежність. Звинувачують його в пособництві фашизму, ототожнюють правопорядок в Карпатській Україні з фашистським режимом.

Автори подібних інспірацій добре обізнані з психологією людини, вихованої советською тоталітарною системою. Досить поруч з прізвиськом якоїсь видатної особи повісити один із безвідмовно діючих політичних ярликів, як, наприклад, політичний авантюрист, пособник фашизму, ворог народу, буржуазний націоналіст, і видатна навіть особистість в очах обивателя вже безнадійно скомпрометована.

Звідки закарпатцям знати, що А. Волошин і його соратники створили незалежну державу Карпатську Україну не шляхом кривавої революції чи громадянської війни, а суто парламентським шляхом, без жодної краплини крові, без жодного пострілу. В цьому виявився геній А. Волошина як політика і дипломата. Карпатська Україна як держава постала подібно як два десятиліття перед тим завдяки генію Т. Масарика на руїнах Австро-Угорщини виникла Чехо-Словаччина. Видатний письменник Закарпаття В. Гранджа-Донський мав усі підстави назвати А. Волошина — Масариком Закарпаття. Кров синів Карпатської України була пролита не на шляху державотворення, як це зображує мадярська пропаганда, а пізніше, вночі 15 березня 1939 року, коли орди фашистської Мадярщини накинулись на Карпатську Україну, щоб поневолити її нарід, загарбати нашу землю. В інтерпретації мадярської пропаганди відповідальність за загибель карпатських січовиків падає не на агресора, окупанта -мадярський фашизм, а на патріотів Карпатської України, захисників своєї землі і свободи. Тут доречно нагадати, що окупанти тоді пролили кров не тільки карпатських січовиків, які чинили збройний спротив мадярській агресії, але й десятків тисяч цивільного населення, інтелігенції.

Не витримує критичного погляду і твердження про фашистський характер правоустрою Карпатської України. Ніч фашизму поглинула Карпатську Україну після окупації її Мадярщиною. Більше того, Карпатська Україна першою в історії Другої світової війни підняла зброю на захист своєї свободи, виявила спротив фашистській Мадярщині, а

значить і фашистській коаліції. Режим М. Горті попередньо одержав благословення на окупацію Карпатської України від урядів фашистської коаліції. То кому ж із фашистів “пособничав” А. Волошин? Виходить -Міклошу Горті.

Не менш штучними є і звинувачення на адресу прем'єра Карпатської України у підтримці дипломатичних відносин із злочинцем А. Гітлером. Хто із прем'єрів європейських держав 1938-1939 рр. не підтримував дипломатичних зв'язків з Німеччиною? До того ж слід зазначити, що імідж А. Гітлера 1938-1939 рр. ще не був обтяжений злочинами Другої світової війни. Співставлення А. Волошина 1938-1939 р. і Гітлера 1945 р. робиться для психологічного тиску на свідомість некритичного натовпу, розраховане на стереотипне сприйняття інформації людиною, вихованою в неволі.

Пропаганда Мадярщини і Москви зробила все, аби в очах повоєнних поколінь карпатоукраїнців і світової громадськості дискредитувати значення національного відродження Карпатської України, нав'язати їм негативний стереотип щодо збройного спротиву Карпатської Січі окупаційним військам фашистської Мадярщини в 1939 р., накинути їм упереджену думку про приреченість і авантюризм такої боротьби, скомпрометувати саму ідею української державності.

Стратегічні можливості п'ятнадцятитисячного війська Карпатської Січі, в яку перед лицем мадярської агресії в березні 1939 р. стікались нескінченні потоки патріотів-добровольців з усієї Карпатської України, теж багатократ посилювалися гірським ландшафтом Закарпаття і якби не зрада уряду ЧСР, який не тільки не видав січовикам передбаченої попереднім договором зброї, але і по-зрадницьки спільно з польськими військами вдарив з кулеметів у спину, то окупація Карпатської України для фашистської Мадярщини була б далеко не простою справою.

Трагічний досвід Карпатської України не залишає ніяких сумнівів у тому, що спроби теперішніх імітаторів “проблеми русинув”, спроби лицедіїв “русинського шовінізму” і сепаратизму розіграти в Закарпатті заяложену русинську карту і за бродій-фенциківським сценарієм відгородити Закарпатську Україну статусом “національної автономії” та вільної економічної зони від решти України, що за планами антиукраїнської реакції незабаром має трансформуватися в “нізавісімеє государство -Пудкарпацьку Русь” -другу Швейцарію, для інтересів корінних закарпатців смертельно небезпечні, торують Закарпаттю шлях у кривавий березень 1939 р. Досвід Карпатської України, і в першу чергу уроки 1938-1939 рр., переконливо свідчать, що якщо якийсь окремих регіон України і здобуде державність, то все одно не зможе її відстояти. Європі не потрібна друга Швейцарія. Ба-

лаканка про Швейцарію — це свідоме баламучення довірливих закарпатців ефемерними перспективами. Незалежне державне життя українців, у т. ч. і закарпатців, можливе лише в складі єдиної суверенної Української держави. Це переконливо засвідчила кровоточива рана українського народу — трагедія Карпатської України.

Вирвати із свідомості українського народу одну із найяскравіших сторінок його історії, замести сліди злочину, вчиненого в березні 1939 р. мадярським фашизмом і його натхненниками проти українського народу, ворогам України не вдалося. Незважаючи на табу, накладане Будапештом і Москвою на історію Карпатської України, зарубіжна українська історіографія і мемуаристика в особі П. Стерча, А. Штефана, В. Гранджі-Донського, В. Маркуся, В. Шандора, Ю. Химинця, С. Клочарука, Ю. Шанти, С. Пугача та ін. не дали вмерти правді про Карпатську Україну, донесли до нащадків Карпатської України дорожці інформацію про тернистий шлях сходження “безіменної землі” до вершин державності.

Запропонована увазі української громадськості книга проф. П. Стерча “КАРПАТО-УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА”, що вийшла друком майже 30 років тому в Канаді, нарешті проторувала собі дорогу до читачів на батьківщину проф. П. Стерча — Закарпаття. Проф. П. Стерчо вперше підняв непроглядну завісу фальсифікацій історії Карпатської України.

Читаючи книгу проф. П. Стерча і аналізуючи політичне життя в Карпатській Україні 20-30-х років, допитливий і критичний читач неодмінно згадає одну давню приповідку: “Нове — це лише добре забуте (а у випадку Закарпаття — приховане) старе”. Він не зможе не зауважити тих паралелей, що самі впадають у вічі при співставленні реалій політичного життя сьогоденного Закарпаття і Карпатської України 20-30-х років, прийде до висновку, що, на перший, поверховий погляд, стихійний процес “возродження русинів”, русинського сепаратизму, “язикового вопрса”, бродій-фенциківського політичного лжерусинського словоблуду — це тільки відрижка мадярського реваншизму 20-30-х років, добре спланована і виважена політична диверсія проти Української держави, за якою стоять спецслужби сусідніх держав, котрі нині, як і в добу Карпатської України, намагаються дезінформувати світову громадськість і знову загнати українців в підземелля колоніалізму.

Для нагнітання за межами України неіснуючої “проблеми русинів” задіяна ціла низка підставних “русинських націоналістичних” організацій, які на початку 90-х років, як і ОПР, наче за помахом чарівної палочки майже одночасно з'явилися за кордоном на українських етнічних землях: в Словаччині — “Русинська

оброда" (В. Турок), в Польщі — "Стоваришіня лемків" (А. Копча), в колишній Югославії — "Руська Матка" (Л. Медеші). До цієї ж когорти творців нового народу — русинів примикає і Товариство угорської культури Закарпаття (Ш. Фодов) та Карпато-русинський дослідний центр в США.

Чітка промадярська стратегія ОПР цілком вписується в плани "стабілізації" політичної обстановки в середній Європі, розробленій експертами ССРСР і Німеччини у вересні 1990 р. в Женеві. Інформація на цю тему під заголовком "Конфіденціальна інформація про переговори радянських і німецьких експертів стосовно геополітичних проблем середньої Європи" просочилася в чехословацьку щотижневу газету "Політика" (№42 від 20.11.91 р.).

Експерти ССРСР і Німеччини в справі наведення "порядку" в Європі в значній мірі покладаються на мадярський неореваншизм. У статті також сказано: "З огляду на прагнення Угорщини втримати політичну і економічну стабільність у Придунайському регіоні, ССРСР і ФРН не заперечуватимуть проти відновлення Мадярщини у первісних кордонах до Тріанонського договору. ФРН збільшить економічну допомогу Мадярщині, щоби підняти рівень життя в Мадярщині над рівень Словаччини, в результаті приєднання до Мадярщини матиме для словаків притягальну силу... ССРСР не заважатиме відриву Закарпатської України у разі дестабілізуючої дії українських націоналістів та її включення до Мадярської Республіки". Приблизно в той же час у Мадярщині не забарилися з'явитися мапи, на яких Закарпатська Україна, Словаччина та значні території Югославії і Румунії включені до складу "Нової Батьківщини" мадярів, території якої зображені в межах 1919 р., що передували Тріанонському мирному договору. Логічним втіленням планів советських і німецьких експертів щодо "наведення порядку" в Європі є нав'язування Закарпаттю, під прикриттям русинської істерії, статусів національної русинської автономії, вільної економічної зони, вільної міжнародної митної зони "Чоп-Інтер порт", включення Закарпатської України в Єврокарпатський регіон, намагання автономізувати закарпатську дільницю Львівської залізниці. Особливо небезпечним є інтенсивне проникнення в Закарпаття, в сферу приватизаційних процесів, мадярського капіталу через різні родинні канали, бартерні сплати боргів Мадярщині Росією -літаками, танками і різною стрілецькою зброєю.

Серед реваншистських кіл Мадярщини мусується питання історичного права Мадярщини на Закарпатську Україну, яке обґрунтовується тим, що мадяри у свій час завоювали Закарпаття, полили його своєю кров'ю. Однак мадярським неореваншистам не завадило б зважити юридичну сторону своїх претензій, взяти до уваги, що за-

воювання чужої землі, поневолення її народу згідно з загальноприйнятими нормами міжнародного права розцінюється як акт агресії, що на нього термін давності як пом'якшуюча обставина не поширюється. Історичне право Мадярщини щодо українців у Закарпатті зберігає свою силу хіба щодо сплати їм репарації за жорстокий багатівіковий фізичний і духовний етноцид.

Читаючи "Карпато-Українську державу" проф. П. Стерча, нащадки Карпато-Української держави мають всі підстави, з одного боку, сповнитися почуттям гордості за героїчне минуле свого народу, велич і нескореність українського національного духу, за те, що українська закарпатська земля не втратила здатності навіть після багатівікового рабства народжувати таких велетів духу, як А. Волошин, А. Штефан, брати Брашайки, брати Реваї, В. Гранджа-Донський, П. Стерчо та ін., а з другого боку -співвітчизникам проф. П. Стерча не уникнути гіркоти від того, що їх зустріч з правдивою історією власного народу, видатними національними постатями відбулася із запізненням на 55 років, що національна свідомість карпатоукраїнців тільки тепер, з появою книги проф. П. Стерча "Карпато-Українська держава" дістала нарешті шанс вирватися з ганебного духовного полону колоніальної історіографії, з тенет фальсифікацій та замовчувань.

Нині, в умовах української державності, спостерігається парадоксальне у світовій практиці явище -посилення інформаційної і духовної блокади українців Закарпаття. В руках замаскованого русинськими декораціями неореваншизму і українофобії опинилися всі засоби, пов'язані з формуванням національної самосвідомості населення: обласне радіо, телебачення, преса, обласні, районні та міські відділи народної освіти, книжкове видавництво "Карпати", Закарпатська спілка письменників України (ЗСПУ), навіть єдиний в області вищий учбовий заклад -Ужгородський університет є розплідником українофобії і лжерусинського словоблуду. ЗСПУ була єдиною в Україні, керівництво якої в 1991 р. висловилося проти суверенітету України.

При теперішньому розкладі політичних сил в Закарпатті, засиллі у всіх структурах влади неореваншизму, зорієнтованого на тіншові інтереси сусідніх держав, тотальній інформаційній блокаді корінного українського населення, посиленому мусуванні в області надуманої "проблеми русинів", "відсутності" книжкового паперу та друкарської фарби потрібна Закарпаттю, як повітря, книжка проф. П. Стерча "Карпато-Українська держава", само собою зрозуміло, видана в Закарпатті бути не може. Як завжди, у важку хвилину на допомогу прийшов Львів. Виготовлення книжки "Карпато-Українська держа-

ва” взяв на себе колектив народного часопису “За вільну Україну”. До речі, в умовах дезінформаційної задухи ця газета була чи не єдиним засобом інформування широкої громадськості України про стан справ у Закарпатті, за що заслуговує великої подяки.

Книжка проф. П. Стерча буде корисною не тільки для пересічної закарпатської громадськості, викладачів-істориків, студентів, учнів і всіх, хто цікавиться питаннями історії України, але й для молодого дипломатичного корпусу нашої держави. Політичні відносини західних сусідів — Мадярщини, Румунії, Чехії і Словаччини, а також Польщі з Україною ще довго нестимуть на собі відбиток подій у Закарпатській Україні 1919–1945 років.

Василь ДОВГЕЙ,

*доцент Львівського політехнічного інституту,
член Української Народної Ради Закарпаття.*

ЛІТОПИСЕЦЬ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Коротка біографія проф. Петра Стерча

Серед імен провідних українських культурних і політичних діячів ХХ ст., борців за національне визволення українського народу і побудову соборної Української держави одне із найпочесніших місць належить професорові Петрові Стерчу.

П. Стерчо ровесник другого відродження Карпатської України, він народився 14 квітня 1919 р. в с. Кузьмино Мукачівського району на Закарпатті в заможній землеробській родині Юрія Стерча і Олени Молнар. З шістнадцяти дітей Петро був шостим. В батьківській хаті разом з колісковими піснями матері у його свідомість увійшла невгасима любов до свого багатотраждального краю, тут майбутній літописець Карпатської України пройшов перший трудовий і духовний гарт.

Початкову освіту П. Стерчо здобув у рідному Кузьмині. В 1934 р. він закінчив Мукачівську горожанську школу, а через рік блискуче здав вступні іспити в Ужгородську торгову школу по закінченні якої продовжив фахову підготовку в Мукачівській торговій академії.

В 20–30 рр. Мукачівська торгова академія була одним із оазисів національного відродження Карпатської України. Навколо директора академії, одного з лідерів національного відродження Карпатської України Августина Штефана згуртувалися здорові національні сили тодішнього Закарпаття. Академія, на відміну від більшості інших навчальних закладів краю, залишилася поза шовіністичними впливами

російської білоеміграції, що наводнила Закарпаття після більшовицького перевороту в Росії в 1917 р. В академії П. Стерчо зійшовся з патріотами-однодумцями, був першим серед кращих студентів, гордістю цього навчального закладу. Зпоміж своїх однокурсників Петро виділявся дивовижною працездатністю, аналітичним розумом, цупкою пам'яттю, доброзичливістю. Тут під впливом ідей А. Волошина і А. Штефана формувалася нова національно свідомо інтелігенція Карпатської України, віддана ідеалам національної свободи і побудови незалежної соборної України. В стінах академії विकристалізувався духовний і політичний світогляд П. Стерча, прийшло розуміння, що щасливе майбутнє Закарпаття немислиме поза Україною. Опинившись у вирі культурного і політичного життя, спраглий до знань й інтелектуальної праці, П. Стерчо як цільна особистість, людина з вродженим критичним мисленням і глибоким відчуттям соціальної несправедливості, дуже швидко збагнув спекулятивну суть політичного русинізму, виплеканого в Закарпатті, в 20–30-ті рр. мадярським реваншизмом і його поплічниками, усвідомив, що порятунок українського народу, зокрема українців Закарпаття, в консолідації українських племен в монолітну націю, в об'єднанні всіх українських земель в єдину суверенну Українську державу. Усвідомлення цієї, тепер очевидної, істини стало для П. Стерча засадою усього його подальшого життя і ніякі підступи проколоніальної пропаганди вже не могли зіштовхнути його із свідомо обраного тернистого шляху боротьби за українську державність. В ті роки з властивою йому сумлінністю і наполегливістю П. Стерчо, крім дисциплін передбачених академічною програмою, вивчав класичну літературу і філософію, іноземні мови — угорську, німецьку, англійську, російську, словацьку, польську і, розуміється, державну — чеську, разом з молодшим братом Андрієм, теж студентом академії, включився в діяльність патріотичної молодіжної організації «Пласт», брав найактивнішу участь в роботі товариства «Просвіта». Паралельно з навчанням в 1938 р. П. Стерчо працював стенографом у відділі преси при уряді Карпатської України, а коли в 1938 р. Мадярщина з допомогою своїх підставних політичних “русинських” структур, очолених колаборантами А. Бродієм і С. Фенциком, розгорнула в Закарпатті шалену промадярську агітацію, активізувала діяльність спеціально вишколених терористів, щоб спровокувати в Карпатській Україні політичну нестабільність і повернути її в колоніальне ярмо, брати Стерчі добровільно вступили в Карпатську Січ, щоб зі зброєю в руках боронити рідну землю від зазіхань мадярського фашизму.

В березні 1939 р. Мадярщина окупувала Карпатську Україну. Петро і Андрій Стерчі разом з частиною уцілілих стрільців Карпатсь-

кої Січі з боями відступили в Словаччину, де були інтерновані словацькою владою. На клопотання А. Штефана уряд Словаччини, рахуючись з його міжнародним авторитетом, невдовзі звільнив інтернованих і надав січовикам, колишнім студентам Мукачівської торгової академії, можливість завершити фахову підготовку в аналогічному закладі в Братиславі. Невдовзі П. Стерчо виїхав в Австрію, подалі від фашистської Мадярщини, яка снувала навколо Словаччини підступні політичні інтриги, як до того - навколо Карпатської України. Деякий час він проживав у Відні, а згодом оселився в північно-австрійському місті Лінц, де перебивався на різних роботах. Коли ж в 1942 р. П. Стерчом зацікавилось гестапо, в зв'язку з його відмовою працювати на фашистську Німеччину в ролі перекладача і дати клятву на вірність Рейху, він за дорученням проводу ОУН виїхав на терени Західної України, спочатку у Львів, а потім в м. Бережани, що зараз в Тернопільській області, де майже до самого приходу совєцьких військ працював викладачем торгової школи. З наближенням до Бережан німецько-совєцького фронту він виїхав в Австрію, а звідти в американську окупаційну зону Німеччини, в м. Мюнхен.

В цей час назавжди розійшлися стежки братів Стерчів. А. Стерчо - провідний командир УПА, залишився в Україні в підпіллі УПА. В 1949 році він потрапив до рук НКВД, був вивезений в м. Горький і закатований.

Повоєнні роки були для П. Стерча нелегкими. Засоби до життя в Мюнхені він здобував на різних випадкових роботах, а пізніше викладацькою працею в торговій школі м. Аугсбурга, роботою в Злученому Українсько-Американському Допомоговому комітеті (ЗУАДК). В Мюнхені він поступив в Українську Вищу Економічну Школу на економічний факультет, брав активну участь в громадському житті української діаспори, Організації Українських Націоналістів.

В серпні 1949 р. П. Стерчо блискуче захистив дисертацію на тему "Суть грошей у світлі їх функцій" і здобув вчений ступінь доктора економічних наук.

Є ще одна грань діяльності П. Стерча в мюнхенський період його життя, що вимагає висвітлення, якій він приділяв кожен вільну хвилину - це копітка робота в західно-німецьких архівах і наукових бібліотеках, пов'язана з пошуками і вивченням документів, що стосуються і досі замовчуваного історіографією Європи феномену національного відродження Карпатської України, побудови в Закарпатті в 20-30-ті роки незалежної держави, Карпатської України. В цьому аспекті, проживаючи в Мюнхені, а згодом в США, П. Стерчо зібрав недоступні для українських істориків підмосковської України матеріали, які згодом лягли в основу його унікальної книжки "Карпа-

то-Українська держава", та інших історичних праць, що вийшли з друку в Мюнхені, США і Канаді.

В зв'язку з появою в кінці 40-х років серед української діаспори чуток про можливість депортації українців із Західної Німеччини в Совєцький Союз П. Стерчо в числі багатьох співвітчизників в 1950 р. виїхав в Америку, в м. Пітсбург, а згодом в Чикаго. І знову, в котрий уже раз, йому довелося починати все з самого початку. Однак життєві незгоди не зламали його волі. В США він сховався майже по тій же соціальній драбині, що і в Мюнхені: чорнороб, вантажник, студент університету Нотр-Даму, захист другого вченого ступеня доктора політичних наук.

В 1955 р. П. Стерчо одержав статус громадянина США. В тому ж році він одружився з українокою Іриною Урбан. У подружжя народилося троє дітей: Олена, Юрій і Марія. Всі вони здобули вищу освіту, досконало володіють українською мовою, виховані в українському патріотичному дусі. В англомовній Америці сім'я Стерчів в домашньому крузі спілкується виключно українською мовою.

Після захисту вченого ступеня доктора політичних наук П. Стерчо працював доцентом, а потім професором політичних і економічних наук в коледжі Св. Вікентія в м. Латбор шт. Пенсільванія. З 1963 р. він професор економічних наук в престижному Університеті Дрекселя в Філядельфії. Енциклопедична освіченість, виняткова фахова компетентність, досконале володіння дев'ятьма мовами, неординарні праці з економіки та історії Карпатської України принесли П. Стерчу заслужену славу, здобули йому авторитет не тільки в ученому світі Америки і Західної Європи, але і у всій західній українській діаспорі. Тільки у віддану любимій Вітчизні, якій проф. П. Стерчо присвятив усе своє життя, усі помисли, його праці і ім'я десятки років старанно замовчувалися окупаційним режимом, а нині не менш старанно замовчуються закамфльованою в "русинство" владною реакцією, проросійським і промадярським неореваншизмом, що звили кубло в обласній Раді народних депутатів Закарпатської області.

Паралельно з викладацькою і науковою роботою проф. П. Стерчо в ті роки багато уваги приділяв громадсько-політичній діяльності; був членом Президентської Дорадчої Ради Університету, членом Університетського сенату. Неординарні наукові заслуги проф. П. Стерча були відзначені теньйором, званням визначного професора, а також заснуванням в Університеті Дрекселя стипендійного фонду для студентів і науковців, названого його іменем. Проф. П. Стерчо активно працював у проводі цілого ряду українських громадських організацій США і Канади: в Світовому Конгресі Вільних Українців (СКВУ), був членом Ради Директорів Українського Конгресового

Комітету, головою філадельфійського відділу цієї ж організації, членом директорії ЗУАДК, віце-президентом НТШ, президентом Українсько-Американської Асоціації Університетських Професорів, членом Карпатського Дослідного Центру ім. Юліана Ревая, членом Братства Карпатських Січовиків в Канаді, головою Організації Державного Відродження України (ОДВУ), членом проводу ОУН, членом дирекції дослідної фундації ім. Ольжича в США. В 1983 р. проф. П. Стерчо очолив у США комітет для відзначення 50-річчя організованого Москвою штучного голодомору в Україні. З цього приводу у Вашингтоні тоді відбулася масова маніфестація, на яку на заклик комітету прибуло декілька тисяч українців із США, Канади, Західної Європи, Австралії (тільки з України ні!). На вимогу цієї маніфестації при конгресі США було створено спеціальну урядову комісію для збору свідчень, документів і розслідування великого голодомору в Україні в 1932-1933 рр.

Особливої уваги заслуговує науково-історична діяльність проф. П. Стерча. Здійснені ним фундаментальні дослідження історії Карпатської України мають для відродження духовності і національної самосвідомості українського народу неперехідне значення, переконливо спростовують брутальні фальсифікації історії Карпатської України колоніальною історіографією Мадярщини, Росії і інших зацікавлених держав, причетних до придушення національного відродження українців Закарпаття в 1939 р. Ось перелік тільки деяких праць проф. П. Стерча й досі невідомих українській громадськості в Україні: "Національне відродження Карпатської України", ОУН, 1929-1954 р., Збірка статей до 25-ліття ОУН, видання Першої української друкарні у Франції, Париж, 1955 р.; "Карпатська Україна в міжнародних справах, 1938-1939 рр.", англійською мовою, Ан. Арбор, 1959 р.; "Карпато-Українська Держава", Торонто, 1965 р.; "Урядова координація операцій мадярських і польських терористів у Карпатській Україні в 1938-1939 рр.", США, Філадельфія, ПА, 1971 р.; "Дипломатія подвійної моралі", Нью-Йорк, 1971 р.; "Україна і Європейський вир, 1917-1923 рр." англійською мовою, Нью-Йорк, 1973 р. (в співавторстві). На останньому році життя проф. П. Стерчо встиг доопрацювати, упорядкувати і підготувати до друку працю покійного проф. Матвія Стахова "Христова Церква в Україні" (1987 р.).

Проф. П. Стерчо відомий на Заході і як блискучий журналіст. Багато його цінних публікацій було надруковано в газетах і журналах США: "Свобода Америки", "Народна воля", "Розбудова Держави", "Альманах Америки", "Сучасність", "Самостійна Україна", "Український кварталник", "Свобода", "Новий шлях" (Канада), "Ук-

раїнське слово" (Франція), "Орлик" (Німеччина), "Промінь" (Австрія).

Останні 48 р. свого життя на чужині проф. П. Стерчо жодного разу не бачився з ріднею в Закарпатті. Він, тамуючи тугу за Батьківщиною, не наважувався нагадувати своїм братам і сестрам про своє існування, боявся наразити їх на небезпеку, на репресії з боку окупаційної влади. Однак досить було, аби в 1965 р. в Торонто вийшов з друку його літопис "Карпато-Українська Держава", як тут же виявилися ознаки зацікавленості імперських спецслужб співродичами П. Стерча в с. Кузьміні. До речі, в лихоліття окупації Карпатської України фашистською Мадярщиною (1939-1944) рід Стерчів в с. Кузьміні теж був під пильним наглядом окупаційної влади, на той раз мадярської. Окупантів цікавили брати Петро і Андрій Стерчі. Їх старенький батько змушений був щомісячно з'являтися в жандармерію і звітувати про синів.

Проф. П. Стерчо належить до роду довгожителів, однак сповнені нестатків, тривог і боротьби роки молодості, довгі поневіряння по чужині, важка праця, виснажлива наукова і громадська діяльність підірвали здоров'я проф. П. Стерча. Він помер дочасно, на 69 році життя, 18 червня 1987 р. в м. Нарберзі шт. Пенсільванія, в США.

Україна і зокрема Закарпатська Україна в особі П. Стерча втратили видатну людину, великого патріота, літописця і хранителя історії Карпатської України. Закарбована в його працях і збережена для майбутніх поколінь історія Карпатської України увійде в золотий фонд української історіографії. Світло пам'яті ім'я П. Стерча назавжди залишиться в пам'яті вдячних співвітчизників. Немає сумнівів, що недалеко той час, коли в Україні з'являться пам'ятники видатному вченому, борцеві за волю України, її вірному синові. Найкращим же монументом проф. П. Стерчові є історія Карпатської України, закарбована в його працях.

Василь ДОВГЕЙ.

Автор висловлює глибоку вдячність вдові п. Ірині Стерчо, родичам і друзям покійного професора П. Стерча в Закарпатській Україні, США і Канаді, які спричинилися до появи цієї статті.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА — НЕВІД'ЄМНА ЧАСТИНА СОБОРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ!

Відновлена незалежна Українська держава проходить процес самоукріплення.

Волевиявлення українського народу в день 1 грудня 1991 року potwierдило бажання зберегти Україну соборною державою. Всі області України без винятку заманіфестували, що вони є частиною соборної України.

Територія Української держави, вправді, не включає всі землі, замешкані українським народом через довгі століття, однак вона є в згоді із зобов'язуючими міжнародними договорами, які визнає і шанує відновлена Українська держава.

На жаль, не бракує ворожих сил, які діють на території Української держави і поза її кордонами з наміром розчленувати Соборну Україну. Якщо це їм не вдається, то ведуть вони розкладову роботу по різних частинах української землі, заперечуючи право українського народу бути дійсним господарем на всій його території.

Окрему увагу спрямували ті сили на Карпатську Україну. Їх не переконують історичні факти навіть у XX столітті, які неодноразово засвідчили, що Карпатська Україна ділила долю і недолю з усім українським народом.

Відомо, що 22 січня 1919 року всі землі України, включно з Карпатською Україною, добровільно включились до складу Соборної Української Народної Республіки.

14 березня 1939 року Сойм Карпатської України, проголошуючи її незалежність, проти волі гітлерівських фашистів і їхніх тодішніх угорських союзників, заманіфестував перед цілим світом, що Карпатська Україна є частиною Соборної України.

Міжнародні договори з сусідами України по закінченні II світової війни potwierдили той статус Карпатської України і він залишається ї тепер у відновленій Українській державі.

Не маючи змоги заперечити ці історичні факти, силу яких скріплюють і міжнародні договори, ворожі сили спрямували свої зусилля на фальшування історії Карпатської України. Їхня псевдонаука буцімто доказує, що Карпатська Україна не є землею українського народу, бо її, мовляв, замешкують русини. В парі з тим йдуть намагання твердити, що розмовною мовою того населення не є українська,

а русинська мова. Всі ці заходи мають одну ціль — відірвати Карпатську Україну від Української держави!

Ці намагання посилюються розпалюванням непорозумінь на церковно-релігійному відтинку, обіцянками про перспективність окремої економіки Закарпатської області, майже відділеної від економіки цілої України чи, врешті, намагання влаштувати окреме самоуправління Закарпатської області, яке буде більше орієнтуватись на спілкування із сусідніми державами, ніж з Україною...

Очевидно, що основна відповідальність за протидію тим ворожим силам падає на державні органи України. Однак величезну роль у протидії тим силам може сповнити свідоме громадянство України. І саме для цієї цілі перевидається праця відомого українського науковця і громадсько-політичного діяча др. Петра Стерча "Карпато-Українська держава".

Вона висвітлює правдиво і переконливо змагання українського народу, що проживає в Карпатській Україні, бути господарем власної землі, бути частиною України. Вона дає відповідь на спроби фальшувати історію нашого народу, знецінювати його минуле. У висліді — вона скріпить здорові сили українського Закарпаття, які раз і на все докажуть, що Карпатська Україна є і залишається переважливою частиною незалежної Соборної Української держави.

Допомагаючи у перевиданні цієї книги, ми хочемо вшанувати світлу пам'ять і великі осяги др. Петра Стерча, який був одним із засновників та членом Дирекції Фондації ім. О. Ольжича в США, а понад усе великим українським патріотом та вірним сином Карпатської землі, для якої він працював і змагав протягом усього свого трудолюбивого життя в Україні та далеко від неї, проживаючи довгі десятиліття на чужині.

Фондація імені О. Ольжича в США.

Червень 1993 р.

PETER G. STERCHO

THE CARPATHO-UKRAINIAN REPUBLIC

A contribution to the history of the Carpatho-Ukrainian
struggle for freedom, 1919-1939

SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY

TORONTO 1965

ПЕТРО СТЕРЧО

КАРПАТО-УКРАЇНСЬКА
ДЕРЖАВА

ДО ІСТОРИЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ КАРПАТСЬКИХ
УКРАЇНЦІВ У 1919-1939 РОКАХ

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. Т. ШЕВЧЕНКА

ТОРОНТО 1965

Всі права застережені.

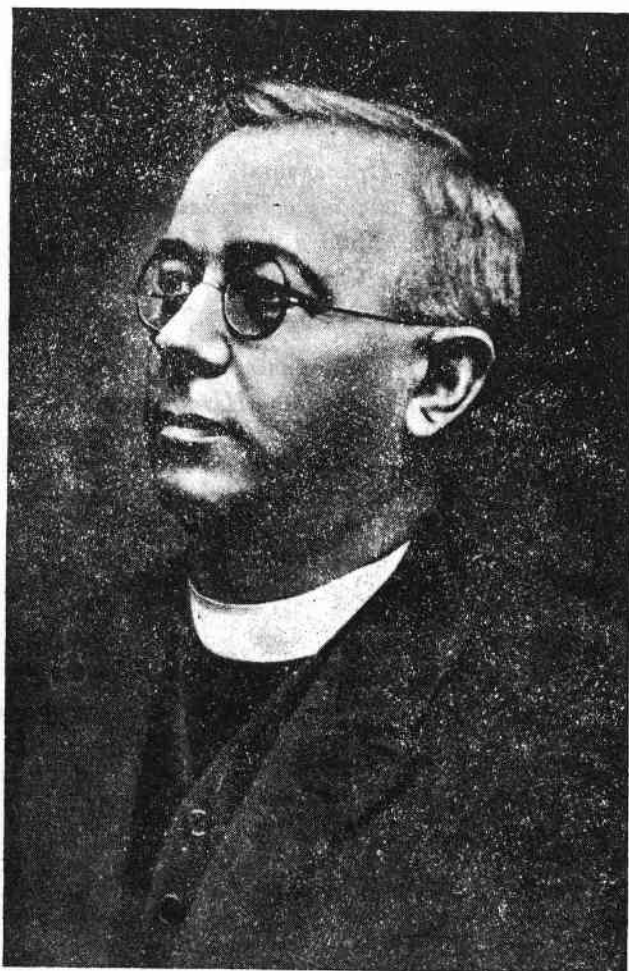
Автор

Частину друквано у "Вільному Слові" в 1963 році в Торонті.

НАКЛАДОМ БРАТСТВА КАРПАТСЬКИХ СІЧОВИКІВ КАНАДИ-АМЕРИКИ

Друквано в друкарні Отців Василіян у Торонті, Онт. — Канада
Printed by Basilian Press. — 286 Lisgar St., Toronto, Ontario

Присячую
моїм покійним Батькам
Юрієві та Олені з дому Молнар
Стерчо
та
виховникам
на чолі з Августином Штефаном
Автор

АВГУСТИН ВОЛОШИН
Президент Карпато-Української Республіки

ВІД АВТОРА

Цього року минуло п'ятнадцять років від радісних, а разом і трагічних подій у Карпатській Україні. Радісних, бо ця найменша вітка українського народу, по століттях боротьби за Богом дане кожній людині й людській спільноті право жити вільним і незалежним життям, дійшла була до свого кульмінаційного пункту, будучи, бодай на короткий час, суверенною державою українського народу. Трагічних — не тільки тому, що потекло чимало української крові на фронтах, у тюрмах і концентраційних таборах, але й тому, що в Карпатській Україні почалася велика вселюдська трагедія, що їй на ім'я друга світова війна.

Дальша трагедія березневих подій у Карпатській Україні лежить у тому, що зовнішній світ знову стає на шлях топтання принципів моралі й справедливості в житті й співжитті людей і націй. Якщо в той час, навіть, і голошено деякими політиками тодішніх великодержав деякі принципи моралі й справедливості, то, як показують тепер частинно вже доступні офіційні документи, роблено це в більшості лише "про форо екстерно", по-макіявелівськи, з наміром власних користей.

Події в Карпатській Україні 1938-1939 років уже відійшли до історії. Творці їхні — це також уже історичні постаті. Одних Всевишній ще зберіг при туземному житті, інші вже серед праведних. Між останніми є і сам Батько Волошин із кількома міністрами його уряду. Ті, що відійшли у вічність, у більшості згинули на стійках української визвольної боротьби. Гинули на рідних землях князя Коріятовича, у вимріяному Золотоверхому Києві, у городі Льва, у рідних Карпатах, в золотистих степах Наддніпрянщини, у Волинських лісах і Поліських болотах, у тюрмах і концентраціях Ніредьгази-Варюлапоша, Саксенгаззени й Мавтгаззени, а навіть підуральському московському Горькому. Падали вони з рук по зуби озброєних гортівських опричників, гітлерівських "культуртрегерів" і московсько-більшевицьких катів України. Падали ті, що витримували на стійках до кінця. Живі й надалі несуть їх прапор!

Цією скромною працею хочемо шанувати їх велике діло. Хочемо дати короткий огляд подій від 1919 р., щоб відтак ближче зупинитися на закулісовій грі в Берліні, Римі, Будапешті, Москві,

Варшаві, Букарешті, Білгороді, Празі, Лондоні, Парижі... Зокрема цю частину базуємо на оригінальних офіційних документах даних урядів. Між ними вдалося нам знайти також деякі офіційні документи нашої тодішньої столиці, Хусту. Гадаємо, що нами поданий матеріял цікавитиме зокрема українського читача, бо, фактично, оце вперше випускаємо працю такого характеру про ті події.

Рівночасно хочу згадати своїх найдорожчих — Батьків Юрка й Олену з дому Молнар, і своїх виховників на чолі з проф. Августином Штефаном,

яким присвячую цю скромну працю

АВТОР

Morrisey Hall
Notre Dame, Indiana
в березні 1954 р.

ПЕРЕДМОВА

Міжнародня політика до 1917 р. не згадувала Карпатської України, не звертала уваги на її центральне та стратегічне положення і знала дуже мало про неї. Навіть сама царська Росія, що вважала себе "покровителькою поневолених слов'янських народів", не була зацікавлена долею "Угорської Русі" (під цією назвою була тоді вона відома в Росії), і в 1914-17 рр., коли царський уряд заявив свої післявоєнні аспірації на Галичину, на Царгород і т. д., про "Угорську Русь" не говорив. Щойно Павло Мілюков, міністер закордонних справ Тимчасового уряду, зголосив у своїй телеграмі до Томи Г. Масарика дня 19 березня 1917 р. і в декларації, опублікованій російським пресовим бюром, свою програму щодо поділу Австрії: "...Австрія й Угорщина мають бути зведені до своїх етнографічних кордонів..., і малоруські території приєднуються до нашої України"¹). В окреслення "малоруські території" Мілюков, очевидно, зачислявав і "Угорську Русь", бо перед тим говорив про Угорщину і, коли б він мав був на увазі лише Галичину, то говорив би був про "малоруську територію" (в однині).

Проте, по першій світовій війні Карпатська Україна стала широковідома не лише тому що Сен-Жерменський договір надав їй окремий статус, але й тому, що між Мадярщиною та Чехо-Словаччиною розпочалася завзята політична боротьба за поновний зворот чи за посідання Карпатської України.

Вже в грудні 1919 р. мадярська влада доручила д-рові Йосифові Камінському (1878-1945), ужгородському адвокату, щоб у Карпатській Україні очолив акцію з метою повернення Карпатської України Мадярщині. Камінський здобув для себе довір'я чеських адміністраторів Закарпаття, організував окремий відділ чеської аграрної партії на Закарпатті і в перших парламентних виборах був вибраний послом до празького

¹) Edouard Beneš, *Souvenirs de guerre et de révolution*, Paris, 1929. Vol. I, p. 330.

парляменту. Однак, як він сам подає у своїх Споминах, публікованих у мукачівському щоденнику "Karpati Magyar Hirlap" (Карпатський мадярський часопис) — його праця завжди була спрямована на приєднання Карпатської України до Мадярщини.

Польща, що була дуже чутлива на ріст українського стану посідання, поспішила на поміч Мадярщині і різними способами намагалася знищити, чи бодай спинити розвиток української свідомости. При допоміж місцевих зрадників розпалювала ворожнечу з одного боку між населенням Карпатської України та чехословацьким режимом, а з другого — між українським та русофільським таборами. Провідником цієї акції був д-р Степан Фенцик (1892-1945), колишній професор ужгородської теології, амбітний і славолюбний політик, що брав гроші від поляків, від чехів та від мадярів. Він узимку 1934-35 р. був в США та збирав гроші від американських закарпатців на "свою газету та політику". Д-р Юрай Славик, колишній чехословацький посол у Варшаві, у своїх спогадах (з'ясовано в щоденнику "Америка", 22 лютого 1957) стверджує, що Фенцик був агентом польського міністра закордонних справ. Фенцик одержував гроші від польського посла в Празі, як це було доказано перед Краєвим судом в Ужгороді 1935 р.

1926 року д-р Камінський відсунувся від проводу партії, яку перебрав Іван Куртяк, а після смерті Куртяка — Андрій Бродій. Їх партія "Автономний земледільський союз", фінансована мадярським урядом, вела, з наказу Будапешту, гостру кампанію проти українців.

1959 року (2-ге вид. 1961 р.) Історичний інститут Мадярської академії наук видав книжку: Мадярщина та Друга світова війна, Таємні дипломатичні документи до передісторії та історії війни²⁾, де подано (стор. 144):

"Берталан, це псевдонім Андрія Бродія, пізнішого карпато-українського прем'єра. Він роками утримував зв'язки з мадярським урядом. Він одержував регулярну підтримку за свою діяльність за приєднання Карпатської України до Мадярщини".

Розміри підкупу Бродія, виявила заява каноніка Олександра Ільницького (гл. текст) на суму пів мільйона пенгів, і їх наїшли в помешканні Бродія при його арешті (гл. текст), про що пише теж і чл. міністерство закордонних справ³⁾.

²⁾ A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, Magyarország és a Második Világháború. Titkos Diplomáciai Okmányok a Haboru Előzményeihez és Történetéhez. Második kiadás. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1961.

³⁾ Czechoslovak Ministry for Foreign Affairs, **Four Fighting Years**, London: Hutchison, 1943, p. 166.

Бродій просив грошей від мадярської влади навіть для своєї дружини, як це видно з зашифрованої телеграми тимчасового мадярського посла в Празі Яноша Вернле до міністра закордонних справ у Будапешті Калмана Кані. "Чис. 6426/166. Берталан просить: Андор Балог, держ. секретар в уряді прем'єра має пильно переслати 500 пенге дружині Берталана до Балатонкенеше (купелева місцевість на Мадярщині). Свою посилку просить слати до Праги, не до Братислави. Коли б мадярський уряд уважав потрібною розмову з ним (він хоче це виминути, якщо можна), то просить вислати йому з Балатонкенеше без відома його дружини телеграму — дитина хвора, приїжджай негайно, Марійка —".

Міністер Каня повчає Бродія, яку політику має він вести, обіцяє інвестиції та відповідні кошти для "рутенських провідників". Дня 6 жовтня 1938 р. Калман Каня, міністер закордонних справ, пересилає шифровану телеграму до пражського посла Яноша Веттштайна:

"Таємне. 6121/86. На Вашу шифровану телеграму чис. 165: Зверніть ласкаво увагу Берталанові на те, щоб не дав себе збаламутити чеськими обіцянками та щоб безумовно лишився й далі при дотеперішній настанові, тобто — самовизначення плебісцитом... Плебісцитом за мадярську державну спільноту з автономією: це одинока постанова щодо рутенів. Мадярська сторона докладно випрацювала велику програму; будування величезних водорезервів з численними мільйонами пенгів у заробіткових платнях і взагалі великі промислові інвестиції. Коли б настали якінебудь труднощі для здійснення цього пляну, Берталан хай прийде, на всякий випадок, до Пешту. До розпорядження рутенських провідників є відповідні гроші у Петравича" (у мадярського консула в Братиславі)⁴⁾.

Крім платних агентів, мадярський і польський уряди вислали ще озброєні банди, які мали викликати неспокої та створити причину до збройної інтервенції Мадярщини.

Дня 1 жовтня 1938 р. прем'єр Бейла Імреді покликав до себе майора М. Козму, к. міністра внутрішніх справ, і в найбільшій таємниці доручив йому zorganizувати та вести диверсійні відділи⁵⁾.

Міклош Козма (1884-1941) знав Карпатську Україну, бо перед першою світовою війною був старшиною при державному жеребинці в Туря Реметах. Він був переконаний, що повернення Карпатської України є життєвою справою Мадярщини.

⁴⁾ Мадярщина і Друга світова війна, стор. 144-145. По цьому цитовано як Mi2CB.

⁵⁾ Mi2CB, стор. 104.

У своїм деннику під дату 9-Х-1938 пише: "...З погляду малярської будуччини негайне вирішення рутенського питання вважаю настільки важним, що я готовий ризикувати всім за це, та стати під стінку, коли треба"⁶⁾.

Свою "Рондьош Гарду" (обідрану гвардію) зформував з колишніх вояків та старшин і по 4-5-денному вишколі у Вашарошнамені та Нірбаторі (10 до 20 миль від границі) перекинув їх в Карпатську Україну⁷⁾.

5 жовтня граф І. Чакі, держ. секр. міністерства закордонних справ, приїхав до Варшави, щоб малярські та польські диверсійні акції узгіднити з Юзефом Беком, польським міністром закордонних справ. Бек ще того самого дня зробив відповідні зарядження у польським генеральним штабі⁸⁾. Про польські кроки Бейла Лендел, військовий аташе у Варшаві, дня 10-го жовтня вислав таку телеграму до начальника ген. штабу гонведів: "368/К.а.-1938. Пильне. Начальник польського ген. штабу вважає, що акції, які мають бути проведені з півночі на рутенській землі, є польським завданням, і заради ясности дії не вважає доцільним, щоб польські та малярські партизани були уживані поруч одні одних. Тому він постановив наступне:

1. Під проводом старшини загони, — як мені склалося враження, — це активні вояки в цивільнім одінні, будуть вислані до Мукачева й Ужгороду в такій силі, як ми запланували.

2. Роз'їзди, формовані з інших добровольців, будуть пересунені на інші дороги Карпатської України, щоб висаджувати в повітря та провести інші терористичні дії.

Польська акція зачнеться тоді, коли бої малярських партизанів уже розвинуться. Вони просять про щоденні інформації щодо стану забезпечення співдії.

Бойова вартість Корена (член "рондьош гарди") і товаришів сумнівна, шкода ними займатися..."⁹⁾.

Дня 12 жовтня Кал. Кая, міністер закордонних справ, вислав таку зашифровану телеграму до Андраша Горі, посла у Варшаві: "6181/136. Суворо тайне. Вдалося втиснути дотепер з 750-800 людей в Карпатську Україну. Після зударів і саботажних акцій вчора та позавчора чехи майже герметично закрили кордони. Прошу знову переглянути внесок військового аташе з понеділка та наново спробувати у польського уряду провести його плян. Бо побоююсь, що коли неспокій, що був зорганізо-

6) Мі2СВ, стор. 141.

7) Мі2СВ, стор. 139-140.

8) Мі2СВ, стор. 104-105.

9) Мі2СВ, стор. 146.

ваний великими видатками та саможертвою, не дістане піддержки з півночі, тривкість руху буде в небезпеці"¹⁰⁾.

Акція Козми не мала щастя. 11 жовтня одна сотня "рондьош гарди" під проводом Према меншими групами перекрала через границю біля Дерцена і розпочала там нищівну акцію, але чехословацька охоронна служба розбила їх; половина сотні Према згинула¹¹⁾.

Денник Козми з 15 жовтня подає: "...Чакі приймає мене тому, що біда. Багато з наших людей попали в полон... Чеське радіо день і ніч говорить про це всіма мовами світу. Передано й те, що всі 300 будуть розстріляні..."¹²⁾.

Після Віденського арбітражу малярський уряд рішився забрати Карпатську Україну силою. З участю Горті 6 листопада відбулася нарада, на якій були узгіднені напрямні щодо окупації Карпатської України. 15 листопада регент Горті мав довгу розмову з німецьким послом Отто фон Ердманнсдорффом і намагався виправдати перед Берліном потребу малярської акції. 18 листопада малярський уряд скінчив приготування до підбою Карпатської України. Того самого дня міністерська рада вирішила зайняти Карпатську Україну вночі з 19 на 20 листопада. 19-го листопада в пізні пополудневі години міністерство закордонних справ доручило пресі опублікувати на 20 листопада вістку, що Руська Народня Рада закликала малярську армію¹³⁾.

Ердманнсдорфф зголосив до Берліну розмову з Гортієм і 18-го листопада йому наказано поінформувати малярський уряд, що німці вважають цей крок небезпечним, а малярську акцію непідхожою¹⁴⁾. Тоді малярський уряд звернувся по піддержку до італійського уряду, але початок акції тримали в таємниці не тільки від німців, але й від італійців. Все ж таки постановили, що безпосередньо перед самою дією повідомлять Муссоліні¹⁵⁾.

Тільки Польщу інформували про подробиці приготування. Міністер Кая звернувся до польського міністра закордонних справ Бека, щоб Польща взяла участь в окупації Карпатської України чотирма дивізіями. Покликуючись на міжнародне положення, Бек відкинув це, але пообіцяв скріплення диверсійної діяльності та подолання неутральности Румунії¹⁶⁾.

Рівночасно Малярщина разом з Польщею зарядили господарську блокаду Карпатської України¹⁷⁾ і разом з польськими терористами тривожили населення. Малярські змобілізували 6 ар-

10) Мі2СВ, стор. 147.

11) Мі2СВ, стор. 142 (прмітка).

12) Мі2СВ, стор. 141-142.

13) Мі2СВ, ст. 160-62. 14) Ст. 186. 15) Ст. 179. 16) Ст. 177-78. 17) Ст. 195.

мійський корпус (дебрецинський) та зосередили війська коло Мукачеве, Ужгороду та Кошиць.

19 листопада малярський військовий аташе в Римі Ласло Сабо поінформував Муссоліні про малярську акцію, але подав викривлено німецьке становище, заявивши, що німці не мають закидів проти малярської акції, тільки вони не можуть дати збройної помочі, бо демобілізують. Муссоліні приобіцяв поміч, але граф Чіано мав побоювання і другого дня телефонічно викликав Ріббентропа, який заперечив, осуджуючи малярів, що німецький уряд дав згоду на окупацію Карпатської України¹⁸).

Приготування до пучу М. Козма описує в своїм деннику так: "17 листопада. ...Увечері зайшов до Кані і вимагав від нього дефінітивної відповіді, тобто — так. Кая слухав, усміхався, але нічого не говорив. Я розгорячився і домагався "так". Він ухилився, говорячи, що своєчасно буде відповідь. Коли я вийшов від нього у досить поганім настрої, Чакі наздигнав і сказав, що завтра вночі можемо рушати. Не треба більше питатися Кані... він не може сказати "так" перед свідками... Уряд не може взяти на себе відповідальності... Зачинаємо вночі. 19-го будемо битися, і на нашу просьбу на поміч вирушить 20-го листопада у досвіта дебрецинський армійський корпус. Все таки, Русинско буде наше"¹⁹).

Однак військо не розпочало наступ у запланований час. Покликуючись на те, що військо втомилося довгим походом, командування армії пересунуло наступ на 24 години. (Правдоподібно германофільські старшини головного штабу навмисно саботували). 20-го листопада малярські часописи в сенсаційних статтях подавали, що Руська Народня Рада закликала малярське військо. Німецький уряд довідався з тих повідомлень, а теж від італійського посла в Берліні, про малярські пляни і разом з італійським урядом запротестували в Будапешті. Муссоліні виправдувався перед німцями, що малярі ввели його в блуд, бо представили йому справу так, ніби німці не мають проти їх акції заперечень. Муссоліні ще того самого дня пізно вночі викликав малярський уряд, щоб відкликати акцію. 21-го листопада рано досвіта, якраз перед наступом, малярський уряд видав наказ припинити акцію²⁰).

Ця та інші акції Мадярщини проти Карпатської України подрібно описані в книжці проф. д-ра Петра Стерча, проте тайні малярські документи в часі, коли він писав свою працю, ще не були опубліковані і тому не могли бути використані.

Цікаво ще зазначити, що з початком березня 1939, коли Доме Стояй, малярський посол у Берліні інформувався у Ріб-

¹⁸) МіжСВ: Стор. 193-194. ¹⁹) Стор. 181. ²⁰) Стор. 162.

бентропа про долю Карпатської України і дістав неприємну відповідь, Чакі заініціював безпосередні переговори з Прагою про Карпатську Україну. Янош Вернле, заступник міністра Чакія, 6 березня поїхав до Праги і в переговорах з Франтішком Хвалковським, чсл. міністром закордонних справ, заявив, що Будапешт готовий дати рекомпенсату за Карпатську Україну, але тільки тепер, а не пізніше. Про свої розмови Вернле переслав таку зашифровану телеграму міністрові закордонних справ графові Ст. Чакієві. "Прага, 6 березня 1939. Ч. 5291/35. Тайне. "Я з'ясував справу міністрові закордонних справ (Хвалковському) згідно з дорученням. Він подякував за відкриту мову, яка вияснила справу з зовсім нової точки погляду. Дотепер він вірив, що ми жадаємо Русинско з політичних причин, а не бачив наших життєвих інтересів у цьому. Очевидно, він не може дати відразу відповіді, бо це треба перед тим обговорити з президентом республіки, зі словацьким урядом та з іншими; про вислід він повідомить через посла Веттштайна. Він так само за те, що треба позбутися конечно всіх незгод і створити добрі сусідські взаємини. Він приймає до відома, що ми як компенсату не можемо зробити територіяльних поступок, але й ціни не може дати, бо покищо не знає, чи вони продадуть Русинско.

Тут я знову перестеріг його, що тепер ще можуть дістати щось, пізніше ...нічого. Він питався, що скажуть німці. Я відповів, що з ними ми ще не говорили, бо це тільки тоді можемо робити, коли чеська сторона буде готова здійснювати справу. Потім я говорив з німецьким діловодом (шарже д'афер). Він не був захоплений нашим пляном, бо на його думку, Берлін і надалі стоїть на основах Віденського арбітражу. Суть і наслідки карстового процесу (пустинність в наслідок варварського вирубування лісів) він міг зрозуміти тільки після моїх довших пояснень. Я підкреслював йому, що маючи Русинско, ми не будемо перешкоджати німецьким транспортам, між іншими, це впливає уже з нашого братерства зброї з німцями. Він (німецький діловод) зголосить нашу пропозицію Берлінові.

Підсумок моїх вражень: 1. Хвалковський не відмовляється з самого початку (а ліміне). 2. Але боявся німців. 3. Німецькому діловодві ця справа не подобалася. 4. З цієї справи тільки тоді буде щось, коли зможемо швидко та сильно натиснути на Берлін²¹).

В книжці д-ра Стерча докладно описані та проаналізовані події 1938-39 рр. щодо Карпатської України. Автор зупиняється і над подіями в 1918-1919 рр. та присвячує увагу розвиткові національно-політичних, культурних і економічних подій у Кар-

²¹) МіжСВ, стор. 165, 210-211.

патській Україні в рамках ЧСР. Автор має всі передумови, щоб вив'язатися із завдання, наміченого в його праці.

Петро Стерчо народився 1919 р., в селянській сім'ї, син Юрка Стерча й Олени з дому Молнар, в селі Кузьміні, на Мукачівщині. 1935 р. записався до Торговельної академії в Мукачеві, де скристалізувався його характер і виробився світогляд. Від листопада 1938 р. працював стенографом у Відділі Преси та інформації при Президії влади в Хусті і належав до Карпатської Січі. В час виборів був уповноваженим Виборчої комісії в селі Вишня Визниця. В березні 1939 із зброєю карпатського січовика відступив на Словаччину з іншими товаришами з Торговельної академії. В час Другої світової війни бував в Україні і був свідком, як німці безпощадно винищували українців на Холмщині, Грубешівщині та Заміщині. Докторат з економічних наук здобув по студіях агрономії, права та економічних наук 1949 р. в Українській економічній високій школі в Мюнхені. Докторат з філософії здобув у Нотр-Дейм університеті, Нотр-Дейм, Инд., в 1959 році. Тепер він професором політичної економії в Дрексел Інститут оф Технолоджі в Філадельфії.

З цих біографічних даних бачимо, що автор був свідком і учасником подій 1938-1939 рр. в Карпатській Україні. При писанні своєї праці автор користався 21 збірником публічних документів, 25 творами, що користувались публічними документами, 8 статистичними творами, 85 джерельними матеріалами, 139 книжками, 14 брошурами, 2245 статтями та вістями і 9 неопублікованими джерелами.

Про Карпатську Україну писалося багато, зокрема про події 1938-1939. Деякі з цих публікацій крайно ворожі, інші непоінформовані, деякі необ'єктивні. Тепер українське громадянство дістає в руки твір, що правдиво, докладно й науково подає історію Карпатської України в 1938-39 р. У зв'язку з цією працею маю тільки одне бажання, щоб українське громадянство подбало про публікацію англійської верзії праці д-ра Петра Стерча.

В Стемфорді, 31-го грудня 1963 р.

Августин Штефан

ПЕРШИЙ РОЗДІЛ

САМОВИЗНАЧЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ

Українська Національна Революція, по упадку російського царату, на Осередніх і Східніх Землях України сколихнула й українців Західніх Українських Земель, що були в рамках Австро-Угорської монархії.

І закарпатські українці з запалом кинулися до державного будівництва. Приявність у містах і селах Закарпаття Українських Січових Стрільців та інших українських військових з'єднань прискорила пробудження національної свідомости населення. По розвалі Австро-Угорщини українці Закарпаття спонтанно почали організуватися в своїх народніх радах, починаючи від Старої Любовні, Пряшева, через Ужгород, Мукачів, Сваляву аж до Хусту й Сиготу. Народні Ради в Старій Любовні, Сваляві й Сиготі від самого початку стали на позиціях єдності Закарпаття з Українською Державою.

Згідність цих позицій із волею всього населення Карпатської України потверджено на Всенародніх Зборах делегатів від міст і сіл усього Закарпаття, що відбулися 21 січня 1919 року в Хусті, на яких 420 делегатів (вибрано від 1000 душ одного делегата) однодушно проголосили злуку всього Закарпаття, включно з Пряшівщиною, з Українською Соборною Державою.

Це сталося напередодні проголошення славного Акту Соборности з дня 22 січня 1919 р. на Софійській площі в Києві. Закарпаття вже було тут репрезентоване своєю твердою волею.

Так українці Закарпаття, як і вся Україна, стали на ділі застосовувати Вільсонів принцип про самовизначення народів, у якому між іншим говориться:

"...національні аспірації мусять бути респектовані; згода народу на приналежність до держави, як також визнання ним влади, щоб вона мала право ним правити, є конечне. Право на самовизначення це не тільки фраза!"¹⁾

Та, на жаль, на долі Закарпаття заважили на дальші два десятиліття інші фактори. Насамперед програні визвольні змагання України. Але й не малу ролю відіграли міжнародні чинники. Дотеперішнє становище, мовляв, Карпатська Україна прилучилася добровільно до Чехословаччини, на автономних правах, мусить бути зревідоване. Про це говорять факти. Насамперед треба ствердити, що закарпатські українці, по програних визвольних змаганнях України, вибрали ЧСР тільки як менше зло в порівнянні з Мадярщиною та Румунією, як на той час одинокі виходи. Але це сталося — і це мусимо підкреслювати — під зовнішнім тиском, а не зі широкій волі народу²⁾.

АКЦІЯ АМЕРИКАНСЬКИХ РУСИНІВ

Другим важливим чинником, що вирішив долю включення Закарпаття в рамки ЧСР, як автономної і зфедерованої країни, це була постава американських русинів, що нараховують біля півмільйона й прибули до ЗДА за часів страшного мадярського всестороннього утиску, зокрема на переломі 19-го й 20-го сторіч. Провідник чеського визвольного руху, а пізніше президент-визвольник, проф. Тома Г. Масарик, нав'язав контакт із провідником американських русинів, д-ром Григорієм Жатковичем, тодішнім головою Народної Ради Американських Русинів і пізніше першим губернатором автономної Підкарпатської Русі, й переконав його, а мабуть вже вони спільно переконали відтак американських русинів, які на своїх Зборах у Скрентоні, дня 19 листопада 1918 р., вирішили включити ціле Закарпаття, включно із частинно змадяризованими і частинно вже зісловакізованими жупами, а саме: Спішською, Шаришською, Земплинською, Абауй, Гомор, Боршодь, Ужгородською, Угочською, Бережською і Мараморощською, — як одну національну цілість — на автономних правах до ЧСР³⁾.

Хочемо підкреслити, що і серед американських русинів,

¹⁾ W. E. Rappard, "Minorities and the League", International Conciliation. Sept. 1926, № 22, p. 330.

²⁾ Гляди: Д-р Петро Стерчо, "До питання прилучення Закарпаття до ЧСР в 1919 р.", "Свобода" (Нью Йорк), ч. 161-163 за 1955 р.

³⁾ M. Yuhasz, Sr., Wilson's Principles in Czechoslovak Practice, Homestead, Pa., 1929, p. 46. — (В дальшому цит. — Югас).

Хочемо підкреслити, що і серед американських русинів уже тоді було бажання злуки Закарпаття з Україною. Це бачимо з висліду голосування в тій справі, на Скрентонському Конгресі, який вийшов слідууючо: з 1089 усіх делегатів — 732 голосували за ЧСР, 310 — за Україну, 28 за самостійну державу самого Закарпаття, 10 за Росію, 9 за Мадярщину і 1 за Галичину⁴⁾. Коли врахувати всі попередні намагання усякої масти "покровителів" тримати наших закарпатців в Америці якнайдалі від пізнання того "хто вони й чий діти", а в краю ще й "ким і защо закуті", то треба визнати, що 310 голосів за злуку з Україною — це поважна кількість. Тимбільше, що тут треба врахувати й той факт, що верхівка американських русинів була вже в доброму контакті з проф. Т. Г. Масариком і, маючи різні, навіть особисті, вигоди на оці, вела всюди агітацію за злукою з ЧСР. Тут треба підкреслити ще й той важливий факт, що москалі прикладали дуже багато зусиль, щоб баламутити народ москвофільством, однак вражає низька кількість за Росією відданих голосів. Київ, Золотоверхий Київ, Святий Київ, присвічував американським русинам так як і карпатським українцям у краю.

На маргінесі дозволю собі завважити, що під час моєї розмови з д-ром Григорієм Жатковичем, навесні 1950 року, в Пітсбурзі, Па., бувший перший губернатор автономної Підкарпатської Русі дуже мило згадував ті часи й висловлював свій жаль, що йому не вдалося зреалізувати тих плянів, що їх він мав супроти населення: покращати його культурний, економічний стан і поставити Закарпаття політично на відповідному рівні. Д-р Г. Жаткович виразно підкреслив, що зрезигнував був із посту губернатора на знак протесту проти відсування чехами реалізації автономії країни. Рівночасно заявив він мені, що кожній культурній людині ясно, що з етнографічної точки погляду Закарпаття українське і висловлював жаль із приводу колишньої "мовної", а з того впливаючої і політичної внутрішньої боротьби. Одночасно заявив він, що, з огляду на свій вік, не бере активної участі і, мабуть, в майбутньому також вже не братиме участі у політичній боротьбі Закарпаття, за його місце під сонцем.

СПРАВА ЗАКАРПАТТЯ НА МИРОВІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ

На Мировій Конференції в Парижі після першої світової війни справу прилучення Карпатської України до ЧСР реферував д-р Е. Бенеш, близький співробітник Т. Г. Масарика. Було

⁴⁾ А. Штефан, Карпатський березень, Бриджпорт, 1950, стор. 3.

це 5 лютого 1919 р. в приміщеннях французького міністра закордонних справ у Ке д'Орсе, в приявності пп. президента Вільсона й Лансінга від ЗДА, Ллойд Джорджа й Балфора від Великобританії, Клемансо, Пішон, Дугаста й Бертолда від Франції, Орландо й Сонніно від Італії та Макіно й Матсуї — делегатів від Японії. Реферуючи справу Закарпаття, Бенеш підкреслив, що

"...Русини на південь від Карпат — це той самий народ, що й русини у Східній Галичині, від яких вони були відділені Карпатськими горами"⁵⁾.

Засадничо справу полагоджено негайно, бо Бенеш покликнувся на піддержку американських русинів, й передано її до підкомісії для устійнення кордонів поміж Мадярщиною і Карпатською Україною, які затверджено 8 травня 1919 р. Устійнення кордону поміж Карпатською Україною і Словацьчиною доручено представникам цих народів. На жаль, її ніколи не полагоджено.

17 травня 1919 р. д-р Е. Бенеш предложив основні пункти автономних прав Закарпаття⁶⁾, які окрема комісія відтак реферувала вже 20 травня⁷⁾, а 23 травня, на поспіх, прийнято одноголосно пункти 10-13 Сен-Жерменського договору, що його відтак підписано 10 вересня 1919 року. Треба відмітити, що американський представник, Лансінг, домагався для Закарпаття права вносити скаргу до Ліги Націй у випадку непорозуміння між автономним урядом і урядом ЧСР. Французький дипломат, Ля Рош, апелював, щоб чимскоріше прийняти постанови відносно Закарпаття, бо

"...Українська делегація в Парижі вже висловила домагання відносно території угорських русинів"⁸⁾.

Наша преса часто покликувалася в минулому на Сен-Жерменський договір, тому гадаю, що ті уступи, що відносяться до автономії Закарпаття, цікавитимуть читача. Дослівний текст їх такий:

⁵⁾ Stephen Czakó, D.L., *How the Hungarian Problem Was Created?* Budapest, 1934, p. 31.

⁶⁾ Гляди: Додаток ч. III.

⁷⁾ Гляди: Додаток ч. IIIа.

⁸⁾ Francis Deak, *Hungary at the Paris Peace Conference*, New York, 1942, p. 453. — (В дальшому — Deak).

Артикул 10. Чехо-Словацьчина зобов'язується уконституувати Підкарпатську Русь (в оригіналі "територію русинів на південь від Карпат" — прим. П. С.) у границях, визначених Головними Альянтами та Засоціованими державами, як автономну одиницю в рамках Чехо-Словацької держави, із найвищим ступенем самоуправи, який тільки можливий при збереженні єдності Чехо-Словацької держави.

Артикул 11. Підкарпатська Русь має мати власний Сойм. До компетенцій Сойму належить уся законодавча влада у справах льокальної адміністрації, і в інших справах, що їх закони Чехо-Словацької держави йому приділять. Губернатор Підкарпатської Русі має бути назначуваний Президентом Чехо-Словацької Республіки, а має бути відповідальний перед Соймом Підкарпатської Русі.

Артикул 12. Чехо-Словацьчина зобов'язується підбирати адміністраційних урядників у Підкарпатській Русі в міру можливостей із місцевого населення.

Артикул 13. Чехо-Словацьчина гарантує Підкарпатській Русі відповідне представництво в Законодавчому Згромадженні Чехо-Словацької Республіки, яке вибиратиметься на підставі Конституції Чехо-Словацької Республіки. Ті посли не будуть мати права рішати в Чехо-Словацькому Парляменті в тих справах, що належать до компетенцій Сойму Підкарпатської Русі⁹⁾.

У доповненні до цього, треба додати, що т. зв. Генеральний Статут для Підкарпатської Русі, ч. 26336, 1919, в частині IV, уступ 6, говорить, що

"Вибори членів до Сойму Підкарпатської Русі відбудуться найдалі до 90 днів від дня виборів до загального Народного Згромадження Чехо-Словацької Республіки"¹⁰⁾.

Так міжнародно-правно оформлена й міжнародними договорами забезпечена Карпатська Україна ("Руська Країна" — встановлена мадярами в 1918 р., Рутенія, або "територія русинів на південь від Карпат" — як вживано офіційно в Сен-Жерменському договорі, "Підкарпатська Русь" — як вживано в конституції Чехо-Словацької Республіки — пояснення П. С.) опинилася в рамках Чехо-Словацьчини, як цілковито автономна, отже сфедерована країна, держава. Але, як пізніше виявилось,

⁹⁾ Deak, p. 453.

¹⁰⁾ Югас, стор. 40.

на жаль, обіцянки проф. Т. Г. Масарика й д-ра Едварда Бенеша залишилися тільки обіцянками, ці міжнародно-правні й конституційні постанови залишилися тільки на папері, а "братржі" чехи стали грати ролю "старшого" й "культурнішого" "слованського брата", й фактично, почувши силу в руках, стали на шлях для них самих згубного централізму, а навіть імперіялізму.

Боротьба карпатських українців за реалізацію забезпечених міжнародними договорами прав для Карпатської України в рамках ЧСР, яка цю реалізацію з метою користі для чехів відсувала, розпочалася майже з самого початку, вже в 1919-20 рр.

ДРУГИЙ РОЗДІЛ

ДВАДЦЯТЬ РОКІВ У ЧСР

Не маємо на меті писати тут історії Карпатської України за час від 1919 до 1939 років, ані не маємо на меті тут давати вичерпної інформації про всі ділянки життя карпатських українців за той час у рамках ЧСР. Цього неможливо зробити в цій короткій праці. А радше, нашим завданням є поінформувати Шановних Читачів про ходи міжнародної політики, у зв'язку з проблемою Карпатської України. Тому, говорячи про цей час, маємо на увазі тільки заторкнуті деякі важливіші події, які творили поміст поміж 1919-им і 1938-39 роками. Говоримо про ці роки, бо в цих роках Карпатська Україна найбільше була предметом різних закулісових і відкритих торгів на міжнародньому полі.

СПАДЩИНА ПО МАДЯРАХ

Мадярське панування на Закарпатті залишило за собою, на правду, жакливу спадщину. Мадяри ніколи не жаліли утисків і погорди до карпатських українців, ніколи не хотіли жити як рівний з рівним, постійно провадили політику мадяризації українського населення Закарпаття, але особливого горя зазнавало Закарпаття від часу поразки мадярського повстання проти Габсбургів у 1848-49 рр., під проводом Лайоша Кошута. Тоді галицькі й закарпатські українці, як також словаки й інші слов'янські народи Австро-Угорщини піддержували австрійський уряд. Австрія була, однак, змушена просити помочі у російському царя Миколи I, якого війська, властиво, під командою ген. Пашкевича, придусили повстання мадярів. Цар Микола передав всю територію під владу Австрії, не вимагаючи ніяких прав для слов'янських народів на майбутнє.

Для Закарпаття участь московських військ у здушуванні повстання Кошута мала майже погубні наслідки, і це в двох напрямках. Насамперед, треба відмітити, що ці війська занесли москвофільство на Західні Землі України, а зокрема на Закарпаття. Сила заїмпонувала провідникові закарпатців і авторів творення "Руської Країни" з усіх українських земель, що входили в склад Австро-Угорщини, Адольфові Добрянському, а за ним пішла й частина інтелігенції. Від того часу москвофільство датується на Закарпатті.

Другий згубний момент для Закарпаття полягав у тому, що австріяки й мадяри скоро прийшли до повної згоди й дня 29 травня 1867 р. монархію Габсбургів перетворено на "Австро-Угорську Монархію", як дуалістичну державу, при чому Карпатська Україна попала й надалі під безпосередню юрисдикцію Мадярщини. Від тоді почалася помста мадярів на карпатських українцях за їхню участь проти повстання Кошута та за москвофільство. Мадярщення населення, економічний утиск, лихварство, поширювання піяцтва, замикання українських парохіальних шкіл і т. д. Саме в цьому часі закарпатці починають масово виїздити "у світ за очі", населення починає гинути. На домагання греко-католицького єпископа Юлія Фирцака з 9-го квітня 1896 р., угорське правительство вислало свого уповноваженого, Едмунда Егана, родом ірландця, на Закарпаття для перевірки ситуації. По подорожі від села до села, Е. Еган написав невеселий звіт своєму урядові, з якого кілька речень наводимо ось тут:

"...Більша посілість прогрішилася тяжко супроти селянства. Та й сама держава, чи правительство, провинилося... Багато нотарів (волосних в'їтів — прим. П. С.) дере з народу й тиранізує селян... Тут не дбає ніхто про контроль адміністрації. Селянський пролетаріат відданий Божій ласці й опіці. Розпука бере дивитися на цей бідний і темний народ, що дістався в руки найсильнішого торговельного елементу Європи... Нарід, якого судьба лежить в руках лихваря, не має ні землі, ні худоби; нарід залежить від настрою і самоволі лихваря; нарід розп'ячений нарочно і здеморалізований, котрому вже ані священик, ані староста не можуть допомогти і котрого адміністративний урядник кривдить; нарід, котрому взагалі ніхто в світі не подає помічної руки — цей народ буде поступово занепадати матеріально чимраз глибше, поки не загине"¹¹⁾.

¹¹⁾ Василь Пачовський, *Історія Закарпаття*, Мюнхен 1946, стор. 175.

Того самого року мадяри святкували тисячеліття свого королівства й тоді Львівське Т-во "Просвіта" видало спеціальний протест й розіслало до урядів європейських країн, у якому (за журналом "Життя і Слово", Львів, том V, 1896) писалося:

"Русина на Угорщині не вважають людиною... На Русинів перенесли мадяри всю ненависть, якою палали на росіян за погром 1849 р. Нищити Русинів зробилося немов патріотичним обов'язком мадярським"¹²⁾.

На жаль, нічого не поміг ані протест галицьких українців, ані меморіал Едмунда Егана. Як справа ця виглядала в дійсності, може найкраще послужити факт, що Е. Еган підступно замордовано на шоссе, що веде з Ужгороду до Мукачева. На горбку Барвінкош, між селами Дравці й Глибоке, куди мені нераз доводилося проходити чи проїздити, видніє скромний бетонний хрест. Мої близькі земляки, селяни, проходячи сюди, ніколи не забували згадати теплим словом того, хто мав добру волю допомогти поліпшити долю українського селянства, та прокльном так тих, що його вбили, як і тих, що були найбільш винуватими за нищення основної субстанції українців Закарпаття — селянства.

Цей стан ані трохи не поліпшився був напередодні першої світової війни. Матеріальне убожество, широкі народні маси в темноті, змадяризована псевдо і пів-інтелігенція, змадяризоване духовенство, ні однієї української школи, вціплена покірливість ...

ЗМІНИ НА КРАЩЕ

Сьогодні, в ретроспективі років, підсумовуючи осяги Закарпаття в різних ділянках життя, а зокрема на полі національно-політичної свідомості населення, впродовж приналежності до ЧСР, доводиться об'єктивно ствердити, що включення Закарпаття в рамки ЧСР — це була, безперечно, зміна на краще. Символом цього може бути хоч би той факт, що вірші, за які мадярська влада арештувала і тортувала великого пробудника закарпатських українців у половині 19-го сторіччя, о. Олександра Духновича,

"Підкарпатській Русини, оставте глибокий сон,
Народний голос зовет Вас, не забудьте о своем..."

як також його грімкий голос протесту проти мадяризації

¹²⁾ Василь Пачовський, стор. 160.

"Я Русин був, есьм і буду,
Я родився Русином,
Чесний мой род не забуду
Останусь его сином" —

стали гімнами закарпатських українців після першої світової війни. "Підкарпатські Русини..." — прийнято гімном нарівні з чеським народним гімном "Кде домов муй..." — і словацьким народним гімном "Над Татроу са бліска..." і всі вони творили разом державні гімни ЧСР, на всіх територіях держави. Карпатська Україна прийняла власний прапор, якого барви ті самі, що й барви всеукраїнського прапору, синя і жовта, і який від сторіч був прапором Мукачівської Греко-Католицької Єпархії та прапором міст Ужгороду й Берегова. Синя і жовта барви були барвами Мармарошської та Бережської жупи від давніх часів (традиція говорить, що від часів володіння князя Федора Коріятовича), як також міста Пряшева та Пряшівської Греко-Католицької Єпархії¹³). Власний прапор і гімн символізували окремішність карпатських українців від решти держави ЧСР, символізували їхні автономні права. Та, на жаль, вони залишилися тільки і тільки символами аж до бурхливих подій 1938-1939 років, з тим, що й на ці символи в тридцятих роках чехи стали були простягати руку. В 1934 році, році масових українських політичних маніфестацій і домагань реалізації автономії з одного боку, та могутнього протесту проти чеської політики "роз'єднуй і пануй", що була реалізована шляхом насадження москвофільства, з другого, — чеський краєвий президент, Антонін Розсіпал, у боротьбі проти українського народовецького руху і для скріплення москвофільських позицій на Закарпатті, видав заборону вживати синьо-жовтий прапор, і тільки по 5-ох місяцях бурхливих протестів і безперервного послідовного вживання прапору під час усіх публічних виступів, проти заборони і проти волі поліції та жандармерії, чеська влада була змушена цю глупу заборону відкликати.

Ніде правди діти, в початках виглядало, що чеський уряд має щирі наміри виконати перебрані на себе Сен-Жерменським договором обов'язки. Тому негайно вже в 1919 р. приступлено до організації українського народного та середнього і фахового шкільництва, якого мадяри не залишили по собі взагалі. Це була перша передумова для переведення в життя автономії. Бо ж не тільки фахового адміністративного апарату не було з кого, з-посеред закарпатців, зліпити, але й було дуже мало

¹³ Августин Штефан, "Герб і барви Підкарпаття" в календарі-альманаху "Земля і Воля" за 1936 р.

закарпатців, що вміли читати й писати своєю мовою. На жаль, такий, а не інакший був дійсний стан. І коли б тоді на Закарпатті поза малою горсткою народніх діячів, на чолі з о. Августином Волошином, пряшівським єпископом д-ром Діонісієм Нярадієм, єпископом мукачівської єпархії Петром Гебеєм, проф. Августином Штефаном, Степаном Клочураком, братами Михайлом і Юлієм Бращайками, і тими, що увійшли до першої Управи Товариства "Просвіта" в Ужгороді — про що буде мова нижче, — і ще кількома менш відомими щирими патріотами були ряди власного свідомого учительства, штаб адміністраторів, що володіли б народньою мовою, немає сумніву, що в початках ЧСР була б віддала самоуправу в руки закарпатців. Але обставини були такі, що президент Масарик запросив д-ра Григорія Жатковича, молодого адвоката, американського громадянина, на пост першого губернатора, а йому дав до розпорядимости чеський адміністраційний персонал. Правда, щирість початкового відношення можна вбачати в тому, що за доби міністра шкільництва, Дерера, в організацію українського шкільництва на Закарпатті включено ряд українських педагогів, зокрема бувших старшин розбитих українських армій, з інших частин України. На нещастя, водночас напхалося до шкільництва й чимало російських білогвардійців, які почали свою шкідницьку роботу. І тут почалося баламутство. Зокрема галицькі й буковинські москвофіли, Гагатко, Цурканович, Камінський, вже в початках національного відродження прихилили до себе кар'єровичів, на чолі з Степаном Фенциком, якому не вдалося захопити в свої руки Т-ва "Просвіта", що його засновано було 29 квітня 1920 р. в Ужгороді, а потім не вдалося йому досягнути пошестей єпископа Мукачівської Греко-Католицької Єпархії (з осідком в Ужгороді). Ця група стала ширити москвофільство і московське православ'я на Закарпатті, дістаючи постійно фінансову піддержку не тільки з Будапешту, Варшави й центрів російської еміграції, але, на нещастя, ще й від Праги.

Все ж, в ім'я правди, треба ствердити, що чеський уряд допомагав розвиткові українського шкільництва на Закарпатті. Коли мадяри в 1919 році не залишили по собі ні однієї української школи, то в 1938 році справа шкільництва представлялася на Закарпатті зовсім інакше. Почавши від 1919 р., крім українців, як державно-творчої частини ЧСР, усі національностей меншини мали свої власномовні державні школи. Поруч з українськими школами були чеські, мадярські, румунські, жидівські, а навіть циганська школа в Ужгороді. В ділянці шкільництва ЧСР зробила була на Закарпатті колосальний крок уперед. Для інформації нижче подаємо статистику всього

шкільництва на Закарпатті за вересень 1931 та вересень 1938 року, за проф. Августином Штефаном, **Енциклопедія Українознавства** (Мюнхен-Нью Йорк, 1949), ст. 949, з тією зміною, що тут подаємо окремо статистику горожанських шкіл, які були важливим фактором у розвитку шкільництва.

Мова навч.	Дитячі		Народні		Учитель.				Фахові		Горож.	
	садки		школи		Гімназії		семінарі		школи		школи	
	1931	1938	1931	1938	1931	1938	1931	1938	1931	1938	1931	1938
Українська	45	132	438	469	4	5	3	4	121	138	16	23
Чеська	43	101	147	182	3	3	1	1	12	13	14	24
Мадярська	13	16	107	123	1	1	—	—	24	25	4	4
Інші	1	3	23	35	—	2	—	—	3	3	1	1
Разом	102	252	715	809	8	11	4	5	160	179	35	53

На окрему увагу заслуговує Державна Торговельна Академія в Мукачеві, з її філією з мадярською мовою навчання, а також дво-річні торговельні школи в Ужгороді й Севлюші. З інших фахових шкіл належить відмітити сільсько-господарську та дві дерево-обробні школи середнього типу поруч із 130-ма фаховими школами нижчого типу з різних ділянок життя. Крім того, в Ужгороді та Пряшеві існували Греко-Католицькі Богословські Семінарії, з 5-річним курсом навчання по гімназійній maturі.

Крім того, на Пряшівщині було 113 народніх і горожанських шкіл, три фахові школи та одинокий учительський семінар у Пряшеві з українською мовою навчання. Словакізація української Пряшівщини поступила була вже так далеко, що вже в 155 греко-католицьких церковних школах впроваджено було словацьку мову як мову навчання.

Для ясности хочемо подати, що навчання в народніх школах було для всіх дітей до 14-го р. життя обов'язкове і безкоштовне. Навчання у горожанських школах було майже безкоштовне, як також у фахових школах. За навчання у всіх середніх школах доводилося платити оплати, які, порівнюючи, були досить високі, але, з другого боку, учнів з добрими успіхами в науці та незможніх батьків Міністерство Освіти звільняло від плачення шкільних оплат. Більше того, тисячі учнів середніх і фахових шкіл одержували державну стипендію на прожиток у державних інтернатах. Те саме відноситься й до закарпатських студентів високих шкіл на територіях Словаччини, Чехії й Моравії.

Ми навмисне зупинилися на шкільництві, бо воно вимагало найбільшої опіки, щоб піднести народ духово-культурно, скрі-

пити релігійну свідомість, піднести його національно-політичну свідомість. В ім'я об'єктивності сьогодні мусимо признати, що коли б не так поставлене шкільництво, Закарпаття не могло б було дійти до своїх Славних Березневих Днів 1939 року, Закарпаття не могло б було видати з-поміж себе ряд інтелігентів світового рівня, Закарпаття не могло б було дати з себе невмирущих борців за Волю України. Очевидно, шкільництво не було одиноким чинником у цьому напрямі, але воно було важливою передумовою.

Якщо йдеться про інші осяги, то не доводиться надто багато говорити. До деякої міри розбудовано шляхи і міста, зокрема Ужгород. Натомість економічних проблем не розв'язано й не було великих намагань з боку держави в напрямі їх корисної розв'язки для українського населення. Навпаки, в деяких ділянках економічного життя країни, ситуація була погіршена. Зокрема тут треба згадати великі обмеження держави відносно вживання лісів і пасовиськ, що їх населення вживало спокон-віку. Державні фабрики, наприклад, для обробки тютюну в Мукачеві були постійно під кермою чехів, більше того — навіть серед рядового робітництва переважав чеський, при-шлий, елемент. У державних копальнях соли в Солотвині за-труднювано майже виключно тільки чехів, мадярів і румунів, а місцевих українців ігноровано. Подібна ситуація була в державних винницях і винних пивницях у Берегівщині. Ще гірше виглядала справа в хліборобстві: на селян накладано надто високі податки, які селяни не могли сплачувати, а тимчасом у часі аграрної реформи, тобто парцеляції державних земель, землі віддавано майже виключно чехам, колишнім "легіонерам". Тому надтисянська долина була у великій мірі заселена чеськими колоністами. Те саме відносилось й до приділювання концесій на розпродаж тютюневих виробів та алькоголю. В ці ділянки життя українців не допускали.

ВСІ ОКУПАНТИ — ІМПЕРІАЛІСТИ

Святі обіцянки проф. Томи Г. Масарика перед включенням Закарпаття в рамці ЧСР, по включенні залишилися тільки обіцянками, а писані статті Сен-Жерменського договору залишилися також тільки на папері. Чехи, окупувавши Закарпаття, так як і всі інші окупанти, почулися на становищі панівної нації, почали думати про створення єдиного "чехословацького" народу, про організацію централізованої держави ЧСР.

Автономні політичні права Закарпаття були знехтовані від самого початку. Поруч губернатора, американського русина,

д-ра Григорія Жатковича, назначено адміністратором чеха, д-ра Яна Брейху, й передано в його руки всю адміністрацію країни. Празький уряд розписав вибори до Конституційного Згромадження ЧСР, поминувши територію Карпатської України, але тільки на схід від тимчасової демаркаційної лінії поміж Словацькою і Карпатською Україною, тобто по лінії Чоп-Ужгород-Перечин-Ужок. Отже, Конституцію ЧСР прийнято без участі представників карпатських українців. Коли Брейха почав заводити свої колоніальні порядки, перший губернатор, по вичерпанні усіх намагань припинити діла Брейхи — з наказу празького уряду, — на знак найгострішого протесту, зрезигнував із свого посту дня 16 березня 1921 року¹⁴). Але це було на руку чехам, бо вони позбулися того, кому самі панове Масарик і Бенеш давали найсвятіші обіцянки відносно карпато-української самоуправи. З легкої душі президент Масарик іменував другим губернатором д-ра Антонія Бескида, що його вже обмотали були різні російські емігранти та чеські агенти. На скільки А. Бескид був запеклим антинародником, може посвідчити такий факт: на основуючі Загальні Збори Т-ва "Просвіта" в Ужгороді, дня 29 квітня 1920 року, прийшла шайка москвофілів, керована д-ром А. Бескидом, д-ром В. Гомичком, Андрієм Гагатко, Левом Тиблевичем, Іларіоном Цуркановичем — це переважно галицькі й буковинські москвофіли, які вже не мали що робити між народом вдома й прийшли на Закарпаття робити заколот між населенням — і вони вже з самого початку зборів

"всіма силами стремілися кричати, рикати, щоб ціль свою досягнути: не допустити докінчити денний порядок зборів. До якої нечуваної міри дійшла лють наших ворогів, доказує факт, що д-р Антоній Бескид, адвокат, чоловік у поважнім віку і інтелігент, наганявся палицею на нашого заслуженого патріота, директора о. Августина Волошина і хотів його побити. Завдяки холонокровності председателя загальних зборів д-ра Юлія Брацайка обійшлося без пролиття крови.

Коли писець цих споминів (Павло Яцко — прим. П.С.) хотів виголосити свій реферат і сказав пару слів, вискочив на стілець Андрій Гагатко і почав із цілого горла кричати, крутячися на всі боки. Постать його із малою борідкою здавалася утілесненням духа ненависти і задрости. Нарід (велика зала жупанського дому не помістила всіх учасників, а тому частина мусіла залишитися назовні при відчи-

¹⁴) Гляди: Додаток чч. ІУ і ІУа.

нених дверях — прим. П. С.) розлючений хотів його викинути, тоді комісар поліції розв'язав збори"¹⁵).

Тут цікаво відмітити, що Брейха подав празькому урядові неправдиві інформації про ці збори, інформації, скеровані проти ініціаторів заснування "Просвіти" і тільки об'єктивні інформації поліційного комісара вплинули на уряд і він дозволив продовжувати основуючі збори "Просвіти" дня 9 травня 1920 року в тій самій залі, коли й засновано т-во на чолі з д-ром Михайлом Брацайком, а до виділу ввійшли: о. А. Волошин, д-р М. Долинай, д-р І. Панькевич, Вол. Шуба, проф. А. Штефан, д-р Желтвай, інж. М. Творидло, д-р Василь Гаджега, Порфірій Медвідь, д-р Мирон Стрипський і Степан Клочурак. Заступниками виділових: Михайло Полянський, І. Чулак, А. Товт, П. Яцко і П. Бокшай.

Тут, властиво, й розпочато відкриту боротьбу поміж українським народовецьким рухом і москвофільством на Закарпатті, при чому чеська адміністрація, на чолі з п. Брейхою, піддержувала москвофілів, а губернатор, д-р Г. Жаткович, народовців-просвітян.

На основуючих зборах т-ва "Просвіта" згадана група галицьких і буковинських москвофілів, разом із справжнім москалем В. Гомічковим, і затуманеним закарпатцем А. Бескидом, започаткувала те, що відтак давало чехам причину на виправдання їхнього панування і непризнавання в дійсності автономії Карпатської України (офіційно — Підкарпатської Русі). Злочин започаткований на цих зборах не знаходив своєї розв'язки аж до славного 1938 р., коли то українське населення Закарпаття остаточно позбулося москвофілів, а від чехів своєю одностайною поставою вимогло перетворення Закарпаття у сфедеровану державу.

Чеська адміністрація усіма способами закріплювалася на Закарпатті. Насамперед почала під'юджувати одну групу населення проти другої, а відтак стала організувати філії чеських партій і втягати в них українців, які відтак себе взаємно поборювали. Коли закарпатці вперше приступили до виборів своїх послів і сенаторів до Парляменту ЧСР, то населенню пред'явлено листини 15-ох політичних партій. І чимало горілки тоді потекло горлами українського селянства на Закарпатті... Майже кожна партія мала свого таємного покровителя, крім одинокої "Руської Християнської Народної Партії" на чолі з о. А. Волошином. Аграрна, соціал-демократична, комуністична і т. д. —

¹⁵) З нагоди десятилітнього ювілею існування товариства "Просвіта" на Підкарпатській Русі, Ужгород: Печатня "Свобода", 1930, стор. 5-6.

це філії пражських партій, а остання діставала щедрі грошки й від большевиків. Куртякова партія — Автономний Земледільський Союз, мала увесь час покровителя в Будапешті. Колишній дяко-учитель Іван Куртяк підтримував статус кво в 1918-1919 рр., за що був іменований шкільним інспектором мадярського уряду в Хусті. Після злуки Закарпаття з Чехо-Словацькою Куртяк відмовився зложити приречення лояльності, а тому втратив свою учительську посаду. Тоді взявся до політики і надалі вів свій про-мадярський курс. Назовні домагався лише автономії. По його смерті (2 січня 1933 р. в Севлюші, а поховано його в Хусті) його наступником став Андрій Бродій. Сини Івана Куртяка були виховувані в мадярській гімназії в Комарні й належали до мадярської шовіністичної молодечої організації "Левенте". Інший провідний діяч цієї партії, Михайло Демко, опікувався синами помершого Куртяка.

Куртяк і Бродій були підтримувані Мадярщиною відкрито й приховано. В часі передвиборчої агітації в 1932 році бувший мукачівський єпископ Антін Папп, якого Апостольська Столиця відправила до Мішковця, вислав був сім вагонів пшениці й інших харчів на руки Андрія Бродія, тодішнього редактора партійного органу "Русского Вістника", для розподілу поміж потребуючими під час агітації. Нещирість цього дару впливає з двох причин: раз, даний він під час виборчої кампанії, а два, справжній вияв харитативності можна було проявити через висилку цього дару на руки Червоного Хреста або іншої харитативної інституції, чи навіть самої Церкви.

Для повнішого образу згадаємо, що під час процесу в Ужгороді проти провідників Автономного Земледільського Союзу вже за комуністичних часів, канонік о. Олександр Ільницький свідчив ось як:

Одного разу регентський комісар барон Перені показав мені виписку з кошторису другого відділу президії ради міністрів в Угорщині за підписом секретаря Патакі. З виписки виходило, що Автономний Земледільський Союз одержував від Будапешту щомісячно 50.000 чсл. корон. Ці гроші одержували безпосередньо в Братиславському консуляті керівники Мадярської Націоналістичної Партії на Закарпатті, Корпат і Возарі. Вони передавали гроші Юлієві Марині й Бродію. Функціонарі одержували пересічно по 400-500 корон на місяць, а брат Бродія, Іван, як підставлена особа, одержував щомісячно по 5.000 корон".

Так звітували З. Юрко і Б. Ярославцев, кореспонденти "Радянської України" в 1946 році.

Інша розкладова партія, Трудова Партія (Гагатка), а опісля Фенцикова "Русская Національно-Автономна Партія" одержувала постійно гроші з Варшави. Дня 16 березня 1935 р., на процесі в Краєвому Суді в Ужгороді була доказана правдивість статті часопису "Українське Слово" в Ужгороді ч. 21 з 1933 року, що "Карпаторусській Голос", орган Степана Фенцика та його партії, дістав від польського посла в Празі 40.000 чсл. корон, за чим слідували й дальші рати. На суді був предложений лист бувшого губернатора Антона Бескида до д-ра Степана Фенцика, в якому він пише, що "пан Б. (Бенеш), тоді ще міністер закордонних справ, жадної субвенції на "Карпаторусській Голос" дати не хоче, але пан Г. (польський посол у Празі Гржибовський) дав Кч. 40.000 й буде давати й далі". (Гляди "Українське Слово", Ужгород, ч. 104, з 21 березня 1935).

Які були наслідки цієї фінансованої ворогами українського народу деморалізаційної акції серед населення Закарпаття, може послужити приклад верховинського села Цаповці. В 1934 році в цьому селі було біля 500 хат. Цих півтисячки родин були членами таких партій та інституцій: тоді як місцева греко-католицька парохія нараховувала кругло 600 вірників, то одночасно комуністична партія мала там також 603 члени; до аграрної правительственої партії належало 590 громадян, а одночасно й до куртяківсько-бродіївського Автономного Земледільського Союзу — 615 осіб; крім того, біля пів тисячки громадян рахувало себе членами соціал-демократичної партії з про-українською культурною орієнтацією, а з другого боку це не перешкоджало їм мати в кишені виказки мадярсько-русофільського Общества Духновича (630 осіб). (Гляди "Українське Слово", Ужгород, з 20 вересня 1934). Населення було засипане агентурною пресою, видаваною за чужі гроші, яка, поруч із грошовими хабарями за певні прислуги (несення москвофільського чи партійного прапору — 5 корон), ломала характер збаламучених людей. Ця статистика виразно вказує на факт, що люди спекулювали й намагалися мати в кишені виказки різних партій, щоб ними користуватися залежно від okazji.

Одним словом, розкладницьку роботу серед населення ведено на всю пару. І, на жаль, не без поганих наслідків. Це партійництво дійшло було до того, що в 30-их роках на Закарпатті існувало 32 партії..., і це на 750,000 населення, не враховуючи біля 250.000 українців, що були під безпосередньою словацькою адміністрацією, тобто Пряшівщини. Правда, на Пряшівщині діяли також ті партії, що мали свій доміціль в Ужгороді або Мукачеві. Партійництво дійшло до того, що навіть Е. Бенеш, міністер закордонних справ, мусів заявити:

"Маючи на увазі нашу дотеперішню практику на Підкарпатській Русі, я не можу поминути двох речей. Я мушу засудити факт трансплінтації чеських політичних партій на Підкарпатську Русь... і те, що дозволено на релігійне розбиття. А це все було подиктоване нашими найважливішими партіями"¹⁶).

Хоч Конституцію ЧСР прийнято в 1920 році без участі представників карпатських українців з правом рішального голосу, проте в Конституцію формально внесено всі основні точки Сен-Жерменського договору про автономію Карпатської України. Проте ці постанови залишилися майже 20 років тільки на папері. В дійсності в дуже скорому часі приступлено до централізації адміністрації. Переводжувано її також поступово, поруч із закріпленням чеських урядовців на Закарпатті.

Перший тимчасовий адміністратор чеського уряду на Закарпатті, д-р Ян Брейха, робив усе можливе, щоб довести до якнайрізноманітнішого роздору між населенням Карпатської України, на мовному, релігійному, ідеологічному, клясовому і т. п. полі. Він це своє завдання навіть перевиконав, бо його наступник, д-р Петро Еренфелд, жалівся, що найгірше, що існує на Закарпатті, — це безконечне партійництво.

Вже в 1921 році словацький жупан Славів, в порозумінні з Прагою, видає самовільно циркуляр ч. 1851, в якому каже, що в Словаччині, тобто на захід від делімітаційної лінії Чоп-Ужок, "нема ніяких русинів". Отже великий імперіалізм маленьких народів почався... Згідно з Генеральним Статутом остаточна границя поміж автономним Закарпаттям і Словаччиною мала бути устійнена відносними репрезентаціями. Незалежно від протестів І. Руської (Української) Центральної Народної Ради, кордону не усталено, а велика частина карпатських українців Пряшівщини залишилася в складі Словаччини.

Вкінці, по ступневому намаганні до централізації, законом Чехословацького Парляменту з 14 липня 1927 року, число 125, 1927, формально переведено адміністративний поділ ЧСР на чотири адміністративні провінції (земе, краї), а саме: Чехія, Моравія-Силезія, Словаччина і "Земе Подкарпатурска", при чому лінію Чоп-Ужок прийнято в основу, не питаючися волі населення Карпатської України, бо чехи, при допомозі всяких чужоземних агентів, так повели справи, що, мовляв, на Закарпатті не було автохтонного авторитетного, всіми визнаного, репрезентативного тіла, з яким можна було б про це говорити.

¹⁶) Югас, стор. 23.

Антонін Розсипал, "президент Земе Подкарпатурске", почав своє неподільне й необмежене урядування. Пост губернатора ще залишено, мабуть, тільки для прикраси і для зовнішньої пропаганди, бо, на ділі, губернатор "Підкарпатської Русі" не мав ніяких прав. Уся адміністрація опинилася в руках "президента Земе Подкарпатурске", Антоніна Розсипала, якого назначила Прага.

Цей стан відтак, властиво, тривав аж до жовтня 1938 року, коли ЧСР перетворено на федеральну республіку.

У своєму меморандумі з 9 лютого 1927 р. Руська Народна Рада в Ужгороді, на знак протесту проти чехізації адміністрації і, домагаючися обсадження адміністраційних постів карпатськими українцями, подала таку статистику урядництва на Закарпатті: на поштових і телеграфічних урядах було затружено всього 109 українців, а 306 т. зв. "чехословаків" (з чого фактично всього 50 словаків) і 48 осіб інших національностей. У фінансових урядах це відношення ще далеко гірше, бо всього 41 українець, а 1,279 інших, з чого 1,182 чехи і 10 словаків. Як виходить, мадярів і жидів у фінансових урядах було двічі стільки, що українців. Але, яка пропорція між 41:1,182!! У політичній адміністрації (краєвий, окружні і волосні уряди) було всього 151 українців, 239 чехів, 5 словаків і 84 особи інших національностей. Отже, разом на 2,262 державних службовців на Закарпатті, було всього 301 українців¹⁷). Але це вже не з браку відповідних автохтонних сил, але з огляду на чеську політику чехізації Закарпаття. Бо ж в той час маса молодих українських інтелігентів, уродженців Закарпаття, по закінченні відповідних шкіл, діставала відмовні відповіді на прохання про прийняття на службу, а тимчасом ще постійно імпортовано чеських урядовців, часто навіть із дуже низькими або цілком без кваліфікацій, з "гісторічких земі на Подкарпатско".

Вище подавали ми статистику шкільництва. Із нами поданої вище статистики видно, що є дисгармонія поміж відношенням українського населення Закарпаття до не-українського та пропорцією українського шкільництва до не-українського. Тут треба взяти на увагу, що чеського шкільництва на Закарпатті було надто багато! Його пропорція до чеського населення далеко нерівна пропорції українського населення до українського шкільництва. Для ілюстрації подам такий приклад: у селі Кальнику, осідку волосного війта, поштового уряду й жандармської станиці, яких апарат складався з такого чеського персоналу: нотар (війт), поштовий урядник і три

¹⁷) Югас, стор. 48.

жандарми, з яких дехто був бездітний, мали чеську школу і чеський дитячий садок. Очевидно, до цієї школи посилали своїх дітей і деякі жидівські родини. І так виглядала справа по цілому Закарпатті. Тимчасом, на ціле село, з біля 500 дворів, був також один український дитячий садок... Іншими словами, кошти кількох чеських урядовців, по лінії навчання дітей, дорівнювали коштам навчання дітей цілого великого села! А потім, чеська статистика часто виказувала, як то чехи прекрасно розбудували шкільництво на Закарпатті й скільки то мільйонів корон видається з загального бюджету, очевидно, поминаючи те, що велика частина тих грошей ішла на потреби тих небагатих процентово чеських родин, які і так жили з грошей платників податків, а тим платником податку був насамперед український селянин.

Так, та прославлена в західному світі, як "єдина справді демократична" держава в Середній і Східній Європі, до другої світової війни використовувала свою "добру марку" на міжнародному полі, а зокрема в Лізі Націй, для своїх імперіалістичних цілей. Сьогодні, насправду, треба тільки співчувати чехам за їхню передвоєнну короткозорість.

Очевидно, українці Закарпаття, а зокрема Американські Русини, вносили кількакратно меморандум до Ліги Націй у справі автономії Карпатської України, але Ліга Націй ще раз дала доказ, що "той має правду, хто сильний", а д-р Едвард Бенеш був "сильним" у Лізі Націй. Тому, фактично, й Ліга Націй співвідповідальна за той стан, що існував на Закарпатті від 1919 до 1939 років.

НАРОДНИЦЬКИЙ РУХ

Поза Першою Центральною Руською Народною Радою, що була сформована в часі розвалу Австро-Угорщини, як політичне представництво карпатських українців, Товариство "Просвіта", з центральним осідком в Ужгороді, стало тим чинником, що від самого початку став на шлях відмадяризовування збаламученої півінтелігенції та духовенства, став на шлях явної боротьби проти насаджування москвофільства, став на базі конструктивної програми: духово-культурного піднесення і національно-політичного освідомлення населення. Зараз таки в 1920 році постала густа сітка читалень "Просвіти" по всьому Закарпатті, від Перечина починаючи, на Косівській Полянні кінчаючи. Рівнож українська Пряшівщина розбудувала сітку читалень "Просвіти", зокрема завдяки невтомній праці письменниці Ірини

Невицької (дружини о. Омеляна Невицького), каноніка о. Емануїла Бігарія, о. проф. Діонісія Зубрицького, о. Себастьяна Сабола, Івана Гавули та інших відданих працівників на народній ниві.

Почалася освідомлююча праця і почав гаснути блиск мадярського німбу. Почала меркнути та ясність, до якої летіли й несвідомі, а зокрема славожадні, русини. Тоді, коли справа з селянством була легша, гірше було з вихованою в мадярському дусі інтелігенцією. Важко було її вирвати з круга мадярського сьйива, її важко було вернути в ряди того свого народу, який вона вважала чимось нижчим від мадярів. Тому ці люди стали шукати для себе якоїсь другої величі, тому почали липнути до москвофільства, очолюваного різними "белогвардейцями" та недобитками галицьких і буковинських москвофілів.

Ці люди завжди були проти народу, тому вже в 1921 році почали заколот і, де могли, перебирали читальні "Просвіти" в свої руки і переіменовували їх на "Русскія читальни"... Народ не розбирався в значенні слів "руська" читальня чи "руський" нарід (а так звали себе закарпатські українці впродовж історії) та "русская читальня" або "русскій" нарід... Це був страшний злочин цієї групи, бо селянство бачило непорозуміння між інтелігенцією і спочатку ставало осторонь.

І по чотирьох роках праці "Просвіти", яка спопуляризувала ім'я закарпатського національного пробудника, Олександра Духновича, якого слова "Підкарпатській Русини, оставте глибокий сон" можна у великій мірі зрівняти зі словами його великого сучасника Тараса Шевченка "Вставайте, кайдани порвіть!", серед народу, а якого ім'я всі мадяризатори давно поховали були в могилі, мадярони й москвофіли вирішили використати його ім'я для своїх брудних антинародних цілей. В 1924 році засновано в Ужгороді конкуренційне "Общество ім. Духновича". Почалися доноси з боку "духновичівців" на народніх діячів, почалися переслідування з боку чеської влади на підставі доносів, почалися цькування проти "української іреденти" за урядові гроші видаваними "Подкарпатськімі Гласами" (чеська газета, в Ужгороді) і т. д. Мадяроно-москвофіли захопили в свої руки кілька шкільних інспекторатів, як наприклад, в Росвигові, і там уже годі було вдержатися учителям-просвіт'янинові. Там насильно перебрали майно "Просвіти" мадяроно-москвофіли з "Общества", от хоч би в селах Кайданово, Кальник і ін. Це друге скоро відвоювало свою читальню, але Кайданово, Бенедиківці, і десятки інших таки залишилися на довгий час під впливом "Общества", що ним керували Степан Фенцик, Євген Сабов, Йосиф Камінський, і ін. злі духи Закарпаття.

Народний Рух, керований о. А. Волошином, братами Бращайками, і іншими щирими патріотами, став поволі охоплювати й інші ділянки життя. При читальнях "Просвіти" закладано аматорські театральні гуртки, хори, спортові товариства, організовано оркестри, курси для неграмотних, сільсько-господарські поради і т. п. Народ радо горнувся навколо цієї корисної діяльності. Але аматорськими гуртками не можна було задовільнитися, й уже 21 січня 1921 року зорганізовано в Ужгороді театр, під керівництвом незабутнього Миколи Садовського. Молодь стала організуватися в рядах Пласту, який так багато труду вклав у національне перевиховання і виховання молоді. При українській гімназії в Берегові, за ініціативою учителів тієї ж гімназії Андрія Дідика й Корнила Заклинського, як також директора Гриця, 1 листопада 1921 р. засновано перший курінь Пласту, звідки пластова ідея поширилася на все Закарпаття. Остап Вахнянин в Ужгороді, Леонід Бачинський у Севлюші, Михайло Біличенко — перші піонери. Молодечі товариства "Січ", зокрема на Гуцульщині й свідоміших місцевостях відіграли важливу роль серед селянської і робітничої молоді, формуючи її духово-культурне й національно-політичне обличчя. Правда були, зокрема в 30-их роках в Ужгороді, й українські відділи соціал-демократичної "Делніцке Телоцвічне Єдноти", але вони залишили по собі згубні наслідки. Пригадую собі в Ужгороді, в 1935 році, марксистсько-безбожницькі виклади інж. Спиридона Довгаля в приміщеннях Соц. Дем. Партії. Один із їх вихованків по другій світовій війні був прокурором в одному з міст Закарпаття і безпощадно сипав домагання розстрілів і заслання на довгі роки, немов з рукава. Народня Християнська Партія о. А. Волошина і орган "Свобода" вели боротьбу і з цією заразою.

Завершенням організаційного охоплення українського вчительства в Учительській Громаді, що її засновано в 1929 р., коли на загальному конгресі вчительства Закарпаття дійшло до повного розламу між українським патріотичним вчительством і мадяроно-московфілами. До найвищого розвитку свого дійшла Учительська Громада в 1936 році, коли на З'їзді 4-го липня взяли участь 1.284 учителі. На тому з'їзді змінено варту, на власне бажання о. А. Волошина, якого ждали нові завдання, керму цієї твердині перебрав проф. Августин Штефан. Цей з'їзд фактично припечатав долю московфільського "Товарищества" і ним викликаного, за піддержкою чехів, мовного плєбісциту. Він має переломове значення, бо цей з'їзд започаткував і скріплену боротьбу за права карпатських українців на

власне національно-політичне життя. Друга точка прийнятих резолюцій цього з'їзду м. ін. говорить:

"Восьмий конгрес знову проголошує, що підкарпатські русини є частиною українського народу й тому всі стремління, що хотять ділити цей відламок українського народу під Карпатами на більше собі ворожих національностей, є протинародні, протидемократичні, протинаукові й шкідливі..."¹⁸⁾.

А наскільки напружена була ситуація вже тоді поміж чеською владою і українською народною силою, може посвідчити не тільки факт, що частину резолюцій VIII Конгресу Українського Вчительства сконфісковано, але, насамперед така замітка "Нової Свободи" з 5-го липня 1938 р. в т. зв. "Моментях із З'їзду УГ".

"Виступає між гостями студент, редактор "Пробоем", Росоха. Обіцяє, що за свою промову буде відповідати він сам, і ніхто інший. Але присутні не дуже охочі це йому вірити".

Ця нотатка виразно вказує на те, що карпатські українці стали вже сміливо домагатися своїх прав, а з другого боку чеська поліція не жаліла репресій.

Образ розвитку подій на Закарпатті поміж двома війнами був би для читача неповний, коли б не згадати ще деяких моментів. Загальну ситуацію на Закарпатті в наслідок боротьби поміж "просвіт'янами" й "духновичівцями" влучно характеризує чеський сенатор В. Клофач у своїй промові в Сенаті ЧСР, в Празі, 14 грудня 1926 року, словами:

"Теперішня ситуація на Підкарпатській Русі така, що кожний є проти республіки... Ми не розуміли релігійного духу народу... Уведенням т. зв. мовного питання ми зробили злочин. Ми самі створили ірреденту..."¹⁹⁾.

Це саме потверджувала "Свобода" ч. 266 з 1928 року, характеризуючи в загальному положення на Закарпатті, як "загальну і необмежену ненависть до чехів".

Але тим часом життя пливло своїм нестримним руслом. Українське населення щораз краще приходило до себе, націо-

¹⁸⁾ "Нова Свобода", Річник I (XXXIX), ч. 18, Ужгород, 5 липня 1938.

¹⁹⁾ Югас, стор. 24.

нальна свідомість підносила, а з тим росли й політичні вимоги. В 1929 році влаштовано перший З'їзд Народоверхньої Молоді в Ужгороді, під керівництвом студента Карлового університету Івана Копача. Тут прийнято проголошення, що під Карпатами від Попраду по Тису живе український народ. Леонід Бачинський вперше називає цю територію "Закарпатською Україною", за що його прогнано з ЧСР. Того ж року, молодий націоналіст Тацинець, невдало виконує атентат на голову "Общества ім Духновича", Е. Сабова, під час т. зв. "Дня Русской Культури" в Ужгороді.

В 1932 році на допомогу "Свободі" о. А. Волошина, 15-го лютого, приходять перше число "Українського Слова" в Ужгороді, яке у своїй першій передовиці заповіло безпощадну боротьбу з москвофільством. Брати Брацайки жертвенно працювали в "Українському Слові". В 1933 році стає в авангарді політично-освідомлюючої національної боротьби часопис закарпатської молоді "Пробоем", який почали видавати тодішні студенти Карлового університету в Празі, Степан Росоха й Микола Лелекач. "Пробоем" видержав на стійці аж до його ліквідації гестапом у січні 1944 року.

Тридцять роки були не тільки роками сильної активізації Галичини й Волині під Польщею, а Буковини під Румунією, — але й Закарпаття. Властиво, тридцять років викарбовують український характер Закарпаття, настільки, що він уже міг показатися й назовні, вийти з прихованої підсвідомості.

Другий Народоверхній З'їзд Молоді в Мукачеві, в 1934 р., під керівництвом Степана Росохи, що змобілізував тисячі української молоді з усього Закарпаття²⁰⁾, зокрема струнки

²⁰⁾ 2-ий Народоверхній З'їзд Молоді відбувся в Мукачеві 1 липня 1934 р. Конгресом керував студент Степан Росоха, Юрій Шпилька, містоголова, та Юліян Химинець, секретар, а головними промовцями були: д-р Микола Бандусяк, Іван Роман, Микола Вайда, Іван Копач, Петро Бедей і С. Росоха. Офіційно звітливо, що в поході взяло участь 9.650 осіб організованої молоді. Були тут зокрема заступлені такі громади: Рахів, Великий Бичків, Терезька, Терезька, Дубове, Воїново, Чумальове, Драгово, Хуст. Золотарево, Волове, Ізки, Нижнє Студене, Лозянське, Вишне Студене, Свалява, Лазь, Білки, Довге, Лисичево, Мідяниця, Черевці, Заріччя, Вишне Верещьки, Велика Копань, Гать, Гундітська, Стара Бовтрадь, Лоза, Перечин, Дубриничі, Велике Березне, Заріччя-Перечинське, Ужгород, Червеново, Великі Лучки, Шквратівці, Кузьмино, Брестів, Лецовиця, Бенедиківці, Кальник, Горонда, Срабичово, Чинадьово, Підгород, Мукачів, Розвигово, Нове Давидково, Старе Давидково, Йовря, Вишне Ремети, Доманинці, Дравці й ін. Мадярський неприхильний часопис "Уй Коезлен" з 3 липня 1934 р. подавав, що його кореспондент нарахував учасників із 84-ох міст і сіл Закарпаття, які в поході несли таблиці з написами своїх громад.

ряди пластового братства і сестрицтва, на Чернечу Гору, з цього святого місця, з цієї святині князя Федора Коріятовича, проголошує на весь світ, що стає під прапор українського націоналізму. В 1935 році активізується і сильно зростає містечка сила українського театру "Нова Сцена", під кермою братів Шерегіїв. Відтак відбуто ряд повітових Просвітанських З'їздів: у Сваляві, Рахові, Перечині (проти поліційної заборони!), Кальнику, Великій Копані, Нижньому Студеному і ін. місцевостях, на яких вимагано припинення чехізації і переслідування українського народоверхнього руху. Пластова Зустріч восени 1936 р. в Середньому сколихнула цією околицею, де ще трималося москвофільство. Перший З'їзд Українського Студентства, що відбувся під кермою д-ра Степана Росохи в 1936 році в Ужгороді, підкреслює, що українське високошкільне студентство, як теж і вся молода українська інтелігенція Закарпаття, стає одностайним фронтом із українським народом у боротьбі за його повні політичні права.

Перша половина й літо 1937 р. позначилися масовими святкуваннями 950-ліття Хрищення України. Під час цих релігійно-національних маніфестацій, удекоровувано учасників медалею, що її видала була Організація Українських Націоналістів, з таким написом: "Царице України! З'єднай і визволь нас!" Ці святкування потягли за собою ряд арештів (Гопко й друзі), але ці арешти ще більше розбурхали свідомі народні маси й вони ще рішучіше стали домагатися вольностей. Грунт до дальшої акції був готовий!

Але всі ці провінційні просвітанські з'їзди були немов тільки підготовою до Всепросвітанського З'їзду Закарпаття, що відбувся у всій блискучості 17 жовтня 1937 р. в Ужгороді. Щоб не писати багато про цей з'їзд, тут повторю хіба те, що вже писав я раніше в пресі на основі свого нотатника.

"Похилились українські національні прапори і тридцять тисяч рук піднеслося вгору. З тридцять тисяч грудей пролунало гучно й рішуче: "Присягаємо!" Тридцять тисяч учасників Всепросвітанського З'їзду в Ужгороді 17 жовтня 1937 р. на площі Коріятовича, на заклик сл. п. Івана Рогача, складають приречення бути вірними синами українського народу й боротися за повну державну незалежність. Так маніфестують своє національне відродження після майже тисячелітньої неволі сини й доньки тієї частини Української Землі, що її ще недавно дехто дозволяв собі називати "землею без імені". Сьогодні закарпатські українці втішають пробудника своєї вужчої батьківщини, Олександра

Духновича, що вони "оставили глибокий сон", а перед Великим Тарасом присягають на готовість "рвати кайдани"²¹).

Сьогодні хочу тільки додати, що в цьому величавому З'їзді брали участь і представники Львівського Матірнього Т-ва "Просвіта", на чолі з д-ром Бриком. З усіх закутин Закарпаття їхали цим разом не тільки возами, але й спеціальними поїздами наші просвітяни. Такої могутньої маніфестації Ужгород не знав ніколи, ані раніше, ані потім, у всій своїй історії. Зовсім природньо, що шовіністична чеська преса відтак біла у "дзвін тривоги", а зокрема аграрні "Подкарпатске Гласі" та комуно-соціалістичний місячник "Чін". Цей останній у своєму числі за листопад 1937 в статті "Вакуум юре" домагався ув'язнення д-ра Степана Росохи за його промову на цьому з'їзді, в якій він заявив, що "дотепер ми боролися за автономію Закарпаття, але тепер ми вже не хочемо автономії від чехів, бо ми хочемо Самостійну й Соборну Українську Державу, за яку будемо боротися до останньої краплі крові!" Згаданий "Чін" підкреслював, що за щось подібне д-р Йозеф Тука засуджений на 15 літ важкої в'язниці та що цей виступ молодого українського самостійника не сміє залишитися без кари. (Професор братиславського університету, д-р Йозеф Тука, побіч о. Андрія Глінки та о. д-ра Йозефа Тіси, був визначним борцем за права словацького народу. За вільної Словацької Республіки був він її прем'єр-міністром, а о. Йозеф Тісо президентом. Обоє їх відтак чехи повісили в 1946 р. Професора Туку хворого винесли на ношах під шибеницю).

ЄДИНИМ ФРОНТОМ ДО ВОЛІ

Незабутній 1938-ий рік, це рік найбільшої активізації українців Закарпаття у боротьбі за свої права. Це рік, який виразно показав плоди довголітньої тихої, впертої, відданої праці народніх працівників. Це рік повної перемоги правди над брехнею, це рік повної перемоги українства над усіма антинародніми рухами.

Зокрема українська молодь дуже заактивізувалася й розгорнула широко кроєну діяльність. Начальний редактор часопису закарпатської молоді "Пробоем" (ч. 5 за травень 1938),

²¹ Петро Надтисянський, "З великих днів Закарпаття", Життя (Авгсбург) ч. 3, березень 1949 р.

д-р Степан Росоха, у передовій статті "Ми непереможні!" змальовує цей рух ось так:

"Дійсно, ми непереможні, бо ми маємо за собою всю молодь Закарпаття: від селянської аж до високошкільної, молодь ідейну, молодь працювиту, молодь, що не заломлюється й під найсильнішими ударами ворогів українського народу; ворогів чуженаціональних, своїх ренегатів і бувших австро- й угро-русинів і хитрих малоросів; молодь, що цілковито стала на службу ідеї, яку віками виконував український народ. Тому ця ідея — ідея українського націоналізму — вічна, непереможна й непоборна, як і сам Український Нарід, — а зараз є смертельною зброєю проти ворогів і їхніх прислужників, що хочуть український нарід туманити чужими розкладовими ідеями.

Українська молодь, що стала на службу лише своєму українському народові та його ідеї, всією рішучістю ставить проти чужих ідей: безбожного соціалізму, московського комунізму й усяких інших інтернаціоналізмів і їхніх пропагаторів-запроданців; вона доказує це чином: своїми виступами, поведженням, творчістю; доказує журналами, що їх видає, редагує, пише й малює, почавши від ужгородської "На Стійці", через мукачівську "Тису", берегівські "Карпати", хустський "СКОБ", аж по бедевлянську "Ватру" й нересницькі "Мочари". З тих юнацьких часописів дивиться ідея українського націоналізму — ідея великої любови до Української Нації. Бо українська молодь хоче, щоб кожний з нас під бурі, громи й блискавиці боровся за здійснення ідеалів Української Нації" ("На Стійці"), а не ідеалів, які пропагує п. Довгаль у числ. "Впереді" та інші прислужники чужих ідей; вона хоче "піднести на вершок слави український нарід, спричинитися до його заділення між інші щасливі народи Європи... й щоб над Карпатами ген-ген високо замаєв український прапор" ("Карпати"). І молодь осягає свою ціль, бо вона є "на правильній дорозі, не зважаючи на перешкоди, бореться аж до перемоги, вірить у власні сили українського народу" ("СКОБ"). Не зложить рук, щоб спокійно дивитися на руйнуючу працю людей, хоч би вони себе називали й українцями. "Ми не будемо чекати, щоб наші вороги самі відступили, але будемо працювати, як тілом, так і душею, щоб вони чимскоріше щезли з лиця української землі" ("Ватра"). Будемо "працювати для добра свого народу, щоб дійти до щастя, слави і свободи" ("Мочари").

Отут і сила української молоді — сила в ідеї українського націоналізму. Тому ми непереможні. Тому Закарпаття — відвічна земля українського народу — буде навіки українським!

Останні намагання мадяроно-москвофілів на спілку з чехами затримати розвій українського визвольного руху на Закарпатті одержують повну поразку. Ганебне зарядження шефа Шкільного Відділу в Ужгороді, п. Хмеларжа, про переведення "мовного плебісциту" в усіх школах Закарпаття потерпіло повну поразку. Спочатку, тут-там ще вдавалося москвофілам збаламутити батьків у деяких селах проти введення українських підручників, але зараз той обман на практиці виявився і населення масово протестувало проти уживання в школах т. зв. "русских учебников с карпаторусским произношением". У червні 1938 року ряд сіл розпочав шкільний страйк, от хоч би в селі Тростнику, де батьки на 100% заштрайкували, домагаючися уведення українських підручників і усунення вчителя москвофіла. Подібна ситуація в Королеві над Тисою, Сірмі, Гетені, Бедевлі, Білках, Великих Лучках, Вишкові, Дравцях, Изворі, Підгорянах, Заріччі, Хусті й десятках містечок та сіл по всьому Закарпатті²²⁾. Під тиском населення плебісцит припинено, більше того, його висліді ніколи не опубліковано! Але рішуча постава батьків мала й чималий вплив на ту частину вчительства, що ради кусника хліба пленталася в хвості хлібодавця, будучи залежною від інспектора москвофіла. Найкращим доказом цього може послужити кількість учасників у З'їзді "Учительського Товарищества" в Ужгороді дня 26-го червня 1938 року. Ця, колись найважливіша твердиня московфільства, звела на свій з'їзд 250 осіб із усієї території Закарпаття, включно з Пряшівщиною, де впливи Фенцика, в порівнянні з іншими частинами Закарпаття були ще найсильніші. Не помогли тут навіть впливи бенешівської "народне-соціалістичке" партії, що саме в цьому товаристві була сильно закорінена (Василенко, Микита і ін. лідери УТ). 1248 до 250 — це відношення українського вчительства до москвофільського відбивало вповні дійсність на Закарпатті в 1938 році.

Але останній цвях у могилу москвофільства на Закарпатті вбив сам С. Фенцик дня 12 вересня 1938 р. в Мукачеві (колишній твердині москвофільства на Закарпатті), скликаючи на той день "День Русской Культури", тобто краєвий з'їзд членів Общества Духновича, москвофільського студентства, скавту

²²⁾ Нова Свобода, Ужгород, з 1 липня 1938.

і т. п. організацій. "Нова Свобода" з 13 вересня 1938 р. правильно назвала цю жалюгідну імпрезу "похороном русской культури", бо в поході вулицями міста брало участь всього 190 осіб. Мимоволі пригадується мені той день, бо вся українська молодь Мукачева, а зокрема Торговельної Академії, в той день демонстративно появилася на вулицях міста у вишиваних сорочках з українськими національними барвами на своїх жакетах. Наскільки брала лють "русских", може посвідчити факт, що, коли академісти, стоячи на хідниках вулиць, стали рахувати "русских" у поході, сам Фенцик, що очолював похід, кинувся з держакком прапора (московського трикольора) на українських хлопців і дівчат, що були на хідниках. Очевидно, посольський імунітет урятував його від арешту, хоч він, вдаряючи держакком прапору, розпочав був бійку... Так неславно закінчили москвофіли на Закарпатті свій шкідницький рух, бо це, фактично, був їх останній публічний виступ.

Зате кілька їхніх недобитків ще тримало при житті "Русску Народну Раду", що давало ще все чехам притоку до відмови реалізації автономії, мовляв, русини ще все розбиті на дві групи. Не поміг врятувати москвофільства ані приїзд Геровського і о. Янчишина від американських закарпатських москвофілів до Ужгороду 12 травня 1938 р., ані ними привезені важко запроцьовані американськими русинами долари.

Правда, приїзд представників американських русинів спонукав до спільної наради представників І Руської (Української) Центральної Народної Ради з представниками "Русської". Перші наради відбулися 31 травня 1938 р. і в них брали участь від українців брати Юлій і Михайло Брацайки, Юліян Ревай, Степан Клочурак, а від "русских" Бродій, Пешчак, Фелдешій і Жидовській. Кількакратні спільні наради довели нарешті, на початку жовтня, до узгіднення позицій і це змусило чехів піти на уступки. Насамперед, їм вибито аргумент із рук, мовляв, закарпатські русини розбиті й не знати, кому передати до рук самоуправу краю. Цей чисто тактичний маневр І ЦР (У)НР вповні вдався і вийшов на користь країни.

Скріплення боротьби за народні права вимагало не тільки концентрації сил, але й збільшення засобів боротьби. Тут на підмогу прийшла "Нова Свобода", що стала наслідницею тижневика "Свобода" — органу Християнської Народної Партії о. А. Волошина, й від дня 15 червня 1938 р. виходила як щоденник. Іван Рогач писав у першому числі, що завданням "Н. С." буде "боротися щиро за здобуття наших прав на праїдній землі", а девізою її визначив він: "Щира служба для народу, а тим самим і служба для нашої Церкви, школи, всіх на-

ших господарських і культурних національних здобутків. Під цим девізом підемо вперед, з вірою, що ані "Врата адова не одоліють нас".

В цьому ж першому числі "Н. С." писав м. ін. Степан Ключурак:

"Інтерес нашого українського народу на Підкарпатті має стояти понад усе! І цьому вищому інтересові мають підпорядкуватися партії (він же ж український аграрник — прим. П. С.), всі культурні й господарські установи. Їх відношення до нашого народу буде визначати наше відношення до них... Наші національні вороги хай знають, що ми, український народ на Підкарпатті, є рідні сини великого українського народу й своїй нації будемо завжди вірно служити, радіти її успіхами, здобутками, а боліти над кривдами їй спричиненими. Ми є за вільним розвитком, за свободою всього українського народу, де б він не жив".

Тут Степан Ключурак, колишній командир Гуцульського Куреня в часі Визвольних Змагань під час першої світової війни, який боровся не за "добровільне" прилучення Закарпаття до ЧСР, а за Українську Державу й Закарпаття в ній, підкреслив ще раз те, що було сказане на Другому З'їзді Народовецької Молоді в Мукачеві вже в 1934 році, на Першому Студентському З'їзді в Ужгороді в 1936 році та на Всепросвітянському З'їзді в Ужгороді в 1937 році і за чим тепер стояло все пробуджене Закарпаття. "Нова Свобода" стає органом уже нового типу українця, типу соборника, типу бовевика, типу націоналіста. Та сама "Нова Свобода" з 29-го червня 1938 року, устами сл. п. Івана Рогача заговорила до всіх українців у світі, ввізвала до створення єдиного фронту, а саме:

"На Підкарпатті вже був здійснений єдиний український фронт, на З'їзді "Просвіти" 17 жовтня 1937 року. Тепер, у вирішальнім моменті всього українського народу, українці (всі українці, не тільки закарпатські — прим. П. С.) повинні створити **єдиний український фронт**, щоб раз на завжди забезпечити українську політичну гегемонію в нашій країні".

Тимчасом політичні домагання українського народу скріплювали в його провідників віру в перемогу. Згуртовані в єдиному українському політичному представництві діячі всіх ділянок життя відбули важливі наради в травні 1938 р. й рішили пожвавити свої домагання політичних прав Карпатської Украї-

ни. На засіданні Головної Управи Першої Руської (Української) Центральної Народньої Ради в Ужгороді 29 травня 1938 року прийнято ось які резолюції:

Перша Р(У)ЦНР, як представниця підкарпатських русинів-українців, беручи під увагу важність сучасної міжнародної політичної ситуації, виразно проголошує, що непохитно стоїть на становищі єдності Підкарпатської Русі з Чехословацькою Республікою та непорушності її границь.

ПР(У)ЦНР, з огляду на те, що влада нашої держави сама веде переговори зі всіма меншостями про нове унормування їх правних відносин у державі, а головню тому, що для підкарпатських русинів-українців забезпечена найширша автономія так Сен-Жерменським договором, як і конституційною грамотою Чехословацької Республіки, уважає своїм обов'язком виразно ствердити, що закон про права губернатора числ. 172 з 1937 р., себто т. зв. перший етап автономії, не був ані перед, ані після одинадцяти місяців переведений в життя,

що резолюції, ухвалені до згаданого закону парламентом і сенатом Народного Згромадження не є респектовані, себто остали без узгляднення,

що до переведення належних постанов §3 конституційної грамоти оглядно скликання автономного союму до сьогодні не були пороблені відповідні приготування, а наслідком того надії нашого народу прив'язувані до першого етапу не сповнилися.

Із тієї причини Перша Руська (Українська) Центральна Народна Рада домагається безодкладного переведення §3 конституційної грамоти нашої республіки в життя, себто сповнення обов'язків, які чехословацька держава перебрала на себе в Сен-Жерменським мировім договорі, а для тої цілі вимагає виписати й перевести в найкоротшому часі вибори до підкарпатського автономного союму та прилучення до Підкарпатської Русі тої території східньої Словащини, що заселена русинами-українцями.

Щодо змісту і форми найширшої автономії Підкарпатської Русі Народна Рада відказує на ухвалені домагання, що були вже владі предложені у формі проєкту.

ПР(У)ЦНР здійснення найширшої автономії для підкарпатських русинів-українців уважає конечною потребою в інтересі самої держави, а головню для добра краю та населення.

І до того часу, поки наведені домагання будуть здійснені, ПР (У) ЦНР вимагає, щоби влада негайно

1. zorganizувала окремішне міністерство для Підкарпатської Руси,

2. підпорядкувала цілу адміністрацію в краю або що торкається справ у краю компетенції губернатора Підкарпатської Руси,

3. передала господарку усіх державних маєтків та підприємств в заряд автономних органів краю,

4. скасувала реферат міністерства шкільництва й народньої освіти в Ужгороді, як незалежний уряд, та приділила його до канцелярії губернатора, як орган, підчинений губернаторові,

5. вислала окрему комісію для переведення ревізії потреби чеських шкіл там, де нема відповідного числа чеських дітей,

6. видала строгий приказ усім урядам на Підкарпатській Русі, що до служби у всіх урядах державних, публичних і державних підприємствах треба приймати найменше 66% русинів-українців, а що ведучі місця треба заповнити службовцями русинами-українцями²³).

Ці домагання були предложені празькому урядові під акомпаньямент пожвавленої акції політичних діячів у містах і селах усього Закарпаття. Розпочата пожвавлена активізація вже не вгавала аж до повного зреалізування автономії восени того року.

У комунальних виборах, 16 червня 1938 року, що відбувалися в 61 містечках і селах, українські кандидати здобувають перемогу над москвофілами, чехами, жидами й німцями, не дивлячися на те, що вибори відбувалися саме в тій території, що її відтак уважано спірною під етнографічним оглядом.

Ряд народніх маніфестацій цього року започатковано 17-го червня пластовим святом у Хусті й кількадечним таборуванням у Буштині. Дня 26 червня відбувається Просвітянський З'їзд у Перечині, з вуличним походом, мимо поліційної заборони. Не дивлячись на те, провідні політичні діячі, Бращайки, Ревай, Клочурак, Іван Рогач (від ім. о. А. Волошина), Добей, Гопко і ін. беруть участь, промовляють, різко виступаючи проти чеських зазіхань. 6-го серпня відбувається гучний Просвітянський З'їзд у Великій Копані, де виступає зокрема молодша генера-

²³) Це є повний текст резолюцій. Гляди: Нова Свобода, Ужгород, з 15-го червня 1938.

ція: С. Росоха, Ів. Рогач, Микола Вайда, М. Мельник і ін. Головним промовцем був Юліян Ревай. Молодий богослов, палкий націоналіст, Іван Рогач, у своїй промові м. ін. сказав там:

"...тип старого русина — раба — перетворюється в новий тип свідомого русина-українця, свідомого своєї національної єдності і сили. Русин мусить навчитися бачити, хотіти, жити й думати!"

Тиждень пізніше, 13 серпня, на Просвітянському З'їзді в Рахові закарпатські гуцули перший раз за ЧСР публично співають "Ще не вмерла Україна", як національний гімн. До цього факту спричинилася динамічно виголошена високо патріотичного змісту промова провідника молоді д-ра С. Росохи, який закінчив її окликом "Слава Україні!" Тисячні маси відповіли "Слава!" і спонтанно відспівали український національний гімн. Це був черговий переломовий пункт у революційному поході закарпатських українців до своєї самостійності. По тім вже не було такої сили, яка могла б їх спинити в співанні національного гімну "Ще не вмерла Україна", що відтак був, на внесок повище згаданого провідника молоді, затверджений законом, як державний гімн Карпато-Української Республіки!

Величавий відпуст на Чернечій Горі оо. Василіян біля Мукачева на Успення Богородиці, 28-го серпня, проходить у надзвичайно піднесеному релігійно-національному настрої. Тисячні маси з усього Закарпаття не тільки відбувають своє релігійне паломництво, вони входять тут і в контакт із народніми провідниками, вони повертають додому збудовані не тільки під релігійним, але й національним оглядом. Свята Чернеча Гора залишилася вірна її фундаторові, великому князеві Подільському й Мукачівському, Федорові Коріятовичеві. Вона завжди пригадувала так, як і слова А. Духновича, що "за горами свої, не чужії люди"²⁴).

Перша Центральна Руська (Українська) Народна Рада дня 4 вересня 1938 року відбуває свій політичний Конгрес, на який прибуває 1100 делегатів із усього Закарпаття. Голова ПЦР(У) НРади о. Августин Волошин у своїй промові м. ін. сказав:

"До політичної боротьби маємо йти організованим фронтом. Наша програма ясна і чесна. Нікому не хочемо робити кривди, хочемо, щоб у нашій країні запанувала

²⁴) Микола Вайда, Великий Пробудитель Закарпаття, Філадельфія, 1953 року, стор. 15.

правда, право й справедливість! Хочемо, щоб перестала біологічна політика нищення всього, що є наше, українське²⁵).

Юліян Ревай вказав на ту загрозу, що нависла над нашим народом і гостро критикував шкільні порядки під чеською адміністрацією на Закарпатті, а Степан Клочурак ставить питання: "Як нам поступати?" — і відповідає на нього "Інтерес народу понад усе!"

Молодші промовці, члени ОУН, говорять рішучіше! Степан Росоха стверджує, що "українське питання на Закарпатті є частиною загально-українського питання. Не віримо далі в жадні обіцянки!..." Згадав про гноблення українського народу на всіх його етнографічних територіях і що "наша правда може бути тільки в нашій власній хаті". (Як доказує ще нецензурований примірник "Нової Свободи" ч. 65 за 6 вересня 1938 року, який зберігається у проф. Августина Штефана, чеська цензура сконфіскувала цю заяву д-ра С. Росохи в "Новій Свободі". — Прим. П. С.). — Відтак домагається прийняття резолюцій, щоб уряд ЧСР в імені населення Закарпаття склав гострий протест проти утиску 7 мільйонів українців під Польщею, підкреслюючи, що там розпочинається нова пацифікація, палення церков та нищення народніх цінностей і інших здобутків. — Конгрес резолюцію прийняв.

Сл. п. Іван Рогач у своїй промові ствердив радісний факт об'єднання усіх українських політичних сил, усіх партійних і релігійних груп Закарпаття, а саме:

"...На Всепросвітанському З'їзді заприсяг я Вас на вірність української правди. Сьогодні я радісно констатую, що ця правда здійснюється. Перша Центральна Українська Народна Рада об'єднала всі сили нашого народу Закарпаття. Ми всі, вся молодь, стаємо їй на підмогу і увесь український загаль закликаємо до будови єдиного українського залізного тіла для здобуття політичної керми на Підкарпатті²⁶).

І дійсно, молодь стала на шлях активної допомоги І. ЦР(У)НРаді в її політичних змаганнях. Молодь зрозуміла, що крім політичної сили, крім політичної єдності, крім морального права, крім правно-законних вимог, крім проклямацій, треба

²⁵ Нова Свобода, Ужгород, 6 вересня 1938.

²⁶ Нова Свобода, Ужгород, 6 вересня 1938.

мати ще й реальну фізичну силу всі ці права боронити. А тут виринула вже необхідність, цілком конкретна потреба, боронити навіть самих провідників народу, щоб вони могли спокійно відбувати наради, конференції; виринула вже поволи потреба й боронити кордонів та національного майна від нападів ворожого елемента. Це вже був час, коли малярські й польські терористи почали тубувати прикордонні полоси країни, а місцеві маляри на спілку з недобитками москвофілів починали турбувати помешкання наших провідників унутрі країни. Тому вже 4-го вересня 1938 року молоді учасники політичного конгресу І-ої ЦР(У)НР, на якому вибрано до Президії Ради також д-ра С. Росоху, Івана Рогача і д-ра Василя Івановчика, — відбувають окремі наради й рішають заснувати півмілітарну організацію "Українська Національна Оборона" з осідком централі в Ужгороді, а своїми відділами по всьому Закарпатті. Провід УНОборони, що відтак у листопаді 1938 р. вже в Хусті була перетворена на Організацію Національної Оборони "Карпатська Січ", був вибраний у такому складі: Голова — Василь Івановчик, місто голова й організаційний референт — Іван Рогач, секретар — Степан Росоха, і члени: Дмитро Климпуш, Юрій Шпилька, Іван Коперльос, о. Ю. Станинець, Василь Щадей, Лука Чешок і Василь Деха. Активну участь у зборах брали м. ін. також пп. Бандусяк, Канюга, Василь Вереш і ін. У резолюціях основуючих зборів УНОборони м. ін. сказано, що ціллю організації є "об'єднання української молоді та молодих духом людей для оборони українських природніх прав і спільного наступу на ворожі позиції серед українського населення"²⁷). У цій поставі вже виразно вичувається суверенна, смілива постава! УНОборона остаточно поховала в могилу дух прошака, дух чолобитні, дух понижуючого благання того, що кожному народові цілком природно належить. Така постава молоді підбадьорила й народній провід 1-ої ЦР(У)НР на чолі з о. Августином Волошином.

Провід УНОборони взявся з ентузіазмом до організаційної праці, в ході якої дня 17 вересня 1938 р. дійшло до пересунень постів: Головою вибрано д-ра С. Росоху, заступником голови — Івана Рогача, секретарем — Василя Деху, організаційним референтом д-ра Василя Івановчика, скарбником — інж. Адальберта Гелетку. Членами Проводу осталися ті самі, що вичислені вище.

У такій ситуації і з таким духовим наставленням 7 вересня делегація 1-ої ЦР(У)НР на чолі з о. А. Волошином та членами

²⁷ Нова Свобода, Ужгород, з 7 вересня 1938.

її — пп. Ю. Ревай, С. Клочурак, о. Дмитро Попович, М. Попович, д-р Степан Росоха, Василь Приймак, Ю. Гуснай, Василь Свереняк та І. Чобан на авдієнції у прем'єра ЧСР, д-ра Мілана Годжі, ставить рішучу вимогу повної реалізації постанов Сен-Жерменського договору відносно автономії Карпатської України, гостро протестуючи проти зволікання навіть реалізації закону, прийнятого празьким парламентом, ч. 172/37, про т. зв. "перший етап" автономії. Проти цього закону протестувало населення Закарпаття від самого початку, тобто від 1937 року всі публичні виступи, усі з'їзди "Просвіти", молоді і т. п. проходили під гаслами вимоги повної автономії, а не "першого етапу", який, до речі, також ніколи не був уведений у життя, бо, хоч до помочі губернатора Константина Грабаря (який заявляв себе чистокровним русином, щоб не ставати ні по одній стороні із двох ворогуючих напрямків: народнього українського та мадяроно-чехофіло-москвофільського; але ця його постава та така сама постава єпископа Олександра Стойки, властиво, довела до створення третього напрямку, тутешнього русинського) й була іменована 24-членна Губерніяльна Рада, але вона ніколи не була скликана на свою сесію і фактично ніколи не приступила до виконання своїх обов'язків. Натомість той закон ч. 172/37 уводив нову функцію, а саме віцегубернатора, яким був іменований Прагою чех, д-р Мезнік, що прийшов на зміну А. Розсипала по його смерті в 1936 році. За "доби" Мезніка ще більше посилено чехізацію Закарпаття, зокрема у шкільництві, як за Розсипала. І це обурювало народні маси, зокрема селянство — цього найважливішого платника податків, що на своїх плечах ніс увесь тягар фінансування чехізації своєї прадідної землі.

Після неуспішної поїздки делегації 1-ої ЦР(У)НР до Праги, Іван Рогач у передовиці "Нової Свободи" з 11 вересня, під заголовком "Будьмо на сторожі!" писав:

"Потрібно нам сьогодні одинокий і сильний провід, свідомий своєї відповідальності... На партійництво сьогодні немає часу!... Будьмо приготувані на все, збережимо сильні нерви, єдність думки, працюймо над дальшим політичним освідомленням народу!"

І дійсно, міжнародня ситуація вже була така, що така вимога, вимога бути на сторожі й зберегти сильні нерви, була дуже на місці. Посилений чеський терор внутрі країни з одного боку (вбивство в Королеві над Тисою, прилюдно, на залізничному двірці, молодого націоналіста-боевика Юрка Купчика), а посилений зовнішній мадярсько-польський терор, з домаган-

ням включення Закарпаття до Мадярщини (одночасні демонстрації в Будапешті й Катовицях, убивство мадярськими терористами українського жандарма Ригана) з другого боку, напружували політичну ситуацію на Закарпатті до краю.

Після звідомлення делегації 1-ої ЦУНР про неуспішність поїздки, ширша крайова конференція 1-ої ЦУНРади, що відбулася 14-го вересня в Ужгороді, приймає постанову не вести дальших переговорів і не висилати більше делегацій до Праги, доки празька влада не пропонує конкретний проект закону про уведення автономії Карпатської України в життя. Після цієї постанови 1-ої ЦУНРади, чергового дня міністер Задіна виголосив проклямацію уряду ЧСР, у якій празький уряд обіцяє перевести вибори до Союму автономної Підкарпатської Руси.

Тимчасом зовнішньо-політичне напруження між ЧСР і Німеччиною ізза питання Судетів доходить до кульмінаційної точки. Вже стало ясно, що Чемберлен "в ім'я збереження миру" рішив на Годесберзькій конференції з Гітлером признати справедливість домагання Німеччини Судетів від ЧСР, а Франція без участі ССРСР відмовилася поставити опір Німеччині. Щоправда, так Франція, як і ССРСР були союзниками ЧСР, але ССРСР у своєму пакті з 1935 року виразно застерігся, що вступить у війну тільки у такому випадку, якщо Франція перша виступить на арену бою. Франція намагалася в той час намовити Польщу, а зокрема Румунію, щоб дозволили на транзит советських військ, що мали прибути в 1938 році до ЧСР для її охорони. Ані одна з цих країн не погодилася на добровільну окупацію большевиками, ані одна не бажала вже тоді допустити до большевицької експансії без одного вистрілу аж до Праги, хоч президент Е. Бенеш на це йшов і "А-Зет" приніс був сенсаційну вістку на першій стороні грубими буквами "Советске Руско с нами".

В тій ситуації резигнує д-р Мілан Годжа, а замість нього уряд ЧСР очолює дня 23 вересня генерал Ян Сірові й того ж дня в годині 10-ій увечорі проголошує загальну мобілізацію. Карпатські українці, в існуючій ситуації, не були зацікавлені розвалом ЧСР. Навпаки, в їхньому інтересі було збереження існування ЧСР, лише на нових, федеративних основах. Губернатор Карпатської України, Константин Грабар, очолює делегацію, яка їде до Праги 24 вересня 1938 року. Тимчасом і словаки починають з більшим натиском домагатися автономії для Словаччини, зокрема "Глінкова Словенська Людова Страна", що її — по смерті о. Андрія Глінки — очолює о. д-р Йозеф Тісо. Справа перебудови ЧСР із зцентралізованої на федеративну стала реальною необхідністю.

Після Мюнхенської конференції, що відбулася в днях 29 і 30 вересня 1938 р. за участю Гітлера, Даладіє, Мусоліні й Чемберлена, вже 1 жовтня приступлено до передачі трьох і пів мільйона німців разом з ними заселеними територіями в Судетах — Німеччині. Мюнхенська конференція сильно потрясла празьким дотогочасним режимом і 5 жовтня президент Е. Бенеш уступив і фактично доля ЧСР впала на плечі генерала Сірового, тогочасного прем'єра. Ген. Сірові негайно зреорганізував кабінет, а цей кабінет рішив відтак, під спільним тиском українців і словаків приступити до реалізації домагань самоуправи Карпатської України та Словаччини й перетворити ЧСР на зфедеровану державу чехів, словаків і українців. У новій ситуації заряджено демобілізацію збройних сил ЧСР і переведено в життя повну реорієнтацію зовнішньої політики — в напрямі на Берлін.

Тоді як словаки на основі Жілінської конференції з 6-го жовтня негайно приступили до організації свого уряду, в Карпатській Україні, на жаль, ще все існувало прокляте "мовне питання" й було на перешкоді організації власного уряду. В такій ситуації не було іншого виходу, як той, що його прийняла 1-ша ЦР(У)НРада, а саме піти на порозуміння з "Русскою" радою. Щоб вибити чехам поважний аргумент з рук, мовляв, у Карпатській Україні не знати кому давати автономні органи в руки, бо самі карпатські українці були розбиті на два табори, проф. Августин Штефан уже в 1935 році пропонував знайти шлях до порозуміння з русофілами. Таку співпрацю запропонував він був у статті "Модус вівенді", опублікованій в органі українського крила аграрної партії "Земля і Воля", що виходив у Мукачеві, в ч. 4 з 14 лютого 1935 р. Як базу співдії, пропонував він взаємне респектування поглядів, бо "вони є нашими братами по крові", а спільної акції потрібно було "проти ревізійних стремлень наших сусідів". Автор закінчує свою статтю тим, що він "переконаний, що ті, які нині називають себе "русскими", скоріше чи пізніше будуть в українському таборі. Навіть, коли б перший сойм і вирішив мовне питання на користь рускої мови, то таке рішення залишилося б паперовим, бо в практиці не можна було б його перевести. Законів природи не в силі змінити сойм, школа, чи уряд". Статтю Штефана одобрив у "Свободі" о. А. Волошин, але інші українські часописи, як також і москвофільські поставилися до неї негативно. Фактично, запропоновані проф. Штефаном умови співжиття подекуди були респектовані. На приклад: у Мукачеві, де магістрат завжди був під сильним впливом москвофілів, усі публічні повідомлення видавано двомовно, тобто в росій-

ській (старим стилем) і українській мовах, крім чеської та мадярської. Цим разом 1-ша ЦР(У)НРада пішла навіть на далекойдучі уступки москвофілам, щоб тільки довести до уведення в життя державної самоуправи Карпатської України, знаючи, що народ відтак сам вирішить, хто має його вести, а народ був уже по стороні 1-ої ЦР(У)НРади на чолі з о. Августином Волошином, якого популярно називано "Батько Волошин", майже всеціло, коли не враховувати виразних чужоземних агентів, малої групи мадяроно-москвофілів.

7 жовтня 1938 р. доходить до порозуміння між обома Радами й чергового дня їхні представники відбули спільну нараду з представниками краєвого заступництва, як також послів і сенаторів до чехословацького парламенту. Українську Раду заступали: її голова о. Августин Волошин, проф. Августин Штефан, д-р Юлій Брашайко, Степан Ключурак і Дмитро Німчук. Зі сторони москвофільської ради переговорювали: її голова д-р Йосиф Камінський, секретар д-р Володимир Гомичко та Михайло Демко. В нарадах взяли участь сенатори д-р Едмунд Бачинський та Юлій Фелдешій, як також послі Юліян Ревай, Петро Жидовський, д-р Іван Пешак, д-р Павло Коссей, Андрій Бродій та д-р Степан Фенцик. Крім того на наради прибув з доручення прем'єр-міністра Яна Сірового також новонайменований міністер для справ Карпатської України, д-р Іван Парканій, який заявив в імені Сірового, що Карпатська Україна дістане всі ті права, які в міжчасі вже одержала Словаччина. Ці наради відбувалися в урядових приміщеннях губернатора й тривали від 5-ої до 9-ої години ввечері. Нижче подаємо дослівний текст протоколу з цих нарад.

ПРОТОКОЛ

з наради представників "Центральной Русской Народной Рады" і "Першої Руської-Української Центральної Народної Ради", яка відбулася 8 жовтня 1938 р. в домі Краєвого Уряду.

Присутні були: сенатори д-р Едмунд Бачинський та Юлій Фелдешій, послі Андрій Бродій, д-р Павло Коссей, д-р Іван Пешак, Юлій Ревай, Петро Жидовський і д-р Степан Фенцик. За Українську Народну Раду: о. Августин Волошин, Степан Ключурак і Дмитро Німчук, а за Центральну Руську Народну Раду: д-р Йосиф Камінський, д-р Володимир Гомичко й Михайло Демко.

На нарадах одноголосно було рішено: домагатися для Підкарпатської Русі тих самих прав, які одержала й одержить Словаччина на основі прилог, долучених до цього протоколу.

Дальше одноголосно було рішено запропонувати на прем'єр-міністра й на міністра освіти Андрія Бродія, на міністра внутрішніх справ д-ра Едмунда Бачинського, міністра судівництва д-ра Івана Пешака, міністра

комунікації, то є залізниць, пошти й публічних робіт — Юліяна Ревая, міністра здоров'я й соціальної опіки о. Августина Волошина, міністра економічних справ д-ра Степана Фенцика.

Постановлено вимагати від чехословацького правительства безвідкладного сповнення цих домагань.

Ужгород, 8 жовтня 1938.

Ще того самого дня виїздить спільна делегація до Праги. На диво усім, уряд Сірового, негайно затвердивши уряд Словаччини, з нікому невідомих причин відволікає затвердження уряду Карпатської України. Не виключене, що Прага ще й надалі прислухалася представникам бенешівського режиму в Карпатській Україні, пп. Равшерові, Кекусові та Заїцеві. Саме в цьому часі ці панове домагалися від празького уряду виарештування спільної карпато-української делегації обох рад, яка поїхала до Праги на переговори, під закидом державної зради. Вони, мабуть, ще всі вірили, що силою зможуть здушити всенародний рух за волю.

В тій ситуації резигнує 8 жовтня Константин Грабар із посту губернатора, а Прага негайно назначує на його місце несприємливого для закарпатських українців д-ра Івана Парканія.

Нова ситуація викликає масові протести населення Закарпаття. В Ужгороді, Мукачеві, Перечині та інших місцевостях відбуваються масові спонтанні маніфестації з домаганням негайного затвердження запропонованого спільною делегацією обидвох Рад складу уряду Карпатської України. Ці маніфестації водночас мали й іншу мету: виявити готовість карпатських українців боронити свою прадідню землю проти зовнішніх зазіхань мадярів і поляків, які стали домагатися в міжнародних кулуарах, а зокрема в Берліні й Римі, реалізації спільного мадярсько-польського кордону. У цих маніфестаціях Українська Національна Оборона, хоч і молода ще організація, здавала перший свій іспит. Уже 8-го жовтня відбувається величава маніфестація в Ужгороді, в якій вже взяли участь клітини УНОборони з найближчої околиці, а також з Мукачівської Торговельної Академії. Зокрема середньо-шкільна молодь активізується небувало в той час, утримуючи контакт із населенням села всіма доступними засобами: автобусами, роверами, кіньми, пішки. А контакт між центром і провінцією в той час відогравав небувалу роллю. В ужгородській маніфестації, що була спонтанним витвором народніх мас, взяли тисячі участь у поході вулицями, не дивлячися, що це був будній день.

9 жовтня відбуваються збори представників молоді, вже стрілою зорганізованої в УНОбороні, в Ужгороді з участю біля

200 осіб із різних осередків. Про політичне положення реферував д-р Степан Росоха, який у своєму заключному слові м. ін. сказав:

"Не дамо ані д'яди рідної землі ані полякам, ані мадярам, ані румунам. Хочемо бути на своїй українській землі самі господарями, вповні незалежними й вільними. Хочемо, щоб Закарпаття було самостійним! Тому вимагаємо негайного створення української влади, незалежного уряду..."²⁸⁾.

Це була відповідь українського Закарпаття, зокрема тих, що готові були зі зброєю в руках дійсно боронити кожного клаптика своєї землі, на ті кулуарні куншахти, що відбувалися зокрема в Будапешті, Варшаві й Римі. Зокрема польський міністер закордонних справ Бек відбув поїздку до Букарешту й запропонував був королеві Карлові частину Закарпаття. Але Карло не прийняв пропозиції, з йому відомих причин.

Від того дня гасло "Ні мадярам, ні полякам — Закарпаття не дамо" — було скандоване на всіх публічних маніфестаціях.

Після дводенної проволоки з іменуванням карпато-українського автономного правительства, представники 1-ої ЦР(У) НРаді в особах проф. Августина Штефана, Федора Ревая і Дмитра Німчука особисто інтервенювали, через віце-губернатора д-ра Мезніка, в справі іменування влади, а рівночасно до Праги вислано від її Президії, за підписами Степана Клочурака, місто голови, та д-ра Миколи Долиная, секретаря, телеграму ультимативного змісту: "Українська Народна Рада домагається негайного йменування підкарпатської влади. В противному разі, вертайте додому! Президія чекає Вашої відповіді до 14-ої години"²⁹⁾. З огляду на цю рішучість, прем'єр ЧСР, ген. Сірові, 11 жовтня затверджує перший уряд сфедерованої з чехами і словаками Карпато-Української Держави в такому складі: Андрій Бродій — прем'єр, Юліян Ревая, д-р Едмунд Бачинський і д-р Степан Фенцик — міністри, а о. Августин Волошин і д-р Іван Пещак — державні секретарі.

Слідуючого дня, в годині 3-ій по полудні, члени уряду прилетіли до Ужгороду, де на леговищі вже очікували їх зібрані представники різних урядових, політичних і культурних інституцій з представником війська, генералом Сватеком на чолі. Між першими привітав нову владу був губернатор Константин Грабар і староста столичного міста Е. Дудаш. Від

²⁸⁾ Нова Свобода, 12 жовтня 1938.

²⁹⁾ Нова Свобода, Ужгород, 12 жовтня 1938.

Української Народної Ради вітав членів уряду д-р Юлій Бращайко, а від москвофільської — д-р В. Гомичко. Д-р Бращайко в своїй привітальній промові між іншим сказав:

"...Переживаємо тяжкі історичні часи, коли рішається доля нашого народу. На нашу владу чекає велике завдання.

Ми вибороли наші права, але їх треба перевести в життя та закріпити й удержати. Нераз тяжче права задержати, як їх здобути.

Задержати й поширити ці права буде першим і великим завданням нашого нового правительства. Треба також поширити й забезпечити границі нашого краю так, щоб усі русини-українці од Попрада аж до Тиси могли користати з наших прав і з нашої незалежності, а треба буде забезпечити границі нашого краю із сусідами так, щоб ми могли творити життєздатну господарську одиницю, яка може забезпечити екзистенцію і добробут для всіх жителів краю".

Відтак представники різних урядових інституцій складають вияв своєї лояльності й відданості владі, а тимчасом народні маси спонтанно організуються в стрункі ряди й проходять ув ентузіастичному піднесенні вулицями столиці новоствореної держави, вулицями міста легендарного князя Лаборця на площу князя Коріятовича, де членів уряду очікували й вітали тисячнi маси народу, шкільної й організованої молоді, Українського Пласту та інших організацій. Тут першим промовив до народу новоименований прем'єр Андрій Бродій, який заявив, що він довго вагався, чи перебирати провід влади в цих важких часах, але, перебравши на себе це важке завдання, обіцяє працювати в інтересі "держави від Попраду аж по Тису" та завести "корабель нашого народу, який пливе по розбурханому морі, до тихої пристані".

Міністра Юліяна Ревая та о. Августина Волошина, які виступали з промовами, народні маси вітали з далеко більшим ентузіазмом. У своїй промові о. Августин Волошин підкреслив, що в існуючій ситуації інтереси карпатських українців покриваються з інтересами цілої держави, бо безпосередні сусіди вже розпочали свою акцію на загарбання Закарпаття. Міністер Ревай м. і. сказав:

"Переживаємо найтяжчі часи. З усіх сторін дивляться на наш край та на наш народ, як на здобич. А ми в той саме час маніфестуємо з найбільшою радістю, бо в житті

нашого народу досягнули ми ту мету, яка означає, що нашим краєм, нашим народом, буде управляти своя влада.

...Свою силу і владу використаємо на добро нашого українського-руського народу! Будемо при тім респектувати в повній мірі справедливі домагання всього іншого населення — мадярського, німецького, жидівського та чеського й словацького.

Нашим кличем буде: змінити відносини. Наше завдання буде: загоїти рани, що їх заподіяли кривди на тілі нашого народу, гей би тернові колючки. Маємо тверду волю оці всі рани бальзамом загоїти, щоб не боліли і щоб створити нові передумови до кращого завтра"³⁰).

Також на цьому велетенському маніфестаційному зібранні промовляли представники обох народніх рад. Від москвофільської — промовляв д-р Чопей, а від української — Степан Ключурак. Останній між іншим сказав:

"Серця всіх українців, де б вони не жили, надмірно радіють, що на отсій українській землі наш народ здобув свою повну свободу, свої права, свою власну державу.

Цей радісний факт навіки буде зазначений в історії Українського Народу. Цей історичний факт має тим більшу вагу, що він здійснюється в часі, коли вороги нашого українського народу, нашого Підкарпаття, знову кують пляни, аби нас взяти до чужої неволі, щоб ми стали їхнім погноєм.

Ми, українці, сини оцеї прадідної землі, потомки славних запорозьких козаків, готові цю землю й нашу свободу вірно й до останнього боронити. Хай цілий світ знає, що тут не живуть раби, несвідома етнічна маса, яка не знає чого хоче й не вміє цінити людські й національні права. Хай знають, що ми є народ, якого тисячелітнє насильство не могло знищити, ані з його землі виперти"³¹).

Багатотисячна маніфестація на площі Коріятовича закінчується спонтанним співом українського національного гимну. І оце вперше уніформовані вояки й старшини чехо-словацької армії та члени міської поліції салютують українському прапорові й стоять на струнко під час співу "Ще не вмерла Україна"...

Політика 1-ої ЦР(У)НРади, політика віри в народ, показала зовсім правильною. І це вже першого дня існування

³⁰) Нова Свобода, 14 жовтня 1938.

³¹) Нова Свобода, 14 жовтня 1938.

уряду! Бо, хоч прем'єром правительства був іменований Андрій Бродій, відомий мадяроно-москвофіл, здисципліновані народні маси піддержали уряд, бо того вимагала хвилина, але водночас вони виразно виявили свої справжні почування і бажання, вони виразно ствердили, що, фактично, тут місце тільки для чисто-української влади. Виразом цього був факт, що з площі князя Коріятовича, де відбувалася маніфестація вітання першого свого рідного уряду, народні маси пішли зорганізованим походом під Народній Дім Т-ва "Просвіта" — цей символ справжніх народніх почувань і змагань, і там влаштовано додаткову маніфестацію. З балькону Народного Дому промовив до сповнених ентузіазмом народніх мас голова Української Національної Оборони, д-р Степан Росоха. Цей, тоді ще молодий український націоналіст, між іншим заявив: "Здійснилася тільки мала частина нашої мрії. Для українського народу мусить бути чисто-українська влада! Хай живе українська незалежна держава!"⁸²⁾. Оваціям не було кінця...

Цю історичну подію зафіксувала Перша Українська Центральна Народна Рада в Ужгороді окремим маніфестом, текст якого ось такий⁸³⁾:

ПІДКАРПАТТЯ — НЕЗАЛЕЖНА ДЕРЖАВА!

Хай живе вільний, незалежний Український Народ!

У вівторок 11 жовтня 1938 року, о годині 20-ій, празька центральна влада іменувала владу Підкарпаття в такому складі: Прем'єр міністрів посол Андрій Бродій, а міністрами стали посол Юліян Ревай і сенатор д-р Едмунд Бачинський. Уповноваженим міністром — посол д-р Степан Фенцик, а державними секретарями стали: дир. о. Августин Волошин і д-р Іван П'ещак.

Перша наша влада до нашої столиці прилетіла о годині 15-ій в середу 12 жовтня.

По довгих століттях тяжкої неволі наш Український Народ став дійсним власником нашої Срібної Землі, нашої Батьківщини Підкарпаття. Від сьогодні на нашій Землі буде володіти наш народ без чужого опікунства. З цього історичного факту радіє увесь наш Український Народ.

Чекає всіх нас тяжка й відповідальна праця. Ми повинні здобути свободу закріпити творчою працею. Мусимо цілому світові доказати, що наш народ є гідний і зрілий на повну свободу.

⁸²⁾ Українська Пресова Служба, *Карпатська Україна в боротьбі*, Відень 1939, стор. 14.

⁸³⁾ *Нова Свобода*, 13 жовтня 1938.

Нашим першим завданням буде забезпечити для кожного сина нашого народу хліб, працю і спокій, щоб ми могли для добра нашого народу свою свободу розбудувати.

Кличемо всіх до єдності й витривалості, до творчої праці!

Подбаймо всі про взірцевий порядок і дисципліну!

Щастя нам, Боже!

Правда переможе!

Хай живе Український Народ на вільній Підкарпатській Землі!

Слава тим, що з нами хочуть разом жити й співпрацювати!

Перша Українська (Руська) Центральна Народна Рада

День 11 жовтня 1938 р. започаткував нову добу в історії Карпатської України, добу національно-державного будівництва. Маленька частина великого українського народу стала господарем на своїй прадідній землі.

ТРЕТІЙ РОЗДІЛ

НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО

"Перша Влада Підкарпатської Держави на своїй території", як сповіщала "Нова Свобода" з 14 жовтня 1938 р., входила в дію у важкі часи й у дуже скомплікованій внутрішній та зовнішній ситуації. Про зовнішню ситуацію буде мова в черговій частині цієї праці, а тепер тільки хочемо ствердити факт, що Мадярщина й Польща, піддержувані Італією, домагалися включення території Словаччини та Карпатської України в рамки "Корони Св. Стефана", тобто претенсійної Мадярщини. Сьогодні ясно, що Польща була навіть більше заінтересована т. зв. спільним кордоном із Мадярщиною, ніж сама Мадярщина, до якої мали бути включені ті території. Це з огляду на всеукраїнське питання, якого частиною було й надалі залишається й вирішення долі Карпатської України. Саме й галицькі українці посилювали свої визвольні дії, і то так ОУН у підпіллі, як і парламентаристи, на чолі з лідером УНДО, Василем Мудрим, який став домагатися самоуправи для Західних Українських Земель. Мюнхенська конференція, що вирішила питання Судетів на базі етнографічного принципу, давала для цього добрі основи й українцям не тільки в ЧСР, але й під Польщею та Румунією. Ось, чому польський міністер закордонних справ, Юзеф Бек, поспішив також до Букарешту, де, однак, зустрів холодне прийняття.

Внутрішнє положення було складне з двох причин, а саме: на чолі уряду став Андрій Бродій, до якого народні маси цілком оправдано не мали ані найменшого довір'я. Він уже у своїй першій промові, по приїзді з Праги до Ужгороду, заявив, що буде старатися "завести розбурханий корабель до тихої пристані", а тишком-нишком уже вів переговори з мадярами про переведення плебісциту на Закарпатті, запевняючи їх, що під його кермою той плебісцит вийде на користь Мадярщини.

Бродій не мав відваги говорити про це відкрито, бо з цілого складу уряду тільки д-р С. Фенцик поділяв його бажання, тоді як інші члени уряду, включно з д-ром Едмундом Бачинським і д-ром Іваном Пещаком — москвофілами, але не мадяронами — були рішуче проти включення Карпатської України до Мадярщини, на яких би то умовах не було.

Інший факт, що утруднював працю уряду внутрі країни — це небувала активізація мадярських терористів з півдня, а польських — з півночі. Мадярські терористи, прислані з Мадярщини, знаходили вірних і відданих спільників у місцевих мадярах, що осіли ще за давнього мадярського панування зокрема в містах, як також у фенциківсько-бродіївських "чорнорубашниках". Ці останні спочатку не виступали надто відкрито, тобто робили так як їхні провідники, приховано. Але під кінець жовтня стали виступати цілком відкрито.

Уже навесні 1938 р. в мадярських урядових колах виринула думка створити спеціальні терористичні відділи для підняття заворушення в Карпатській Україні й Словаччині. Головними промоторами цієї авантюри були: Міклош Козма, міністер внутрішніх справ в уряді Гембеша й пізніший комісар окупованої мадярами Карпатської України, Іван Гейяш, один з командирів секельської дивізії, та Бейла Шомоді, особистий адвокат дружини регента, пані Горті. В липні 1938 року розвинено акцію на всю пару, а для вибілювання уряду, мовляв, він не має нічого спільного з цими відділами, названо їх згідливо "рондьош гардою", тобто гвардією обідранців. Зв'язковим до самого прем'єра, Бейли Імреді, був Козма, а зв'язковим до міністра оборони був генерал Г. Гомлок.

Мадярський посол у Римі, барон Ф. Віллані, вже 22 вересня 1938 року поінформував італійського міністра закордонних справ, графа Галеацца Чіяна, що вже стоїть наготові двадцять батальйонів цих терористів, з яких 4.000 включено до армії. В часі кризи Чехо-Словаччини в кінці вересня й на початку жовтня цих обідранців сконцентровано при кордонах, а на особистий наказ прем'єра Імреді перші відділи в силі вісім соток увірвалися в Карпатську Україну, а двісті на терен Словаччини. Ці терористи були в цивільних одягах, першорядно озброєні, а їх завданням було вести всіма засобами пропаганду за злуку з Мадярщиною, деморалізувати місцеве населення й чехо-словацьку армію та спільно з польськими терористичними відділами з півночі провадити терористичні акції проти місцевого населення та українських політичних і культурних провідників. Під кермою самого шефа мадярської преси, Іштвана Аятала, споруджено радіовисильню зараз при кордоні, яка аж

до кривавих березневих подій вела промадярську пропаганду. Крім того, з будапештської радіовисильні таку саму акцію вів Бонкало.

Перший терористичний акт виконали ці голодранці, нападаючи на станцію Бєня та на потяг ч. 1108, в якому стероризували й ограбили подорожніх. Вслід за цим, малярські радіовисильні подали, що це місцеві повстанці ведуть акцію за злуку з Малярщиною... В найближчих днях, сторожа охорони держави зловила біля 350 цих терористів, які, проти наказу, не зажили вбивчої капсулі, даної їм на такий випадок. Трактовано їх дуже лагідно, зокрема після інтервенції графа Чіано в Празі, на прохання барона Віллани.

Малярські терористичні відділи не припинили своїх кривавих акцій аж до досягнення своєї мети в березні 1939 року. Згадаємо бодай кілька нападів: Вже 12 жовтня напади кордон біля Мужійова в силі біля 300 людей, в боротьбі проти яких загинув Андрій Риган із Дубринич і ще трьох українців, як також один залізничник і один вояк. Зареєстровано багато інших нападів, між іншими зараз після віддачі Чіаном і Ріббентропом Ужгороду й Мукачева, перейшли кордон біля Баркасова, а 13 грудня стероризували Чорний Потік, як також намагалися стероризувати село Довге біля Середнього, 17 грудня 1938 року. Тут повторили вони напад на саме Різдво, 7 січня 1939 року. Найбільше розголосу, однак, набрала сутичка на сам Свят-Вечір, спровокована малярями нападом на Підманастир. Відділи Оборони Держави, зложені переважно з українців на цьому відтинку, дали не тільки відсіч, але й своїми танками проїхалися вулицями міста Мукачева. У протестаційній ноті малярському урядові, що його передав празький уряд у зв'язку з цим інцидентом, стверджено, що від початку листопада малярські терористи 18 разів поважніше порушили спокій місцевого населення прикордонних громад.

З півночі, Польща не тільки сконцентрувала кілька дивізій війська на карпато-українському кордоні, але й також зорганізувала свої терористичні відділи, які співдіяли з малярями, згідно з домовою полковника Юзефа Бека, польського міністра закордонних справ, із бароном Ф. Віллани графом Чіано під час Бекових відвідин у Римі. Вони були керовані з Осмолоді в Галичині. Жертвами їхнього терору були зокрема село Торунь, Синевір, Нижні Верецьки, Нижне Студене й інші громади Верховини.

Тимчасом поляки надсилали поруч озброєних терористів, що зривали мости, нападали на провідних громадян прикордонної полоси і т. п., також добре прихованих провокаторів у важ-

ливіші центри народного життя. Це були люди, що говорили поправною українською мовою, а часто були навіть добре обізнані з українськими справами. Вже в половині жовтня вдалося було викрити, зокрема членам УНОборони, кількох таких провокаторів, а між ними і якогось Валюха, що спочатку жив у Мукачеві, а відтак в Ужгороді.

Не дивлячись на те, так патріотично наставлені члени уряду, як і увесь національний актив кинувся до праці, до державного будівництва. Тоді, коли в столиці нової держави на європейському суходолі, Ужгороді, у 6-поверховому будинку, вибудованому для приміщення Карпато-Українського парламенту, йшла гарячкова праця над розробкою плянів організації державного життя, у прикордонному місті Словащини, Комарно, вже 9 жовтня розпочато переговори між словаками і карпатськими українцями з одного, а малярями з другого боку у справі полагодження проблеми малярської національної меншини в Карпатській Україні та Словащині. Карпато-українську делегацію очолював д-р Іван Парканій, міністер для справ Карпатської України у центральному уряді ще перед створенням автономного карпатоукраїнського уряду, а до неї входили сенатор д-р Едмунд Бачинський і бувший посол, шкільний інспектор Юлій Гуснай, член Президії Першої Центральної Української Народної Ради, а словацьку сам прем'єр Словащини, о. Йозеф Тісо. Карпатоукраїнська делегація успішно боронила інтереси неподільности території країни й аж до Віденського арбітражу не відступила Малярщині "ні п'яди землі".

Але маляроно-москвофільські міністри, замість взятися до праці над розбудовою країни, почали займатися всякими інтригами та іншими чорними ділами. І так, д-р С. Фенцик поставив справу устійнення дефінітивного кордону поміж Карпатською Україною і Словащиною в такій гострій формі, що ставало ясно, що йдеться про виразну провокацію, що йдеться про те, щоб штучно створити ворожнечу поміж словацьким народом, який тільки що також визволився з-під чеського утиску, та карпатськими українцями.

Терористичні групи посилюють свої дії, щоб викликати неспокій у молодій державі. На перші дні державности Карпатської України припадають перші жертви ворожого терору, це гинуть: Юрко Купчик у Королеві над Тисою, Михайло Цанько в Севлюші та Андрій Риган з Дубринич. Поліційним частинам приходять на поміч відділи Української Національної Оборони, зокрема в містах Ужгороді та Мукачеві, де не завжди можна було покладатися на поліцію, яка ще мала у своїх

рядах різношерстний елемент. І так, у тому часі, студенти Мукачівської Торговельної Академії, як також і молодь інших шкіл і міст, вдень виконувала свої шкільні обов'язки, а вночі повнила охоронну службу. Пригадую, яке в мене було почуття, коли я вперше дістав у руки "бельгійця" і з ним мав завдання стерегти будинок Учительської Громади, де відбувалося засідання провідних громадян Мукачівщини й де саме кілька днів тому був виконаний напад вночі мадярськими терористами. Мої товариші Федір Габрин, Юрко Шелепа і ін. виявилися вже спеціалістами в орудуванні "бельгійцем" і вони дали мені перший вишкіл вже під час самої "заправи".

Для ілюстрації бродіївської підривної роботи в час його прем'єрства наведу ще один дуже дрібний, але характеристичний випадок. В один із тих бурхливих жовтневих днів довелося мені з моїм добрим приятелем і односельчанином, Василем Гедьом, виконати чергову поїздку в рідне село, Кузьмино, яких 25 кілометрів віддаленого так від Мукачева, як і від Ужгороду. Наша поїздка була призначена в інформаційних цілях. Нашим завданням було завести літературу й поінформувати селян про політичну ситуацію, як також підготувати участь селянства у масовій маніфестації, що готувалася на неділю 30 жовтня 1938 року в Мукачеві, на знак піддержки Карпато-Українського уряду і проти мадярсько-польських зазіхань. Ми з запалом виконували свої обов'язки, а населення сприймало нас надзвичайно щиро. Тоді греко-католицький священик, о. Іван Скиба, колишній капітан мадярської армії, який і впродовж двадцяти років не визбувся обоювання усього мадярського та погорди до всього народнього, розпочав протиакцію. Коли це йому не вдавалося, рішив погрозами осягнути мету. З такою погрозою звернувся був навіть до мого покійного вже Батька, який його відправив дуже лагідними словами: "Мої сини своєму народові зла не бажають. Учителі їхні завжди були з нашим народом, завжди обороняли щиро права русинів. Вони борються за правду й вони переможуть, бо з ними Бог і люди". На жаль, таких панотців було в нас у той час ще чимало...

Та збанок тільки до часу носить воду... Як нас поінформували вже тут, у ЗДА, д-р Фаерабенд, тодішній міністер справедливості центрального празького уряду, йому були відомі всі чорні ходи Андрія Бродія та його кумпанії. Празькому урядові було відомо, що Бродій діставав гроші з Будапешту й підготовляв зраду свого народу, підготовляв повернути його знову в мадярську неволю, на зневагу. Дня 27 жовтня під час побуту Бродія в Празі, д-р Фаерабенд, міністер справедливості, дав наказ арештувати його під закидом державної зради й служби

Мадярщині за гроші. Під час обшуків у приватному помешканні Андрія Бродія в Празі знайдено пів мільйона мадярських пенге, а крім того листа від регента Мадярщини, Миколи Горті, в якому була обіцянка надати Бродієві шляхетський титул, якщо він успішно переведе справу включення Карпатської України в рамки Мадярщини. Того ж дня вся влада пішла у відставку, а новий уряд, що був негайно сформований, очолив справжній провідник карпатських українців, о. Августин Волошин. До його уряду ввійшли міністрами Юліян Ревай і д-р Едмунд Бачинський.

З цього приводу Українська Народна Рада видала заклик до народу такого змісту³⁴⁾:

Український Народе Підкарпаття!

Події останніх днів тривогою наповнили наші серця. Наші вороги хотіли край наш розшматувати, наложити на нас знову ярмо неволі. Зрадники та плачені слуги наших ворогів сіяли між народом розбрат і незгоду. Старалися нарушити спокій і викликати замішання.

Та Боже Провидіння не допустило до цього. Правда наша ще не вмерла, не загинула. По краю рознеслася радісна вістка, що влада Підкарпаття передана до рук людей, які не лише що походять з того народу, але які ніколи його не зрадили, ніколи не служили чужим, а все своє життя й працю присвятили своєму народові.

Доля нашого народу на Підкарпатті передана до рук Батька нашого національного відродження о. Августина Волошина.

Августин Волошин став предсідником міністрів новоіменованої влади. Дальшими міністрами є: Юліян Ревай і д-р Ед. Бачинський.

Ми всі повинні відкинути свої особисті справи й розрахунки та з усіх сил іти на поміч нашій владі! Кожний українець-русин, мужчина, жінка, старий чи молодий, повинен приступити до будови нашої молоді держави.

Брати й Сестри! Всі до праці! Помагайте собі й Бог нам допоможе!

Українська Народна Рада

Створення українського уряду на чолі з о. А. Волошином викликало по всьому Закарпатті небувалий ентузіазм. У всіх більших місцевостях Закарпаття відбуваються маніфестації

³⁴⁾ Нова Свобода, Ужгород, 28 жовтня 1938.

відданости й вірности своїй владі. Ще того самого дня формується спонтанно величава тисячолюдна маніфестація в Ужгороді, покритому морем синьо-жовтих прапорів. Пластова, селянська, робітничка, студентська молодь гордо проходить вулицями рідної столиці, з небувалим дотепер почуттям осягнення мети. З балкону Народного Дому "Просвіта" промовляють визначні борці за політичні права народу: Августин Штефан, Федір Ревай і Степан Росоха. Останній промовець між іншим у своїй промові сказав:

"День 8 жовтня не приніс нам бажаних успіхів, але сьогоднішній день є справді історичним, бо він дав нам свою українську владу. Це є вже сповнення першого кроку до наших далекосяглих мрій... На нашу етнографічну землю вступають маляри лише через наші трупи"³⁵).

Українські маніфестації в менших центрах усього Закарпаття проходили в неділю 30 жовтня 1938 року, без найменших сутичок, у надзвичайно піднесеному настрою. Дещо інша ситуація витворилася у більших містах, Ужгороді та Мукачеві, де поміж різнонаціональним елементом і за мурами міст легше було сховатися присланим Мадярщиною терористам. Мадяри, бачучи в тій хвилині безвиглядність їхніх домагань всього Закарпаття і Словаччини, рішили бодай тимчасово змінити тактику й заговорити про етнографічний принцип, користуючися нереальними статистичними даними переписів населення ще за їхнього панування, в яких вони виказували фальшиву більшість мадярської національної групи в Ужгороді, Мукачеві та Берегові. Українське населення гостро протестувало проти мадярських домагань цих історичних міст українських князів Лаборця і Коріятовича. На знак протесту були влаштовані ці маніфестації, останні вільні українські публичні виступи аж дотепер.

Як в Ужгороді, так і в Мукачеві з огляду на рішучість мадярських терористів і їхніх помічників бродіївців і фенциківців, ситуація була сильно напружена. Насамперед, терористи обставили передміські дороги й намовляли до повороту додому, а то й тероризували менші групи українських селян, що приїздили возами до міст, щоб виявити свою солідарність з українською владою і її піддержати, щоб не допустити їх до міста. В Ужгороді дійшло до досить поважної сутички між ворожими терористами і групою маніфестантів, що приїхала поїздом під кермою сл. п. сотника Івана Романченка, братів

³⁵) Нова Свобода, 28 жовтня 1938.

Кедюличів і ін. з цілої Березнянщини та Перечинщини. Навіть поважному громадянину, що очолював Березнянщину, професорові Якову Голоті, доводилося брати активну участь в обороні безборонних дівчат і дітей, що прибули масово в національних строях, і на яких накинулися терористи насамперед. Наші хлопці з УНОборони, зокрема гімназисти й семінаристи, здавали тут перший іспит утримування порядку в своїй державі. Великою допомогою для них були озброєні групи українців із чехословацької армії, під кермою Яремчука, Мигалини і ін.

Здисципліновані й рішучі маси маніфестантів прибули під Народний Дім "Просвіти". Доколичні села, Дравці, Баранинці, Горяни, Доманинці і багато інших прибули майже поголовно. Іван Романченко із своєю з'єднаною оркестрою підтримував бойовий настрій. Всі промови пересилано через радіо й до найдавших закутин Закарпаття, як також до українців закордоном. Д-р Володимир Комаринський і Василь Гренджа-Донський були головними аранжерами маніфестації, яка на місці пройшла у повному порядку й у надзвичайно піднесеному настрою. Крім прем'єра о. А. Волошина, який у своїй промові заявив, що карпатські українці бажать жити в згоді з усіма сусідами, але своїх відвічних земель не відступлять (скандування: "Підкарпаття не дамо!") мадярам, головним промовцем був Федір Ревай, як також виступали з промовами: д-р Галаган від української еміграції в Празі, від празьких студентів Криванич, від Тячівщини п. Маснюк, за Гуцульщину промовляв Е. Поляк, за Перечинщину — Добей, за Березнянщину — п. Шелепець, а від Пласту — Козичар.

Подібно вели себе мадярські агенти в Мукачеві. Вся підготовка, що її душею був меткий і всеціло відданий справі інж. Леонід Романюк, проходила в повному порядку на місці, коли не врахувати інцидентів на дорогах, які, до речі, не мали такого різкого характеру, як в Ужгороді. Можливо це й тому, що Мукачів скорше сподівався мадярського виступу, ніж Ужгород, і був приготований на все. Маніфестаційний похід, що сформувався на площі біля Суспільної Асекурівні, пройшов головними вулицями в повному порядку, без найменшого інциденту аж поки не проходив попри будинок гімназії, греко-католицької церкви й горожанської школи, наближаючися вже до своєї мети — подвір'я й будинку кіна "Скала". За мурами, що огорожують церковну площу, зібралися мадярські та про-мадярські агенти, на чолі з С. Фенциком, й почали вигукувати на маніфестантів, очолюваних відділом дівчат шкільного віку в національних строях. Правда, члени УНОборони йшли по боках. На

цих дівчат і відділи пластових новачат маляри й малярони почали кидати камінням. Але поява кількох танків на вулицях міста негайно розігнала пучистів без одного вистрілу.

У залі кіна "Скала", яка помістила в собі тільки малу частину маніфестантів, промовляли: міністер Юліан Ревай, проф. Августин Штефан, селянин Іван Грига й ін. Промови пересилано через радіо, а для маніфестантів, що не помістилися в залі й заповнили велику площу кіна "Скала", хоронену мурами довколишніх домів, передавано через голосники. Промови переривано гучними оплесками, а зокрема скандуванням різних гасел, як от "Ні малярам, ні полякам Закарпаття не дамо!" або "Наш веселий гомін — спів хай несеться в Київ, Львів!" Зокрема селянин Іван Грига припав був до сердець нашим селянам з Великих Лучок, Підгорян, Підгородку, Кальника, Кузьмина, Давидкова, Чинадьова і багатьох інших, а навіть із Скотарського, Волівця. Його сірак, у якому цей великий патріот із Верецьких виступав поруч із міністром Юліаном Реваєм і проф. Августином Штефаном, що були одягнені у темні одяги, прийняті для публичних виступів державними мужами Західньої Європи, говорив ясно і недвозначно селянам, що українська народна влада раз на завжди зірвала з дотеперішньою практикою окупантів, практикою здирства і погорди до селянства. Тому наші селяни спонтанно окликували "Хай живе наша влада!", "Хай живе Батько Волошин"...

ВТРАТА УЖГОРОДУ Й МУКАЧЕВА

Не дивлячись на загальне признання права самовизначення народів, "право сильнішого" на ділі стало дійсністю. Залишається фактом, що мимо природнього права українського народу на вільне національно-державне життя, мимо великого бажання бути господарем на власній землі, мимо рік пролітої української крові за реалізацію права самовизначення України, це право, на яке покликувалися поляки, маляри, чехи, німці та ін. державні народи, відмовлено українцям. Польща, — що домагалася права самовизначення для 76.230 поляків у Заользі (околиці Фриштат, Богумін, Тешін, Яблунков — у ЧСР), щоб, крім поневолення понад 7 мільйонів українців Західньої України, поневолити в тій самій території Заользя 120.639 чехів³⁶⁾, не враховуючи тут живучих німців і ін. малярщина, покликуючися на право самовизначення народів, домагалася права поневолити біля 3 мільйонів словаків, щоб здій-

³⁶⁾ Foreign policy report, New York, December 1, 1938, p. 218.

снити "право самовизначення" для біля пів мільйона малярів, живучих на території Словащини, як також домагалася права поневолити біля 700,000 карпатських українців, щоб зреалізувати "право самовизначення" для біля 50.000 малярської національної меншини³⁷⁾, в складі якої добрих 60% — це колись насильно змаляризовані українці.

Властиво, світ поновно пішов по лінії "права фізично сильного". Очевидно, поступовання Польщі й Малярщини не вкладається у рамки ніякої об'єктивної моралі, бо їхня мораль базувалася на принципі, мовляв, кількадесять тисяч поляків не сміє бути під чеською юрисдикцією, бо це, мовляв, дуже несправедливо, але за розрахунком їхнього принципу "права фізично сильнішого" в певному моменті історії, вони висловлювали своє "історичне" право поневолювати мільйони українців, білорусинів, литовців і ін. Подібну подвійну мораль ісповідували й маляри. Не вільно забувати при цьому ще й того факту, що обидві ці країни претендували на носіїв католицизму в Середущій та Східній Європі. Кожному ясно, що цього роду "мораль" не має нічого спільного із поняттям моралі і справедливості не тільки католицизму, але й ніякої іншої християнської релігії.

У тих часах навіть апетит Гітлера не сягав так далеко. Мюнхенська конференція віддала Німеччині тільки ті території ЧСР, що були заселені німцями. Мабуть, тут треба шукати причини, чому Ріббентроп не погодився під час Віденського арбітражу, 2 листопада 1938 року, на домагання Польщі й Малярщини, піддержуваних Італією, на віддачу Карпатської України та Словащини Малярщині. Все ж таки, й тут заподіяно Карпатській Україні велику кривду, віддаючи Ужгород, Мукачів і Берегово з родючими землями надтисянської долини Малярщині. Українці цього рішення не визнали й рішуче запротестували проти нього устами делегатів Американського Комітету Оборони Закарпаття, Юрка Габоди і проф. Миколи Беньо, до яких долучилися Іван Рогач — від Української Національної Оборони та Євген Скоцко — від Української Пресової Служби. Океремий протест зложили Об'єднані Українські Організації Америки, за підписом їхнього делегата д-ра Луки Мишуги, який заявив:

"Як делегат Об'єднання Українських Організацій Америки, висланий до Європи для оборони прав Карпатської України на самостійне життя, заявляю, що присуд, виданий у Відні дня 2 листопада 1938 року Роз'ємною Комісією в

³⁷⁾ В. Кубійович, Географія України, Краків-Львів, 1943, стор. 324

справі границь Закарпаття, нарушує ті етнографічні принципи, які лягли в основу міжнародної конференції в Мюнхені та які повинні були бути застосовані супроти населення Закарпаття. Рішення Роз'ємної Комісії є великою кривдою для Карпатської України і для цілого українського народу. Супроти цього американські українці цього рішення не визнають і проти нього протестують³⁸⁾).

Тим часом фізична сила стала переводити це насильне рішення в життя. Поляки й мадяри розраховували, що карпатські українці, втративши столицю Ужгород, торговельний центр Мукачів і сільсько-господарський ринок Берегово, як також поперетинавши залізничні й шосейні шляхи, здадуться на ласку Мадярщині. Але не так сталося! Замість капітуляції, о. А. Волошин увізвав українців зберегти спокій, "закасати рукави" й посилити працю над розбудовою національно-державного життя із столицею в Хусті. До заклику о. Волошина долучилася й Українська Народна Рада, видаючи свій черговий маніфест, що його опубліковано в останньому числі "Нової Свободи" (з 5 листопада 1938), друкованої в Ужгороді. Ось його текст:

МАНІФЕСТ

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДЕ ПІДКАРПАТТЯ!

З болем у серці сповіщаємо Тобі сумну вістку про те, що комісія арбітрів двох великих держав дня 2-го листопада 1938 року у Відні постановила, щоб від нашого краю, від нашої молоді держави, були відірвані деякі землі з містами Берегово, Ужгород і Мукачів. Представники нашої влади змушені були прийняти цю умову, бо несила наша боротися з світовими державами.

Ці сумні вісті хай не кидають до зневіри свідомих синів Твоїх. Настануть часи, коли цілий наш народ з'єднається в одну державу й стане справжнім господарем на своїй землі.

Але з радістю сповіщаємо Тобі, що границі нашої Підкарпатської Держави тепер забезпечені Німеччиною, Італією, Англією та Францією. Польща та Мадярщина прийняли до відома умову, якою зобов'язалися не втручатися до наших внутрішніх справ.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДЕ ПІДКАРПАТТЯ!

Наступає нова доба в Твоїй славній історії, доба будівництва тривких основ державности для цілого нашого народу. В

³⁸⁾ Юрко Степовий, *Срібна Земля в огні й бурі революції*, накладом ОУН, 1947, стор. 17.

найкоротший час розбудуємо наші міста й стануть вони європейськими осередками. Побудуємо дороги, мости, залізниці, закріпимо береги рік. Розбудуємо земледільство, лісове господарство, вибудуємо свої фабрики, поставимо нові пили, підсилим скотарство, заведемо молочарство, розвинемо туристику. Ці галузі народного господарства дадуть нам усім працю і хліб. Не буде голодних синів і дочок Твоїх. Ми маємо багаті родючі простори, маємо великі багатства на землі й під землею.

Відтепер вони будуть служити народові й лишень наш народ буде володіти всім.

Наша народна влада на чолі з прем'єром Августином Волошином поведе Підкарпатську Державу скорими темпами до радісного й щасливого та заможного життя.

Наш народ, наша Підкарпатська Держава, мають велику майбутність, що її віщують події теперішніх днів.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДЕ ПІДКАРПАТТЯ!

Будь гордий, що на Тебе припадає завдання будувати початки нашої держави! Вір своїй проводові — Першій Українській (Руській) Народній Раді, вір своїй народній владі, яка, опираючись на силу хороброї армії, веде Тебе до славної майбутності. Світлом свободи вже осяяна наша дорога Батьківщина. Будь же сильним і гордим та працею своєю й жертвою на користь українського загалу докажи, що Ти виріс до ступня державного народу, який здібний керувати своєю долею.

Ужгород, 4 листопада 1938.

Перша Українська (Руська) Народна Рада

До 10 листопада треба було евакуювати всі важливіші інституції, усе важливіше державне майно. Для цього було надто мало часу, надто мало перевозових засобів, замало рук до праці.

Бо, згідно з рішенням Чіяна й Ріббентропа, вже 9-го листопада мадяри мали окупувати карпато-українську територію по лінії таких громад: Бовтрадь, Малий і Великий Гут, Яношово, Квасово, Оросієво, Керестури й Вілок, охоплюючи місто Бергів. Чергового дня зайняли вони решту приділеної їм території, тобто по лінії: Йовря, Ужгород, Радванка, Дравці, Великі Геївці, Холмець (яких 10 кілометрів від мого рідного села Кузьмина), Велика Добронь, Баркасово, Жнятино, Ключарки, місто Мукачів, Фornoш, Нове Село, Вишні Ремети, Шаланки, Матієво, Чома й Чорний Ардів³⁹⁾).

³⁹⁾ Нова Свобода, Хуст, 11 листопада 1938. В дальшому, якщо не зазначено інакше, то треба розуміти, що газета виходила в Хусті.

Чіано й Ріббентроп своїм віденським арбітражем віддали Мадярщині біля 1.500 квадратних кілометрів території Карпатської України з усієї території 12.600 кв. км. враз із приблизно 173.000 населенням з усього 725.000 населення Карпатської України. Поруч біля 85.000 мадярів віддано під малярське панування також біля 40.000 українців, 30.000 жидів і біля 20.000 іншого немалярського населення.

П'ять адміністративних округ було заторкнено віденським арбітражем, а саме: ужгородська, мукачівська, берегівська, севлюшська й іршавська. Між відданими громадами було чимало громад з абсолютною або бодай з релятивною більшістю українського населення й находилися вони географічно на новому пограниччі й не було потреби приділювати їх Мадярщині.

З ужгородської округи поруч самого міста Ужгороду віддано Мадярщині також 21 село. Згідно з даними перепису населення з 1930 р., населення Ужгороду складалося по національності ось так: 6.246 українців, 8.052 чехів і словаків (офіційно "чехословаків", у колосальній більшості напливовий елемент), 5.834 жидів, 4.499 мадярів, 512 німців, 28 циганів і 84 інших національностей. Отже, малярське населення в Ужгороді творило всього 17.81% усього населення міста і тут віденські арбітри наявно порушили т. зв. національностейний принцип. Одночасно в ужгородській округі віддали арбітри Мадярщині чотири українські села з абсолютною, а одне з релятивною українською більшістю населення. В селі Баранинці жило 541 українців, 128 мадярів і 23 жидів, отже 77% українського населення. В українському національно високо свідомому селі Дравці жило 1.026 українців, 33 мадярів, 50 жидів і 1 німець, отже 93% українського населення. Йовра нараховувало 672 українців, 135 мадярів, 229 жидів і 57 циганів, отже 62% українців і тільки 14% мадярів. У селі Коритняни жило 575 українців, 17 мадярів, 33 жиди, отже 72% українців і тільки 23% мадярів. У селі Радванка українці творили релятивну більшість, а саме 1.217 — тоді як мадярів було 937, жидів 445, німців 36 і циганів 6. Всі ці села положені в безпосередньому пограниччі Ужгороду й, етнографічно беручи, не мали бути приділені Мадярщині. В загальному в ужгородській округі втрачено в користь Мадярщини 10.500 українців, 9.200 жидів, 8.000 чехів і словаків, і лише 18.700 мадярів, які самі творили меншість усього населення на приділеній Мадярщині території округи.

З мукачівської округи, крім самого міста Мукачева, втрачено 13 сіл із таким складом населення за національностями: 11.769 українців, 21.016 жидів, біля 3.500 німців, кругло 2.000 чехів і словаків, і тільки 17.824 мадярів, які становили значну меншість. У місті Мукачеві жило 6.476 українців, 5.561 мадярів,

8.869 жидів, 991 німців і 106 інших національностей. Коли взяти під увагу, що біля 2.000 жидів записалося мадярами, а це видно із статистики за віроісповіданням населення, то малярське населення в дійсності було ще менше чисельне. Віддано в мукачівській округі чотири села з абсолютною і два села з релятивною українською більшістю. В селі Ключарки жило 1.326 українців, тільки 8 мадярів, 75 жидів і 151 німців, отже 85% українців і тільки пів процента мадярів. У Росвигові жило 1.312 українців, 237 мадярів, 960 жидів і 24 німці, отже 52% українців і лише 15% мадярів. У селі Нижній Коропець жило 396 українців, 82 мадярів, 5 жидів і 24 німці, — отже 75% українців і лише 16% мадярів. У селі Підгород жило 626 українців, всього 8 мадярів, 61 жидів, 385 німців, — отже 58% українців і всього 0.08% мадярів. Села Паланок і Павшин мали релятивну більшість українського населення. В Паланку жило 394 українців, 205 мадярів, 151 жидів і 853 німців; отже 24% українців і тільки 12% мадярів. У селі Павшин жило 118 українців, 19 мадярів, 6 жидів і 596 німців. Обидва ці села мали абсолютну більшість німецького населення.

Якщо ідеться про берегівську округу, то вона в цілості була віддана Мадярщині враз із містом Берегово. Це була найбільш змаляризована в минулому округа Карпатської України, що відносилось і до самого міста Берегова. Все ж віддано мадярам і тут три села з абсолютною більшістю українського населення, а саме Квасово, Вишні Ремети й Нижні Ремети. Два останні села положені на пограниччі нового розмежування, а Квасово в глибині відданої Мадярщині території. У с. Квасово жило 707 українців, тільки 92 мадярів і 31 жидів, — 85% українців і тільки 12% мадярів. У Вишніх Реметах жило 411 українців, всього 1 маляр і 35 жидів, отже 92% українського населення. Подібно в Нижніх Реметах — 603 українців, всього 2 маляри й 21 жидів, отже 93% українців.

З севлюшської округи втрачено 18 сіл враз із 3.470 українцями й 8.530 мадярами. З цієї округи втрачено два села з абсолютною, а одне з релятивною більшістю українського населення. Село Чапа мало 803 українців, 198 мадярів і 185 жидів, отже 67% українського й лише 16% малярського населення. Село Чома мало 313 українців, всього 20 мадярів і 14 жидів, отже 90% українців і лише 5% мадярів. Село Чорний Ардів нараховувало 811 українців, 608 мадярів, 206 жидів і 54 циганів, отже 48% українського, а тільки 36% малярського населення села.

Іршавська округа втратила на користь Мадярщини село Шаланки з абсолютною малярською більшістю населення в

числі 1.525, враз із 648 душ українського та 140 душ жидівського населення. Жило тут також 28 чехів напливового елементу.

Підсумовуючи, бачимо, що Чіано й Ріббентроп своїм рішенням з 2 листопада 1938 р. у Відні нарушили етнографічний принцип, бо віддали Мадярщині два міста, тобто Ужгород і Мукачів з релятивною більшістю українського населення, як також 13 сіл з абсолютною більшістю українського населення, з-поміж яких у 4-ох селах мадяри не становили ані одного відсотка всього населення. Крім того віддано Мадярщині чотири села з релятивною більшістю українського населення.

Тоді як українське населення, зокрема актив клопотався справами евакуації майна державних установ, національно-громадських інституцій та свого власного майна, мадяри й мадяроно-москвофіли стали нахабно виявляти свій тріумф на вулицях наших міст і провокувати кожного прохожого українця. На скільки вони були нахабні, може посвідчити факт, що 5 листопада, отже ще п'ять днів до приходу мадярської армії, до міністра Юліяна Ревая з'явилася делегація мадярської ради, у складі Молнара, Кароля Кесері та ще одного члена, з вимогою не евакуювати нічого із Краєвого Уряду, де містилися усі міністерства Карпатської України. Очевидно, міністер Ревай дав делегації дуже рішучу відповідь і евакуовано все, що тільки вдалося. Того самого вечора, біля дев'ятої години, до будинку влади, де справами евакуації керували пп. Степан Росоха, д-р Володимир Комаринський, Василь Гренджа-Донський, Дмитро Німчук і Андрій Ворон, напали озброєні мадяри, щоб перешкодити евакуації. Але члени УНОборони, що пакували акти, звивали килими, виносили меблі і т. д., розправилися із бандою. Все ж виявилось, що без військової охорони годі буде перевести евакуацію. Ген. Сватек, на заклик влади, негайно дав до диспозиції військо.

В часі від 3—10 листопада, під час ліквідації державного майна, мадярські гардисти в Ужгороді двічі арештували були д-ра С. Росоху, який оберігав державне майно, на вулицях Ужгороду нападали на визначних діячів і гімназистів. І так уже 5 листопада побили були Василя Гренджу-Донського, полк. Аркаса та ін. Під час евакуації "Просвіти" дійшло було до поважної бійки між українцями, що вантажили на тягарові авта майно "Просвіти", зокрема багатотисячтомову бібліотеку, й фенциківсько-бродіївськими чорнорубашниками. Зокрема члени УНОборони, пор. Іван Кедюлич, його брат Панас, студенти Гутник, Кардашинець, Кульчицький та ін., що прибули з Перечинщини й Березнянщини рятувати народне майно столи-

ці, зустрілися віч-на-віч з ворогом. Вони його перемогли й майно "Просвіти" врятували!! Славні були хлопці. Обидва брати Кедюличі сьогодні вже в пантеоні героїв визвольної боротьби України: Панас згинув героїчною смертю Карпатського Січовика в бою на фронті, а Іван — потрудившись ще впродовж років у рядах підпілля ОУН, зокрема на СУЗ і ЗУЗ під час німецької окупації, підготовивши десятки, а може й сотні офіцерів українського націоналістичного підпілля, згинув героїчною смертю старшини УПА в бою з большевиками.

Проголошення вислуду Віденського арбітражу застало мене вночі з 2-го на 3-тє листопада на варті порядку й спокою, як члена УНОборони, на вулицях міста Мукачева. УНОборона пішла на допомогу регулярній поліції з одного боку, а для самої певности з другого. Бо ж серед мукачівських поліцаїв було чимало не тільки чехів, але й мадярів. Ніч пройшла в місті цілком спокійно, тільки вранці вже появилися на деяких домах мадярські прапори. На вежі ратуші ще гордо маяв наш блакитно-жовтий прапор. Він маніфестував, що тут ще діє українська влада. Цікаво, що у противагу до Ужгороду, в Мукачеві в перших днях не було майже ніяких сутичок з боку мадярів. Очевидно, в нашому інтересі не було також давати причин до того.

Евакуаційним старшиною тут іменовано пор. Степана Вайду. Але також тут був колосальний брак перевозових засобів. Евакуація мусіла проходити в такій ситуації дуже мляво, хоч рук до праці тоді було по достатку. Зокрема молодь Торговельної Академії залишилася в місті й вивозила народне майно до недалеких сіл, що залишилися в юрисдикції Карпатської України. Крім урядових установ, тут була "Просвіта", Торговельна Академія та інші школи, Учительська Громада, а зокрема Етнографічний Музей Карпатської України. Майно інституцій рятовано як тільки було можливо. Для перевозу урядових, державних інституцій були до диспозиції військової вантажні авта, але майно громадських установ і осіб треба було рятувати в якийсь інший спосіб. Приватні перевізники, переважно жиди й мадяри, використовували скруту української інтелігенції й жадали такі ціни, що мало хто міг заплатити. В такій ситуації, напр., Етнографічний Музей — працю багатьох років і багатьох осіб — треба було перевозити волами до монастиря оо. Василіян, на Чернечу Гору. Мій покійний брат, Андрій Стерчо, який під кермою д-ра Обідного, а відтак проф. Карла Шіналія, багато труду вклав у збірку експонатів, сходячи пішки все Закарпаття в часі ферій, рятував із близькими друзями, Михайлом Габодою, Юрком Шелепою, Юрком Борошом і багатьма іншими, майно Музею впродовж цілого тижня. Селяни із сусідніх сіл радо давали воли й вози до диспозиції, а оо.

Василіяни радо дали приміщення для музею в монастирі, а їхні братчики щиро і пильно упорядковували експонати, щоб не знищилися.

Між іншим, почування серед моїх знайомих мадярів у Мукачеві, а зокрема серед моїх шкільних товаришів із Торговельної Академії, в ці важкі часи були поділені. Одні з них тріюмфували, інші співчували нам втрату наших міст і в серцях своїх були вже ближче з нами, з нашою концепцією політичної свободи й пошани людської гідності, ніж із мадярським устроєм королівства без короля, кастовості й погорди до селянина, робітника, дрібного купця, ремісника. Склалося так, що ще напередодні мого виїзду з Мукачева зустрівся я їх, зокрема на подвір'ї нашого спільного колись гуртожитку, при вулицях Ф. Коріятовича й Е. Егана, й у розмовах деякі з них недвозначно це виявляли. А цікаво, що групою шовіністів верховодив чистокровний змадяризований русин, який гордився тим, що родився в Будапешті, Отто Бачинський...

Рівнож почування жидів були дуже різні, а відсоток жидів саме в Мукачеві був дуже високий. З одного боку хотіли вони, як все і всюди, бути лояльними до кожного уряду на даній території, з другого боку вони відчували, що з приходом мадярської влади до Мукачева прийде і антисемітизм, якого в Карпатській Україні, ані в довоєнній ЧСР не було. Пригадую прощальні слова деяких, що вони скоро будуть на території Карпатської України, і дійсно так і сталося, бо вже в січні-лютому 1939 року деякі колишні мої шкільні товариші жидівського походження шукали притулку в Карпатській Україні, от напр. Адольф Фішер з Мукачева, Леопольд Шпігель з Ужгороду та інші. Нагинка на жидів на забраних територіях не давала на себе довго ждати...

Напередодні передачі Мукачева мадярам, 9 листопада 1938 року, попрощався я з дорогим мені містом, де провів я молодечі літа, де дістав я не тільки освіту, але й виховання в національному дусі, де пережив я так багато радісних хвилин свого життя. Вступаючи в поїзд, серце мені забилося сильніше, але тут негайно треба було взяти себе в руки й підбадьорювати перших політичних емігрантів з підміських сіл, зокрема з Паланку, Підгороду та ін., які з плачем покидали рідні селища та рідне для них місто. На чолі групи була Анна Білаківна, яка також розважала тим, що нема чого сумувати, бо ж будемо Українську Державу! Це, властиво, був уже майже останній потяг, що ним можна було ще проїхати до Хусту, бо ж велика частина залізничної дороги, кудюю їхав поїзд, мала бути ось-ось уже окупована мадярськими військами.

У НОВІЙ СТОЛИЦІ НОВИЙ ЗАПАЛ

До Хусту приїхали ми над ранком 10 листопада. Відпочивши у свого пластового приятеля, подався я спочатку оглядати нову столицю, а відтак шукати того місця, де моя праця могла б бути найкориснішою для будівництва рідної держави. Добре знання української стенографії, включно з спосібністю записувати всякі промови, увело мене до самого центру, до Канцелярії Президії Влади, де ждало на мене вже багато різних робіт. У приміщенні з відомим письменником Василем Гренджою-Донським, який мав на своїй голові різні функції, постійно були наставлені радієві апарати на Будапешт і Варшаву, звідки доходили й до нас найнеймовірніші пропагандивні побрехоньки.

Для ілюстрації наведемо лише кілька випадків із закордонними журналістами. Плянуючи захопити насильно Карпатську Україну в день св. Михаїла, 21 листопада 1938 року, мадяри вислали наперед прихильних журналістів. Представник італійського щоденника "Стампа" (Торін), Гідо Тонеллі, прибув до Хусту й по невдачі підбою відвідав прем'єра о. Августина Волошина. Ідучи до Хусту, був приготований на найгірше. Мадярська й польська пропаганда накормила його вістками про страшний терор у Карпатській Україні, про постійні вуличні бої в самій столиці Хусті, ну й страшний голод. Тому то й привіз він із собою власні консерви... Цей обманений журналіст, на основі власної обсервації та розмови з о. А. Волошином, опублікував ряд статей, які не подобалися ані мадярам, ані полякам, ані навіть урядовим чинникам Італії.

В тому ж самому часі перебував у Хусті представник флямандського часопису "Фолк ен Штаат". Під час його інтерв'ю з о. Волошином польське радіо подавало, що прем'єр Карпатської України смертельно хворий від пострілів, що їх він зазнав перед кількома днями. Після цього, часопис подав ряд статей про мадярсько-польський терор у Карпатській Україні та спростував радієві та пресові брехні. Подібна ситуація витворилася з представником Утрехтського "Ньюсбладед", який 27-го листопада опублікував довгу статтю п. з. "Доволі цієї брехні".

Вже першого дня моєї праці в Хусті довідаюся, що в той час, як мадяри займали Ужгород, Мукачів, Берегово з надтисянським чорноземом, поляки з півночі посилили свої терористичні напади. Баянс вбитих за останніх кілька днів дуже сумний. Зокрема постійні напади відбувалися великими озброєними відділами на Торунь, Присліп, Синевір, Нижній Бистрий та інші села Волівщини. Вбили селянина Йосипа Лоя й жандарма Кальчика, а другого — Соляка — важко поранили. Під час поминок по Йосипові Лоеві, якого селяни тільки що

поховали, напала понад сотня поляків на село й учасників поминок і стероризували людей. Це було у Вічковім. Рівнож у Торуні вбили просвітянського дяча Івана Костя...

У цій ситуації конечно було охорони, тому негайно переорганізовано Українську Національну Оборону на нових основах під назвою Організація Національної Оборони "Карпатська Січ". Головним командантом вибрано Дмитра Клипуша, а крім нього до Головної Команди вибрано Івана Романа, заступником головного команданта, Івана Рогача — військовим писарем, а д-ра Степана Росоху — зв'язковим старшиною з Урядом Карпатської України та референтом преси, інформації та ідеологічно-політичного вишколу. Структура, розподіл завдань, як також методи праці цієї напівмілітарної організації були опрацьовані д-ром Юрієм Шпилькою в організаційному рефераті п. н. "Організаційні основи Організації Народної Оборони 'Карпатська Січ'", що його він виголосив на Першому З'їзді ОНО "Карпатська Січ" 4 грудня 1938 року в Хусті. Тези цієї доповіді були затвержені З'їздом, а відтак Головна Команда опублікувала текст реферату в "Січових Вістях", — офіційній сторінці "Карпатської Січі" в тижневику "Наступ". Там м. ін. сказано:

"Отже, схема організаційного поділу Організації Народної Оборони "Карпатська Січ" виглядає так: На чолі стоїть Командант, що разом з Головним Писарем, Містокомандантом і Зв'язковим із Владою Карпатської України творить Головну Команду. Містокомандант є zarazом Головою Ради (то є Штабу), який обіймає такі реферати та субреферати: Реферат Організації та Зв'язку зі субрефератами: організаційним, інформаційним та зв'язку. Реферат Морального Виховання, Пропаганди і Преси зі субрефератами: морального виховання, пропаганди і преси та друкарським; Реферат Інструкторський та Оборонний зі субрефератами: діяльності, оборонним та вишколу; Реферат Господарсько-Фінансовий; Реферат Жіночих Відділів і Реферат місця осідку Команди. Всі референти творять Вужчу Раду, а всі референти та субреференти разом творять Ширшу Раду"⁴⁰⁾.

Військовий Штаб ужгородської Української Національної Оборони очолював полк. Аркас і полк. Стефанів. До Штабу ОНО "Карпатська Січ" входило кільканадцять старшин, а між ними й д-р Олег Кандиба-Ольжич, заступник Голови Проводу Українських Націоналістів.

⁴⁰⁾ Наступ, Хуст, ч. 5, за грудень 1938.

Треба відмітити, що з Військовим Штабом ОНО "Карпатська Січ" тісно співпрацював також ген. Курманович, член ПУН-у, під час його побуту в Карпатській Україні. Згодом зорганізовано й жіночі відділи ОНО "Карпатська Січ", під начальною командою пані Стефанії Тисовської⁴¹⁾.

Старшини й рядовики "Карпатської Січі" прийняли справу оборони країни за своє життєве завдання. Про це свідчить офіційне звітлення в згаданих вище "Січових Вістях" про Перший З'їзд ОНО "Карпатська Січ", на якому Ідеологічно-Політичний Референт, д-р Степан Росоха виголосив доповідь на тему "Творім збройні сили народу". У звітленні між іншим читаємо:

"Творім збройні сили народу — оце була головна думка реферату д-ра Степана Росохи. Нарід мусить бути вічно у поготівлі. Він мусить стати воєнним табором. Кожний громадянин українець, без огляду на стан, мусить служити в дисципліні народові й державі. Замало є вложити людині кріс у руки. Треба людину виховати в дисципліні, щоб вона була свідомою в крові й кості за що вона бореться. Тому "Карпатська Січ" є оборонно-суспільною організацією. Вона вчить народ здобути позиції на всіх ділянках і вносити такий порядок сил і праці, щоб кожний мав змогу користати із своїх здібностей. Тому "Карпатська Січ" є рухом націоналістичним і бореться зо всіма спекулянтами і калькулянтами, як би вони себе гарно не називали, включно з московськими комуністами. Наш рух дає змогу виявитися всім здоровим силам народу. Боремося за новий порядок, нових людей. Коли нарід не хоче впасти жертвою других народів — мусить іти цим шляхом. Найменше спізнєння коштує життя мільйонів, які вмирають у нужді, в біді, а найкращі з них на полі бою. "Карпатська Січ" є душею держави. Вона стоїть і стоятиме на сторожі думок, сумління народу, послуговуючися безоглядним порядком найкращих синів народу. Разом з тим тримає в поготівлі цілий нарід перед ворожими нападами ззовні.

Реферат вислухали з молитовним захопленням задивлені на вільний знак Тризуба — січовики".

У короткому часі "Карпатська Січ" стала популярною і поза межами Карпатської України, про що свідчать різні звітлення, репортажі, статті, тощо в чужинецькій пресі. Навіть більша частина чеського населення поставилася прихильно. "Нова Свобода" з 11-го лютого 1939 р. принесла статтю п. з. "Цікаві голоси чужої преси", в якій подає репортаж із Карпат-

⁴¹⁾ Нова Свобода, 21 лютого 1939.

ської України, опублікований в чеській газеті "Робітничі Вісті" в Празі, де м. ін. подано:

"По всій території Карпатської України були створені організації національної оборони "Карпатська Січ". До них приймається молодь до 30 років...

Середущий з братів Климпушів, Дмитро (наймолодший — ред. "Н. С."), є сьогодні головним командантом "Карпатської Січі". Його найближчим співробітником являється молодий, здібний редактор д-р Степан Росоха. Д-р Росоха має всього 30 років, але вже багато заслужився між українською молоддю. Студював декілька років у Празі. Тут так само снував свої, тоді ще романтичні, пляни. Колись перед роками в Празі він писав: "Як загремлять гармати на підніжжі Карпат — на них завіє жовтоблакитний прапор України".

Найрадикальнішим провідником "Карпатської Січі" є Іван Рогач, 26-літній невисвячений теолог. Він є ідеологічним вождем, який заохочує, підбадьорює в серцях молоді вогненні почування. Він є прекрасним промовцем та ще кращим демагогом у найкращому розумінні цього слова. Має просто демонічний вплив на серця та розум не тільки молодих, але й старших. Своєю глибокою, безкомпромісовою вірою сіє в серцях мас, коли ці його слухають на яких-небудь зборах, повне переконання, що остаточна перемога української нації мусить прийти. Вдень він є елегантним секретарем монсен'юра Волошина, приймає журналістів і депутатів, але ввечері цілковито перемінюється. Іде між молодь, на засідання, говорить, переконує, агітує.

Відділи "Січі" розділені на малі гуртки, на чолі зо старшиною. Уніформа їх має барву синяво-сіру, з пагонами і поясом. Шапка також синяво-сіра, подібна до шапки японських вояків. На рукавах щит зо знаком українського Тризуба. Зброї вони не мають. Тільки від випадку до випадку приділюється їм зброя для служби безпеки. Роблять заходи, щоб могли її носити легально. "Січ", яку можна порівнювати, з точки погляду української традиції, з нашим (чеським — прим. П. С.) "Соколом", є українцям дуже дорога, одним із стовпів націоналізму українського народу".

Першим кроком політичного Проводу Карпатської України, тобто Першої Центральної Української Народної Ради, в новій столиці Карпатської України — Хусті було видання "Маніфесту" з 10 листопада 1938 р. до "Українського Народу Підкарпаття". У цьому маніфесті ПЦУНРада не тільки закликає населення не впадати в зневіру по втраті Ужгороду, Мукачева й Берегова з околицями, не тільки до творчої праці над

розбудовою власної вільної держави, але й проголосила свою практичну програму для розбудови всіх ділянок вільного життя народу, як політичної свободи, господарської розбудови країни, культурного й релігійного розвитку народу, соціальної опіки над потребуючими і т. п. "Маніфест" висловлює віру в те, що "настануть часи", коли всі сини українського народу повернуться до своєї матірної землі", отже відданих Чияном і Ріббентропом українських земель Мадярщині ПЦУНРада не зреклася. Вона твердо заявила, що, хоч нові кордони Карпатської України і гарантовані чотирма великодержавами, українці опираються тільки на власні сили й ведуть працю й боротьбу в інтересах лише свого народу⁴²).

Уряд Карпатської України негайно взявся за організацію власної адміністрації країни в нових умовах, розмежовуючи всі ділянки життя в компетенції відповідних міністерств. Згодом колишній Краєвий Уряд, що його ще евакуовано з Ужгороду, виявився в адміністрації зайвим і його фактично зліквідовано вже від самого початку переїзду Уряду до Хусту, а формально рішенням уряду з 21 грудня 1938 року. Треба було негайно перевести розмежування нових адміністраційних округ, зокрема тих, що їх частини були окуповані мадярами, як чинадівського (раніше мукачівський), середнянського (раніше ужгородський) і ін. У зв'язку з цим треба було в деяких районах перевести й реорганізацію нотаріальних волостей тощо. Шеф президії міністерства внутрішніх справ, д-р Отто Павлюх, подивугідно вив'язувався із своїх обов'язків. Зокрема турбувало його питання розбудови Столиці та передачі в чимскорішому часі керми округ і волостей в руки українських адміністраторів. Велика частина чехів, що ще були в адміністрації, поставилася до виконання доручень українського уряду дуже лояльно й пильно заходилася навколо вивчання української мови, щоб здати з неї конечний іспит. Наладнано, поволі, судівництво, включно до Сенату для Карпатської України при Найвищим Суді цілої Федерації у Брні, на чолі з президентом Сенату, Михайло Лиськевичем. І в судівництво уведено негайно українську мову, включно з Карпато-Українським Сенатом при Найвищим Суді Федерації в Брні⁴³). Про судівництво Карпатської України д-р Михайло Брацайко писав:

"Судівництво наше має бути перейняте відданістю та посвятою для судових справ. Воно має мати перед очима стару римську засаду: справедливість є основою

⁴²) Повний текст цього Маніфесту подано як Додаток ч. У.

⁴³) Нова Свобода, 2 березня 1939.

(фундаментом) держави. Ми мусимо стреміти до того, щоб цей фундамент був сильний, непохитний мов скала гранітова. Так має і так мусить бути⁴⁴⁾.

Міністерство Культу, Шкільництва й Народної Освіти було в руках самого прем'єра о. д-ра А. Волошина, а безпосередньо цим міністерством керував начальник міністерства КШЙНО, проф. Августин Штефан. Обидва мужі мали колосальний досвід у цій ділянці й нею надзвичайно дорожили, знаючи важливість її для народу. Тому негайно приступлено до ще більшого скріплення системи шкільництва, утворюючи ряд гімназій у нових осередках: Рахові, Білках, Ракошині, Сваляві, Перечині та ін., учительських семінарій у Севлюші й Великому Бичкові, а поруч Торговельної Академії, що її перенесено до Сваляви, зорганізовано першу Експортну Академію у Великім Березнім. Рівнож були заходи, щоб перенести Український Вільний Університет із Праги до Хусту, як також опрацьовано проф. Валеріаном Горбачевським проект Політехніки. Розбудовано сітку фахових шкіл, а зокрема заложено біля двадцяти нових українських горожанських шкіл, напр., у селах Липші, Кальнику, Драгові, Довгім, Невицькім і ін., в наслідок чого стан їх піднесено до сорока⁴⁵⁾.

Релігійна опіка в Карпатській Україні була налагоджена від самого початку. Не дивлячись на те, що єпископ Мукачівської Єпархії, Олександр Стойка, залишився в Ужгороді, українці греко-католики не залишилися без свого релігійного проводу. Вже 3 листопада 1938 року, зараз таки слідуючого дня після проголошення віденського арбітражу, єпископ Крижевацької Греко-Католицької Єпархії, Преосв. д-р Діонісій Нярадій, подав меморандум на руки кардинала Євгена Тіссерана, секретаря Конгрегації Східної Церкви в Римі, інформуючи, що в Карпатській Україні понад 400,000 вірних залишається без єпископа. Дня 14 листопада Святіший Отець Пій XI прийняв на авдієнції єпископа Нярадія і по обговоренні справ, що торкалися крижевацької єпархії, коли вже єпископ Нярадій збирався відійти, затримав його і сказав: "Я маю з Тобою говорити ще про інші справи. Я вже обговорив річ з кардиналом-секретарем (з кардиналом Пачеллі, який в березні 1939 став папою — прим. П. С.)". І заявив: "Statim providebimus pauperrimo populo in Subcarpathia, qui permansit sine pastore et aliis necessariis", тобто "Ми завжди будемо піклуватися найбіднішим народом Підкар-

⁴⁴⁾ Нова Свобода, 7 січня 1939.

⁴⁵⁾ А. Штефан, "Шкільництво Карпатської України перед віденським рішенням і після нього", Новий Час, Львів, ч. 5, з 7-го січня 1939.

паття, що лишився без пастиря й інших необхідних засобів⁴⁶⁾. Слідуючого дня, Свята Конгрегація для Східної Церкви видала декрет під числом прот. 653/33 ось такого змісту:

Тому, що з причини нового розграничення між Чехо-Словацькою Республікою і Королівством Угорщини, більша частина парохій мукачівської дієцезії Русинів у дійсності остала відлучена від міст Мукачева й Ужгороду, від яких дієцезія мала назву та які були осідками єпископів, духовних семінарів і дієцезальних справ, а теж тому, що мукачівському єпископові Русинів тепер не можливо дістатися з одної частини до другої, приналежної до його юрисдикції, — Святіший Отець з Божого Провидіння Папа Пій XI, який завжди мав на серці добро східного обряду, зволив поручити Високопреосвященному Д-рові Діонісієві Няраді, єпископові криживацькому, щоб перебрав пастирський уряд Апостольського Візитатора мукачівської єпархії Русинів, які знаходяться в Чехо-Словацькій Республіці, і щоб про все інформував Апостольську Столицю. Одночасно хоче Святіший Отець, щоб вище названий єпископ мав дочасну повну юрисдикцію в усім, що після права уділяється Апостольським Візитаторам з поручення Апостольської Столиці.

Тому силою цього декрета, цілковито уступає юрисдикція Високопреосв. Олександра Стойки, мукачівського єпископа Русинів, у парохіях його дієцезії, що знаходяться поза границями угорського королівства, аж доки Апостольська Столиця інакше не зарядить.

Усякі інші зарядження цьому противні, оцим устають.

Дано в Римі, в палатах Св. Конгрегації для Східної Церкви, дня 15 листопада 1938 року.

(—) Євгеній кард. Тіссеран, секретар
(—) Й. Чезаріні, асесор

Уже 17 листопада 1939 року новий єпископ Карпатської України виїздить з Риму до Хусту, де його урочисто вітали представники уряду і громадянства під час спеціально влаштованої з цього приводу імпрези в залі державного театру "Нова Сцена". Тоді як Греко-Католицька Церква в тодішніх рамках нараховувала біля 410.000 вірних, православних українців у Карпатській Україні було біля 155 тисяч. Зокрема від першої світової війни між православними були сильні москвофільські

⁴⁶⁾ "Інтер'ю з єпископом Нярадієм, Новий Час, Львів, ч. 5, з 7 січня 1939.

впливи, бо єпископом у Мукачеві був Дамаскин, справжній росіянин. Православні українці Карпатської України стали на шлях автокефалії, під проводом свого Митрополита Йосифа. Щоб не було й найменшого сумніву в читача про відсутність усякого упередження уряду Карпатської України, на чолі якого стояв греко-католицький священник, хочу подати, що за української влади існувало 140 православних парафій з 5-ма монастирями, з чого два були жіночі, а один на Пряшівщині. Також православна Митрополія вела своє діловодство в українській мові, а православний митрополит Йосиф все і всюди підкреслював лояльність до Уряду Карпатської України, на чолі з о. Августином Волошином⁴⁷). Представники православної митрополії, поруч з греко-католицьким єпископом Нярадієм, брали участь у Другому З'їзді "Карпатської Січі" в Хусті, 19 лютого 1939 р., як почесні гості, й вітали з'їхавшихся з усього Закарпаття 6.700 Січовиків устами п. Буркацького в імені митрополита Йосифа⁴⁸). Чимало православних священників було відтак переслідувано мадярами за їхню пробудницьку працю серед своїх вірних, як от о. Микола Мадяр, ігумен православного монастиря в Дубовім, який за народну діяльність був караний мадярами в концентраційному таборі Варю Лапоші. Правда, винятком залишилося аж до самого кінця село Іза, яке так і залишилося було в тенетах москвофільства.

Міністерство Культу, Шкільництва й Народної Освіти мало в своїй юрисдикції і справи національних меншин. Усі існуючі школи чеської, румунської, жидівської та мадярської національної меншини були збережені й утримувані державою, крім тих, що й раніше були утримувані приватними засобами. Тут цікаво відмітити, що саме на початку 1939 року зросли в Мадярщині та в корінній Чехії — під німецьким впливом — антисемітської тенденції. В той час, 28 грудня 1938 року, прем'єр Карпатської України о. А. Волошин прийняв делегацію жидівських релігійних громад і сіоністичних організацій, яка складалася з 12 чоловік діячів з послом Хаїмом Кугелем у проводі, яка зложила вислови лояльності урядові Карпатської України. Із свого боку о. А. Волошин заявив:

"Я до жидів, які шанують свою релігію і національність, завжди відносився прихильно. Конституція держави не була змінена так, щоб не забезпечувала для всіх громадян федеративної держави однакові права. Ми свій внутрішній порядок, лад, опираємо на конституційний закон,

⁴⁷) Нова Свобода, 5 березня 1939.

⁴⁸) Нова Свобода, 21 лютого 1939.

якого ми не змінили й ще не думаємо змінювати. Перед ним кожний громадянин є рівний. А щодо культурних потреб жидівського населення, то вони будуть, по можливості, сповнені. ...Погоджуюся з думкою заснування жидівської центральної канцелярії, яка могла б бути зв'язком між владою та жидівським населенням"⁴⁹).

Цю заяву повторив міністер Юліян Ревай у заяві представникам світової преси під час його побуту в Празі в половині лютого 1939 р., стверджуючи, що жиди становлять 12% населення Карпатської України й являються важливим економічним чинником у розбудові держави⁵⁰). Рівнож поширювано тоді у ворожій пропаганді вістки, немов би німецька національна меншина, що її нараховувалося біля 15.000, в Карпатській Україні користувалася спеціальними привілеями. Орган Українського Національного Об'єднання, політичної організації, що перемогла у виборах до Союму Карпатської України, отже була "партією в уряді", "Нова Свобода" з 2 березня 1939 р., відкидаючи погolosки ворожої пропаганди, писала:

"німці дістали від нашого уряду стільки прав, скільки їм належить і скільки дістали і другі меншини в Карпатській Україні".

Треба тут тільки додати, що ці права містили в собі і право участі у виборах і на рівних правах з іншими громадянами голосувати по своїй вподобі. Тоді як національні меншини жидівська, чеська й румунська всеціло віддавали свої голоси за лістою Українського Національного Об'єднання, німецька національна меншина тримала у великій мірі з мадярською групою й частинно не голосувала за УНО, як от у селі Вишній Коропець і ін.⁵¹). Більше того, в критичні дні боїв Карпатської Січі з мадярським наїзником,

"німецькі колоністи в Брустурі та Німецькій Мокрій зорганізувалися теж і тримали "братерську" лінію із мадярами. Те саме робили німецькі колоністи в Хусті, де у вуличних боях відділи українців боролися з . . . частинами мадярських партизанів, що склалися із місцевих мадярів, німців, мадяронів та русофілів"⁵²).

⁴⁹) Нова Свобода, 1 січня 1939.

⁵⁰) Нова Свобода, 21 лютого 1939.

⁵¹) Нова Свобода, 22 лютого 1939.

⁵²) Орест Черняк, "Карпатська Україна в огні", в Свободі, Джерзи Ситі, 16 березня 1951.

Міністерство Господарства, очолюване Юліаном Реваєм, від самого початку мало до розв'язки чи не найважливіше питання. Збідоване селянство Верховини, перервання нормального ходу місцевої невеликої індустрії, фінансування всіх ділянок державного життя — це були нелегі проблеми до розв'язання, а зокрема в тій ситуації, що постала по втраті міст і сільсько-господарського центру надвишок споживчих продуктів. Перервані шляхи ще більш утруднювали ситуацію. Та молода держава рішила невпинною працею усунути всі злидні й перешкоди, а українці цілого вільного світу гаряче відгукнулися на заклик Уряду Карпатської України. Щоб пізнати дійсний стан країни та її потреби, міністер Юліан Ревая у супроводі своїх співробітників-експертів, зокрема інж. Леоніда Романюка, інж. Мурата і ін., відбув кілька інформаційних поїздок у найбільш потребуєчі райони країни. Вислід був яоний: конечність відбудови шляхів, конечність увозу харчів, конечність експорту мінеральних багатств, лісу, соли... Перша країна, що нав'язала добросусідські відносини й увійшла в господарські взаємовідносини, була Румунія. З Румунії вже з перших тижнів імпортовано харчові продукти для прохарчування населення. Натомість, крім експорту соли й лісу, заплановано експлуатацію земних покладів та мінеральних вод. Заплановано розвинути сільське господарство на більш інтенсивних основах, над чим працювали зокрема наші агрономи на чолі з інж. Гр. Думкою, проф. інж. Доманицьким, інж. Т. Краснокутським і ін., даючи в пресі поради селянам, як також влаштовуючи популярні виклади по всьому краю.

Уже від самого початку приступлено до налагодження комунікації. Між Хустом і Пряшевом, через Сваляву, Перечин і Березне, налагодано транспорт військовими тягаровими автами, як також державними особовими автобусами. Від 14 листопада 1938 р. до кінця січня 1939 р. магістралею Хуст - Пряшів, що має 274 кілометри довжини, переїхало 7.500 тягарових авт, які перевезли 23.000 тонн тягару, спаливши чверть мільйона літрів бензини⁵⁸⁾. З 1 березня 1939 року, по вибудуванні об'їздового шосе біля Мукачева, урухомлено нові автобусові лінії Хуст-Кивияжд-Середне та Середне-Свалява. В тому часі вже урухомлено було біля 500 кілометрів залізничного, й біля 2.000 км автобусового лінійного регулярного сполучення. Рівнож розпрацьовано плян будови залізниці з Хусту, через Довге й Сваляву, до Перечина. Зокрема на Волівщині, після інспекційної подорожі міністра Ю. Ревая, розпочато негайно будову

⁵⁸⁾ Нова Свобода, 3 березня 1939.

кількох коротших шляхів і мостів, на що призначено тимчасово 200.000 корон. При будові шляхів, як теж в регулярному транспорті, затруднено чимало українців, чим забезпечено було їм і їх родинам хліб. У міжчасі уряд Карпатської України вже успів був заключити умови з Румунією і Мадярщиною, на основі яких громадянам Карпатської України був дозволений переїзд у замкнених карпато-українських вагонах на тих відтинках залізниці, що були приділені Мадярщині на основі Віденського арбітражу, як також на тому відтинку території Румунії, кудю проїздили карпатські українці до Ясіня і за чехословацького режиму. Більше того, делімітаційна комісія, на чолі з д-ром Ю. Бращайком, повідомила уряд Карпатської України 2-го березня 1939 р., що вирівняла майже всі спірні справи з урядом Мадярщини. Очевидно, що відтак було велике здивування в половині березня, коли Мадярщина зробила наступ, але, як виходить із різних актів міжнародної політики, Мадярщина зробила наступ проти Карпатської України на основі повного порозуміння з Німеччиною.

У напрямі скріплення активів економічного балансу Карпатської України заплановано розпочати видобування нафти та вугілля. Будова нафтових шибів і рафінерії на місці вимагали більших вкладів капіталу, натомість використання мармору в Нересниці, Широкому Лузі, Підплеші, каоліну в Дубриничах, та зокрема соли в Солотвині, не вимагали вкладів великих капіталів. Вже заплановано було негайно приступити до будови млина соли у Солотвині, бо за дотогочасного режиму карпато-українська сіль була мелена в Оломоуці, в Моравії, звідки повертала на Закарпаття із збільшеною ціною. Зокрема перед дерево-обробною школою в Ясіню стояли нові можливості, в наслідок втрати територій ЧСР, що зосереджували різьбарську та забавкову індустрію.

Мінеральні води, а в зв'язку з тим і туристика, в бюджеті Карпатської України мали представляти поважну позицію. Мінеральні води з Поляни "Поленайку" та з Солочина "Маргіту" експортовано для пиття. Мінерально-водні купелі вже існували в Буштині, Рахові, Квасах, Соймах, Сваляві, Полянні, Солочині, Келечині та ін. Невикористовувані до того часу мінеральні води Карпатська Україна плянувала вповні використати, а це передовсім джерела в Вучковім, Округлій, Нересниці, Устьчорній, Руській Мокрій, Німецькій Мокрій, Краснім, Устриках, Богдані, Лугах і на багатьох інших місцях нашої пречудної Верховини. Урядові інституції вже вели живу підготовку для скріплення туристичного руху в наші Карпати, що могло значно скріпити активи закордонного платничого балансу Карпатської України. Вигляди були дуже добрі.

Окрему увагу Міністерство Господарства присвячувало лісівництву, виноградарству й садівництву. Рівнож плекання худоби мало бути зінтенсифіковане, доказом чого був увіз великої кількості насіння конюшини, що була розділена між селян для посіву.

Поштова й телеграфічна сітка діяла в Карпатській Україні безперервно й тут не було багато клопотів, хіба в частинному заміненні персоналу, але це виходило радше на користь країні, бо можна було zatrudнити тих людей, що раніше не могли одержати відповідної праці. Пляново підготовлювано власні кадри телеграфістів, зокрема з бувших вояків, що набули вже частинну підготовку у війську.

Відділ Інформації при Президії Влади Карпатської України очолював д-р Володимир Комарницький. Але засадничо завдання внутрішньої інформації населення виконувала наша преса. Одиноким щоденником була "Нова Свобода", що виходила в Хусті під редакцією відомого письменника Василя Гренджі-Донського. "Нова Свобода" була органом Українського Національного Об'єднання, отже півурядовий часопис. Для селянства видавано популярно редаговану "Карпатську Україну", що появлялася двічі в тиждень під редакцією Юрія Тарковича. Націоналістична молодь видавала свій орган "Наступ", — тижневик під редакцією д-ра Степана Росохи, з додатком "Народна Воля", як органу селянства й робітництва під редакцією Василя Кузьмика-Петренка, якого замучило гештапо в Києві в 1942 р. В Празі й далі виходив відомий місячник закарпатської молоді "Пробоем" під редакцією Федора Гайовича та Андрія Гарасевича. Літературно-Мистецька Громада "Говерля", що об'єднувала видатних поетів, письменників і образотворчих мистців, як О. Ольжич, Улас Самчук, Горліс-Горський, В. Гренджа-Донський, Іван Рошко-Ірлявський, Михайло Михалевич, А. Патрус та ряд інших, видавала місячник літератури й мистецтва "Говерля" під редакцією Олега Кандиби-Ольжича. Також інші карпато-українські письменники й поети пожвавили свою діяльність так серед народу, як і на літературно-творчому відтинку. Серед жіноцтва на чоловічих місцях видно пані Ірину Невицьку, авторку "Правда побідила", та Миколаю Божук ("Поезії", 1930 р.). Автор "Верховини", "Чорт на весіллю" та "Відьми" — Лука Демян і надалі був духовим провідником Веречанщини. Олександр Маркуш, автор "Виміряли землю" та інших оповідань, як також Петро Міговк і надалі пишуть оповідання та сцени для народу, а сатирик Марко Бараболя (Іван Рознічук) набрав ще більшого розгону ніж у попередніх роках, коли предметом його сатири були переважно чехи та місцеві мадяроно-москвофіли.

Видатний поет Юлій Боршош-Кумятський, автор "Весняних квітів" (1928 р.) та "З мого Рідного Краю" (1929), ще перед створенням української автономної держави в 1938 р. пророкував:

Ми діждемо днів великих,
Привітаєм слави час;
Ми з вогнистого насіння
І суворе серце в нас.

Іван Колос-Кошан назавжди зафіксує народню радість у 1938 році, пишучи:

Подивися: ранком став народній вечір.
Дні, що мали бути днями смерти, скону,
Раптом стали зривом в ясну невідому
Золоту дорогу до просторів волі.

На Різдво 1939 р. Микола Рішко пише:

Століття ждали ми цей день святковий...
Й терпіли ворогам у власній хаті.
Народе, мій великий, непоборний,
Радій, з'єднайся у ряди блискучі,
Щоб привітать святе Різдво Соборне,
Від Тиси, Дону, по Кавказ...

Карпато-Українська Державність привернула до народу з блудної дороги москвофільства чимало людей різних станів, а між ними й поетів А. Карабелеша, професора мукачівської гімназії, який писав свої твори по-російськи, а також Андрія Патруса, колишнього вихованка мукачівської гімназії, який до 1938 р. також писав російською мовою. Під впливом всенародного підйому під час подій в Карпатській Україні вони перейшли на народну ниву й розпочали писати свої твори українською літературною мовою. Андрій Патрус між іншим тоді писав:

Ми всі одні, одні, одні
В Карпатській Україні,
В Києві, в Буковині,
У Пряшові, Галичині,
Ніхто не зможе нас
Розбити в грізний час.

Державний театр "Нова Сцена" видавала ілюстрований місячник драматичного мистецтва "Нова Сцена" під редакцією братів Шерегіїв. Влада Карпатської України видавала "Урядовий Вісник" під редакцією В. Гренджі-Донського, в якому друку-

валися всі розпорядки та оголошення Уряду. Під редакцією о. Сабола, більше відомого під його поетичним прізвиськом Зореслав, виходив релігійний журнал-місячник "Благовісник". Відділ Преси й Інформації при президії влади Карпатської України видавав "Бюлетень Пресової Служби Карпатської України" в українській, чеській та німецькій мовах. Крім того в Рахові виходив тижневик "Нація" під редакцією Юськова, а чеська національна меншина Карпатської України видавала свій тижневик у чеській мові "Пржегледі з Карпатске України" під редакцією Коваржіка, а в Празі, під наглядом д-ра В. Шандора, видавано в чеській мові "Карпатоукраїнську Свободу". Вже в березні 1939 р. мали розпочати виходити: в Хусті "Прочухан" — двотижневик сатири й гумору під редакцією В. Потушняка, а в Севлюші "Вісник з Рідного Краю", призначений для тих карпатських українців, що знаходилися поза межами Карпатської України. Рівнож мало бути відновлене видавання пластового журналу "Молоде Життя".

Відділ Преси й Інформації утримував радіовисильню в Хусті, в якій головною спікеркою була Маруся Ігнатишин. Доки не було власної радіовисильні в Хусті, Пресова Служба Карпатської України користувалася радіовисильнями в Банській Бистриці та Пряшові. Тижневик "Наступ" був також виразником opinii "Карпатська Січ", яка друкувала там свою офіційну сторінку "Січові Вісті". А до послуг усім цим засобам інформації населення стояли насамперед рухомі відділи січовиків-мистців слова "Летючої Естради", які невпинно утримували контакт із населенням навіть найдалі віддалених закутин країни.

Розбудова власного державного життя, порівнюючи в дуже короткому часі, бо всього впродовж нецілого півроку, охопила усі важливіші ділянки політики, економіки та культури. Вже в тому короткому часі в столиці, що нараховувала тоді біля 35.000 мешканців, Хусті, діяв і доходив до своїх вершин державний театр "Нова Сцена", який виріс до цієї величі під мистецьким керівництвом братів Шерегіїв, із заснованого в 1935 році аматорського театального гуртка, членами якого були в той час переважно народні вчителі. Рівнож покладено основи під розбудову фільмової індустрії, зокрема фільмової фірми "Дніпро-Фільм" п. Каленика Лисюка з його сином Петром, який і згинув геройською смертю під час вуличних боїв Карпатської Січі 14 березня 1939 року з відділами ген. Прхали в Хусті. Каленик Лисюк і його син Петро з Нью Йорку, ЗДА, зафіксували чимало подій державного будівництва Карпатської України та її оборони від ворогів на фільмах, щоб зберегти її вічно у пам'яті грядучих поколінь. Частину цих

фільмів оформив відтак відомий фільмовий продуцент, балет-майстер і батько українського народного танку на американському континенті, Василь Авраменко, у фільмі "Трагедія Карпатської України". У цьому велика їх заслуга перед українським народом. Рівнож розпочала була працю інша фільмова фірма "Терра-Фільм", під кермою д-ра Романа Мішкевича. "Дніпро-Фільм", під кермою К. Лисюка, розпочав був накручувати два мистецькі фільми: "За гріхи батьків" і "За землю і волю", але дальші події цьому перешкодили.

СОБОРНИМИ СИЛАМИ ВПЕРЕД

Вже від літа 1938 р. Карпатська Україна стала центром уваги всього українства, так під різними займанщинами, як і у вільному світі. Коли влітку 1938 р. Перша Українська (Руська) Народна Рада в Ужгороді посилила свої домагання до чеського правительства в справі повної автономії Карпатської України, гарантованої Сен-Жерменським договором, американські українці стали живо цікавитися долею Закарпаття. Організованого українського націоналізму в Америці "Націоналіст", починаючи вже від 3 серпня 1938 р., став публікувати інформаційні статті про політичне положення на Закарпатті, при чому на окрему згадку заслуговує стаття, підписана псевдонімом "Закарпатець" під заголовком "Українці Закарпаття". В цій статті вже тоді автор писав:

"Ось які завдання сьогодні перед Закарпаттям: Закарпаття має заявити сьогодні річ велику, історичної ваги, має заявити, що воно перебирає на себе важливу роль — стати зав'язком української державности!

Звідси має розпочатися велика українська акція допомоги Східнім Українським Землям у їх боротьбі за повалення большевизму".

У продовженні цієї самої статті "Націоналіст" писав 7-го вересня 1938 року далі:

"На місце сьогоднішнього ЧСР має постати три самостійні держави: Чехія, Словаччина, Закарпатська Україна. Річ ніяк не фантастична, — коли існує Люксембург, Андорра й Ліхтенштайн — і то на довшу мету, то чому не має постати Українська Закарпатська Держава, — на якийсь час, поки не злучиться з Києвом?"

Наводимо ці уривки тому, що їх опубліковано як справжній голос волі українців, більше ніж місяць перед перетворенням Чехословацької Республіки у федерацію чехів, словаків і українців.

Заходами Організації Державного Відродження України на початку вересня 1938 р. відбулися три важливі політичні імпрези, які підтримали визвольні змагання українського народу, а зокрема боротьбу карпатських українців за їхні політичні права. 4-го вересня 1938 р. відбулася багатотисячна Всеукраїнська Національна Маніфестація в Нью Йорку, в якій взяли участь не тільки українці Нью Йорку, але й з Філадельфії, Питсбургу, Клівленду, Чикаго, а навіть із Ст. Пол і Міннеаполісу. Рівнож взяли у ній участь представники Проводу Українських Націоналістів з Європи в особах ген. Віктора Курмановича, полк. Романа Сушка та д-ра Ярослава Барановського, як також чисельна делегація з Канади на чолі з п. Василем Гультаєм і панею Марією Василенко. Південну Америку репрезентував п. Г. Кальба. Того ж дня також в Нью Йорку відбувся Другий Конгрес Українських Націоналістів Америки, а в днях від 3—5 вересня відбувся 8-ий З'їзд ОДВУ та братніх організацій УЧХ-ОДВУ й МУН. Всі ці конгреси прийняли тотожню резолюцію в справі Закарпаття, а саме:

"Вітаємо ідею створення української держави на Закарпатській Україні, яка у відповідну хвилину зіллється во єдино з Українською Великодержавою в Києві! Кожне зазіхання на Закарпатську Україну будьким з її сусідів стріне рішучий спротив усіх українців"⁵⁴).

Впродовж місяця вересня 1938 р. майже всі українські організації в ЗДА включилися в акцію допомоги визвольним змаганням карпатських українців, влаштовуючи багатолюдні віча по всій території країни. Ця акція ще більше заактивізувалася після заклику Проводу Українських Націоналістів з 16 вересня 1938 року, в якому читаємо:

"Українське Закарпаття захищає в тій хвилині ідею незалежної Української Закарпатської Держави, яка з хвилиною вибуху повстання на всіх українських землях проти всіх окупантів України стихійно об'єднається в єдину державу всіх українців з єдиним Проводом!"⁵⁵).

⁵⁴) Націоналіст, Нью Йорк, 21 вересня 1938.

⁵⁵) Націоналіст, Нью Йорк, 12 жовтня 1938.

У цьому ж часі, при допомозі ОДВУ, представники карпато-української еміграції в ЗДА організують власний Комітет Оборони Закарпаття в Америці, що його пізніше перейменовано на Комітет Оборони Карпатської України. Почесним головою його обрано о. Омеляна Невицького, колишнього основника Руської Народної Ради в Старій Любовні на Пряшівщині, яка 8-го листопада 1918 року під його гідним керівництвом перша з-поміж усіх тодішніх закарпатських рад заявила за злукою Закарпаття з Українською Державою. Діючим головою вибрано о. Василя Бєня, заступниками голови пп. Миколу Бєня та Олександра Данканича, секретарями — пп. Юрія Габоду та інж. Андрія Кістя, фінансовою секретаркою Тересу Палош, а скарбником Петра Ікаловича. До Контрольної комісії увійшли Іван Боришкевич, Юлія Боришкевич і Михайло Данканич.

Цей Комітет поставив був собі за мету вирвати збаламучених закарпатських українців Америки з полону мадяро-москвофільства і, скерувавши їх по лінії народних інтересів, з'єднати їхню піддержку для справи визволення Карпатської України. З цією метою видав він спеціальну публікацію пера Івана Карпатського (псевдонім тогочасного видатного священика родом із Закарпаття — о. Данила Іванча) "Пізнайте Правду" в січні 1939 року й масово поширив її серед закарпатських русинів у ЗДА, щоб бодай частинно усвідомити "хто вони й чиї діти".

Комітет Оборони Карпатської України на початку жовтня влаштував віча в ряді міст, як от в Нью Йорку, Філадельфії, Дітроїті, Клівленді, Янгставні, Чикаго, Рочестері, Ньюарку і ін. На всенародному вічу закарпатських русинів у Нью Йорку, що відбулося 9 жовтня 1938 р., головним промовцем був о. Омелян Невицький, який закликав:

"Виконаймо обов'язок супроти свого народу і своєї землі. Не розбиваймося на різні партії і групи, але вступаймо всі до одного єдино-національного табору, під один провід"⁵⁶).

На цьому вічу прийнято резолюції в обороні свободи Закарпаття, а зокрема піднесено гострий протест проти мадярсько-польських домагань спільного кордону коштом Закарпаття. Комітет вислав тотожню телеграму до урядів ЗДА, Англії, Італії, Німеччини й Франції за підписами Андрія Кістя, голови віча, та Юрія Габоди, секретаря, такого змісту:

⁵⁶) Юрко Степовий, *Срібна Земля в огні й бурі революції*. Накладом ОУН, 1947, стор. 16.

Всенародне віче, скликане в Нью Йорку 9 жовтня 1938 року "Комітетом Оборони Закарпаття в Північній Америці" однодушно рішило:

Що Чехословаччина не дотримала своїх міжнародних зобов'язань супроти поневоленого нею Закарпаття,

Що створення Незалежної Закарпатської Української Держави включно з українською частиною Східньої Словаччини — є єдиною розв'язкою,

Що кожні претенсії на українську територію з боку Мадярщини та Польщі, гнобителів українського народу, сгринуть наш найрішучіший спротив,

Що всі українські арештовані та політичні в'язні в Чехословаччині мають бути негайно звільнені,

Що українці, вояки в чехословацькій армії, мають бути безпроволочно виділені в національні частини під українською командою та вислані на Закарпаття і Пряшівщину, для оборони їх прав⁵⁷⁾.

Того ж дня, 9 жовтня, відбулося величаве віче у Філадельфії, в якому масову участь взяли закарпатські українці, зокрема з Мукачівщини і Пряшівщини. До Почесної Президії віча входили м. ін. такі виходці з Закарпаття: Андрій Пайков з села Вапенник, Шарищина, Василь Шолельо з Завадова, Мукачівщина, Григорій Кузьма з Гутки, Пряшівщина, Іван Микула з Раківця, Іван Дудинець і ін. Це віче започатковує зібраними на ньому 152.50 долярами фінансову допомогу Карпатській Україні, точніше напівмілітарній Українській Національній Обороні з головною командою в Ужгороді. Віччям керував відомий громадянин Теодор Свистун, а головними промовцями на ньому були: полк. Роман Сушко, Григорій Герман і д-р Володимир Галан.

Хоч Комітетові Оборони Закарпаття не вдалося здійснити свого завдання вповні, він усе ж сколихнув був почуваннями широких народних мас американських закарпатців і гідно заступав інтереси народу. Як вже згадано на іншому місці, цей Комітет вислав був свою делегацію до Ужгороду вже в місяці вересні 1938 року, під проводом Юрія Габоди і Миколи Бєня. Ця делегація принесла з собою першу матеріальну допомогу для Української Національної Оборони. Наприкінці жовтня ця делегація, підсилена Євгеном Скочком від Української Пресової Служби, вдруге відвідала Ужгород і мала розмови з міністром Юліаном Реваєм і д-ром Степаном Росохою.

⁵⁷⁾ Націоналіст, Нью Йорк, 12 жовтня 1938.

"Нова Свобода" ч. 113, 5 листопада 1938 року подала таку вістку:

"Американська делегація на Підкарпатті

(Ужгород, 31 жовтня). — Сьогодні прибула до Ужгороду українська делегація з Америки. Складають її: Євген Скотсько, шеф української пресової служби з Нью Йорку, Микола Бєня (примітка моя: правильне ім'я — Бєньо, дяк в Питсбурзькій єпархії), делегат Союзу для оборони Карпатської Держави в Америці й Юра Габода, делегат українського народного об'єднання в Америці. Делегація була зараз же прийнята міністром Реваєм, якого запевнила, що всі українці в Америці з напруженням слідкують за боротьбою і змаганнями українців на Підкарпатті за удержання їхньої державної й національної екзистенції. Далі делегати заявили панові міністрові, що використали весь свій вплив за границями, щоб українська етнографічна територія не була прилучена до Мадярщини.

(Ужгород, 1 листопада). — Нині делегація відвідала провідника молодих українців Підкарпаття д-ра Росоху, якому заявила повну солідарність і відданість американських українців у боротьбі молодих українців за Підкарпаття, за ідею Українського Націоналізму. Ввечері на засіданні проводу молодих українців делегати подали інформацію про американські обставини й проголосили, що як морально, так матеріально підопруть святий бій українського населення на Підкарпатті за його природні права на своє державне і національне життя і закликали молодих українців високо держати прапор боротьби на Підкарпатті".

Та, без сумніву, події на Закарпатті найбільше сколихнули народними масами Галичини й Буковини, що жили в безпосередньому сусідстві з Карпатською Україною штучно розділені політичними кордонами польських і румунських займанців. Реагували не тільки організовані й центрально керовані члени Організації Українських Націоналістів, але й найширші народні маси. З Галичини й Буковини, Волині й Лемківщини масово переходила молодь на Закарпаття, щоб вступати в ряди "Карпатської Січі", щоб також прислужитися своєю працею, де тільки вона могла бути найкориснішою, в будівництві своєї Української Держави. Переходили небезпечний і сильно стережений кордон не тільки сотні організованих націоналістів, які,

маючи контакт із націоналістами на Закарпатті, гладко входили в життя молодій державі, але й сотні патріотичної молоді, яка не була охоплена на Західньо-Українських Землях організаційною сіткою ОУН, ані не мала ніякого іншого ближчого контакту з політичними провідниками Закарпаття. Часом доходило тут до труднощів, бо Польща посилала чимало своїх агентів, які в більшості володіли поправною українською мовою та були обізнані з українськими звичаями, тощо. Тому необхідно було застосовувати строгу перевірку, щоб відрізнити українських патріотів від ворожих агентів. Чимало з недосвідченої молоді при переході кордону на Закарпаття попадало в руки польської чи румунської пограничної сторожі, яка в той час, зокрема в Польщі, була сильно скріплена поліційними та військовими відділами.

Над цими українськими патріотами, сповненими гарячими бажаннями працювати й боротися за Українську Державу, зокрема польська поліція немилосердно знущала, а польські суди саджали цих нещасних на довгі роки у в'язниці або до Берези Картузької. Тому Головний Командант "Карпатської Січі" Дмитро Клемпуш уважав необхідним подати в пресі Карпатської України відповідне вяснення та пересторогу (гл. "Нову Свободу", Хуст, 19 лютого 1939) з проханням передрукувати її в усій українській пресі. Це виявилось необхідним ще й тому, що вже видно було позначки ворожого наставлення чехів до українців і були занотовані випадки, коли окремі чеські пограничники віддавали переловлених переходців з Галичини та Волині назад у руки польської поліції. Зате в розбудові Карпатської Січі наші брати з Галичини, Буковини, Волині, Холмщини й Лемківщини, зокрема члени ОУН, були важливим фактором.

Представники українського галицького суспільства виразно заявили свою солідарність із українським визвольним рухом на Закарпатті. Вже 20 вересня 1938 р. Центральний Комітет УНДО оголосив таке своє становище:

Центральний Комітет Українського Національно-Демократичного Об'єднання, зібраний у Львові, 20 вересня цр., проголошує, що в історичній хвилині політичного самоозначування народів, які заселяють Чехословаччину, змагання українців до здійснення права самоозначення не можуть бути знехтовані всупереч їх волі ніякими доконаними фактами.

Тому Центральний Комітет УНДО вітає закарпатських українців у їх змаганнях до здійснення повноти своїх прав

на всіх українських етнографічних землях Закарпаття, що лежить в інтересі цілого Українського Народу⁵⁸).

З нагоди ж створення першого уряду Карпатської України, орган УНДО, "Діло" з 11 жовтня 1938 року, ствердив, що "на плечі провідників українського Підкарпаття історія поклала величезне завдання і ми щиро бажаємо, щоб вони його з честю і з успіхом виконали". Цим найважливішим завданням "Діло" вважало: "зберегти українське Підкарпаття за його уродженцями".

Представники інших легально-існуючих політичних партій Галичини вислали 13 жовтня 1938 р. до редакції "Нової Свободи" телеграму такого змісту:

"Українській Народній Раді й першому урядові Підкарпатської Русі пересилають щире побажання повного успіху в боротьбі з мадярською загрозою.

Проч з мадярським наїздом!

За об'єднані партії:

Паліїв, Рудницька, Старосольський, Стахів

Та, здається, "Новий Час" (з 11 жовтня 1938) найкраще представив те, чим тоді жило українське галицьке суспільство. На першій сторінці видні великими буквами "Вітаємо державність українського Підкарпаття", а відтак слідує ось який текст:

"— Сталося!

Те, що продовж останніх днів тримало весь український загаль у такій напрузі, чим бились і тремтіли наші серця, вичікуючи його з невимовним хвилюванням, — сьогодні вже історичний факт:

Підкарпатська Русь — правно-державним твором! Повноправним членом у сім'ї народів! Підметом на арені подій!

Коли сьогодні телефон із Ужгороду, столиці нової держави, передавав нам оцю радісну вістку-комунікат про цю історичну подію: "Підкарпатська Русь створила власну владу-уряд", забилося серце від надмірного хвилювання, тремтіла рука, записуючи ці історичні слова.

— Державність Підкарпатської Русі!

Скільки вимови в цих трьох словах! Скільки змісту скривається в них! — Але й скільки праці й відповідаль-

⁵⁸) Націоналіст, Нью Йорк, 12 жовтня 1938.

ности перед історією й поколіннями! Це ж прийдеться покласти тривкі підвалини й завершити нову будівлю. Віримо, що вони виконають це історичне завдання.

— Віки неволі лягли важким тягарем на все життя Підкарпатської Руси. Два десятиріччя, що їх прожила вона в складі Чехословацької Республіки, стали світанком нового життя.

— Кров Українських Січових Стрільців, що осінню 1914 року впали в боях під Верецькими, Завадкою, на Бескиді й під Хустом — стала підкарпатським українцям заповітом!

І цей заповіт вони сьогодні здійснюють!

А від нас несеться до них, радісно й гордо: **Українці Підкарпаття! Вітаємо Вас з державністю!**"

Наш відомий поет, д-р Олесь Бабій, дав прекрасний вияв своїх і всенародніх почувань у творі "Підкарпаттю", що його вже 19 жовтня 1938 року надрукувала "Нова Свобода". Поет кличе:

Ударте, вдарте в кожний дзвін
Від Тиси ген, аж ген до Дону:
Вже слухає Бескиду син
Лиш свого рідного закону!

І дійсно, вдарено в кожний дзвін. Вже таки 11-го жовтня ввечері відправлено в митрополичій катедрі Св. Юра у Львові благодарственні Богослуження з приводу створення карпато-української сфедерованої держави та уряду Карпатської України.

Після торжественної відправи в Св. Юрі частина учасників сформуваলা похід, який пройшов вулицями Міцкевича, Костюшки й Сикстуської до Марійської площі, де містився мадярський консулят. Поліція перервала похід у кількох місцях, а групи демонстрантів, що дійшли під мадярський консулят, поліція розігнала, арештуючи кількадесять осіб. В похід взяло участь біля 20.000 людей. Похід з окликами "Хай живе Україна" та "Геть з мадярами" був, як подавала польська преса, знаменито зорганізований.

Безпосередньо після того польські студенти уладили віче та розбіглися групами по місті, вибиваючи шиби й шильди у різних українських установах, крамницях, а навіть у приватних домах. Вибито шиби в Ревізійному Союзі, Центро-Банку, Народній Гостинниці, крамницях Масло-Союзу, книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка та Рідної Школи, хлоп'ячій школі ім. Шевченка при вул. Супінського ч. 21, а навіть у приват-

ному помешканні професора д-ра М. Панчишина. Демонстранти намагалися передістатися до Св. Юра, але поліція не зважила їх туди допустити.

Коли ж вкінці жовтня пост прем'єра Уряду Карпатської України обняв о. Августин Волошин, то князь Греко-Католицької Церкви в Західній Україні, Галицький Митрополит й Архiepіскоп Львівський, Андрей граф Шептицький, гаряче підтримав новий уряд Карпатської України, надсилаючи ще до Ужгороду ось такого листа:

Його Ексцеленція
Високопреподобний Отець Прем'єр
Августин Волошин

Ваша Ексцеленціє,
Високопреподобний Отче Прем'єре!

Трудно представити Вам ентузіазм і радість, з якою ціла наша суспільність, увесь український народ у Галичині, а особливим способом Церква і Духовенство прийняли відомість, що Ваша Ексцеленція обняли владу в Карпатській Україні. Уважаємо премудрим зарядженням Божого Провидіння, що Вас вибрало на провідника народів Закарпаття. Тому народові потреба й апостольської любови священника і мудрого проводу педагога, який би його виховував. Такого апостола, християнського педагога дав тому народові, дав нам усім Всевишній у Вашій особі. Зо страхом Господнім і втримуючи нераз віддих, слідимо за кожним Вашим кроком, свідомі небезпек, якими Ви з усіх сторін оточені, і безконечно важкого Вашого завдання.

Пересилаючи Вам найщиріші мої побажання, запевняю Вас про щоденні мої молитви за Вашу Ексцеленцію і за підданих Вашій владі наших братів за Карпатами. Нехай Всевишній веде Ваші кроки і нехай наповняє Вас Божою премудрістю з неба, щоб Ви змогли повірений Вам нарід допроводити до повної свободи і всестороннього добробуту.

Прийміть вискази моєї найвищої пошани

АНДРЕЙ, Митрополит⁵⁹).

Подібні вияви моральної підтримки напливали до прем'єра правительства Карпатської України, о. Августина Волошина, від організованого українського громадянства всіх країн, де тільки доля його кинула. А тимчасом, у новій столиці новоствореної держави, Хусті, з запалом розбудовувано всі ділянки

⁵⁹) Нова Свобода, 30 листопада 1938.

державного життя. Тут, при конкретній роботі, виявлялися всі труднощі. На плечі ще не дуже заправлених адміністраторів молодій державі впала вся відповідальність за долю народу. Від декларацій треба було перейти до конкретної керівно-адміністративної роботи, а зокрема до шукання розв'язки багатьох, здавалося б простих, а в своїй суті та по їх наслідках вагітних, справ так щоденного життя країни, як і оборони їх перед зовнішніми напасниками.

На розбудову державного життя, а зокрема економічного та військового, Карпатська Україна потребувала фінансових засобів. Український політичний провід не хотів звести молоду Українську Державу в ролі сателіта, фінансово, а тим самим і політично, залежного від котроїсь із великодержав, а стояв твердо на позиціях суверенних рішень. Для того необхідна була допомога молодій державі всіх українців, де б вони не були. Політичний провід Карпатської України рівнож хотів засвідчити, що молода держава — це не тільки власність маленької частини українського народу за Карпатами, але власність всієї Української Нації. Тому Центральна Національна Рада Карпатської України видала 10 лютого 1939 року таку відозву⁶⁰⁾:

“ДО ВСІХ УКРАЇНЦІВ НА РІДНИХ ЗЕМЛЯХ І В РОЗСІЯННІ СУЩИХ!

ГРОМАДЯНИ! УКРАЇНЦІ!

В імені усїєї Карпатської України, нашої молодї національної держави, засилаємо Вам, дорогї брати й сестри, на рїднї землї українські, у широкї свїтї розсіяння Вашого й ген далеко, за Океан, наш сердечний привїт і поклїн.

Нинї, коли швидко добїгає пїврік самостїйного життя нашої держави, Центральна Національна Рада Карпатської України уважає своїм обов'язком забрати голос перед лицем цїлого Народу Українського у важливих державних справах.

Бурхливий і повний трагічних подїй був початок державности нашої. Од нас одїшли старї наші прадїднї мїста — Ужгород та Мукачїв, а з ними частина кращої родючої землї. Молода українська державність мусїла пережити евакуацію своєї столицї.

Та крємезна українська вдача видержала все. Наперекір усїм перешкодам, на нових мїсцях і в нових умовах, народ Карпатської України, під мудрим керівництвом своїх провідників, Прем'єра д-ра Августина Волошина й мїністра Юліана

⁶⁰⁾ Нова Свобода, 15 лютого 1939.

Ревая, почав далї будувати свою державність. Не багато минуло часу, а вже нинї на всїх дїлянках народного життя кипить робота. Українцї з усїх земель дружньою родиною працюють над будівництвом Карпатської України.

Одначе, мусимо на цїм мїсці заявити й підкреслити, що бажаний розвиток нашої державности значно стримується браком матерїяльних засобів. Говоримо про це смїливо й одверто, бо коли старї й багатї держави мають фїнансовї труднощї й затагають позички, то тим бїльше матерїяльної підтримки потребує молода й невелика, сотнї лїт занедбана, Карпатська Україна.

Правда, бїдний народ Карпатської України докладає усїх зусиль, щоби втримати матерїяльно свою державу. Правда також, що до Карпатської України звїдусиль напливають від щирих й жертвенних українців добровїльнї датки. Але всього цього замало. Бо історїя українська поклала на молоду державу Карпатську великї та тяжкї завдання. А щоб їх виконати, потрібнї величезнї засоби.

Нашї люди це розумїють і до нас звїдусиль йдуть голоси, щоб Центральна Національна Рада й Уряд Карпатської України встановили урядово всенароднїй обов'язковий національний даток, який би заплатили усї українцї, по цїлому свїтї. Є це велика думка, однак уважаємо, що її матиме право перевести в життя лише орган всеукраїнського значення — Всеукраїнська Національна Рада, коли вона організується. Нинї ж для нас залишається лише шлях просьби й шлях звернення до доброї волї всїх українських людей.

Проголошуємо, що молода Карпатська Україна є спїльне добро цїлої Української Нації, — на кожному з нас лежить одповідальність за долю цієї молодї держави й кожний мусить причинитися до її скріплення й розцвіту.

Тому, виконуючи своє завдання перед історїєю, в почуттї великої одповідальности, Центральна Національна Рада Карпатської України урочисто звертається до всїх українців по цїлому свїтї із наступним проханням:

1. Просимо всїх українців й українок, де б вони не жили, по цїлому свїтї, щоб кожний і кожна з них зложили на дїло розбудови держави нашої — Карпатської України — всенароднїй національний даток.

2. Беручи на увагу великї й пильнї (наглї — прим. П. С.) наші потреби, просимо, щоб цей даток, по змозї, був рївний 1/2% (пів відсотковї) рїчного заробїтку кожного, та був вплачений по можливостї негайно по цїм проголошеннї.

3. Звертаємося із закликом до усїх головнїших товариств

українських у кожній державі та до всіх чільних діячів взяти на себе організацію всенароднього національного датку на місцях, відповідно до місцевих обставин і можливостей.

Віriamo твердо, що в нинішню відповідальну хвилину цілий Український Народ — всюди, де лише може, одностайно відгукнеться на заклик своєї молоді держави і допоможе їй по своїй силі, щиро й багато!

**Центральна Національна Рада
Карпатської України**

Хуст, 10 лютого 1939 р."

Уряд Карпатської України піддержав заклик Центральної Національної Ради Карпатської України й видав від себе проголошення наступного змісту⁶¹⁾:

"Уряд Карпатської України зо свого боку свідчить, що необхідна державна розбудова вимагає, особливо на початку, великих засобів. Уряд приєднає свій голос до заклику Центральної Національної Ради Карпатської України й висловлює свою певність, що великий і жертвенний Український Народ підтримає молоду державу так, як велітиме йому його честь і його велике й непоборне прагнення волі.

**Прем'єр Міністер Уряду Карпатської України
о. Д-р А. Волошин, в.р.
Міністер
Ю. Ревай, в.р.**

Додатковим рішенням Уряду Карпатської України з 17-го лютого 1939 року діловодом "Народного Фонду Розбудови Карпатської України" уповноважено плк. Сергія Єфремова, рахункового директора при Президії Влади Карпатської України. Всі ці офіційні повідомлення разом із відповідними надзвичайно прихильно-наставленими коментарями передрукувала майже вся українська вільна преса. Як українство у розсіянні сприйняло цей заклик, може послужити доказом заклик ветерана Української Галицької Армії, що вже 14 лютого 1939 року писав:

"Скитальцям — членам Української Галицької Армії!

Двадцять років минає, як доля, граючись нашим життям, розкинула нас по усім закутинам світу. З правдою ми йшли — неправда нас перемогла. Вирвала нас з Рідної Землі, скупчила по таборах, а згодом рознесла нас, мов вихор по полю.

⁶¹⁾ Нова Свобода, 15 лютого 1939.

Одначе, дні найгірших злиднів, кривду нам заподіяну й нашому народові, — зі сердець нам хіба смерть зітре. Перед очима нас — могили друзів по зброї, — у пам'яті свята присяга на гробах рідних братів, що ми в бою не застанемо.

Клаптик Рідної Землі, того найменшого брата, по заповітам Шевченка, пробудив дух Генія, а нам, живучим досмертним борцям, приказує Він: **"Там Центральна Національна Рада жадає данину — ½% річного заробітку твого! Приказ святий нам усім! Спішім — платім!!!** (Підкресл. в ориг. — П. С.).

14 лютого 1939

Карло Федорович⁶²⁾

Подібних листів отримувано десятки тисяч. Нарід прислав не тільки листи. Вже 26 лютого 1939 року "Нова Свобода" в Хусті почала друкувати сотні імен платників національного датку з усіх усюдів, щоденно. Цей перший виказ осіб, що прислали всенародній даток на розбудову Карпатської України, започатковано іменами п. Прем'єр Міністра о. д-ра А. Волошина й Міністра Юліяна Ревая, які зложили по 5.000 корон, а закінчено на Осипові Філакові, що вплатив 45.50 корон. Крім того в першому опублікованому списку бачимо імена д-ра Івана Рихло, лікаря — 3.000 к., а по 1.000 к. вплатили — С. Мариняк, інж. Василь Мурашко і д-р Іван Наболотний, лікар. Рівнож бачимо тут громаду села Негрівці, що перша прислала національний даток у висоті 572 корон.

Сотні українських вояків, що служили в рядах федеральної армії, також відгукнулися. 3-го березня 1939 року "Нова Свобода" друкувала їхні листи та імена, з яких для прикладу наводимо один:

"До Генерального Секретаріату

Українського Національного Об'єднання

Посилаю 10 к., як всеукраїнський даток з мого військового заробітку. Є це сума бідна — маленька — супроти датків інших. Нехай буде прийнята.

Гадаю, що кожен вояк-українець мусить доказати хоч скромну, але щиро та віддану жертвенність своїй державі.

Слава Україні!

Вояк Микола Лендел"

А між тим, Уряд Карпатської України видав окремий заклик ч. 1672/39 до громадян Карпатської України, взиваючи

⁶²⁾ Нова Свобода, 21 лютого 1939.

виконати свої податкові обов'язки, даючи значні полегші в порівнянні з попереднім режимом. Отже, всенациональний даток відносився до всіх українців, а громадяни молодій державі, очевидно, без різниці національної приналежності, платили свої регулярні податки з тим, однак, що Уряд дав можливість особливо заборгованим селянам зменшити їхні заборгованості.

Але українці в росіяни, зокрема за океаном, вже перед виданням заклику ЦНРади Карпатської України, з власної ініціативи, розпочали організувати фінансову допомогу молодій державі, а зокрема її збройній силі — "Карпатській Січі". Напередодні Другого Січового З'їзду в Хусті, що відбувся 19-го лютого 1939 року, Українська Стрілецька Громада в Канаді, Саскатун, Саск., прислала свої вояцькі привітання, м. і., пишучи:

"На Вас, дорогі Січовики, є звернені очі всіх щирих українців у Канаді, — Ваших братів по крові з великих степів України, Галича, Волині і дорогої нам Карпатської України.

Ми українські вояки-стрільці не зломали своєї присяги, зложеної в роках 1917-1920. Ми на прапор українського війська присягали вірність Українській Нації і сьогодні ми готові посвятити себе тій великій цілі.

Віriamo в самотню правду, що "наша сила в нас самих" і що "Нація понад усе". І тому знаємо, що самотною запорукою існування і забезпечення нашої малої, але дорогої всім щирим українцям Батьківщини — Карпатської України є Ви, Січовики...

Ми, бувші українські вояки — належимо тут у Канаді до великої націоналістичної організації — Українського Національного Об'єднання. УНО створило "Комітет Допомоги Карпатській Україні" та несе поміч Вам. КЕ УНО вислала вже 5.200 долярів на руки прем'єра о. А. Волошина і попросила його, щоб він вжив ті гроші для розбудови "Карпатської Січі"... Будемо й надалі старатися Вам помагати"⁶⁸).

Канадійські українці рівнож започаткували були на широку скалю збірку пшениці від українських фермерів під гаслом "Паска для Карпатської України". Ця акція проходила дуже жваво, але, на жаль, дальші події в Карпатській Україні не дали можливості докінчити її.

У Злучених Державах Америки, крім Організації Державного Відродження України з братніми організаціями та Комітету Оборони Карпатської України, дуже активно підтримували

⁶⁸) Нова Свобода, 19 лютого 1939.

змагання карпатських українців "Об'єднані Українські Організації Америки", очолювані Омеляном Ревюком, як головою, та Дмитром Галичином, як секретарем. Ця організація вислала була, на спілку з Українським Народним Союзом, редактора "Свободи" й колишнього дипломата Західньої Української Народної Республіки, д-ра Луку Мишугу, до Європи для ведення відповідної дипломатичної акції в обороні Закарпаття. Рівнож Український Народний Союз жваво заступав інтереси карпатських українців. Все ж, коли ідеться про організування матеріальної допомоги молодій державі, то найбільше активності проявила Організація Державного Відродження України, очолювана від вересня 1938 р. професором Міннесотського університету, д-ром Олександром Грановським, та енергійним секретарем Володимиром Різником, разом із її братніми організаціями — Українським Червоним Хрестом та Молодими Українськими Націоналістами.

Крім купівлі т. зв. "Американського Дому" в Хусті, що стояв там до диспозиції зокрема "Летючої Естради" та інших мистецьких груп, і висилки значних грошових сум, ОДВУ і БО вислали в Карпатську Україну 400,000 штук одяжі й взуття, що означало, що майже на кожен душу українського населення могла припасти бодай одна штука одяжі чи взуття. "Нова Свобода" з 8 березня 1939 р. писала:

ВЕЛИКИЙ ДАРУНОК АМЕРИКАНСЬКИХ УКРАЇНЦІВ У ХУСТІ

400,000 одягів для карпатських українців

(Хуст, 7 березня) "Нова Свобода" недавно подавала, що Організація Державного Визволення України у Злучених Державах Північної Америки провела в користь українського населення Карпатської України величаву одягову збірку, результатом якої було 400.000 одягів.

Один з провідників ОДВУ, проф. Грановський, заповів негайну пересилку цього цінного дару наших американських братів через чл. Червоний Хрест. І ось цими днями прибуло до Хусту 10 навантажених цими дарунками автомобілів.

Розподіл цієї одяжі між бідним населенням Карпатської України розпочнеться в найближчих днях, як тільки сортування буде проведене. Українське населення Карпатської України є глибоко вдячне нашим братам в Америці, які піклуються ним. Слава українській Америці!"
Українці інших країн також щиро допомагали Карпатській

Україні. Українці в Чехії зорганізували в Празі "Комітет Оборони Карпатської України" при Центральнім Союзі Українських Організацій ЧСР, під почесним головуванням проф. д-ра Івана Горбачевського. Цей Комітет зібрав субскрипцій на суму 150.000 корон, а за зібрані вже 98.000 корон закупив 150 комплектних одностроїв для "Карпатської Січі". Сюди входило 150 мазепинок, 150 плащів, 150 блюз, 150 штанів, 150 пар черевиків, 300 пар білля, 300 пар онучок, 150 краваток і 150 ременів-поясів. Решту зібраних грошей переслано готівкою до Команди Січі⁶⁴).

Українці Франції, об'єднані в той час в Українському Народному Союзі (теперішня Українська Національна Єдність, прим. П. С.), спочатку переводили збірки на базі різної величини добровільних датків. Ця організація була перша, що рішила — згідно з закликом ЦНР КУ і Уряду УНР — прийняти принцип збірки піввідсоткового національного датку із заробітної платні. Збірки проходили з повним успіхом, не дивлячися на те, що українська еміграція у Франції була досить бідна. В березні 1939 р. прислано було на "Фонд розбудови Карпатської України" в Хусті 85.000 франків, які в 1939 році мали велику вартість⁶⁵).

Як кожний українець дорожив справою розбудови Карпатської України, може послужити факт, що поруч багатьох тисячів платників всеукраїнського національного датку різних суспільних верств і професійних позицій, у списках платників знаходимо чимало збірок учнів різних шкіл. Ці збірки склалися нераз із геллерів (сотиків), але вони були ширі. Наведемо кілька для прикладу: Учні української гімназії в Модржанах, Чехія, прислали 60.40 корон, вірячи, що "Карпатська Україна (по втраті Ужгороду, прим. П. С.) збудує собі ще кращу столицю і цим загоїть свої болючі рани⁶⁶). Учні горожанської школи в Ясінню, за підписами Василя Андрухович, як також Івана Калинюка — за 1-шу клясу, Анни Яблонецької за 2-гу клясу, і Єлисавети Крайнівни — за 3-тю клясу, разом 256.35 корон⁶⁷). Подібних збірок між самими учнями і за їхньою власною ініціативою, виключно із їх т. зв. кишенькових грошей, було багато, але наводимо даток цих маленьких гуцулів, бо вони були одні з перших.

Інші знову громадяни прислали різні корисні речі. Напр., пані Валерія Дудкевичева, авторка книжки "Голубий Хрест",

⁶⁴) Нова Свобода, 3 березня 1939.

⁶⁵) Нова Свобода, 12 березня 1939.

⁶⁶) Нова Свобода, 5 березня 1939.

⁶⁷) Нова Свобода, 26 лютого 1939.

прислала 500 примірників своєї книжки. Знову ж Іван Гейгель із Спринг Сіті, Па., ЗДА, прислав цінні книжки для Державної Експортної Академії у Великім Березнім.

І українці на Далекому Сході широко відгукнулися на заклик. Управа Української Національної Колонії у Манчу-Ді-Го асигнувала на допомогу Карпатській Україні 100 ман. доларів, як також перевела збірку під гаслом: "Жертуйте щедро для Карпатської України" й на початку березня вже збрала була кілька тисяч манджурських доларів. Більше того, українці Зеленого Клина, на загальних зборах Української Національної Колонії в Харбині 29 січня 1939 року, у прийнятій резолюції апелювали до світа у справі підтримки українських визвольних змагань, а саме:

"Загальні збори, як речник волі і національного хотіння 800-тисячного населення Зеленого Клина над Тихим Океаном, як збір синів великої нації, апелюють до цілого світу, а в першу чергу до Ниппону і Манджу-Ді-Го, мати зрозуміння для визвольної боротьби українського народу за свою Самостійну Державу в Європі та для боротьби за визволення Зеленого Клина, якого українське населення перебуває під тяжкою окупацією і кривавиться в боротьбі проти большевизму і комунізму"⁶⁸).

Православні українці Америки, на заклик своєї церковної ієрархії на чолі з архієпископом Іоаном Теодоровичем, активно включилися були в допомогову акцію Карпатській Україні, а Українська Православна Церква в Злучених Державах Америки прислала Урядові Карпатської України, на чолі якого стояв греко-католицький священник, о. Августин Волошин, приречення робити все можливе, щоб піддержати молоду українську державу. Дух Соборности, дух боротьби за волю України, затер у слушний момент усі непорозуміння, що часом бували поміж православними й греко-католиками, зокрема в ЗДА. В листі, що наспів до Хусту 20 лютого 1939 року, за підписом архієпископа Іоана Теодоровича та секретаря о. Омеляна Мицика, було сказано:

"Українська Православна Церква в Злучених Державах Америки прирікає робити все в її змозі, щоб піднести вагу праці й жертв наших патріотичних організацій, що стоять у зв'язку з нею й направити ту працю й жертви на допомогу розросту й розцвіту молодбі держави Карпатської України... Боже благословення нехай покриє землі й народ Карпатської України, захистить їх від ворога й

⁶⁸) Нова Свобода, 9 березня 1939.

лиха, дасть непохитну віру, мужність і твердість високим носіям її Проводу"⁶⁹⁾.

Цей Дух Соборности, що творив і розбудовував молоду державу українського народу в Карпатах, залишився в серцях карпатських українців назавжди, бо він перетворив колишнього русина-раба на українця-державника. Цей дух ліг і в основу заключеного влітку 1939 року, на еміграції, договору поміж Владою Карпатської України, за підписами Президента о. д-ра Августина Волошина, Голови Союму проф. Августина Штефана та прем'єр-міністра Юліана Ревая, з одного боку, і Організацією Українських Націоналістів — тоді єдиною реальною і об'єднаною українською визвольною силою, — на чолі з полк. Андрієм Мельником, з другого боку, на основі якого (договору) Влада Карпатської України всеціло включає визвольну боротьбу Карпатської України в рамки Всеукраїнського Визвольного Руху, для чого були вже дані основи у нами цитованій повністю відозві Центральної Національної Ради Карпатської України в Хусті з дня 10 лютого 1939 року. Ось текст Акту, що устійнював напрямні співпраці між Проводом Українських Націоналістів і Урядом Карпатської України:

"Акт списаний у Венеції дня 21 липня 1939 р. в справі устійнення взаємовідносин і напрямних співпраці між Проводом Українських Націоналістів і Урядом Карпатської України в при-
явності

Голови ПУН Полк. Андрія Мельника,
Членів ПУН Омеляна Сеника Грибівського і Ярослава Барановського Лімницького,
Президента Карпатської України, о. Др. Августина Волошина,
Членів Уряду Карпатської України Прем'єра Юліана Ревая,
Міністра Августина Штефана,
яким прийнято наступні рішення:

I.

Виходячи зі засади соборности української нації обидві сторони твердо обстоюють становище невідривности Карпатської України від українських земель і заявляють, що принцип соборности українських земель не може бути нарушений.

II.

Влада (Президент і Уряд) Карпатської України визнає із всіма з того впливаючими висновками Український Націоналістичний Рух за єдиного носія соборницько визвольної бороть-

⁶⁹⁾ Нова Свобода, 22 лютого 1939.

би української нації і Провід Українських Націоналістів за керівника тієї боротьби.

III.

Провід Українських Націоналістів визнає Уряд Карпатської України з президентом о. Др. Августином Волошином за закондатно умандатованого її представника серед українського і чужинного світу, як останній український легальний уряд, що правив частиною української землі — Карпатською Україною.

IV.

Стверджується, що Український Націоналістичний Рух, а зокрема Уряд Карпатської України і Організація Українських Націоналістів спільно змагали всіма силами створити, збудувати й оборонити Карпатську Українську Державу.

V.

Усі конкретні висновки і потреби, що випливають з тих повищих засад, устійнюється в окремому залучникові.

(—) Андрій Мельник	(—) Др. Августин Волошин
(—) Омелян Сеник Грибівський	(—) Юліан Ревай
(—) Ярослав Барановський-Лімницький	(—) Августин Штефан

Вслід за "закликом влади до всіх емігрантів з Карпатської України", датованим "Еміграція, серпень 1939 року", молода карпато-українська еміграція в Європі включилася всеціло у соборницькі українські організації й у рамках всеукраїнських визвольних сил ішла в події другої світової війни. Згадати б бодай кілька прізвищ українських патріотів, що від того часу погинули у рядах Українського Визвольного Руху: з рук брунатного хижака в Києві гинуть на стійках — колишній секретар Президента о. А. Волошина й військовий писар "Карпатської Січі", член Проводу ОУН, сл. п. Іван Рогач; гине великий талант, що ще не вспів багато створити, але прекрасно виявив себе — Іван Рошко-Ірлявський; там же гине член Проводу ОУН, Василь Кузьмик, який ще за бродіївської влади в Карпатській Україні, під час величавої Демонстрації у Великому Бичкові, дня 16 жовтня 1938 року, з такою сильною вірою у своїй палкій промові казав: "Українська Держава не вмере, не загине", хоч тоді ще навіть наша преса офіційно вживала радше назви "Підкарпаття" або "Закарпаття". На широких степах Наддніпрянщини, а навіть Кубані гинуть також Грицько Стегура, Юрко Борощ, Ілько Газуда та багато інших. Під соборним прапором гине поручник Іван Кедюлич у рядах УПА, під соборницьким прапором гинуть революціонери з Михайлом Габодою в Мукачеві та Марусею Бісунівною в Хусті на чолі — з рук

большевицького ката; під соборницьким прапором гине колишній провідник ОУН Грубешівщини і головний зв'язковий через Буг, Андрій Стерчо, якого большевицькі кати вивезли аж до Горького, під Урал, щоб катувати за його підпільницьку діяльність до 1949 року на просторах Осередніх і Східніх Земель України. Під соборницьким прапором гинуть героїчною смертю легіони борців, а між ними й ті, що їх колись називано "найбільш пораненими братами"...

А тимчасом живі думають про життя і працюють для кращого спільного Завтра. Працюють із запалом неофітів, де б вони не були!

ДЕРЖАВНО-ТВОРЧІ ОСНОВИ

Хоч Карпатську Україну і прилучено паризькою мировою конференцією, засадничо під зовнішніми впливами, до Чехо-Словаччини, самі ж карпатські українці намагалися вирішити свою долю ще перед цілковитим розвалом Австро-Угорщини в жовтні 1918 року.

Природне тяготіння до українського материка жевріло не тільки в народі, але навіть і в серцях змадяризованої інтелігенції. Вже від 1916 р. д-р Гіядор Стрипський, кустос мадярського музею в Будапешті, розпочав видавати часопис у мадярській мові "Українія" ("Україна"), який популяризував український національний рух серед мадярської та змадяризованої інтелігенції, кладучи натиск на його відосередню силу в рамках російської імперії. З ним співпрацювали також о. Коломан Жаткович, Степан Семен, д-р Антін Годінка та біля двадцяти мадярських науковців. Хоч часопис не був призначений для закарпатських українців, все ж він знайшов до них шлях. Зокрема читали його греко-католицькі священники та учителі. У вісімнадцяти числах, які появилися, виложено засадничий матеріал з українознавства й, очевидно, не міг він не мати жадного впливу на своїх читачів.

Під кінець 1917 та в тягу 1918 років повернуло додому чимало бувших полонених закарпатців, які жили в Україні, й своїми оповіданнями причинилися до скріплення почуття національної приналежності до українського народу так серед народних мас, як і серед інтелігенції. Зокрема поворот проф. Осипа Бокшая та проф. Михайла Григашія до своїх товаришів в Ужгороді мав додатні наслідки.

Коли на овиді щораз виразніше зарисовувався розпад Австро-Угорщини, карпато-українська провідна верства почала застановлятися над долею своєї вужчої батьківщини. На при-

ватному помешканні проф. Августина Штефана, який мешкав у шефа ужгородської поліції Марковського, як також у його помешканні в гуртожитку "Алумнеум", якого заслужником директора в тому часі він був і мав догляд над вихованцями учительського семінара, сходилися його товариші по праці, зокрема о. Віктор Желтвай, о. Омелян Бокшай, Михайло Григашій та інші на товариські гутірки. Тут вперше десь у початках вересня 1918 р. виринула думка, щоб розпочати акцію злуки Карпатської України з іншими українськими землями, які змагають до державної самостійности. Ця група втаємничених виявила свої бажання о. Августинові Волошинові, тодішньому директорові учительського семінара в Ужгороді. Отець-директор втішився, що в складі свого професорського збору має ентузіястів реалізації його власних бажань і розпочав він втаємничувати в акцію інших видатних інтелігентів, як от суддю Порфіра Медвідя, д-ра Мирона Стрипського, о. каноніка д-ра Василя Гаджегу, о. Василя Лара, о. Василя Такача (пізнішого першого греко-католицького єпископа Питсбурзької Екзархії), о. Івана Фленька, о. каноніка Петра Гебея (пізнішого єпископа Мукачівської Єпархії), о. Юлія Гаджегу і ін. Шляхом особистого контакту розпочато підготовчу працю для оборони прав, як говорилося, Угорської Русі. З причин непевности та доцільности вирішено вести працю по двох лініях. Акцію, яка підготовляла злуку Закарпаття з Україною, очолив сам о. Августин Волошин, а акцію, яка мала здобути й забезпечити карпатським українцям якнайбільше прав у рамках Мадярщини, якщо не вдалося б злучитися з Україною, мав очолити невтаємничений у цю діяльність о. Симеон Сабов.

Кандидатуру о. С. Сабова піддав проф. Августин Штефан із двох причин. Як свого колишнього професора догматики, знав його А. Штефан, як чесну людину, яку не можна підкупити, й, хоч був він мадярофілом, уважав себе русином і ставився до мадярів критично. Крім того, в Будапешті, в якомусь міністерстві, мав він свого близького свояка, Ореста Сабова, на якомусь впливовому становищі. Отже, через нього можна було добитися деяких прав від мадярів у новій ситуації.

Негаймо приступлено до реалізації задумів. Насамперед, уже 21 жовтня 1918 року, о. Августин Волошин вислав проф. Августина Штефана до Відня, щоб скоординувати дію з Українською Парляментарною Репрезентацією та обговорити найкращий спосіб переведення злуки Закарпаття з Україною. Штефан мав розмови з послами д-ром Євгеном Петрушевичем, Кирилом Трильовським, д-ром Степаном Смаль-Стоцьким і д-ром Євгеном Левицьким і спільно рішено, що найкраще три-

матися Вильсонівського принципу самовизначення, а тому рішення треба перевести у формі постанов національних рад. Одночасно члени Української Парляментарної Репрезентації приобіцяли військову підтримку Карпатській Україні.

Тут треба пригадати, що в тому часі Мадярщина ще була паном ситуації в Карпатській Україні. Тому пляну не змінено, а продовжувано підготову й також, свого роду революційним порядком, відбуто в приміщеннях учительського семінара в Ужгороді збори, в яких взяло участь біля п'ятдесяти осіб, на яких засновано в дні 9 листопада 1918 року Руську Народну Раду в Ужгороді. Крім вище згаданих осіб, у зборах взяла участь о. д-р Юлій Григашій (тепер у ЗДА), о. д-р Юлій Бачинський, парох Черноголови, який привіз із собою і кілька селян, о. д-р Віктор Шелько, Іван Колесар, заможній ужгородський міщанин, і ін. Згідно з пляном, на предсідника зборів обрано о. д-ра Симеона Сабова. Коли по з'ясуванні цілей і завдання зборів, о. Віктор Желтвай подав пропозицію, щоб головою новоствореної ради обрати о. С. Сабова, то кандидат був настільки заскочений, що відразу заявив, що він "не достойний" на цей пост, тим більше, що на зборах є відомий діяч о. Августин Волошин, який "повинен бути вшанований головством". Але о. А. Волошин логічно переконав о. С. Сабова, що "наш народний інтерес" вимагає того, щоб головою ради не була особа, яка перед мадярами має марку пан-слависта. Це переконало кандидата й одногосно вибрано о. С. Сабова головою. Секретарем Ради обрано о. д-ра Юлія Григашія, який також мав певного роду симпатії до мадярів, але також був розумною і толерантною людиною. Помічником секретаря, якого завданням було писати протоколи, вибрано проф. Августина Штефана і в той спосіб проукраїнська група мала свого довіренника в серці Ради, а zarazом обминено загрозу, що о. А. Волошин міг би був змушений головувати в Раді, якої цілі й завдання, згідно з пляном, не були йому по душі⁷⁰⁾.

Голова Руської Народної Ради в Ужгороді, о. д-р Симеон Сабов, взяв своє завдання дуже серйозно й негайно розпочав акцію перед урядовими чинниками в Будапешті, щоб здобути й закріпити якнайбільше автономних прав карпатським українцям у рамках Мадярщини. В міжчасі, в самій Мадярщині прийшло до державного перевороту й створено республіканський уряд на чолі з Михайлом Каролі, в повній сепарації від Австрії. В уряді Каролі створено спеціальне міністерство для немадьяр-

⁷⁰⁾ Ці інформації завдячую проф. А. Штефанові, на основі його ще не публікованих записок.

ських національностей, на чолі якого став ліберальний політик жидівського роду, д-р Оскар Ясі (тепер професор-емерит Оберлін Каледжу в ЗДА), який був прихильно наставлений до розв'язки національностевого питання.

Заходами С. Сабова, при прихильному наставленні в тому часі Оскара Ясі, парламент Мадьярської Республіки 21 грудня 1918 року прийняв "Народний Закон ч. X з 1918 року про Автономію Руської Нації, живучої в Мадярщині"⁷¹⁾.

Автономній провінції надано назву "Руська Країна" — це на пропозицію д-ра Гядора Стрипського, щоб наблизити до назви Україна — а її територію обмежено до комітатів Мармарош, Угоча, Берг і Уж, тоді як приналежність комітатів Земплин, Абауй-Торна, Шарош і Спіш залишилася невирішеною.

Цей закон в § 1-му визначував автономні права ось так:

"Руська Нація, живуча в Мадярщині, повинна мати повні права на самовизначення відносно справ внутрішньої адміністрації, судівництва, публічної освіти, її культури, релігії та вживання мови і то так у законодавстві, як і в адміністрації країни. Цей закон забезпечує ці права й містить в собі зобов'язуючі постанови відносно цих прав".

В дальших одинадцятьох параграфах цього закону стверджено, що "Руська Країна вирішує й адмініструє всі свої справи через її власні органи", якими є: автономний Руський Народний Сойм, як законодавчий орган, а для адміністрації країни в Будапешті встановлено спеціальне Міністерство для Справ Руської Країни, а в самому краю автономну адміністрацію повірено Директорії Руської Країни. Міністром для Справ Руської Країни негайно назначено д-ра Ореста Сабова з осідком у Будапешті, а рахівського адвоката д-ра Августина Штефана іменовано Головою автономної Директорії, з осідком у Мукачеві. Покликано до життя Руський Народний Сойм, який зійшовся на свою однуку сесію в місяці березні 1919 року до Мукачева. Але вже при цьому першому акті порушено закон, бо згідно з постановами §8-го цього закону вибори мали бути "загальні, таємні, рівні й безпосередні", а в дійсності лише члени громадських рад були допущені до участі у виборах. Очевидно, між ними було чимало мадярофілів, тоді як народ був проти мадярів.

Одним із перших актів д-ра Ореста Сабова, як міністра для справ Руської Країни, була заява з 8-го січня 1919 року, що

⁷¹⁾ Закон опубліковано в Országos Törvénygyűjtemény в Будапешті, дня 25-го грудня 1918 р. Гляди текст в Додатку ч. II.

міста Ужгород, Мукачів, Берегово, Марморощський Сигіт, Севлюш, а навіть і Свалява та Солотвина, як також округи берегівська, севлюшська та тячівська, будуть і надалі інтегральною частиною Мадярщини й вилучені з автономної Руської Країни. Це викликало велике невдоволення і коли послі Руського Народного Союму зішлись на сесію, то зробили вони одинокі рішення: на пропозицію Константина Грабаря (пізнішого губернатора за чеського режиму) вони ультимативно заявили мадярській владі, що Союм зідеться знову на сесію тільки тоді, якщо мадярська влада визначить границі Руської Країни задовольняючо для карпатських українців. Фактично, це означало кінець "автономії", якої мадяри і без того ніколи не бажали респектувати. Вони і тепер трактували справу згідно з своєю традицією, базованою на принципі: "Несе щеммі, фогд мег йовл", тобто "тут маеш ніщо, тримай його добре". Карпатські українці це добре знали.

Ще перед прийняттям Закону ч. X мадяри намагалися дістати заяву лояльності від карпатських українців. Для того скликали вони на 10 грудня 1918 року збори в Будапешті, але на пропозицію д-ра Юлія Бращайка, о. Михайла Медве, Степана Ключурака, Юліяна Чучки та Миколи Долиная учасники відхилили мадярське бажання, заявляючи, що рішення про долю карпатських українців може прийняти тільки сам народ у краю. Після цієї поразки, мадяри скликали подібні збори до Сиготу на 18 грудня 1918 року, на яких учасники відкинули ініціатора д-ра Гошука, а натомість вислухали промову д-ра Михайла Бращайка, на якого пропозицію створено Руську Народну Раду Мараморощини й постановлено домагатися прилучення Закарпаття до Української Держави, яка в міжчасі вже була проголошена за Карпатами. Одночасно заініційовано відбути Всенародний Конгрес Русинів у Хусті й запропоновано дату 21 січня 1919 року. Отже, мадяри зазнали повної поразки.

Тимчасом, на самому Закарпатті дух о. Олександра Духновича надхнув широкі народні маси й вони взяли свою долю у власні руки. Вся територія вкривається в революційний спосіб зорганізованими національними радами, які пам'ятали слова свого великого пробудника, що там "свої то за горами, не чужії люде", які за Бескидом створили свою власну Українську Державу.

Всього на всього один день після проголошення самостійності Західньо-Української Республіки у Львові, під проводом братів Юлія та Михайла Бращайків уже 2 листопада 1918 р. в

Хусті зорганізовано Руську Народну Раду й уже тоді вирішено включити Закарпаття в Українську Державу⁷²). Тиждень по проголошенні суверенності Західньо-Української Республіки, 8-го листопада 1918 року, Руська Народна Рада в Старій Любовні, на чолі з о. Омеляном Невицьким, постановила домагатися включення Закарпаття в рамки Української Держави. Місяць пізніше, 8 грудня 1918 року, Руська Народна Рада в Сваляві, очолювана Михайлом Комарницьким, а вслід за нею, як вже вище згадано, і Мараморошська Народна Рада в Сиготі 18 грудня 1918 р. заявила за злукою Закарпаття з Україною. Українська Народна Рада в Станиславові полагодила домагання народних рад Закарпаття позитивно, і, включивши його тимчасово в рамки Західньої Української Народної Республіки, робила підготовчі кроки до великого Акту Соборності — 22-го січня 1919 року. Війська ЗУНР, згідно з домовленням проф. А. Штефана з Українською Парляментарною Репрезентацією, частинно взяли Закарпаття під свою мілітарну охорону. Тимчасовий Основний Закон ЗУНР в Артикулі 11-му, визначаючи кордони держави, включив територію Карпатської України в рамки ЗУНР.

Кульмінаційною точкою тогочасного народного волевиявлення треба вважати відбуття Всенародного Конгресу Угорських Русинів у Хусті в дні 21 січня 1919 року, напередодні проголошення Акту Соборності всіх українських земель в одній державі — Українській Народній Республіці. У цьому Конгресі взяло участь 420 делегатів, з яких кожний заступав тисячу осіб українського населення⁷³). Цей Конгрес ухвалив однодушно резолюції, схоплені в сімох пунктах, перший з яких звучить так:

"Всенародний Конгрес Угорських Русинів з дня 21-го січня 1919 р. ухвалює з'єднати комітати: Мараморош, Угоча, Берег, Уг, Земплин, Шариш, Спіш і Абауй-Торна з Соборною Україною, просячи, щоб нова держава при виконанні цієї злуки узглядила окремішне положення угорських русинів.

Всенародний Конгрес заявляє, що руський народ Угорщини не признає "десятого закону про Руську Країну", даного в Будапешті в 1918 році, бо ухвалено його без волі народу і без його заступництва".

Третя точка резолюцій звучить:

⁷²) Josef Chmelar, Podkarpatska Rus, Uzhorod, 1923, p. 19.

⁷³) Настрої на Конгресі представляє його учасник — А. Stefan, From Carpatho-Ruthenia to Carpatho-Ukraine, New York, 1954, p. 21.

"Всенародний Конгрес просить, щоб українське військо обсадило комітати, заселені Русинами і щоб заосморило населення, яке живе у важких обставинах, у поживу",

— а остання точка постановляє:

"Всенародний Конгрес вибирає для ведення справ угро-руського народу Центральну Народну Раду і надає їй повноважність заступати угорських Русинів усе і всюди, де цього буде потрібно, перед усіма народами, і зробити все, що кожночасно буде потрібно в інтересі руського народу⁷⁴).

Головою Центральної Народної Ради вибрано д-ра Михайла Брацайка, якого уповноважено очолити делегацію до Києва з метою повного переведення цих постанов у життя. Ця делегація, однак, доїхала лише до Станиславова, бо Київ у міжчасі впав жертвою московсько-більшевицької агресії. Делегацію, на чолі з д-ром Юлієм Брацайком, уповноважено поїхати до Парижу, щоб представити бажання карпатських українців мировій конференції.

Отже, серед карпатських українців зовсім не було думки про прилучення Карпатської України до ново-створеної Чехословаччини. Лише вже після того, як Масарик і Бенеш фактично добилися свого на мировій конференції та, за згодою якої чеські війська окупували Пряшівщину аж по Ужгород, на саме Різдво, 7-го січня 1919 року, відомий опортуніст д-р Антін Бескид у Пряшеві розпочав про-чеську акцію. При допомозі чехів, поїхав він навіть до Парижу, де без ніякого уповноваження нав'язав контакт із Жатковичем і Гардошом, які знехтували волю народу й узурпували собі право говорити в його імені. В той спосіб, мирова конференція поставила карпатських українців і їхніх справжніх провідників перед доконаним фактом.

Знехтовано навіть той факт, що в східній частині Карпатської України народне волевиявлення завершено перебранням влади й адміністрації у власні руки, розброївши мадярські військові з'єднання в Ясиню, Рахові, а навіть у Сиготі й у всій закарпатській Гуцульщині. На саме Різдво, з 7 на 8 січня 1919 року, гуцули під проводом братів Василя, Івана і Дмитра Климушів, Степана Ключурака та Олекси Мочарняка виступили збройно, щоб засвідчити свою волю жити в українській державі. Коли з усіх сторін стали наступати вороги, вони зброєю боронили свою батьківщину й проголосили її Гуцульською

⁷⁴) Гляди Додаток ч. I.

Республікою з 42-членним парламентом і чотири-членним урядом. Гуцульська Республіка встоялася аж до кінця 1919 року, коли то румунські війська здобули Ясиння, щоб відтак передати всю територію чехам.

Тим часом події розвинулися трагічно для українських визвольних змагань. Карпатські українці залишилися ізольовані від інших частин України й поділяли долю її розчвертування. З одного боку для чехів усе ж таки треба було мати бодай додатково доказ бажання народу належати до Чехословаччини, тому розпочали вони агітацію, висилаючи самого Григорія Жатковича на Закарпаття в тій цілі, а з другого боку, після доконаного факту насильства й самі провідники Закарпаття вирішили рятувати ще ті права, які можна ще було рятувати. Тому то доходить до злуки хустської, ужгородської та пряшівської ради в дні 7 травня 1919 р. в Ужгороді в одну Центральну Руську Народну Раду, на чолі якої стає д-р Антін Бескид, а заступниками голови обрано о. Августина Волошина та д-ра Юлія Брацайка. Ця нова Центральна Рада, в творенні якої брав участь також Григорій Жаткович, слідує того дня, тобто 8 травня 1919 року, прийняла формальну постанову про злуку Закарпаття з Чехословаччиною на автономних правах. Рада уповноважила спеціальну комісію, на чолі з д-ром Іллею Гаджегою, зложеною з фахівців, виготовити резолюції відносно розмірів автономії, що її карпатські українці повинні мати в рамках нової держави. Правно вони являлися умовами, на яких карпатські українці погоджувалися включитися до ЧСР. Дня 15 травня 1919 р. Центральна Руська Народна Рада вислухала звіту цієї комісії та прийняла ряд резолюцій, між якими в першій точці читаємо: "Русини утворюють в рамках Чехо-Словацької Республіки самостійну державу", а четверта точка визначає права цієї "самостійної держави" ось так: "Підкарпатська Держава являється незалежною державою у всіх її автономних і внутрішніх справах", а в 14-ій точці читаємо:

"У всіх спірних питаннях, як також у справах інтерпретації цього (міжнародного договору відносно злуки) договору, так Чехо-Словацька Республіка, як і Руська Держава має право звернутися до найвищого авторитету, який уповноважений рішати такі питання, тобто до Ліги Націй. Рішення Ліги Націй являються зобов'язуючими для обидвох сторін⁷⁵).

⁷⁵) Dr. Leo Epstein, Studienausgabe der Verfassungsgesetze der Tschechoslowakischen Republik, Reichenberg: Gebroeder Stiepel, 1923, pp. 92-93.

Це останнє домагання було в повній гармонії з домаганням американського представника на мировій конференції відносно карпато-української автономії і було воно включене в спеціальну заяву, підписану Е. Бенешом.

Спеціальна делегація, на чолі з о. А. Волошином, предлала ці умови президентові Томі Г. Масарикові дня 23 травня 1919 року, як також вислано їх до мирової конференції. Отже, це були умови "добровільного прилучення до ЧСР", на яке чехи так залюбки покликувалися. Умови ж ці знехтували вони від самого початку.

Перед мировою конференцією Чехо-Словаччина зобов'язалася включити постанови Артикулів 10-13 Сен-Жерменського договору в текст своєї конституції. Формальність цю задоволено міжнародно-правно тим, що змодифікований на користь чехів текст включено в параграф 3-ій Конституційної Грамоти ЧСР, що її прийнято парламентом 29 лютого 1920 року, без якої-будь співучасті представників карпатських українців. Але навіть ці вже значно обкромлені постанови конституції нехтовано чехами впродовж 19-ти років, коли не брати на увагу існування безправного губернатора, хіба як символу автономії.

Тільки по 19-літній зтяжній боротьбі за дотримання взятих на себе чехами обов'язків та міжнародно-правно гарантованих автономних прав прийшло до переведення їх у життя. Щойно 11 жовтня 1938 р. приходить до створення автономного уряду Карпатської України з осідком в Ужгороді, правда, цим разом у значно іншій формі як та, що була гарантована договором з 1919 р. Бо ж і ціла Чехо-Словацька Республіка була змінена до основ, приймаючи в основу федеральний устрій держави.

Провізоричний правно-конституційний стан тривав у Чехо-Словаччині до 22 листопада 1938 року, коли то Парлямент ЧСР у Празі змінив конституцію з 29 лютого 1920 року, доповняючи її постановами про федеративний її устрій. Цей же ж парламент прийняв окрему Конституційну Грамоту Карпатської України ч. 328-38 Збірка Законів і Росп. ЧСР, як інтегральну частину конституції всієї Федерації⁷⁶⁾. Насамперед, цей закон розмежував компетенції федеральної влади в Празі та Карпато-Української влади в Хусті. Згідно з цим законом, вибори до першого Союму Карпатської України мали відбутися до п'яти місяців, а першу сесію Союму мав скликати президент республіки найдалі до одного місяця по виборах. Союм установить додаткові конституційні закони для Карпатської України. В майбутньому, членів уряду Карпатської України мав іменувати

⁷⁶⁾ Повний текст гляди: Додаток ч. VII.

президент федерації на основі пропозиції Президії Союму Карпатської України. Вирішення остаточної урядової назви країни залишено Союмові. Ця грамота увійшла в життя 16-го грудня 1938 року.

Маючи широкі повновласті аж до відбуття сесії першого Союму, 30 грудня 1938 р. влада Карпатської України видала слідуюче історичної ваги розпорядження ч. 36 про назву країни:

§ 1. До дефінітивного установлення назви Підкарпатської Русі, по думці § 2 конституційного закону з дня 22 листопада 1938 р. число 328 36. з. і р. Чехословацької Республіки, можна вживати крім назви Підкарпатська Русь також і назви "Карпатська Україна".

§ 2. Це розпорядження набуває обов'язуючої сили з днем його оголошення.

Хуст, 30 грудня 1938 року.

Д-р Августин Волошин, в.р. Юліян Ревай, в.р.

У практиці вживано назви "Карпатська Україна" вже раніше. І так, наприклад, уже в зв'язку з віденським арбітражем прем'єр о. А. Волошин дня 3 листопада 1938 року видав відозву, адресуючи її "До Громадян Карпатської України", а також того дня вислав звернення до Організації Державного Відродження України в ЗДА, в якому вживає терміну "Ми Уряд Карпатської України...". Фактично в боротьбі за прийняття назви парламентом 22 листопада 1938 р. в конституційному законі дійшло, мабуть, до першої поновної сутички поміж карпатськими українцями та чехами⁷⁷⁾. Чехи не могли відвикнути від своєї двадцятилітньої практики, хоч Чеська Академія Наук, на пропозицію своєї фахової мовної комісії, вже 4 грудня 1919 року визнала, що "Викладовою мовою Карпатської Русі належить признати українську літературну мову"⁷⁸⁾.

Щоб зреалізувати принцип народовластя, уряд Карпатської України рішив зложити свій тимчасовий мандат у руки народу, дати можливість народові сформуувати свій власний політичний і державний провід. Дня 12 січня 1939 року, на основі Конституційної Грамоти Карпатської України та існуючого виборчого закону Чехословацької Республіки ч. 126-927 36. з. і р., зобов'язуючого й у Карпатській Україні, розписано вибори до Першого Союму Карпатської України на неділю 12 лютого 1939 року⁷⁹⁾.

Ось офіційні документи про розписання виборів:

⁷⁷⁾ Гляди: Додаток ч. УІ.

⁷⁸⁾ А. Штефан, "Наше шкільництво росте", *Нова Свобода*, Хуст, 7. I. 1939.

⁷⁹⁾ Для докладнішого обізнання з цією справою, гляди: Степан Росоха, *Союм Карпатської України*, Вінніпег: Культура й Освіта, 1949.

**“ОГОЛОШЕННЯ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ
У ХУСТІ З ДНЯ 12 СІЧНЯ 1939 Р.
ПРО РОЗПИСАННЯ ВИБОРІВ ДО ПЕРШОГО СОЙМУ
КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ**

Міністерство внутрішніх справ Карпатської України розписує по думці §1. точ. 3. уст. I. конституційного закону з дня 22 листопада 1938. ч. 328 36. з. і р. про автономію Карпатської України (Підкарпатської Русі) отсими вибори до першого сойму Карпатської України на неділю, дня 12 лютого 1939 року.

Вибори відбудуться на основі частин I. і III. закону ч. 330-1920 36. з. і р. по тексту закону ч. 126-927 36. з. і р.

Виборчі списки будуть, починаючи днем 19 січня 1939 року, впродовж 8 (восьми) днів виложені у всіх громадських урядах до прилюдного наглянення.

Листа кандидатів має бути по думці §20. зак. з 14-го квітня 1920 р. ч. 330 36. з. і р. по тексту закону з 14 липня 1927. ч. 126. 36. з. і р. подана партіями в двох примірниках найпізніше 21 дня перед днем виборів т. є в неділю 22-го січня 1939 до 12 годин в полудне передсідникові краєвої виборчої комісії в Хусті, владний будинок (перед тим окружний уряд) двері ч. 22.

Члени краєвої виборчої комісії мають відповідати вимогам, наведеним в §11. виб. закона.

Виборча сторона має зголосити найпізніше 14 днів перед днем виборів т. є дня 29 січня 1939 р. своїх уповноважених до районних виборчих комісій надзірному політичному урядові першої інстанції.

Краєва виборча комісія збереться перший раз на візвання передсідника в цілі порядкування лист кандидатів і для переведення скрутінія зійдеться без візвання у передсідника у владнім будинку на другий день по відбутих виборах т. є у вівторок дня 14 лютого 1939 р. о годині 14 після полудня.

Предсідник правительства
і міністер внутрішніх справ
Др. Августин Волошин, в.р.

Другий важливий документ звучить ось як:

**“ОГОЛОШЕННЯ ПРАВИТЕЛЬСТВА КАРПАТСЬКОЇ
УКРАЇНИ З ДНЯ 16. СІЧНЯ 1939 Р. ПРО ІМЕНУВАННЯ
ПРЕДСІДНИКА КРАЄВОЇ ВИБОРЧОЇ КОМІСІЇ**

На підставі §4 розпорядження правительства Карпатської України із дня 5. січня 1939 р., опублікованого в урядовім Вістнику Карпатської України зо дня 18. січня 1939 р. ч. I. в зв'язку з постановленням §11. уст. 2. зак. ч. 126-1927 36. з. і р., правительство Карпатської України іменує за предсідника Краєвої Виборчої Комісії для виборів до першого сойму Карпатської України (Підкарпатської Русі) Петра Калинюка, старшого комісара політичної управи, що урядуватиме у владнім будинку в Хусті, ч. дверей 22, його заступником Миколу Лацанича, старшого комісара політичної управи при президії Правительства Карпатської України.

Др. А. Волошин, в.р.
Ю. Ревай, в.р.

У той час політичний провід народу спочивав у руках Першої Центральної Української Народної Ради (яка часто вживала назви "Українська Народна Рада Карпатської України"), на чолі з о. Августином Волошином, який водночас був і прем'єр-міністром уряду Карпатської України. Від часу повної активізації в державно-політичному житті 1-ої ЦУНРади восени 1938 р. непомітно зійшли зо сцени усі дотогочасні політичні партії, а в додатку розпорядком федеральної влади в Празі з 23 грудня 1938 р. були всі дотогочасні партії й формально розв'язані. З огляду на надходячі вибори, дня 18 січня 1939 р. в Хусті засновано Українське Національне Об'єднання, як політичну партію, що негайно зголосила свою участь у виборах Дня 24 січня 1939 року зформовано дефінітивний Провід УНО в такому складі: на чолі став Федір Ревай, заступником голови Михайло Тулек, генеральним секретарем Андрій Ворон, секретарем Іван Рогач, редактором пресового органу Василь Гренджа-Донський, референтом інформації д-р Володимир Комаринський, а членами Проводу ввійшли ще проф. Августин Штефан, д-р Михайло Брашайко, Ірина Невицька, д-р Степан Росоха, Юрій Пазуханич, д-р Микола Долина, Степан Ключурак, о. Василь Лар, Дмитро Німчук, Михайло Марушак, о. Дмитро Попович, Іван Климпуш і д-р Михайло Гупаловський. Контрольорами обрано Миколу Баботу та д-ра Миколу Бандусяка.

В УНО, фактично, об'єдналися всі творчі елементи Карпатської України, бувши члени Християнської Народної Партії, Української Національної Селянської Партії, Аграрної Партії, Націоналістичної Молоді, Соціал-Демократичної Партії та до того часні безпартійні. Фактично треба було б розглядати УНО, як порозуміння цих різних угруповань для спільного виступу у виборах, виставляючи спільний список кандидатів, до якого долучилися відтак і кандидати національних меншин.

Окремий виборчий список зголосили були до Центральної Виборчої Комісії українські жіночі організації, на чолі з панями Степанією Тисовською та Марусею Химинець, на знак протесту, що в листу кандидатів УНО не включено ні однієї жінки. Але ще далеко перед виборами вони відтягнули свою лісту, а провідниця жіночого руху, пані Ірина Невицька видала спеціальний заклик до жіноцтва, щоб однодушно підтримало лісту УНО⁸⁰).

Найвидатніші провідники з-під стягу мадяро-москвофільської Русської Народної Ради, як от д-р Йосиф Камінський, д-р Степан Фенцик, Андрій Бродій, Михайло Демко й інші, залишилися в Ужгороді та Мукачеві в рамках Мадярщини. Ті москвофіли, які не були одночасно мадяронами, не пішли за своїми провідниками, а залишилися в Карпатській Україні. Перед виборами зладили вони опозиційну лісту "Групи Подкарпатських Русинів", на чолі якої став фаховий учитель Михайло Василенко, колишній член бенешівської націонал-соціалістичної партії. Цю лісту, що її предложив був п. Грабар, Центральна Виборча Комісія відкинула з трьох причин, а саме, листина не була предложена політичною партією, а згідно з виборчим законом ч. 126-1927 жодна група виборців не була управнена до участі у виборах, бо це право прислужувало лише політичним партіям, а "Група Подкарпатських Русинів" ніде не була зареєстрована як політична партія. Представник цієї групи не зложив відповідної суми грошей на друк кандидатної листи, а третьою причиною було те, що між кандидатами були прізвища осіб, які не давали своєї згоди, бо були включені у виборчий список УНО, як напр., прізвище д-ра Мілоша Дрбала. Фактично, ці люди, по залишенні їх їхніми провідниками, були такі розгублені, що не були в стані зладнати виборчого списка. Між іншим, чимало раніше обманених чесних людей складало заяви про псорот на народній шлях, як от Михайло Лугош, Василь Когут, Ольбрихт Ступка і інші.

Правда, Бродій і Фенцик не припинили своєї антинародної діяльності. Напередодні виборів, вночі мадярські терористи перепачкували масово надруковану в Мадярщині листину

⁸⁰) Нова Свобода, 5 лютого 1939.

кандидатів, на чолі з Андрієм Бродієм, Степаном Фенциком, Михайлом Демком і т. д., на територію Карпатської України й намагалися поширити її серед населення й стероризувати його, щоб воно голосувало цими бальотами. Це була одна з акцій, які мали викликати інциденти, якими мадяри хотіли оправдувати свій наперед запланований мілітарний напад на Карпатську Україну саме в дні виборів. Цього їм не вдалося. Натомість в прикордонних чисто українських селах — Дравці й Баранинці, що їх приділено у Відні мадярам, вночі з 12 на 13 лютого повивішувано білі прапори на знак єдності з Карпатською Україною.

Розписання виборів українська преса привітала з великим вдовolenням. "Нова Свобода" з 21 січня 1939 року писала: "Крок влади в цій справі вважаємо доцільним і вчасним бо вибори покличуть до життя представників народу, які проголосять його суверенну волю та будуть творити закони, на основі яких виконавча влада краю буде поступати та переводити реформи", як також стверджує, що "Український народ стоїть тепер перед найвідповідальнішим завданням. Виборами мусить показати світові, що він свідомий і здібний до самостійного політичного життя". Ця сама газета з 25 січня 1939 р. стверджує, що впродовж минулих 19 літ було в Карпатській Україні багато виборів — до сільських рад, до окружних представництв, до краевого заступництва, як також до парламенту й сенату. Стверджує, однак, з рішучістю, що "ці вибори ніколи не віддзеркалювали правдивої волі українського народу Карпатської України", бо "звичайно перемагала та партія, яка мала найбільше грошей, найкраще розбудований партійний апарат та найспритніших, безідейних, продажних агітаторів". Заявляє вона далі, що "тепер таким виборам надійшов кінець", бо "на селі не буде текти горілка, не буде сипатись Юдин гріш, не буде обманства, брехні, ніхто вже не буде обіцяти грушок на вербі". Тому то "це будуть перші, чисті, народні вибори, які справді віддзеркалюватимуть волю народу", а "мільйони чеських корон, мадярських пенгевів, польських злотих пішли намарно, бо перемогла ідея, а не корупція, переміг український народ, а не плачені агенти, зрадники та гнобителі!"

Виборам до першого Союму Карпатської України придавано дуже великого значення. Таж повних 19 років змагалися за них карпатські українці. "Нова Свобода" з 5 лютого 1939 р. писала в передовиці п. з. "Народе, нехай буде воля Твоя", між іншим таке:

"...дата 12 лютого бр. буде датою особливого історичного значення — в цей день відбудеться узаконення дер-

жавно-правного становища Карпатської України виявом волі народу.

Виборче голосування до Карпатоукраїнського Союму є в суті речі здійсненням принципу народоправства, в його повному і широкому розумінні. Народ є сувереном державних прав: його волі і його контролю підлягає влада, законодавчий сойм і національно-політичний провід... Національний провід разом з українським урядом мають не тільки моральне та формальне право, але й обов'язок предклатати на затвердження народу свою діяльність і ухвалення всенароднім голосуванням їхніх пропозицій. Всенародне голосування може предложені на народнє рішення справи більшістю своїх голосів апробувати або відкинути...

Своею участю у виборах народ ствердить усамостійнення Карпатської України".

У тому ж дусі появилося ряд передовиць, а в числі з 9-го лютого 1939 р. в "Новій Свободі" читаємо:

"Перший Сойм Карпатської України принесе фіксацію всіх наших національних здобутків. Він дасть законну підставу нашому народові випростатися у весь зріст та, по тисячелітнім упокоренню, гордо сказати: Я тут пан і володар!"

У сам день виборів, орган Українського Національного Об'єднання, тобто "Нова Свобода", висловлює віру в перемогу ось якими словами:

"Не треба бути пророком, щоб передбачити висліди гдосування до Першого Карпато-Українського Союму. Треба бути лише реально думаючою людиною і тверезо дивитись на дійсність, щоб певно і сміливо сказати: 12-го лютого буде повна перемога тих, які підняли прапор карпато-українського державного усамостійнення, які взяли український провід у свої руки і які цей провід очолили. В цій перемозі немає і не може бути ні в кого жадного сумніву. Народ піде за тими, хто вивів його з вікової неволі і, перевівши через перехресні стежки на шляху історії, довів щасливо до створення Карпато-Української Держави".

Відомий карпато-український поет і письменник Василь Гренджа-Донський опублікував у день виборів статтю під заголовком "Сьогодні велике Свято", в якій читаємо, між іншим:

"Сьогодні український народ під зеленими Карпатами скидає тисячелітнє ярмо, яке наклали на нього гнобителі. Пориває пута і виходить на широкий шлях, де гріє ясне Сонце Золотої Волі.

Сьогодні він одержує мандат управляти собою, стає легальним у родині Держав і сідає до стола Вільних Народів.

Нинішня неділя — це день повноліття. Нинішнім днем виступає цей відламок великої Нації, як дорослий, як зрілий до того, щоб сам рішав про свою долю, про своє майбутнє...

Холодний вітрик гойдає рідними, соняшно-блакитними барвами... Хатки прикрашені рушниками... Дівчата у вінках, у святочних килтариках... Сьогодні дзвони гудуть: Воля... Воля... Воля!

У Карпатській Україні сьогодні велике свято..."

А ось що каже Андрій Патрус, один з тих, які ще донедавна йшли облудним шляхом москвофільства, вірячи в чесність боротьби за народні права групи Бродія-Фенцика, а по їхній ганебній зраді відвернулися від зрадників-запроданців і стали тілом і душею надробляти змарнований труд. У статті "Народне весілля" читаємо:

"Віками кривджена мала галузь великого українського дуба добре зрозуміла суть даного історичного моменту. Вона виконає свій обов'язок супроти бажання своєї Нації, на благо своїм майбутнім поколінням.

Над цілою Карпатською Україною віє сьогодні великий, ясний білий прапор. Прапор волі, залізної відданости своїм дідівським традиціям сталеві віри й надії.

Сьогодні незабутній день великого народного весілля, могутнього, буйного, що накреслить Карпатській Україні нові шляхи і зродить сильних і некомпромісових, свідомих героїв, що не здригнуться на клич Батьківщини заглянути ворогові, смерті прямо в очі, що дисципліновано, як один муж стануть проти всіх перепон життя і зметуть їх мов повінь на весні".

І ще одна цитата. Писана вона рукою відомого нашого письменника, Уласа Самчука, який виконував функцію пресо-інформаційного референта УНО в Хусті. Через нього УНО звертається до українців у всьому світі словами:

В ці чудові дні, що їх переживає наш народ, ми кожду хвилину зв'язані думкою з тим, що було, що є і що буде. Ми зв'язані з усім нашим народом на цілому світі, бо ми знаємо, що історія і наш народ зо своєї неймовірної висоти з острахом та радістю дивляться на нас.

Не бійтеся, дорогі брати! Радійте разом із нами, бо ось перед нами день 12. лютого, що нас назве, що нас утвердить і нас зміцнить! Ми віримо й ми працюємо. Ми знаємо, що на сторожі стоїте Ви. І, коли одного разу по-

кличе нас історія на свій великий суд, Ви, українці цілого світу, будете свідчити й своїм п'ятдесятмільйонним голо- сом ствердите: народ України в Карпатах здав свій іспит. Хай живе Він вічно! Слава Йому!

Поруч із широко розгалуженою виборчою кампанією до населення видано різними чинниками ряд закликів. Насамперед сам Уряд Карпатської України звернувся відозвою "До всіх Громадян Карпатської України" за підписами о. А. Волошина та Ю. Ревая. За Українське Національне Об'єднання ряд закликів підписав Федір Ревай та Андрій Ворон. Православні канди- дати УНО відбули спеціальну передвиборчу конференцію з православним духовенством і мирянами й видали спеціальну відозву, що її підписали три кандидати, 17 священників і 5 про- відних діячів Православної Церкви. Апостольський Адміністратор Греко-Католицької Церкви, Високопреосв. Кир Діонисій Нярадій видав окремого пастирського листа, в якому одною з проблем заторкував справи виборів. Слідом цього пішли також різні професійні та жіночі організації.

Увечорі напередодні виборів міста й села Карпатської України прибрали святочний настрій. Всюди ще відбувалися передвиборчі віча серед повені українських прапорів, гомону дзвонів і спеціально освічених свічками вікон хат і домів. Роз- палені на верхів'ях найближчих гір вогнища Карпатськими Січовиками й доростаючою молоддю додавали ще більшого чару країні. В неділю вранці побожний народ Закарпаття насам- перед пішов у свою церкву, а по Св. Літургії майже всюди селяни громадою йшли до виборчих приміщень.

В такій то надзвичайно святковій обстановці, дня 12 люто- го 1939 р., переведено в усій країні, за винятком Пряшівщини, яка і надалі була ще адміністрована урядом Словаччини, бо ще не устійнено було дефінітивного кордону поміж Карпат- ською Україною і Словаччиною, таємні, рівні, прями й безпо- середні вибори послів до Першого Союму Карпатської України, як законодавчої влади автономної держави. В пересічному на кожних 20,000 мешканців вибрано одного посла, отже вибрано 32-ох послів, цих законних репрезентантів волі народу.

Загальний вислід голосування за округами був такий⁸¹⁾:

Виследи виборів до Союму Карпатської України

ОКРУГА	Управнених		ГОЛОСУВАЛО		% голосую- чих за УНО
	до голосу- вання	всіх	за УНО	інших	
Хуст	37,219	33,939	29,658	4,281	87.50
Волове	17,945	16,725	16,545	180	98.01
Перечин	12,245	11,514	10,774	740	93.57
Велике Березне	13,962	13,379	13,160	219	98.04
Рахів	32,040	30,500	29,286	1,214	96.00
Іршава	25,981	24,469	23,502	967	96.06
Тячово	41,368	39,097	37,494	1,603	95.09
Свалява	26,261	23,603	21,839	1,764	92.52
Севлюш	29,126	27,642	25,807	1,835	93.36
Середне	12,196	11,583	11,060	523	95.80
Чинадьово	33,022	29,516	23,626	5,890	80.04
Разом	284,365	263,202	243,557	19,645	92.40

Участь у виборах була надзвичайно висока, бо населення було дуже зацікавлене своєю долею і хотіло виявити свої справжні бажання: з одного боку дати вияв підтримки своєму урядові на чолі з о. А. Волошином, а з другого боку заявити противникам Карпато-Української сфедерованої державности, що воно не бажає ані мадярської, ані польської, ані навіть чеської опіки. З другого боку, противники українського уряду були також дуже заінтересовані виборами й намагалися здо- бути для себе якнайбільше голосів, тому вони також майже 100% -во взяли участь у голосуванні. Тим треба пояснити, що з 284,365 управнених до голосування аж 263,202 громадяни взя- ли активну участь, тобто 92.6% усіх управнених до голо- сування.

Ліста УНО та народностевих меншин вийшла повною перемогою, а противники українського національно-державного відродження потерпіли колосальну поразку, зібравши заледве 19,645 голосів, з яких треба відрахувати ще 2.328 неважних голосів. Крім того, вже після публікації вище поданої таблиці з деяких місцевостей надіслано додаткові дані, на основі пере- рахунку голосів, які змінювали загальне число голосів незначно ще на користь лісти УНО, як напр., Великі Лази і інші села.

У висліді цих виборів, послами Першого Союму Карпат- ської України були вибрані: 1) о. Д-р Августин Волошин, прем'єр-міністер Карпатської України, Хуст, 2) Юліян Ревай, міні- стер уряду Карпатської України, Хуст, 3) Д-р Михайло Бращай- ко, публічний нотар, Хуст, 4) Д-р Юлій Бращайко, адвокат, Хуст, 5) Іван Грига, селянин, Вишні Верецьки, 6) о. Адальберт Довбак, парох, Ізки, 7) Д-р Микола Долинай, лікар, Хуст, 8) Д-р Мілош Дрбал, адвокат, Хуст, представник чеської націо-

⁸¹⁾ Нова Свобода, 15 лютого 1939. Подрібні виследи голосування в по- одиноких громадах подасмо в Додатку ч. VIII.

нальної меншини, 9) Августин Дутка, суддя, Хуст, 10) Іван Ігнатко, селянин, Білки, 11) Д-р Володимир Комаринський, адвокат, Хуст, 12) Іван Качала, залізничник, Перечин, 13) Василь Климпуш, промисловець, Ясиння, 14) Василь Лацанич, учитель, Велике Березне, 16) Микола Мандзюк, учитель. Севлюш, 17) Михайло Марущак, селянин, Великий Бичків, 18) Інж. Леонід Романюк, урядник, Хуст, 19) о. Грігоре Мойш, румунський парох, Біла Церков, представник румунської національної меншини, 20) Дмитро Німчук, урядник, Хуст, 21) Антін Ернест Олдофреді, урядник, Хуст, представник німецької національної меншини, 22) Юрій Пазуханич, шкільний інспектор, Хуст, 23) Іван Перевузнник, селянин, Середне, 24) Петро Попович, селянин, Великі Лучки, 25) Федір Ревай, директор державної друкарні, Хуст, 26) Д-р Микола Різдорфер, лікар, Свалява, 27) Д-р Степан Росоха, урядник, Хуст, 28) о. Юрій Станинець, парох, Вонігово, 29) Василь Шобей, селянин, Вульхівці, 30) Проф. Августин Штефан, начальник Міністерства Культу, Шкіл і Народної Освіти, Хуст, 31) о. Кирило Феделеш, професор, Білки, 32) Михайло Тулик, редактор, Хуст.

Зараз по проголошенні вислідів виборів, Батько національно-державного відродження Карпатської України та її прем'єр-міністр, о. А. Волошин, звернувся через "Нову Свободу" (з 14 лютого 1939) з таким закликом:

СОЛОДКИЙ МІЙ НАРОДЕ!

Вже з перших вислідів голосування бачив я щирі прояви Твоєї любови до тої великої Нації, з котрої Ти походиш. З великою утіхою, з невимовною радістю бачу, що Ти виробив у собі свідомість, що Ти не є вже тим пониженим рабом, тим нещасним рутеном, яким Тебе колись з призирством прозивали чужі пани, але що Ти є сином великої Нації святого Володимира Великого і Ярослава Мудрого, що були першими основоположниками нашої рідної культури вже тоді, коли теперішні великі західні народи ще далеко були від того.

Твоя щира поведінка при виборах до першого Твого союму доказує Твою політичну зрілість, доказує, що Ти зумів у собі витворити не лиш велику національну свідомість, але і солідарність щирої любови один до одного, брат до брата, порозумів наші спільні інтереси.

В цьому нашому великому успіху я бачу повну гарантію того, що наша країна, хоч мала, але на своєму місці постояла, є на міжнародному полі запевнена і що

минуться за неї великі міжнародні спори. Тепер вже наша країна сконсолідована і її чекає велика будучність.

Я в імені виборних Твоїх послів до Твого першого союму, можу Тобі, любий мій народ, пообіцяти, що ми присвятимо всі наші сили для вибудування здорового політичного, господарського та культурного устрою нашої країни. Тоді з нашої країни зникне біда і зникне недовіря, викликана всілякою міжпартійною боротьбою, і наша мала Карпатська Україна зможе експортувати багато духового корму і для своїх братів, що живуть поза кордонами Рідної Землі.

З утіхою маю ще тут пригадати щирю співпрацю з нашими національними групами, з німцями, чехами і румунами, які кандидували на нашій спільній листі і своїх заступників, а також на ту листу і голосували. З приємністю констатую також і те, що малярська меншість у більшості пішла з нами. При зложенню кандидаційної листи ми запропонували місце і для їх заступника, але в останній хвилині — певно лиш на якийсь зовнішній диктат — відступили від того, але при виборах разом і з жидівським населенням нашої країни, ішли з нами. При такій гармонійній співпраці, могли ми досягнути в голосуванні такого прекрасого успіху, вище 90% всіх голосів. Любов за любов, щирість за щирість!

Особливо тішить мене те, що наша дорога була правильна і ми тою дорогою ідемо далі, щоб вибудувати культурну, господарську і політичну самостійність для блага нашого народу, у згоді з нашими слов'янськими братами чехами і словаками у спільній федерації.

Др. Августин Волошин

Рівнож міністр Юліян Ревай висловився на сторінках того самого числа "Нової Свободи" відносно виборів і їх вислідів. Між іншим ствердив він:

Вибори до Першого українського союму відбулися достойно і спокійно!

Карпатський український народ доказав перед цілим світом свою повну спосібність до незалежного державного життя!

Досвідчив далше, що не зрадить більше сам себе, не скуе кайдани своїм дітям! Виявив певну волю, що хоче чесно й розумно розбудувати свою державу, щоби в ній спокійно жило "грядуче покоління".

Закарпатська частина українського народу не завела надії своїх закарпатських братів, ані в Європі, ані за оке-

аном. На це може бути горда повним правом ціла українська національна спільнота по всіх усюдах земної кулі!

Так мадяри на міжнародному форумі, як і мадяро-московіфи домагалися в жовтні 1938 р. плебісциту. Вислід виборів можна трактувати як тверду відповідь мадярам і бродіївско-фенциківським мадяронам, якою народ всенароднім голосуванням відкинув їхні претенсії, а водночас виявив бажання жити самостійним життям. Карпато-українські виборці були свідомі цього, бо "Нова Свобода" з 5 лютого 1939 р. ставила питання виборів виразно у цій площині. Вона писала:

Кожний громадянин Карпатської України 12. лютого своїм голосуванням виявить свою думку і волю. Хто є за самостійність Карпатської України в потрійнім державнім союзі чехів, словаків і українців, хто за український уряд, хто за свій національно-політичний провід, хто за свій Карпато-Український Сойм, хто за право народа на українській землі — той буде голосувати "за" (УНО); хто з цим не згоден — той буде голосувати "проти". Скільки буде "за", а скільки "проти" — це рішить 12. лютого сам народ так, як він хотітиме і такою буде його воля.

Вислідів виборів надавано великого значення ще й з іншої причини. Саме в тому часі праявляла влада, замість д-ра Едмунда Бачинського, найменувала міністром в уряді о. А. Волошина чеха, генерала Льва Прхалу. По всьому Закарпатті відбувалися протестаційні віча з того приводу, а чехи настоювали на тому, щоб Прхала обняв урядування в ролі міністра внутрішніх справ. Ані прем'єр о. А. Волошин, ані карпатські українці його не хотіли й фактично до урядування його не допущено. З конституційно-правного боку, це питання мав вирішити Сойм Карпатської України в мирний спосіб. Розв'язка мала наступити зараз по скликанню Сойму на його першу сесію. Уряд о. А. Волошина в цілості сподівався зложити свій провізоричний мандат на руки Сойму, а вибрана Президія Сойму, згідно з постановами артикулу V-го, §4, Конституційної Грамоти Карпатської України, мала запропонувати президентові федерації склад нового законного уряду Карпатської України, до якого, можна з певністю твердити, ген. Прхала не входив би був.

Згідно з постановами артикулу V-го, §3-го, Конституційної Грамоти Карпатської України президент республіки мав скликати Сойм на сесію найдалі до одного місяця по виборах до місцевості, що її мала визначити влада Карпатської України. Але так через спір із-за Прхали, як і в наслідок труднощів вирішити справу пропорційної частини фінансів із цілодержавного бюджету, що мала припасти Карпатській Україні, феде-

ральний президент д-р Еміл Гаха відтягав скликання Сойму на його сесію. Карпатські українці вели інтензивну підготовку до відкриття Сойму дня 2-го березня 1939 р. в Рахові. Ця дата була вирішена в свій час, бо поштовий уряд виготовив був навіть спеціальний поштовий значок із написом "Ческо-Словенско" над зображенням одної з найстарших дерев'яних карпато-українських церков, а під ним "Карпатська Україна" та "I. Сойм — 2. III. 1939". Гаха, однак, сесії на той день не скликав.

Слідуюча дата, на яку відкриття Сойму приготовлювано в Хусті, було 9 березня 1939 р. На той день до Хусту навіть з'їхалися майже всі послы Першого Сойму, але й тепер Гаха офіційного декрету про відкриття Сойму не видав. Послы, однак, з Хусту вже не роз'їздилися і ждали на офіційний декрет. Вже 8 березня вибрані народом законодавці розпочали в Хусті свої неофіційні наради, на яких розпочато підготовчу працю до офіційної першої сесії Сойму. Нарешті, по реконструкції уряду Карпатської України, жертвою якої впав міністер Юліян Ревай, та Українського Національного Об'єднання, в якому замість Федора Ревая провідником стає д-р Юрій Перевузік, як передумови до скликання Сойму, дня 10 березня 1939 р., отже два дні перед останнім законним реченням, президент Гаха вислав на руки о. А. Волошина декрет слідуючого змісту:

Пане Прем'єре Влади,

скликаю Сойм Підкарпатської Русі на засідання до Хусту на день 21. березня 1939.

Прага, 10. березня 1939.

Д-р Е. Гаха, в.р.⁸²⁾

Але події котилися швидким темпом, тому о. А. Волошин звернувся до президента федерації, щоб він змінив дату відкриття Сойму на 15 березня 1939 р. Д-р Гаха це прохання виконав і скликав Сойм замість на 21-ше на 15-те березня 1939 р.⁸³⁾

Через напруження поміж Хустом і Прагою послы Сойму Карпатської України вже від 7 березня постійно перебували в Хусті й підготовлялися до історичної сесії. Тому-то мимо великого напруження в Хусті та мимо збройних сутичок Карпатської Січі з чеськими військовими відділами ген. Л. Прхали не було великих труднощів у відкритті офіційної сесії Сойму, як

⁸²⁾ Нова Свобода, 14 березня 1939.

⁸³⁾ A. Stefan, From Carpatho-Ruthenia to Carpatho-Ukraine, New York, 1954, p. 41.

передбачено, в дні 15 березня 1939 р. Але події покотилися таким швидким темпом і в такому напрямі, що вже 14 березня 1939 р., по проголошенні самостійности Словаччини, сходяться о годині 4-ій по полудні у будинку Президії Влади, у підніжжю хустського замку, на спільні наради члени влади, послы Карпато-Українського Союму та члени проводу УНО. У двох невеликих кімнатах повно гостей. Тут і провідники "Карпатської Січі"; і закордонні журналісти, фоторепортер Каленик Лесюк і багато інших. Редактор Юрій Таркович записує імена провідних осіб, які прибули на проголошення Карпатської України самостійною суверенною державою. Тимчасом, перед владним будинком зібралися великі маси народу.

Прем'єр А. Волошин говорить телефонічно з ген. Сватком, який обіцяє, що військовими силами під його командою боронитиме кордони проти мадярського наступу, який вже вночі з 13-го на 14-те березня розпочався.

Через радіовисильню, яка містилася таки у будинку Президії Влади, прем'єр о. А. Волошин виголошує слідуочу декларацію:

Громадяни й Громадянки Карпатської України!

Рішенням словацького союму була проголошена незалежність Словаччини. Тим була змінена й міжнародна ситуація Карпатської України, яка рішенням нашого Союму буде ще офіційно проголошена незалежною державою.

До остаточного рішення Союму наша влада вже тепер цю нашу незалежність проголошує.

Склад уряду Незалежної Карпатської України такий: Прем'єр — Д-р Августин Волошин; заграичні справи — Юліян Ревая; внутрішні справи — Д-р Юрій Перевузннк; господарство — Степан Клочурак; фінанси й комунікація — Д-р Юлій Бращайко; здоров'я й соціальна опіка — Д-р Микола Долинай⁸⁴⁾.

Це дослівний текст цього короткого, але рішучого проголошення самостійности. Наводимо його тут в цілості тому, що в чужомовних публікаціях зустрічаємо "додатки", яких о. А. Волошин не виголошував. Такий додаток, що його деякі автори вкладають в уста о. Волошина, це насамперед "під протекторатом Німеччини". Робиться це часом з непоінформованости, а часом і цілево. У проголошенні самостійности цієї фрази ми не бачимо.

Чергового дня, тобто 15-го березня 1939 р., вже під гуркіт мадярських гармат і клекіт скорострільів, о годині 3:20 по полу-

⁸⁴⁾ Нова Свобода, 16 березня 1939 — останнє число.

дні, найстарший віком посол, о. Августин Волошин, відкрив сесію Союму такими словами:

Світлий Союме!

З глибини душі відчуваю важність тих слів, якими огловив я Вас, як першу законно вибрану політичну репрезентацію нашого народу. При цій нагоді переживаю найвизначнішу хвилину свого життя.

Світлий Союме!

В цих словах криється величезна важність нинішнього історичного дня. Боже Провидіння дозволило мені відкрити Перший Сойм Карпатської України словами Тараса Шевченка:

"Встане Україна, світ правди засвітить
і помоляться на волі невольничі діти..."⁸⁵⁾

Відтак послы зложили присягу на руки о. А. Волошина й вибрали Президію Союму та соймові комісії. Предсідником Союму вибрано проф. Августина Штефана, заступниками предсідника п. Федора Ревая і д-ра Степана Росоху, письменниками послів Михайла Тулика та Дмитра Німчука. Канцелярію Союму вів її секретар, д-р Михайло Кочерган.

З черги Сойм затвердив доконане о. А. Волошином, як прем'єром уряду Карпатської України, проголошення суверенности й прийняв Конституційний Закон ч. I, що його тут наводимо в цілості. Ось його текст:

ЗАКОН Ч. I.

Сойм Карпатської України ухвалив цей закон:

- § 1. Карпатська Україна є незалежна Держава.
- § 2. Назва Держави є: КАРПАТСЬКА УКРАЇНА.
- § 3. Карпатська Україна є республіка з президентом, вибраним Соймом Капатської України, на чолі.
- § 4. Державна мова Карпатської України є УКРАЇНСЬКА мова.
- § 5. Барва державного прапору Карпатської України є синя і жовта, при чому барва синя є горішня, а жовта є долішня.

⁸⁵⁾ Степан Росоха, *Сойм Карпатської України*, Вінніпег, 1949, ст. 61. В цій публікації подано не тільки цілість цієї промови, але й повні протоколи з усіх засідань Союму. В сесії взяло участь 22 послы із 32-ох усіх вибраних, а між ними й представники чеської та румунської національних меншин, послы д-р Мілош Дрбал і о. Грігоре Мойш. Натомість представник німецької національної меншини, посол Антон Олдофрелі в сесії участі не брав.

§: 6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній краєвий герб: медвідь у лівім червонім півполі й чотири сині та три жовті смуги у правому півполі, і ТРИЗУБ св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. Переведення цього місця закону полишається окремому законі.

§: 7. Державний гімн Карпатської України є: "Ще не вмерла Україна...".

§: 8. Цей закон обов'язує зараз од його прийняття.

В Хусті, дня 15. березня 1939.

А. Штефан, власноручно **Д-р Августин Волошин**, власноручно
Предсідник Союму К.У. Президент Карп.-Української Респ.
Августин Дутка, власноручно, Письмовод Союму К.У.
Д-р Михайло Кочерган, власноручно, Секретар Союму К.У.

Округла печатка: Канцелярія Союму Карпатської України⁸⁶⁾.

Після прийняття цього закону Сойм Карпатської України вибрав о. д-ра Августина Волошина першим президентом Карпато-Української Республіки, який, зложивши приречення на руки предсідника Союму А. Штефана, іменував новий уряд суверенної Карпато-Української Республіки на чолі з Юліяном Реваєм, як прем'єром, як також міністром закордонних справ. Інакше, всі міністри з попередньої влади залишилися на своїх постах з тою зміною, що міністром освіти й релігійних справ іменовано проф. Августина Штефана, а міністром оборони Степана Клочурака.

В цей спосіб Карпатська Україна стала суверенною державою українського народу, зберігши всі державно-правні основи, прийняті в західному світі, а зокрема сповнивши відвічні бажання народу.

Перед закриттям сесії, Сойм прийняв Закон ч. 2, яким надав широкі повновасті урядові в співдії з президентом. Цими повновастями відтак частинно уряд користувався, а ще далеко перед смертю о. Августин Волошин уповноважив проф. Августина Штефана, предсідника Союму, перебрати й виконувати функції Президента Карпато-Української Республіки у випадку смерти вибраного в Хусті Президента.

⁸⁶⁾ Текст Закону ч. 1 подано на основі фотокопії оригіналу, писаного на машині й із оригінальними підписами та підкресленнями.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА В МІЖНАРОДНИХ ВЗАЄМВІДНОСИНАХ

Проблему Закарпаття винесли на міжнародну арену самі українські чинники. Під час пертрактацій у справі мирного договору після першої світової війни, з одного боку делегація України виразно стверджувала, що Закарпаття нерозривно злучене Актом з 21 січня 1919 р. в Хусті та Актом з 22 січня 1919 р. в Києві з Україною і справу Закарпаття належить трактувати, як внутрішню справу України, чого так дуже боявся французький дипломат Лярош і принаглював прийняття рішення про включення Закарпаття в рамки ЧСР. З другого боку, справу Закарпаття винесли на міжнародну арену закарпатські русини в Америці, на чолі з д-ром Григорієм Жатковичем, про що вже була мова вище. Вони, йдучи за прикладом американських словаків, вважали необхідним взяти долю краю в свої руки, гадаючи, що карпатські українці вдома під малярським терором не мають змоги виявити своєї волі.

Після встановлення кордонів поміж Мадярщиною і Карпатською Україною договором в Тріяноні, підписаним дня 4 червня 1920 р. й ратифікованим Мадярщиною дня 13 листопада 1920 року, фактично маляри не переставали мріяти про реставрацію Великої Мадярщини Св. Стефанської Корони. Між іншим, як виходить із деяких доступних праць малярських авторів, як також американських професорів малярського походження, в цих колах і досі ця мрія жевріє. Вони своїми друкованими працями хотять і надалі переконувати американську опінію про небезпеку "джінгов-нешенелізму" малих народів Східної та Середньої Європи та називають розподіл Австро-Угорської

монархії "абсурдною ситуацією", бо, мовляв, із 52-мільйонною держави вибуло, на основі права самовизначення народів, аж 38 мільйонів населення, а з панівних націй постали були Австрія з 6,289.380 мешканців та Мадярщина з 7,615.117 мешканців. Отже ідея ревізйонізму ще жива. А зміст її: заступити право самовизначення народів, що його видвигнув був президент ЗДА, Вудров Вільсон, правом поневолювати інших... Отже, у зв'язку з рухом мадярського ревізйонізму двадцятих і тридцятих років нашого сторіччя проблема Карпатської України вдруге ставала предметом міжнародних розгрівок.

Але в 1938-39 рр., після Мюнхенської Конференції, проблема Карпатської України була найголовніша проблема дипломатів Варшави й Будапешту, Риму й Берліну, у великій мірі Букарешту й Београду, Лондону й Парижу та Вашингтону. При тому, реліка більшість з них навіть не мала своїх ні дипломатичних, ані консульських представництв у Хусті, тобто столиці тої держави, що про долю її населення йшлося. Не диво, бо ця політика, за дуже малими винятками, керувалася виключно концепцією "права сили", тримаючи принципи християнської моралі тільки в резерві евент. для пропагандивних цілей.

Цей останній період треба поділити на дві фази. Першу, коли долю Карпатської України зв'язувано з долею Словаччини; другу, коли йшлося вже виключно про долю Карпатської України.

РЕВІЗІОНІСТИЧНИЙ РУХ

Кінець мадярського панування над 13 мільйонами немадярів, очевидно, трохи стиснув пояси 7-ох мільйонів мадярів на їхній етнографічній території. Зокрема існування фєвдального устрою й вперта опозиція до переведення земельної реформи тримали в нужді великі маси хліборобського робітництва, яке, властиво, знаходило працю на прожиток тільки вліті, а брак індустрії не давав йому спомоги заробляти на хліб насущний поза сезоною порою. В додатку, із втратою немадярських територій в 1919 р. до Мадярщини повернулося біля 350.000 колишніх мадярських бюрократів, яких також не було куди діти, бо й чимало центральних урядів мусіло зменшити свої апарати, що було цілком природним, в наслідок зменшення території. Психологія переможеного, економічні труднощі й невміння чи неможливість їх розв'язати довели до резигнації першого президента Мадярщини, Михайла Каролі, що промстило шлях до влади комуністичному диктаторові Бейлі Кунові (березень — липень, 1919). По ліквідації комуністичної

диктатури негайно відродилася в мадярів ідея поновного підбиття донедавна поневолених ними народів.

Вже в 1921-му році граф Павло Телекі відомий політик і пізніший прем'єр Мадярщини, об'їздить Злучені Держави Америки з пропагандивними промовами, в яких обвинувачував лінію Лайоша Кошута з половини 19-го сторіччя за його виступи за створення федерації народів, живучих на території Австро-Мадярщини. Але й Кошут прийняв був цю ідею щойно по його програній і коли він опинився на терені ЗДА, як політичний емігрант. В часі ж його повстання карпатські українці та словаки дрижали від страху, що саме його повстанцями будуть вони зметені з лиця землі.

Карпатські українці в той час, в 1848 р., на чолі зо своїм провідником Адольфом Добрянським, змагали до створення "Руського Коронного Краю" в рамках Австрійської монархії, що об'єднував би крім Закарпаття, Галичину й Буковину. Закарпатці співдіяли в той час із "Головною Руською Радою" у Львові, яка видала була спеціальний маніфест з дня 7 грудня 1848 р. проти намагань Кошута насилу включити закарпатців у його повстанські війська. Кошут безпощадно нищив закарпатські та словацькі села, де народ відмовлявся вступати в ряди його армії. Словаки тісно зв'язували свою долю з українцями й також видали відозву, в якій між іншим писали:

"Браття Русини! Міністерство мадярське постановило все це Вам зробити, що й нам: загладити життя народне, мову, обичаї, пам'ятки, пісні народні, словом — наш і Ваш нарід!... Злучіться з нами, і покажіть світу, що є ще в Татрах руський люд, руського серця, руська гаряча кров, руська любов ко вибраному народу руському. Покажіть, браття, перед світом Слов'янським, же маєте кров готову пролляти за свою віру, свій язик, свою народність, за рідність, за славу, за свободу і щастя Русинів. До зброї тому, браття Русини, до зброї! Тепер або ніколи вдасться нам висвободитися! Бо тепер сплочи, день спасення свого можна навіки втратити! А тоді, на гробах Ваших надутий мадяр співатиме пісні побіди; буде реготати сміхом пекельним на обезцещених гробах... підлого потомства звитяжених і гордих Русинів найгрізніший неприятель Слов'янського життя!"...

Так карпатські українці, як і словаки йшли за своїми провідниками і борювали мадярів. Тоді мадярський провідник на Закарпатті, майор Бангій, в імені Лайоша Кошута видав відозву до українських селян, у якій грозив їм найжорстокішими карами. У відозві писалося м. ін.:

"Не віруйте возбудителям, вони вас возбуждають противо нас, а егда ми орсагським (державним — прим. П. С.) військом на правий путь притягаем, тогда они вас самих лишать і **про них і за них ви кару приймаєте. Пам'ятайте, же аще і по сему со царськими (війська царя Миколи прибули приборкувати повстання Кошута — прим. П. С.) в побратимстві будетеса находжати і противо орсага (мадярської держави — прим. П. С.) боротися, пропаде все ваше імініє, і села ваші спаляться, як колись Содома й Гомора ізгоріла"...⁸⁷⁾.**

І дійсно настала в Карпатській Україні відтоді Содома й Гомора.

Але граф П. Текелі в 1921 році й цим був невдоволений. Він обвинувачував попередній режим за те, що не зумів він допровадити до цілковитої мадяризації всіх теренів під мадярською юрисдикцією, тобто обвинувачував режим за те, що сім мільйонів мадярів не встигли проглотнути 13 мільйонів людей сімох інших національностей і створити чисто мадярську державу на всіх просторах. Того, що діялося, як видно, повоєнній провідній верстві Мадярщини було ще замало⁸⁸⁾.

Рівнож колишній міністер закордонних справ Австро-Угорщини, барон Буріян, у своїй праці 1923 р. обвинувачував самого колишнього передвоєнного і воєнного (першої світової війни) прем'єр-міністра Мадярщини, графа Степана Тіси, мовляв, той не доклав досить зусиль для того, щоб мадярами адміністрована територія різних народів стала чисто мадярською національною територією⁸⁹⁾.

Професор університету В. Гендл у своїй праці, опублікованій в 1928 р., повчав із свого високого становища, що

"було страшною помилкою мадярів те, що вони не розв'язали народностевого питання у свій час, що вони у свій час не засиміювали всі не-мадярські національності",

а далі обвинувачує мадярський режим з часів від 1862-1918 рр. за його "слабкість" і "короткозорість" та за те, що той режим

"забував, що витривати може тільки національна держава, отже основним завданням мадярів було перетворити їхню державу в чисто національну мадярську державу"⁹⁰⁾, очевидно, не вибираючи в засобах і способах ліквідації інших

⁸⁷⁾ Василь Пачовський, *Історія Закарпаття*, Мюнхен, 1946, стор. 148-49.

⁸⁸⁾ Dr. Kamil Krofta, *The Substance of Hungarian Revisionism*, Prague, 1934, стор. 22, (в дальшому скорочено — Dr. K. Krofta).

⁸⁹⁾ Dr. K. Krofta, p. 22.

⁹⁰⁾ Dr. K. Krofta, p. 23.

національних груп. Йому на підмогу приходить колишній міністер-президент Мадярщини, граф Степан Бетлен, твердячи:

"Якщо б ми від 1867 р. були б використали бодай одну соту частину можливих засобів (денаціоналізації й ліквідації немадярського населення — прим. П. С.), то в 1914-му році національностева проблема була б вже була засадничо полагоджена..."

а тому, що цього не доконано, пише далі речник мадярської повоєнної політики,

"сьогодні стоїмо перед обличчям світу в ролі поневолювача народів..."⁹¹⁾.

Вірячи тільки в "право сильного", мадярський шовініст В. Гендл, одягнувши тогу професора, не дивлячися на те, що світ справді дивився на Мадярщину, як на колишнього брутального поневолювача народів, у своїй праці розвинув погляд, як, властиво, була б ситуація виглядала, якщо б була Мадярщина виграла першу світову війну. Тут він недвозначно підкреслює тільки право мадярів правити державою, тільки їм належалося б провідне місце, а інші національності поволі доходили б до свого кінця. Свою працю закінчує В. Гендл, у 1928 році, так:

"Нація (тобто мадярський панівний народ — прим. П. С.) має першенство перед національностями. На лібералізм нема місця. Проблема національностей це важлива справа для майбутньої Великої Мадярщини... В майбутньому... мадяризація всієї Мадярщини (читай і підбитих територій — П. С.) мусить бути ясно проголошена"⁹²⁾.

З такими ідеями, з таким наставленням, готувалися мадяри підбити знову колись ними поневолені народи, а в тому й карпатських українців, які — як би там не було — в рамках ЧСР могли далеко вільніше дихати.

Тимчасом, мадяри почали робити конкретні заходи, щоб знову захопити території, що звільнилися з-під їхнього панування під час другої світової війни. Вони почали шукати зокрема союзників у Австрії та Римі, не забуваючи й про Берлін. В 1934 році вождь італійський фашистів, Беніто Муссоліні, проголосив тезу, що "Ідея ревізіонізму вже в поході", а тимчасом його приятель, граф Степан Бетлен, поїхав шукати ласки і благословення Адольфа Гітлера. Офіційний речник мадярського ревізіонізму виголосив промову в Берліні дня 8 березня

⁹¹⁾ Dr. K. Krofta, p. 24.

⁹²⁾ Dr. K. Krofta, p. 27.

1934 року, в якій між іншим сказав, що ті справи може вирішити тільки "кров і залізо", що було так під смак фюрерові та його прибічникам. В тій же промові граф С. Бетлен м. ін. сказав.

"Існування малярської нації сьогодні залежить від її здібности забезпечити собі панування над просторами, охопленими Карпатськими горами та Наддунайсько-Надтисянською долиною. Якщо в скорому часі Малярщина не опанує ті простори, її державна незалежність немислима й вона мусить завалитися"⁹⁸).

Очевидно, не обходилося в цих промовах, зокрема в Берліні й Римі, а також й у Відні, й без вказування на небезпеку панславізму в Середній Європі. Малярські дипломати з гордістю підкреслювали, що вони, маляри, розділили північних слов'ян від південних й у той спосіб зменшили їхню силу. Більше того, вони з гордістю підкреслювали той факт, що Малярщина не дала можливости слов'янським народам відповідно розвинутиися, бо вони могли б стати загрозою для інших народів у тому просторі.

З такими ідеями підготовляли маляри свій поворот у Словаччину, Карпатську Україну, Хорватію, Словінію, Семигород й Українську Бачку. Зокрема в 1932-34 рр. на домашньому відтинку маляри влаштовували масові демонстрації в Будапешті та інших містах за право поневолювати інші народи. З другого боку, в той час, в Карпатській Україні, Словаччині та інших країнах відбувалися ентузіастичні маніфестації проти повернення статусу з-перед першої світової війни. І, хоч населення Карпатської України не було задоволене існуючим тоді станом в країні, воно масово брало участь у протиревізіоністичних демонстраціях, бо аж ніяк не бажало приймати ще важче ярмо, йти в малярські обійми на добровільне знищення. Писання вище згадуваних малярських ревізіоністів, в загальному, не були йому відомі, але карпатські українці мали надто довгу малярську школу життя, щоб про все це знати. Раз від неї звільнившись, народ не хотів її повертати.

Навіть по підписанні мирових договорів маляри не здавали своїх позицій. В уряді Миколи Горті, по відновленні малярського королівства без короля, утворено спеціальне "руське міністерство", яке мало репрезентувати ніби волю тих закарпатських русинів, які бажали жити в рамках Малярщини. Саме в часі, коли малярський парламент про зовнішнє око ратифікував триянонський договір з 4 червня 1920 року, яким

⁹⁸) Dr. K. Krofta, p. 11.

Малярщина зрікалася претенсій на територію Карпатської України, в Будапешті зорганізовано групу людей на чолі з якимсь Куткафалві й названо її "Рутенською Народною Партією". Ця група розпочала про-малярську пропаганду так на міжнародному форумі, як і зокрема на Закарпатті. Агітатори цієї партії вели широко розгалужену шептану пропаганду серед населення, немов би Закарпаття незабаром знову буде віддане Малярщині. Це створювало свого рода непевність, а навіть страх у людей, які добре пам'ятали малярські знущання.

Ужгородський щоденник "Русин", що його редагували Т. Жаткович і проф. Августин Штефан, у передовиці, з 20 листопада 1920 р., під заголовком "По ратифікації мирового договору" писав:

Ратифікація мирового договору означає для нас підкарпатських русинів початок серйозної праці для розбудови нашої автономії без дальших перепон.

Тепер уже кожний може переконатися, що ми остаточно розірвали зв'язки з малярами, під гнетом яких ми так довго стогнали, як також у тому, що цього нашого становища не змінить ніяка ворожа сила, ніяка внутрішня ані закордонна агітація. Ратифікацією мирового договору самі маляри змушені були урядово заявити цілому світові, що визнають нас вільними від яких-небудь зв'язків з ними.

Але, як історія показала, маляри одне деклярували, а інше робили. Тоді як на Закарпатті знайшли маляри підтримку в особах Івана Куртяка й Андрія Бродія, на Словаччині деякі акції проф. д-ра Войтеха Туки та його товаришів ішли по лінії ревізіонізму. На міжнародному полі, як вже було згадано, Беніто Муссоліні перший офіційно підтримав малярський ревізіонізм, але не залишилися й акції малярських політиків у Великій Британії без сліду. У висліді акції б. малярського прем'єра графа Бетлена в 1933 р. понад сто членів британського парламенту висловило підтримку для ревізіоністичних домагань Малярщини. Держави Малої Антанти, тобто Чехо-Словаччина, Румунія та Югославія, були змушені навіть внести формальний протест до уряду Великої Британії з приводу цієї акції. Бо ж преса, контрольована лордом Ротермером, стала передовим рупором малярського ревізіонізму.

Дуже відданого союзника в акції на підбиття Закарпаття знайшла Малярщина в Польщі. Для пропаганди про спільний польсько-малярський кордон коштом Закарпаття в 1933 р. зорганізовано в Польщі та Малярщині масові святкування в честь Стефана Баторого та Яна Собеського. При цих нагодах поляки й маляри взаємно присягали собі традиційне приятель-

ство й союз і взаємну допомогу в досягненні своїх остаточних цілей. Вся преса так у Мадярщині, як і в Польщі, широко писала про історичні дружні взаємовідносини між цими двома країнами. Краківський "Ілюстровани Курер Цодзенни" в ч. 266 з дня 25 вересня 1933 р. пригадує, що політична, господарська та культурна співпраця поляків з мадярами витворила по-словицю:

"Поляк — венгер два братанкі
І до шаблі і до шклянкі"

та кінчить статтю дослівно так: "Поляки, подаючи жертвенну допомогу мадярам під гаслом 'За нашу й вашу свободу', виявили доказ спільности ідеї та ідеалів двох сусідніх сьогодні штучно розділених народів і братерства зброї" між ними. Навіть підписання німецько-польського пакту неагресії, згідно із заявою польського посла до союму Хоїнського-Дзедушицького кореспондентам будапештського "Ешти Курієр-а", було спрямоване на скріплення ревізйонізму, бо поляки воліли б мати спільний кордон з мадярами як з ким-небудь іншим.

Свідомі існуючої загрози, карпатські українці почали організувати народні маси для вияву протесту проти плянованого мадярсько-польсько-німецького насильства. Дня 2 липня 1933 року в Мукачеві відбувається багатотисячний районний з'їзд "Просвіти", який прийняв ряд резолюцій, заявляючи зокрема свою "культурно-національну єдність тутешнього українського населення з великим слов'янським сорока-мільйоновим українським народом", домагаючися введення автономії та створення на Закарпатті українського університету. Але мадярсько-польським ревізйоністичним зазіханням призначено першу точку резолюцій, в якій сказано:

Районовий З'їзд читалень "Просвіти" в Мукачеві дня 2 липня 1933 . . . констатує і те, що свіжо ще в пам'яті українського населення Підкарпаття стоїть той час, коли за мадярського тут панування ми не мали жадних можливостей культурно-національного розвитку й були засуджені на національну смерть.

Тому З'їзд протестує проти спроб деяких держав домогтися ревізії границь ЧСР та проти старань нинішньої Мадярщини приєднати наше Підкарпаття до себе і заявляє, що не дасть забрати назад віковим гнобителям нашим ані п'яди нашої землі⁹⁴⁾.

В 1934-му році, тоді як мадярські ревізйоністи провадили якнайзавзятішу пропагандивну акцію за повернення Закар-

⁹⁴⁾ Українське Слово, Ужгород, 1 серпня 1933.

паття та Словаччини в рамки корони Св. Стефана, карпатські українці використали 15-ліття рішення Центральної Руської Народної Ради в Ужгороді про злуку з Чехо-Словаччиною на широких автономних правах для вияву протесту проти мадярських претенсій. Українське учительство, згуртоване в "Учительській Громаді", відбуло свій П'ятий Конгрес в Ужгороді, в якому з усіх 1318 взяло участь 781 членів і 152 гості. Знову ж, першу точку резолюцій призначено протестові проти мадярсько-польських зазіхань на Карпатську Україну. Українське учительство в ній заявило:

П'ятий Конгрес українського учительства Підкарпаття, що відбувся в Ужгороді дня 27 травня 1934 з нагоди 15-ліття добровільного приєднання нашого краю до Чехословаччини, урочисто проголошує: кожен член Учительської Громади прикладе всіх зусиль до того, щоб між народом паралізувати та поборювати всі протидержавні та ревізйоністичні чутки й думки, щедро сіяні ворогом нашого народу та республіки⁹⁵⁾.

В такому самому дусі проходив Перший Жіночий Конгрес в Ужгороді чергового дня, тобто 28 травня 1934, що його zorganizували спеціальний комітет на чолі з пані Іриною Невицькою з Пришева та панями Станьковою з Хуста, Тисовською з Берегова, Клемпушовою з Ясиння, Лідією Горбачевською з Мукачева та пані Костиковою з Перечина. В Конгресі взяли участь також пані Олена Кисілевська та Мілена Рудницька з Галичини. Одна з резолюцій також звучить: "Жіночий Конгрес протестує проти ревізії границь і проти всілякої пропаганди ревізйонізму"⁹⁶⁾.

Протиревізйоністичні резолюції були прийняті й у Хусті на спеціальному святкуванні 15-ліття визволення Закарпаття з-під мадярського ярма, що відбулося заходами Народно-Просвітнього Союзу дня 7 травня 1934 р., тобто в саму 15-ту річницю рішення ЦРНРади в Ужгороді. Головним промовцем на святі був о. Августин Волошин. Для скріплення протиревізйоністичної акції вже 3 травня 1934 р. прибув до Ужгороду д-р Едвард Бенеш, тодішній міністер закордонних справ ЧСР, на руки якого зложено українськими політичними представниками Закарпаття ряд домагань, а зокрема домагання введення повної автономії країни, що, як висловився д-р Михайло Бращайко ще перед приїздом Бенеша на сторінках "Українського Слова" з 19 квітня 1934 р. в статті "Що маємо сказати п. мін.

⁹⁵⁾ Українське Слово, Ужгород, 31 травня 1934.

⁹⁶⁾ Там же.

Бенешові?“, було б „найліпшим заборолом проти всіх ревізійністичних посягань на наш край“.

Рівнож т. зв. „День Свободи“ в жовтні того року відзначувано більше урочисто ніж коли-небудь раніше на Закарпатті, бо й цю урочистість використано для протесту проти мадярсько-польських домагань спільного кордону коштом Закарпаття. На тогорічні урочистості до Ужгороду прибули аж два міністри, а саме Іван Дерер і Каміль Крофта. Головними думками їхніх промов були: „Не дамо землі, яку нам передала воля народу“. З інших місцевостей, в яких протиревізійністичні резолюції прийнято при нагоді тих святкувань треба згадати: Ясиння, Терекло, Севлюш, Королево над Тисою, Кобилецьку Полян, Рокосово, Олешник, Тростник, Веряцю, Вишній Шард, Горбки й Новоселицю. Наводимо тут зокрема села Севлющини, бо поза Берегівщиною це був пункт концентрації мадярської ревізійністичної пропаганди.

Карпато-українська студентська молодь, яка стояла твердо на позиціях українського націоналізму, визнаючи факт, що впродовж останніх чотирнадцяти років у новій дійсності Закарпаття значно поступило вперед у порівнянні з передвоєнним станом під мадярами, фактично започаткувала використовувати „День Свободи“ для протестаційної акції проти мадярських претенсій. Вже 27 жовтня 1933 р. Союз Підкарпатських Руських (українських) Студентів і Союз Греко-Католицької Молоді в Празі, обидва очолювані Степаном Росохою, поруч із відзначуванням 15-ліття ЧСР відзначили і 14-ліття визволення „Підкарпатської Русі з-під мадярського ярма“. Головними промовцями на цій маніфестації були Степан Росоха, Михайло Антал і Вінкентій Шандор, який спеціально сконцентрувався на протесті проти ревізії границь.

Отже, всі прошарки населення з острахом дивилися на мадярсько-польсько-німецько-італійську акцію за підбій Закарпаття. Вже 26 квітня 1934 р. передовиця в „Українському Слові“ в Ужгороді запитувала: „Що з нами буде?“ Це питання висіло над карпато-українським народом немов меч Дамокля аж до славних і трагічних подій 1938-1939 років.

КРИЗА ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ

Слабкість Чехословаччини була в її географічному положенні та в її багатонаціональному складі. Хоч в основу рішень Паризької Мирової Конференції в 1919 р. теоретично лягли принципи права на самоуправу кожного народу в його етнографічних межах, цього принципу фактично в життя не

переведено. Це відноситься не тільки до української проблеми, але, до деякої міри, й відносно інших народів. Деякі великодержави мали свої інтереси на Сході Європи й свої міркування, а вони не були по лінії права на самостійне життя всіх народів, що їх проголосив Вудров Вільсон, а в часі другої світової війни їх potwierджено на папері в Атлантийській Хартії.

Франція, на той час передова держава на європейському континенті, вирішила створити забороло перед майбутньою німецькою агресією у формі буферних держав. Про советську агресію чогось тоді не думали. Англія вела політику „рівноваги сил“, тому підтримувала політику Франції. Зокрема не було зрозуміння для Української Визвольної Боротьби. Українські території, що були збережені українською кров'ю від большевицької навали, передано до диспозиції Румунії, Польщі та ЧСР. Зокрема великі надії поклала Франція спочатку на Польщу, і це був одинокий мотив, чому в її обійми впаковано сім мільйонів українців, сотні тисяч німців, білорусинів, литовців і ін. Але водночас Франція зразу ж перерахувалася, бо Польща від самого початку показала плечі Чехословаччині, не ратифікувавши договору з Тріанону, яким були установлені кордони між ЧСР і Мадярщиною. Більше того, Польща щораз більше прихилилася до Мадярщини й Німеччини, які були проти політики Антанти, аж нарешті, обрісши троху в пір'я, стала претендувати на роллю великодержави, нарівні з Францією та Британією, що, очевидно, було абсурдом.

Ці маніпуляції Польщі довели до того, що Франція стала шукати союзника в ССРСР проти Німеччини, а можливо й проти Польщі, якщо б вона пішла війною проти ЧСР. В 1935 році заключено між Францією, ЧСР і ССРСР оборонний пакт, з тим, що ССРСР застерігся, що вступить на поле бою щойно тоді, коли Франція вже воюватиме проти агресора.

Тимчасом режим Гітлера шукав шляхів закріпитися. Гітлер у своїй інавгураційній промові 1-го лютого 1933 р. пообіцяв німецькому народові розв'язати економічні труднощі, зокрема зліквідувати безробіття, що охоплювало 7 мільйонів голів родин, як також покращати положення селян⁹⁷⁾. Тут же почався „Дранг нах Остен“! Німеччина сконцентрувала свої економічні впливи зокрема в напрямі Балкану й у скорому часі д-р Г. Шахт міг похвалитися тим, що зумів големи руками закріпити економічні впливи Німеччини в Югославії, Болгарії, Мадярщині й Румунії. Це був час економічної кризи, час, коли згадані країни не мали де збути свої сільсько-господарські продукти та деякі сирівці, а Німеччині саме їх і треба було.

⁹⁷⁾ Vierteljahreshefte fuer Zeitgeschichte, № 1, Januar 1953.

Коли д-р Шахт заїздив до столиці котроїсь із балканських країн, його вітали обидвома руками, бо він був не тільки великим відборцем їхніх продуктів, але ще й платив на 30% вищу ціну, ніж Англія, Франція та ЧСР. Більше того, в 1935 р. ці три країни разом відбирали 25% всього експорту з Балкану, а Німеччина 60%! Тут треба шукати початків випертя впливів Великої Антанти з Балкану, тут треба шукати початків уможливлення німецького зброєння. Бо ж Німеччина закуплене нею збіжжя, за яке, до речі, продавцям відтак доводилося ждати досить довго за противартістю, продавала по конкуренційних цінах на світових збіжжєвих ринках, а за здобуту чужу валюту могла набувати потрібні їй сирівці для зброєння. Ні Франція, ні Англія не могли збагнути цього своєчасно... Чи, може, бачили, та не могли дати собі ради? Очевидно, Німеччина могла це робити тільки тому, що сконцентрувала вона майже всю закордонну торгівлю в руках держави, отже виходила тут з точки погляду потреб політики, а не економіки, як це робили зокрема приватні підприємці держав Антанти.

Чехословачина ще довго трималася економічного зв'язку з Францією. Вона ж була також форпостом Франції на випадок війни з Німеччиною. З цим розрахунком й укладано чесько-німецькі кордони, яких природно-географічне положення надавало їм великої стратегічної вартости. Тому то властиво етнографічний принцип визначування західних кордонів ЧСР був знехтований і вжито принципу "права сильнішого" чи "права переможця". Ця слабкість була в 1938 р. безпосередньою формальною причиною упадку ЧСР, якої населення в 1930 р. складалося із: 9,756.604 "чехословаків", в чому біля 2,300.000 словаків, 568.941 українців, які вважалися державнотворчими національностями, а поза ними були такі меншини: 3,318.445 німців (в тому 86,757 негромадян), 719.569 мадярів (в тому 27.646 негромадян ЧСР), 190.856 жидів (18.187 негромадян), 100.322 поляків (18.585 негромадян) та біля 18.000 інших, куди треба зарахувати зокрема українців і росіян бездержавників⁹⁸⁾. Централізація влади та імперіялістичні замашки чехів насамперед зразили собі словаків, які на підставі Питсбурзького договору мали мати повну самоуправу, та карпатських українців, про що була мова вище. На ділі, судетські німці мали далеко більше прав, ніж напр. карпатські українці та словаки, але вони все ще не були задоволені й у 1938 р. прийшло між їхнім лідером, Конрадом Генлайном, що був цілковито під впливом директив з Берліна, й чеським урядом до цілковитої прірви. Для поладження спору мировим шляхом прем'єр-міністер

⁹⁸⁾ Foreign Policy Reports, New York, Nov. 15. 1938, p. 198.

Великобританії, Чемберлен, вислав свого посередника Лорда Рансимана, але це посередництво скінчилося повним фіяском через впертість обидвох сторін. Треба відмітити, що мадяри в той час мовчали й не домагалися звороту мадярської національної меншини до Мадярщини.

Після тимчасового відсунення вибуху збройного удару між Німеччиною і ЧСР у днях 20 і 21 травня 1938 р., зокрема намаганнями французького прем'єр-міністра Даладіє, який за всяку ціну хотів оминати збройний удар, не маючи запевнення Великої Британії, що вона була б готова також виступити війською, справу спору за Судети не поладжено. Але постава Франції переконала Гітлера, що Чехословачини йому не зліквідувати без війни. Будучи рішенням на війну, Гітлер у своїй промові на партійному дні Націонал-Соціалістичної Німецької Робітничої Партії (НСДАП), дня 12 вересня 1938 р. в Нюрнберзі, заявив, що "право на самовизначення" судетських німців буде зреалізоване силою, якщо не буде поладжене мирним шляхом. Відтепер це вже більше не означало "автономію" для судетських німців, це вже було гасло "Гайм інс Райх" (додому, до Райху — П. С.).

Коли німецькі військові частини, в повному воєнному в'язі, стали посуватися в напрямі кордонів ЧСР, "оборонець миру" прем'єр Великобританії, Невіл Чемберлен, полетів 15-го вересня 1938 р. до Берхтесгадену, щоб вичути дійсність від самого Гітлера. Ця зустріч переконала Чемберлена, що ситуація далеко серйозніша, ніж він припускав, тому по нарадах з своїм міністром закордонних справ, лордом Галіфаксом, французьким прем'єром, Даладіє, і його міністром закордонних справ Боннетом в днях 18 і 19 вересня, запропоновано Празькому урядові віддати Судети. Така постава Антанти заскочила чехів, й 22 вересня прийшло до димісії кабінету д-ра Мілана Годжі й створено кабінет ген. Яна Сірового.

Того ж дня, 22 вересня, Чемберлен знову полетів до Бад Годесбергу на другу зустріч з Гітлером, який зажадав негайної передачі Судетів Німеччині. Більше того, Гітлер став домагатися також негайного поладження територіяльних домагань Польщі й Мадярщини, що були пред'явлені йому ними в днях 20 і 22 вересня, нарівні з розв'язкою питання судетських німців⁹⁹⁾. Говорячи про народи, що заселяють ЧСР і є під чеським пануванням, Гітлер не згадував узагалі про українців.

В Бад Годесбергу Гітлер поставив такі вимоги і вимагав переведення їх у життя в так короткому терміні, бо "негайно",

⁹⁹⁾ Documents on German Foreign Policy, 1918-1945, Series D, Volume II, Washington, D.C., 1949, Document № 562. (В дальшому скорочено: DGFP).

що Чемберлен заявив Гітлерові, що в такій ситуації він не може браги на себе обов'язків стримувати й надалі ЧСР від мобілізації. Чергового дня Франція дала запевнення ЧСР, що у випадку нападу на неї, ЧСР може сподіватися від неї допомоги, а 26 вересня, отже три дні пізніше, Бритійське Міністерство Закордонних Справ повідомило Прагу, що у випадку війни Британія і ССРСР підуть з Францією. В міжчасі — вже в серпні — Франція намовляла Польщу, а потім і Румунію, дозволити на транзит советських військ, або бодай на перелет советських літаків до ЧСР, але ні одна з цих країн на це не погодилася¹⁰⁰). ССРСР ставив транзит своїх військ, чи їх переліт, через територію Польщі або Румунії як передумову участі в обороні ЧСР, хоч мав безпосередній доступ до Німеччини із своєї власної території. Мабуть, вже тоді за тим крилися пляни ССРСР встановити "народні демократії" в тих країнах.

Президентові Рузвельтові вдалося вплинути на Муссоліні, який у свою чергу вплинув на Гітлера, й так дійшло до скликання Гітлером Мюнхенської Конференції, що відбулася в днях 29 і 30 вересня 1938 р. Цікаво, що Чемберлен, Гітлер, Муссоліні й Даладіє уважали себе в праві рішати про долю ЧСР без участі її представника. Советський заступник комісара для закордонних справ, М. Потьомкін, 28 вересня виразно виявив претенсію бути запрошеним на Мюнхенську Конференцію, але Гітлер це бажання зігнував, хоч німецький амбасадор про це його повідомив¹⁰¹). Советський представник виявив своє невдоволення з того, що не був запрошений на Конференцію і 29-го вересня М. Потьомкін у розмові з німецьким амбасадором Шуленбергом заявив, що, на його думку, Мюнхенська Конференція — це лише початок, бо Польща, мабуть, на черзі. Він завважив, що німці й українці в Польщі вже почали виявляти своє невдоволення. На те Шуленберг запевнив його, що "Літвінов може поховати страх перед нашим (читай — німецьким, прим. П. С.) підбиттям України". Поза тим М. Потьомкін живо цікавився мадярськими та польськими претенсіями до ЧСР¹⁰²).

Як виходить з протоколу¹⁰³), на Мюнхенській Конференції вже не дискутовано, чи віддати Судети Німеччині, а тільки над справою визначення кордону та над справою техніки переведення окупації. В основу прийнято етнографічний принцип, хоч і були й голоси, зокрема Даладіє, що крім Вільсонового принципу, треба ще брати на увагу також географічне положення,

¹⁰⁰) DGFP, Vol. II, Doc. № 397.

¹⁰¹) DGFP, Vol. II, Doc. № 664.

¹⁰²) DGFP, Vol. II, Doc. № 667.

¹⁰³) DGFP, Vol. II, Doc. № 675.

як також економічні й політичні умови. У народностево спірних територіях мав бути переведений плебісцит.

В окремій постанові стверджено, що після полагодження справи польської та мадярської меншини у ЧСР нові кордони будуть гарантовані усіма чотирьома великодержавами. Якщо ця справа не буде полагоджена до трьох місяців у безпосередніх переговорах заінтересованих сторін, тоді для полагодження цього питання буде скликана чергова конференція чотирьох великодержав.

Дня 10 жовтня закінчено окупацію територій, приділених до Німеччини. До деякої міри ролі поділилися, бо з тими територіями припало біля 750.000 чехів до Німеччини, а з другого боку в ЧСР ще все залишилося було біля 250.000 німців¹⁰⁴). Треба відмітити, що в основу встановлювання народностевих відносин взято було перепис населення з 1910 р., який був на некористь чехам.

НЕНІМЕЦЬКІ ДОМАГАННЯ ВІД ЧСР В МІЮНХЕНІ

Насамперед, треба ствердити, що українці, домагаючися своїх прав у Карпатській Україні, діяли цілком самостійно, базуючи свої домагання на постановах Сен-Жерменського договору. Карпатські українці не зв'язували свої дії з німцями, поляками, а навіть словаками. В опублікованих документах німецької закордонної політики ніде нема ні найменшого сліду, що вказував би на те, щоб карпато-українські політичні чинники зверталися до котрої-небудь держави за допомогою проти чехословацького режиму. Рівнож не виставляли карпатські українці ніяких домагань до Мюнхенської Конференції, хоч між ІЦР(У)НРадою і Прагою були тоді напружені відносини. Карпатські українці не бажали розвалу ЧСР в тому часі й не доливали оливи до вогню. Тут є деяка різниця поміж карпато-українським і словацьким поступованням.

Словаки, що пожвавили свої домагання автономії в червнілипні 1938 р., були до деякої міри в контакті з іншими народностевими меншинами й частинно діяли й закордоном у своїй справі. Це виходить досить ясно з словацьких телеграм до учасників Мюнхенської Конференції. Для цікавості наводимо тут дві телеграми в дослівному перекладі¹⁰⁵). Перша телеграма, з Будапешту, в оригіналі була вислана в словацькій мові, а друга, з ГанOVERу, в чеській мові.

¹⁰⁴) Foreign Policy Reports, New York, Nov. 15, 1938, p. 205.

¹⁰⁵) DGFP, Vol. II, Doc. № 665.

Будапешт, 29 вересня 1938.
(Пол. IV 7215/38)

До Канцлера Адольфа Гітлера в Мюнхені.

Лідери словацької нації арештовані й поставлені під поліцейний та військовий догляд. З ними не можливо говорити. Я апелюю до Вашої Ексцеленції в цю важку годину, коли провідники словацької нації не можуть боронити інтересів свого народу, в імені наших провідників і словацького народу, інтервенуйте в користь самовизначення. Ми хочемо відлучитися від Чеської Республіки. Ми домагаємося для Словаччини плебісциту, що повинен бути проведений під охороною німецької та італійської армій. Пане Канцлере, ми віримо в Вас.

Імро Мочік,
бувший секретар
Словацької (Глинкової) Людової Партії”.

Ця справа неясна, чи Імро Мочік мав якісь повноважні виступати в імені словацького народу. Мабуть, це закарпатський “бродій”, бо інакше у скрутні хвилини мсгр. Д-р Й. Тісо, Шаньо Мах і ін. знаходили пристановище у близькому Відні. Крім того в словаків ані трохи не було симпатій для повороту в рамки Свято-Стефанської Корони, хоч мадяри виставляли досить сильні претенсії навіть на Братиславу, бо колись мадяри перенесли були туди свою столицю. Підпис бувшого секретаря СГЛС під телеграмою надавав їй значення і вона ще більше скріплювала позиції Гітлера, а місце її надання “Будапешт” — позиції Мадярщини, що саме тоді формулювала свої домагання включення Словаччини й Карпатської України до Мадярщини. Дальші події в Словаччині ствердили недвозначно, що словацький народ не бажав плебісциту, що про нього мова в телеграмі, а вже цілком рішучо виступав проти мадярських зазіхань.

Друга телеграма, вислана нікому невідомим Угліром, досить цинічна і їй годі придавати великого значення. Зміст її такий:

Ганновер, 29 вересня 1938.

До
Адольфа Гітлера, Муссоліні, Чемберлена й Даладіє
Мюнхен

Прошу вжити як заголовку для чеського меморандума: “Там, де панує короткозорість, розквіт держави скоро зникає”.

Углір.

Поза тим з того часу також немає слідів якоїсь ширшої акції справжніх представників словацького народу, на чолі з мсгр. Д-ром Йосифом Тісом, у справі їхніх політичних домагань при допомозі закордонних чинників. Хоч з другого боку, ходили чутки, що д-р Кароль Сідор був у близькому контакті з поляками, а навіть заносився включити Словаччину до Польщі, як автономну країну. Що з позиціями д-ра Сідора було щось не порядку, ясно з того, що, не дивлячись на його довголітню співпрацю в СГЛС, як також на його популярність серед Глинкової Гарди, по усамостійненості Словаччини президент Тісо іменував не його, як він сподівався, на пост прем’єра, а д-ра Войтеху Туку. Д-ра Сідора вислано дипломатичним представником до Ватикану. В той спосіб його, фактично, ізольовано від народних мас.

Польща вела себе відносно ЧСР в її важкі часи кризи дуже безцеремонно й немилосердно. Очевидно, що вражав той факт, що обидва народи слов’янські й обидва у свій час були проповідниками панславізму, хоч кожний на свій власний лад. Не дивлячись на намагання Франції налагодити між обидвома державами приятельські взаємовідносини, до цього не дійшло впродсвж всього періоду поміж обидвома світовими війнами. Отже, обцянка з боку Польщі в договорі про союз із Францією з 1921 р., що Польща консультуватиметься з Францією відносно всіх її важливіших потягнень закордонної політики, Польща знехтувала від самого початку. Короткозорість Польщі не звертала увагу й на інтервенції Франції та Великобританії в Варшаві навесні та влітку 1938 р., щоб Варшава не об’єдналася з Німеччиною й не поглиблювала кризи ЧСР.

Вже зараз по першій світовій війні були розходження між ЧСР і Польщею відносно Західньої України. Чехословацьчина, в тому часі, стала по стороні західніх держав проти включення Східньої Галичини в рамки Польщі¹⁰⁶). Поляки не могли того ніколи забути чехам, бо вважали, що чехи хотіли мати спільний кордон із ССРСР “їхнім коштом”¹⁰⁷). З другого боку, Польща кількакратно протестувала в Празі проти уділюваного в ЧСР пристановища українським втікачам і емігрантам із окупованих нею Західніх Українських Земель, які протести уряд ЧСР збував не задовільняючи поляків. Але головним каменем зудару між Польщею та ЧСР була справа Тешина, що від 14-го сто-

¹⁰⁶) R. L. Buell, “The Foreign Policy of Poland”, Publ. in Foreign Policy Reports, New York, Dec. 1, 1938.

¹⁰⁷) Waclaw Lypacewicz, Stosunki polsko-czeskie, Warszawa, 1936.

річчя належав до "земель Чеської Корони"¹⁰⁸), й у 1930 р. був заселений (з околицями) 120.639 чехами й мав усього 76.230 поляків, не враховуючи тут німців і інших національностей. В тому районі тільки містечко Яблунков мало польську більшість, а саме 20.261 поляків і 9.436 чехів, але й тут було багато німецького, жидівського та ін. елементу¹⁰⁹). Цей терен був признаний Чехословаччині Конференцією Амбасадорів дня 28 липня 1920 року, після неможливості двостороннього полагодження спору за цю територію заінтересованими. Польща й надалі прямувала до захоплення цього важливого під економічним оглядом терену (вугілля, сталь і т. д.) і лише ждала відповідної нагоди. Така нагода прийшла для неї в 1938 р.

Напруження поміж Польщею і ЧСР зросло навесні 1938 р., коли Польща, шукаючи зачіпки, в квітні 1938 р. вислала протестну ноту до Праги, мовляв, з терену ЧСР до Польщі пропагується комуністична пропаганда. Прага відповіла, що в ЧСР панує повна свобода слова, але комуністичну пропаганду, ведену нелегально через кордон, вона б негайно ізолювала, якщо б Польща подала конкретні дані. Для продовження напруження Польща вислала урядові ЧСР в травні другу ноту. Цей маневр мав прихилити ласку Німеччини на сторону Варшави, але в німецьких дипломатичних колах ніколи не було щирих симпатій до Польщі. Між Німеччиною і Польщею вже тривав спір за Данціг і Коридор. Якщо в розмові з Чемберленом Гітлер підніс польські домагання, то тільки тому, що це було для нього вигідно, щоб вказати на ще один негатив ЧСР.

Вже 31 серпня 1938 р. німці мали запевнення від поляків, що у випадку війни з ЧСР поляки стали б по стороні Німеччини¹¹⁰). А 1 вересня 1938 р. Німеччина вже мала таку обіцянку поляків на письмі¹¹¹). А будучи в тісному контакті з Мадярщиною й Італією, Польща запевнила Італію вже 25 травня, що міністер закордонних справ Юзеф Бек відмовився давати Франції які-небудь обіцянки у справі злагіднення відносин з ЧСР. Бідні поляки, яким перевернулося було в головах від "головокружіння від великодержавности", бо їхні сподівані союзники для ліквідації ЧСР, німці, ось як думали про них. В розмові з британським амбасадором, Сер Невіл Гендерсоном,

¹⁰⁸) H. W. V. Temperley, ed., *History of the Paris Peace Conference*, London, 1924, Vol. IV, p. 349.

¹⁰⁹) *Statistický Lexicon Obce v Republice Československe*, T. II, Praha, 1935.

¹¹⁰) DGFP, Vol. II, Doc. 410.

¹¹¹) DGFP, Vol. II, Doc. 416.

державний секретар Райху, Кернер, 8 вересня 1938 р., в Берліні, сказав досить погірдливо ось що:

"Поляки сидять немов хижачки недалеко на плотах і тільки бажають забезпечити для себе якнайбільшу частину здобичі"¹¹²).

Але поляки, справді, так задивлені були в ту здобич, що забули про все на світі, а насамперед про власну небезпеку.

І коли та здобич появилася готова до взяття, вони на неї кинулися. Як тільки видано було комунікат у справі рішень Мюнхенської Конференції, польський уряд негайно вислав ультиматум до Праги, вимагаючи віддати Польщі Тешин з околицями вже чергового дня вполудне, а Богумін, Фриштат і Яблунков до 10 жовтня. Рівночасно вимагали переведення плебісциту в округах Фрідек і Слезька Острава¹¹³). Ще перед капітуляцією ЧСР в користь Польщі, Ріббентроп висловлював Бексві своє вдоволення з акції Польщі й запевняв його в сприятливому становищі Німеччини, якщо б ЧСР протиставилася польським вимогам збройно¹¹⁴). В такій ситуації, маючи ще й Мадярщину, за якої плечима стояла Італія, проти себе, ЧСР піддалася вже 1 жовтня 1938 р. й поляки з великою парадною ввійшли на відносні території. Навіть президент Мосціцькі та прем'єр-міністер Ридз-Смігли брали участь у тій параді підбиття непольських територій, бо із зайнятих теренів тільки одне містечко, Яблунков, мало невелику більшість польського населення. Точно одинадцять місяців пізніше на тому самому місці почалася трагедія Польщі. Цим разом, Німеччина, союзниця Польщі для знищення ЧСР, виганяла поляків із Тешина й Заользя...

Мадярщина скріплювала свою ревізіоністичну політику союзами з незадоволеними існуючим статусом кво країнами. Вже 17 березня 1934 р. Мадярщина, Австрія та Італія підписали т. зв. Фимський Протокол, який зближував співпрацю цих країн для протиставлення країнам Малої Антанти, зокрема Чехословаччині, Румунії та Югославії, до яких Мадярщина мала територіальні претенсії. Але із зростом сили Гітлера, по звільненні Надренщини (11 липня 1936), а зокрема по "аншлюсі" Австрії (13 березня 1938), як також в наслідок закріплення німецької економічної гегемонії на Балканах, Мадярщина щораз більше наближувалася до Німеччини. Це не противорічило мадярсько-італійській дружбі, бо в жовтні 1936 р. створено вісь Берлін-Рим. Тому то Будапешт був першим союзником цієї осі.

Ці союзники вважали ЧСР найслабшою із країн, що проти

¹¹²) DGFP, Vol. II, Doc. 482.

¹¹³) DGFP, Vol. V, Doc. 54.

¹¹⁴) DGFP, Vol. V, Doc. 55.

них їхне вістря вони скерували, тому то вбачали в ЧСР найбільше лих, хоч у порівнянні з Румунією та Югославією національні меншини в ЧСР жили ще найвільніше. Спочатку Мадярщина пробувала зліквідувати ЧСР у мирний спосіб. В тридцятих роках, поки ще існувала незалежна Австрія, мадярський дипломат Павло Ауер запропонував був д-рові К. Крофті, чеському дипломатові, створення Австрійсько-Мадярсько-Чехословацької унії, що означало практично відновлення передвоєнної Австро-Угорщини, яка, очевидно, відтак була б добиралася й до Югославії, і до Румунії, а може й Польщі... Д-р Каміл Крофта, який був міністром закордонних справ ЧСР в уряді д-ра Мілана Годжі, виходив мадярського представника, що уряд ЧСР не задумує входити в того рода розмови ні з Мадярщиною, ні з Австрією.

Для кращого успіху в підготові агресії скріплювано приятельство. Почалися взаємні відвідини державних мужів у столицях приятелів і розпочато кувати гостру зброю. В листопаді 1936 р. мадярський регент, Микола Горті, відвідав італійського короля Віктора Емануїла III, а в травні 1937 р. він приймав ревізиту в Будапешті. У лютому 1938 р. Горті зложив візиту Варшаві для підкреслення приятельства з Польщею. В січні 1938 р. представники Австро-Мадярсько-Італійського союзу відбули свою останню конференцію в Будапешті, бо в березні Австрія припинила своє державне існування.

У днях 18-21 липня 1938 р. мадярський прем'єр Бейла Імреді та міністер закордонних справ Калман Каня відвідали Рим, де мали наради з Муссоліні та Чіано. З мадярського боку в цих строго секретних розмовах брав участь також Чакі. Мадярські представники поінформували Муссоліні, що Мадярщина у випадку війни ЧСР з якою-небудь державою, незалежно з чиєї вини, виступила б збройно проти ЧСР. Мадярщина має запевнену участь Польщі у війні проти ЧСР також. Муссоліні й Чіано запевнили Мадярщину, що у випадку югославської допомоги ЧСР проти Мадярщини, Італія виступила б проти Югославії. Отже, Італія запевняла б активну воєнну допомогу Мадярщині у кожному випадку проти держав Малої Антанти, зокрема ЧСР і Югославії¹¹⁵⁾, а Польща взяла була на себе обов'язок зневтралізувати Румунію.

Місяць пізніше, 23 серпня 1938 р., мадярський регент Микола Горті, міністерпрезидент Бейла Імреді та міністер закордонних справ Калман Каня гостювали в Гітлера й Ріббентропа на воєнному кораблі "Прінц Еуген" біля Кілю. Головною темою розмов були справи Малої Антанти, що саме тоді мала

115) DGFP, Vol. II, Doc. 296.

нараду в Бледі й у якій брали участь також представники Мадярщини, а зокрема справа спільної атаки на ЧСР. Калман Каня виразно сказав, що участь Мадярщини в розмовах у Бледі тільки для замилення очей. А Горті ясно представив справу, що у випадку німецько-чеського конфлікту Мадярщина виступила б проти ЧСР збройно¹¹⁶⁾. Рівнож дискутовано на цій конференції справу тіснішої співпраці військових генеральних штабів обидвох країн. Після публікації комунікату з Бледу, що був прийнятий на Заході як злагіднення відносин між Мадярщиною та ЧСР, Калман Каня заявив Ріббентропові 25 серпня, що умова з Бледу не буде ніколи зреалізована. Рівночасно з тим заявив він, що Мадярщина буде готова під збройним оглядом виступити до війни біля 1 жовтня біжучого року¹¹⁷⁾.

Забезпечивши собі підтримку не тільки Муссоліні, але й Гітлера, розпочала Мадярщина, в порозумінні й тісній співпраці з Польщею, концентричну акцію проти Карпатської України та Словаччини, домагаючися їх відорвання від ЧСР і включення до Корони Св. Стефана. Першим кроком була нота, розіслана урядом Мадярщини 14 вересня до країн Осі, як також до країн Антанти, в якій Мадярщина заявляла своє заінтересування мадярською меншиною в ЧСР¹¹⁸⁾. Тим часом, 15 вересня, Муссоліні опублікував в "Попольо д'Італія" відкритий лист до Лорда Рансимана, в якому вперше обвинувачував його за те, що він займається тільки справою судетських німців, а тимчасом в ЧСР існує "також мадярська, польська і словацька проблеми; стільки проблем, скільки є національностей, якими була набита Бенешова республіка у Версалі". В дальшому домагається від Рансимана відваги на пропозицію переведення плебісциту, а радше плебісцитів, під міжнародною контролею. Рівнож рішучо виступає проти існування ЧСР й запевняє, що Італія зможе співпрацювати з Чехією завтрішньою (тобто, чеською державою в її етнографічних кордонах)¹¹⁹⁾. Чергового дня Чакі поінформував Берлін, що Мадярщина домагається плебісциту в районах мадярської меншости в ЧСР, а також вже порозумілася з Польщею, що Словаччина має бути включена до Мадярщини на правах широкої автономії. Тимчасом Польща не ставить претенсій на Словаччину, а тільки на Тешин¹²⁰⁾. Цікаво відмітити, що мадярські дипломати промовчували Карпатську Україну, з чого виходить, що вони представляли її в

116) DGFP, Vol. II, Doc. 383.

117) DGFP, Vol. II, Doc. 390.

118) DGFP, Vol. II, Doc. 477.

119) Deutsche Allgemeine Zeitung, Berlin, № 432, 15 Sept. 1938.

120) DGFP, Vol. II, Doc. № 506.

міжнародному світі, як малярську територію, про яку нема чого навіть дискутувати.

Тимчасом карпатські українці, як і словаки, домагалися тільки автономних прав у рамках ЧСР і зовсім не були заінтересовані її розвалом. Вже від кінця вересня діяла в тому напрямі у Відні Закордонна Делегація Карпатської України, на чолі з Юліаном Химинцем. У склад її входили ще, крім Івана Рогача, Юрій Габода та Микола Беньо, які прибули з рамени "Комітету Оборони Закарпаття" з Америки, як також Євген Скоцко від Української Пресової Служби. В Лондоні діяв проти малярсько-польських зазіхань представник "Об'єднання Українських Організацій Америки" д-р Лука Мишуга разом з Степаном Давидовичем. В краю речником була І. ЦР(У)НРада, з о. А. Волошином на чолі, яка рішуче протиставилася малярсько-польсько-італійським плянам. Позиція Німеччини відносно Карпатської України та Словаччини була ще неясна, хоч Гітлер всеціло піддержував малярські вимоги відносно малярської меншини в ЧСР.

Словаки також ясно задокументували свою волю устами Словенської Глинкової Людової Страни, на чолі з о. Йозефом Тісом. Вони саме тоді прийняли резолюцію, в якій між іншим було сказано (20 вересня):

"Ми бажаємо щастя і задоволення вимог словацького народу, бажаємо автономної та щасливої Словаччини, в рамках Чехословацької Республіки. Щастя нам Боже цього осягнути"¹²¹).

Цю резолюцію переслано 20 вересня на руки німецького міністра закордонних справ, Йоахіма фон Ріббентропа, дипломатичним зв'язком, через німецького шарж д'аффер у Празі, Генке. Цю телеграму вислали словаки у зв'язку з тим, що малярський прем'єр Імреді та міністер закордонних справ Кая знову були на розмові в Гітлера у дні 20 вересня, щоб забезпечити за собою повну піддержку на забір несвоїх земель. Це було напередодні розмови Гітлера з Чемберленом у Бад Годесбергу. Гітлер домовився з Імреді до того, щоб Малярщина не перебирала на себе гарантій нових кордонів ЧСР, якщо вони будуть устійнені по розв'язці проблеми національних меншостей¹²²). В тій ситуації Польща й Малярщина переслали ноти до Праги з домаганням полагодження проблем їх національних меншин так само, як і німецької. Малярщина формулювала свої домагання до ЧСР дня 23 вересня так:

¹²¹) DGFP, Vol. II, Doc. № 543.

¹²²) DFGP, Vol. II, Doc. 554 і 555.

"1) Привернення Малярщині залесених маярами територій теперішньої Чехословащини.

2) Практичну гарантію права самовизначення для словаків і русинів, що включені в теперішню Чехословачину"¹²³).

Між іншим друга точка цього домагання звучить дуже невинно. Розуміння її показали пізніші події, тобто збройне насилля над Карпатською Україною.

Із усіх великих приятелів Чехословащини тільки народи Югославії виявили відкрито своє негодування з приводу створеної зовнішніми чинниками кризи. В Београді 24 вересня відбулися масові демонстрації молодечих організацій Сокола та Народної Обрани проти несправедливих домагань малярів і поляків. Але й тут Чіано знайшов був уже раніше шлях до прем'єра Стоядиновича, який не мав сам ані трохи волі підприємати жадного кроку в обороні свого слов'янського союзника, з яким була Югославія зв'язана договорами Малої Антанти. Демонструвала фактично тільки опозиція, а не урядові чинники, які воліли також мовчати.

Щойно 27 вересня уряди Югославії та Румунії повідомили Малярщину, що вони готові виступити проти неї у випадку нападу на ЧСР. Бо тоді вже заявили свою готовість вступити в війну і Франція, і Британія, а навіть і ССРСР, який остеріг між іншим Польщу проти концентрації військових сил на кордоні ЧСР під загрозою зривання советсько-польського пакту неагресії з 1932 р., якщо б польські війська переступили кордон ЧСР.

Тоді як на основі рішення Мюнхенської Конференції віддано Судети Німеччині без одного вистрілу з першоклясних чеських воєнних укріплень, а ненаситній Польщі чехи віддали території навколо Тешина також під існуючою пресією, словаки й карпатські українці рішуче протиставилися малярським намаганням поновно поневолити їх, тому вздовж малярського кордону сконцентровано військову силу, а словаки й карпатські українці були рішені боротися до останнього, щоб захистити свої краї від поновного малярського поневолення.

Треба визнати великим успіхом українських і словацьких політичних чинників, що вони зуміли в тій констеляції сил, зокрема при повній піддержці Італії й Німеччини польсько-малярських домагань спільного кордону, оборонити свої країни під час Мюнхенської Конференції. Рівнож треба визнати за ними признание, що в важкі часи для ЧСР вони не виступили

¹²³) DGFP, Vol. II, Doc. 586.

проти Праги в такий спосіб, що міг би був вже тоді цілковито розвалити ЧСР. Чужоземні агенти не здобули для себе прихильности народу, а народ волів сам взяти свою долю у власні руки.

ВІДЕНСЬКИЙ АРБИТРАЖ

Справу польсько-мадярських домагань залишено на Мюнхенській Конференції відкритою та до полагодження між самими безпосередньо заінтересованими сторонами. Дослівне рішення в тій справі звучало¹²⁴⁾:

"Додаткова Деклярація.

Голови урядів чотирьох потуг деклярують, що проблеми польської та мадярської меншин у Чехословаччині повинні бути предметом чергової конференції голів урядів тут приєднаних потуг, якщо вони (проблеми — прим. П. С.) не будуть полагожені між відносними урядами до трьох місяців.

Адольф Гітлер
Невілл Чемберлен
Муссоліні
Ед. Даладіє"

Дальший розвиток подій пішов надзвичайною швидкістю, а столиці всіх більших країн не дістали очікуваного відпруження. Правда, Англія і Франція, зокрема по абдикації президента Е. Бенеша й зміні курсу закордонної політики ЧСР, що її очолив д-р Франтішек Хвалковський, бувший амбасадор ЧСР в Римі, до деякої міри відсунулися від безпосередньої участі й відповідальности за дальший хід подій в Середній Європі. Вже 3 жовтня Англія та Франція заявили, що постанова Мюнхенської Конференції про гарантію чотирьохма потугами нових кордонів ЧСР, на їхню думку, вже ввійшла в силу, але їхня дальша пасивність у тій справі вказує на їхнє почуття програної або на відчуження конечности йти шляхом Чемберленової лінії замирення (апізменту). Чемберлен з ентузіазмом заявив по його повороті з Мюнхену, що на час його життя мир збереженс. Цьому повірило чимало людей, але якже ж він грубо помилився і ввів у блуд мільйони людей?

Тимчасом Берхтесгаден, Рим, Будапешт і Варшава стали центрами заплічних переговорів у справі Карпатської України та Словаччини. Негайно по прийнятті постанов Мюнхенської Конференції державний секретар Німеччини, Вайцеккер, вже 30 вересня 1938 р. мав розмову з мадярським представником,

¹²⁴⁾ DGFP, Vol. II, Doc. № 675.

шефом кабінету міністерства закордонних справ Мадярщини графом Чакі, й порадив йому принаглити справу мадярських домагань відносно Словаччини та Карпатської України¹²⁵⁾. Прем'єр-міністер і міністер закордонних справ Югославії, Мілан Стоядинович, запропонував своє посередництво у справах переговорів, про що поінформовано було Прагу й Будапешт, а поза тим Лондон, Париж, Берлін, Рим, Букарешт і Варшаву, вже 1 жовтня. Але Мадярщина воліла тримати Югославію якнайдалі від подій, що торкалися ЧСР, тому цю пропозицію ухилила, а чергового дня, тобто 2 жовтня, вислала до Праги ноту, в якій домагалася розпочати негайно переговори у справі "права самовизначення всіх національностей на рівних правах із судетськими німцями". Німеччина повідомила того ж дня уряд ЧСР, що піддержує домагання приступлення до негайних безпосередніх переговорів, виключаючи з них всяку участь Югославії та Румунії¹²⁶⁾. Хвалковський повідомив, що уряд ЧСР вважає, що в переговорах з Мадярщиною може бути мова тільки про мадярську національну меншину, а справа інших національностей в ЧСР — це їхня справа, й вони її успішно розв'язують із урядом ЧСР. На це Мадярщина відразу віднеслася до Німеччини із скаргою, мовляв, уряд ЧСР не має доброї волі приступити до реалізації постанов Мюнхенської Конференції відносно мадярських домагань, а тому зажадала, щоб до 6-го жовтня було відступлено Мадярщині два або три міста в Карпатській Україні та Словаччині, як доказ доброї волі для дальших переговорів. Такими "неспірними" містами Мадярщина назвала Комарно, Рімавську Сobotу, або Словенске Нове Место у Словаччині, а вузловий пункт Батьово, Чоп або Берегово — в Карпатській Україні. Це змусило ЧСР скріпити ще більше кордони Словаччини й Карпатської України проти евентуального нападу.

Дня 4 жовтня 1938 р. Мадярщина конкретно сформулювала свої домагання, які зводилися до слідуєчого:

"включення Словаччини й Карпатської України до Мадярщини, як найпрактичнішу розв'язку проблеми..." При тому "Словаччині була б дана територіяльна автономія. Карпатській Україні, з другого боку, з огляду на велику кількість мадярського елементу, могла б бути дана тільки національна автономія"¹²⁷⁾.

Це домагання було переслано не тільки Празі, але й Берлінові, при чому Варшава зайняла становище проти територіяль-

¹²⁵⁾ DGFP, Vol. IV, Doc. 8.

¹²⁶⁾ DGFP, Vol. IV, Doc. 13, 14.

¹²⁷⁾ DGFP, Vol. IV, Doc. № 29.

ної автономії для Карпатської України "з огляду на зріст українського націоналізму". Відносно Словаччини Польща мала також свої пляни, що зводилися до проголошення самостійності Словаччини під зверхністю Польщі. Поляки переконували, що це розв'язало б рівночасно й справу Карпатської України в користь Мадярщини.

Мадяри й поляки виявляли надзвичайну активність. Дня 8 жовтня Чакі відвідав Варшаву, де з польським міністром закордонних справ, Беком, упрянував стратегію в справі домагання спільного польсько-мадярського кордону. З огляду на розвиток подій у Словаччині, де вже 6 жовтня 1938 р. створено автономний уряд, Бек переконував Чакі, що краще стати на позиції самостійності Словаччини, яка була б під вестороннім впливом Польщі. Бек переконував Чакі, що для цієї концепції буде легше прихилити й Румунію. Цю місію мав він сам виконати. Стверджено малу можливість включення Словаччини до Мадярщини, тому рішено сконцентрувати усі зусилля в справі здобуття Карпатської України для Мадярщини¹²⁸). В цьому ж часі польська урядова й півурядова преса розпочала найбрутальніші випадки проти карпатських українців.

Цікаво відмітити, що кожний із близьких союзників у розборі ЧСР думав насамперед про свої власні інтереси. Тут слідні розходження між Польщею і Мадярщиною відносно Словаччини, але вийшли далеко більші непорозуміння між Польщею і Німеччиною за Вітковице, Богумін, Моравську Остраву, що були в сфері заінтересування обидвох країн, на рахунок ЧСР. Це вже виникло підчас польської окупації району Тешіна. Рівнож між Мадярщиною та Німеччиною виникли непорозуміння на тлі розбору ЧСР. Німецька армія окупувала, на основі рішення Мюнхенської Конференції, Петржалку (Енгерау), тобто ту частину Братислави, що лежить по правій стороні Дунаю. Мадярщина висловила свої претенсії на Братиславу в кожному випадку, а з нею і на Петржалку¹²⁹). Це напсувало трохи крові Гітлерові й він починав мати досить так мадярів, як і поляків. Тимбільше, що уряд ген. Сірового переорієнтував політику ЧСР на Берлін. В тій ситуації Гітлер видав зарядження 12-го жовтня в Бад Годесбергу, в якому дав наказ військам не окупувати чисто чеські вглиблення в територію з німецькою більшістю, як також скасував німецьке право на переведення плебіситу в спірній території в Судетах, залишаючи ті території в ЧСР¹³⁰).

¹²⁸) DGFP, Vol. V, Doc. 67.

¹²⁹) DGFP, Vol. IV, Doc. 42.

¹³⁰) DGFP, Vol. IV, Doc. 53.

Як ж, нарешті, спитає читач, було становище Німеччини в справі Карпатської України? Вже 5 жовтня 1938 р. Оберкомандо дер Вермахт поінформувало міністра закордонних справ, фон Ріббентропа, що "з військових мотивів спільний мадярсько-польський кордон не вигідний" для Німеччини¹³¹). Після того, вже 7 жовтня директор відповідного департаменту, Воерманн, опрацював усі можливі розв'язки окремо питання Словаччини, а окремо Карпатської України, з точки погляду експерта. Після студій тих питань Ріббентропом і Гітлером, 8-го жовтня Гітлер рішив підтримувати Жилінські постанови автономної Словаччини в ЧСР, а відносно Карпатської України в протоколі сказано:

"Що відноситься до Карпатської України, Фюрер думає, що було б найкраще, коли б Німеччина вмішувалася якнайменше в цю справу. Нам найбільше відповідала б автономна Рутенська область із орієнтацією на Прагу, але й це була б, очевидно, тільки тимчасова розв'язка аж до остаточної сепарації. Фюрер не вірить, що Мадярщина буде в позиції розв'язати цю проблему. Лишена сама для себе, очевидно, ця проблема розвинеться в правильному напрямку"¹³²).

Вслід за тим міністер закордонних справ Німеччини видав інструкції для дипломатичних представників у Парижі, Лондоні, Римі, Варшаві, Вашингтоні, Токію, Белграді, Букарешті, Брюсселі, Берні й Женеві, згідно з якими вони повинні були поступати так: "1) Приятельські відносини з Прагою, 2) Піддержка мадярських домагань вирівнювання мадярських територій шляхом безпосередніх переговорів, 3) Піддержка словацьких Жилінських домагань, 4) Ми ставимося з резервою до Карпато-Української справи. Спільний мадярсько-польський кордон не підтримуємо, але не виступаємо з антимадярськими чи антипольськими гаслами". 5) Довірочно підтримуємо словаків у справі Братислави, 6) Наше гасло тепер "самовизначення"¹³³).

В міжчасі безпосередні переговори, що їх ведено в Комарні між Мадярщиною з одного, а Словаччиною і Карпатською Україною з другого боку, перервано через наполегливі й несприятливі умови обидвох сторін і 13 жовтня 1938 року німецький амбасадор в Будапешті, Отто фон Ердманнсдорфф, повідомив Берлін, що "Мадярщина готова до наступу", бо вже раніше змобілізувала була дальших 5 річників. В тій ситуації прибув до Берліна міністер закордонних справ ЧСР, Хвалков-

¹³¹) DGFP, Vol. IV, Doc. 39.

¹³²) DGFP, Vol. IV, Doc. 46.

¹³³) DGFP, Vol. IV, Doc. 50.

ський, де мав розмову з Ріббентропом, а чергового дня, 14-го жовтня, в Мюнхені конференцію з Гітлером і Ріббентропом. Розмови проходили в приязній атмосфері й Гітлер радив Хвалковському виготовити в чимскорішому часі проект максимальних уступок Мадярщині, запевняючи його, що в тій справі Прага матиме останнє слово¹³⁴).

Але в другій кімнаті вже сидів б. мадярський прем'єр Калман Дарані й по відході Хвалковського, Гітлер у приязності Ріббентропа, ген. Кайтеля, та німецького амбасадора в Будапешті фон Ердманнсдорффа, прийняв його на розмову. Дарані жалівся, що переговори в Комарні зірвано, бо "словаки хочуть задержати майже всі мадярські міста й залізниці". На те Гітлер спитав його, що мадяри думають робити, чи хочуть воювати? Він висловив своє невдоволення з того приводу, що "мадяри раніше інформували його, немов би словаки й русини бажали об'єднання з Мадярщиною за всяку ціну. Але тепер справа зовсім так не виглядає". Далі Гітлер сказав, що у випадку конфлікту в сучасну пору "Мадярщина була б цілковито сама й вислід був би дуже сумнівний". Відтак повчав він Дарані, що "поляки вичули відповідний момент, пішли в акцію і досягли їхньої мети". Незалежно від цієї "науки", Дарані далі просив у Гітлера піддержки, на що "Фюрер сказав, що під час конференції він, очевидно (природно!), підтримував би мадярів". На згадку Дарані про плебідит у Словаччині й Карпатській Україні, Ріббентроп відраджував його від цього, бо вислід-його був би дуже сумнівний. Дарані висловив думку, що все було б інакше, якби там не було чехословацького війська. "Якщо б словаки й карпатські українці стали самостійними, Мадярщина могла б тоді змагати до тарифної унії з ними або до чогось подібного". Гітлер знову підкреслив, що "Вони, очевидно, хочуть бути самостійними, але цілком рішуче не бажать унії з Мадярщиною". В окремій розмові між Ріббентропом і Дарані устійнено менше-більше делімінаційну лінію між Словаччиною і Карпатською Україною з одного боку, а Мадярщиною з другого. Згідно з тут устійненою лінією, Ужгород і Мукачів мали залишитися в Карпатській Україні. Про угійнення Ріббентроп поінформував Хвалковського й радив йому це прийняти за основу в його дальших акціях, бо інакше Німеччина не гарантуватиме нових кордонів ЧСР¹³⁵).

Але мадярський уряд, на чолі з Імреді, не прийняв договору свого уповноваженого й ще того самого дня італійський міністер закордонних справ, граф Чіано, поінформував

¹³⁴) DGFP, Vol. IV, Doc. 61.

¹³⁵) DGFP, Vol. IV, Doc. 62, & 63.

Ріббентропа, що Мадярщина не задумує просити представників чотирьох великодержав, учасників Мюнхенської Конференції, до рішення її домагань, але у дописці згадав, що "найкращою розв'язкою було б арбітражне рішення держав Осі. Барон Чакі, якому я згадав цю можливість, висловився в її користь¹³⁶). Ріббентроп не був захоплений цією пропозицією і радив Хвалковському вплинути на уряди Словаччини і Карпатської України, щоб чимскоріше відновили переговори з мадярами й дійшли до узгіднень безпосередньо.

В міжчасі частина словаків внесла замішання, бо 16 або 17 жовтня (протокол без дати — прим. П. С.) Фельдмаршал Германн Гоерінг, у приязності райхштаттгальтера Сайс-Інкварта, відбув конференцію, в неозначеному в протсколі місці, з словацьким міністром д-ром Фердинандом Дюрчанським, словацьким шефом пропаганди Шаньом Махом і лідером німців у Словаччині Францом Кармазином, на якій Дюрчанський заявив, що

"Словаки за жадну ціну не хочуть злуки з Мадярщиною. Словаки хочуть повної незалежності, при дуже тісних політичних, економічних і мілітарних зв'язках з Німеччиною".

Гоерінг був тої думки, що цю словацьку лінію треба піддержувати, бо "Чеська держава без Словаччини була б ще більше здана на нашу (читай — німецьку, прим. П. С.) ласку"¹³⁷). Але міністерство закордонних справ Німеччини стало на позиціях, що їх прийняв був уже Гітлер 12 жовтня, тобто автономії Словаччини в рамках ЧСР. Тимчасом, інший провідний член СГЛСтрани, Кароль Сідор, зложив візиту в Варшаві. Цілі візити трималися в таємниці, але тепер вже стало відомо з опублікованих документів, що Сідор був агентом польського міністра Бека й намагався переконати словаків, щоб проголосили незалежність від Праги й відтак увійшли в персональну унію з Польщею. По тій лінії Польща пустила в рух свою машину в такій мірі, що, напр., німецький амбасадор у Варшаві Мольтке вважав це "нарушенням інтересів тісного союзника, Мадярщини"¹³⁸).

Але вслід за тим до Мюнхену прибули делегати Словаччини в особах прем'єра мсгра. д-ра Йозефа Тісо та заступника прем'єра Фердинанда Дюрчанського, а від уряду Карпатської України — міністер д-р Едмунд Бачинський. Всі три вони були рівночасно міністрами федерального уряду ЧСР в другому

¹³⁶) DGFP, Vol. IV, Doc. 65.

¹³⁷) DGFP, Vol. IV, Doc. 68.

¹³⁸) DGFP, Vol. V, Doc. № 80, 87.

кабінеті ген. Сірового, а тому їхня візита в Мюнхені була в повному порозумінні з Прагою та за рекомендаціями Хвалковського. Дня 19 жовтня, в часі від 4:45 до 6:45 год. по полудні делегації, кожна окремо, мали розмови з міністром закордонних справ, Йоахімом фон Ріббентропом. Словацький прем'єр, Тісо, представив свою справу так: словацький народ бажає жити незалежним життям у рамках федеративної ЧСР. Маляри домагаються забагато. Словащина не може відступити немадярами заселених територій, а зокрема віддати своєї столиці Братислави. Тісо також говорив у обороні Мукачева та Ужгороду для Карпатської України.

Перед початком розмови з д-ром Е. Бачинським, до участі запрошено також німецького посла в Будапешті, фон Ердманнсдорффа, та таємного радника Альтенбурга. Участь їх була побажана, щоб зокрема перший почув безпосередньо про справу Карпатської України з уст її представника, бо назагал йому доводиться чути тільки малярське представлювання цієї справи.

Для українського читача цікаво буде прочитати становище міністра Карпатської України. Цікаве воно ще й тим, що ми знали д-ра Е. Бачинського, як "русина русского направлення". Треба признати, що міністер Е. Бачинський ставив справу дуже гідно. Тут наведемо довший уривок з протоколу в дослівному перекладі, задержуючи оригінальну термінологію документу:

"Український міністер, Бачинський, відтак був запрошений і він почав з того, що карпато-українська справа інакша від словацької, а тому просив він представити справу окремо.

В той сам спосіб, що й словакам, міністер закордонних справ вияснив йому становище Німеччини відносно тих проблем, а також описав лінію, яку він продискутував з Дюрчанським і переслав Хвалковському. Він знову повторив важливість скорої розв'язки й потребу шукати тривалої розв'язки. Він надіється, що Карпатська Україна прийме ті пропозиції, які вже були акцептовані словаками.

Бачинський потім хотів навести деякі дрібніші деталі, яких міністер не хотів продискутувати. Він вручив міністрові меморандум у справі етнографічної композиції Карпато-Української території, кажучи, що область обіймаюча місцевості Чома, Гетеня, Шаланки, Тростник, Ардів, Чепи й Теково — це чисто русинська (в оригіналі "рутеньська", з лат. — П. С.) околиця.

Міністер закордонних справ знову сказав, що тут нема ідеальної розв'язки, але, якщо ці околиці такі чисто русинські як Міністер представив, то Малярщина мусить

зрезигнувати з її претенсій на них також. Що було чисто русинське, мусить залишитися русинським. Він поінформує про це в цьому змислі малярів також.

Бачинський відтак просив Міністра закордонних справ, щоб він запропонував малярям, щоб вони дозволили русинам певні права транзиту на різних залізничних лініях, як напр., з Чопа до Севлюша й Батьова до Мукачева, бо, коли б цього не було, Україна була б економічно розірвана. Міністер закордонних справ заявив, що він це розуміє і зверне на це увагу малярям. Бачинський продовжував, що Україна за ніяких умов не хоче присвоювати малярську територію, але вона настоює на тому, щоб могла задержати все те, що є чисто русинське, й щоб вона не була утискувана економічно.

Підсумовуючи дотеперішню розмову, Міністер закордонних справ щераз виразив своє бажання, щоб території, що призначені для передачі, були евакуовані до 8 днів та щоб було відновлено переговори якнайшвидше...¹³⁹⁾.

Тут запрошено до розмов і словацьку делегацію, яка спитала Ріббентропа, чи не думає він, що маляри були б м'якші в розмовах, якщо словаки ввійшли б в переговори з ними цілком незалежно від Праги, на що Тісо дістав відмовну пораду. Після заторкнення ще деяких справ Словащини словацька делегація відійшла, а український міністер продовжував розмову.

"Бачинський, український міністер, знову просив Міністра закордонних справ про піддержку українських інтересів проти малярів. Головною справою було відступлення Мукачева та одержання можливостей транзиту на залізничних лініях, які настільки важливі для України. Тоді Міністер закордонних справ дав інструкції послові фон Ердманнсдорффові предложити ці пункти малярям, бо ж нарешті інтереси Малярщини тут також заторкнені, а посол фон Ердманнсдорфф занотував у деталях продискутовану справу залізниць.

Бачинський виразив свою вдячність, а Міністер закордонних справ виразив надію, що переговори будуть відновлені впродовж чергових одного або двох днів. Він спитав Бачинського, як, на його думку, розвинуться в майбутньому взаємовідносини поміж Україною і Прагою. Бачинський не відповів на це питання безпосередньо, але сказав, що він сам, особисто, жив під малярським режи-

¹³⁹⁾ DGFP, Vol. IV, Doc. 72, 73.

мом, а це було ніщо інше як безоглядний утиск національної індивідуальності. Він сказав, що всі мадяри та чехи (напевно розумів словаків — прим. П. С.), що належать до Греко-Католицької Церкви, були русинського походження. Тепер національні почування серед молоді такі сильні, що не може бути мови про співжиття з мадярами. Чехи не дотримували обіцянок і постанов Ссн-Жерменського договору відносно незалежності русинів. Його ціллю є: автономна Карпатська Україна під Прагою. Він хоче точно те саме, що й словаки, й на тій базі велися переговори із Словаччиною. Точних кордонів поміж Карпатською Україною та Словаччиною ще не встановлено.

Відтак Бачинський попросився з Міністром закордонних справ, подякувавши йому за прийом. Міністер закордонних справ відповів, що німецький народ відчуває якнайтепліші симпатії до русинів”.

Міністер д-р Е. Бачинський негайно виїхав до Ужгороду, де зокрема українські члени уряду та українська громадськість нетерпеливо ждала його повороту. Його звідомлення трохи піднесло було настрої і скріпило самопевність на Закарпатті. Тимчасом д-р Йозеф Тісо й Дюрчанський відбули ще одну розмову з Ріббентропом, який запросив їх неофіційно, приватно, до свого готелю, щоб довідатися від них їхню думку про дальший розвій взаємовідносин Словаччини з Прагою.

Тоді як Тісо представив свою ціль на дальшу мету, як “автономну Словаччину в співпраці з Карпатською Україною під Прагою, Дюрчанський, як виглядало, стремів скорше до цілковитої самостійності Словаччини, можливо в унії з Карпатською Україною...” Якщо б Словаччина стала цілковито незалежною, то були б три можливі орієнтації, а саме: “Перша, орієнтація на Чехію, яка вкінці кінців, мабуть, найближча до сердець словаків... Друга можливість була б орієнтуватися на Мадярщину, до чого мадяри прикладають колосальних зусиль, а третя — орієнтація на Польщу. Він (Тісо) не міг передбачити, котра із цих трьох орієнтацій в сучасну пору найсильніша в словацькому народі”.

Зокрема з цієї розмови видно, що словаки не вповні виявляли своїх плянів перед карпатськими українцями й фактично акції полонофіла Сідора та мадярона Імро Мочіка, що були колись провідними членами найсильнішої словацької партії, СГЛС, були по лінії мадярів і поляків та пхали Карпатську Україну в обійми Мадярщини. Це згадуємо тому, що треба

досить сумніватися, чи справжні послідовники о. Андрія Глинки, основника СГЛС, партії для боротьби за автономію Словаччини, поділяли намагання Сідора й Мочіка. Очевидно, що в словацькому народі живе дух повної державно-політичної самостійності, але не під опікою поляків чи мадярів, а, як д-р Тісо сказав у своїй розмові з Ріббентропом, під міжнародною гарантією, як на той час — гарантією чотирьох великодержав. Цікаво, між іншим, відмітити, що д-р Тісо в тій розмові не передбачав можливості самостійної Словаччини з орієнтацією на Берлін, хоч його по другій світовій війні й повісили чеські комуністично-соціалістичні централісти, за згодою Е. Бенеша, який відмовився помилувати його, хоч мав тоді ще для того вистарчальну силу, за його германофільство. Цей документ може посвідчити, що фактично д-р Йосиф Тісо не був германофілом. Очевидно, в березні 1939 р. він шукав рятунку для Словаччини в Німеччині, але це право прислуговує кожному провідникові народу, що діє в добрій вірі на користь народу, а не на базі агентури.

Того самого дня, коли Ріббентроп приймав українського міністра, д-ра Е. Бачинського, польський міністер закордонних справ Юзеф Бек, вів розмову з румунським королем Карлом і його міністром закордонних справ, Петреску-Комненом, а мадярські дипломати вели протиакцію в Римі. Бек пропонував Румунії східню частину Карпатської України, включаючи сюди залізничну лінію, що веде з Коломиї на південь і сполучує тих кілька сіл на Закарпатті, де живуть частинно румуни, як Нижня й Вишня Апші й околиці, щоб лише прихилити Румунію на бік мадярсько-польських домагань спільного кордону, тобто, щоб Румунія не висловлювала застережень проти мадярської окупації Карпатської України. Але король Карло та його міністер закордонних справ, Петреску-Комнен, рішучо відкинули залицяння Бека, а тоді Бек негайно поспішив до Ріббентропа на скаргу, 24 жовтня, до Берхтесгадену, мовляв, король Карло ще все думає категоріями Малої Антанти, отже він ворог Німеччини...¹⁴⁰). Карпатську Україну представив він, як гніздо комунізму (!!!), протестував, щоб “русинів” не називати українцями, бо, мовляв, карпатські русини ненавидять галицьких українців і вони фактично “не є українцями”... Тоді як він змодифікував своє становище відносно Словаччини, мовляв, Мадярщина мусть “зробити деякі концесії”, то в Карпато-українській справі далі настоював на таких позиціях:

“міста Ужгород і Мукачів (називаючи їх по-мадярськи, Унгвар і Мункач — прим. П. С.) мають бути віддані Ма-

¹⁴⁰) DGFP, Vol. V, Doc. №№ 76, 79, 80, 81, 83.

длярщині, а для решти домагався "автономної Карпатської України в рамках Мадярщини".

Як видно, рішуча постава усього населення Карпатської України мусіла вплинути навіть на Бека! Навіть він до великої міри відступив від своїх первісних позицій, коли поширював неправдиві інформації, мовляв, на Закарпатті 80% населення неграмотного, воно не знає, хто воно й чого хоче, бо, мовляв, воно в такому стані, що й не може знати, де його справжні інтереси. За неправдиві інформації навіть Гітлер вже висловив був своє невдоволення, очевидно, це насамперед зате, що мадяри й поляки вводили в блуд його особисто. Бек не забував підкреслювати, що Польща не робить усього того у власному інтересі, а "в інтересі Європи". Але це нікого не переконувало, бо тимчасом до всіх столиць ішли вістки нормальним дипломатичним шляхом про посилену активність українців Галичини, Волині, Лемківщини, Холмщини й Полісся проти польського гнету. Ішли вістки про діяльність парламентарної української репрезентації, на чолі з Василем Мудрим, з одного боку, а посиленої підпільної акції ОУН з другого. Отже, дії та дійсності від світу не сховати!

Бек у своїй розмові з німецьким амбасадором Ганс Адольфом фон Мольтке у Варшаві, дня 25 жовтня, сказав, що, коли б від Карпатської України відпали полудневі частини території до Мадярщини, то уряд Карпатської України, в складі якого є частинно, "люди з розумом" (мабуть має на увазі Фенцика, Бродія — прим. П. С.), сам запропонував би включення решти території до Мадярщини також, а ця пропозиція могла б бути затверджена референдумом. Отже, поляки й мадяри покладали на Бродія і Фенцика великі надії. До щирого патріота, д-ра Е. Бачинського, який впродовж майже двадцяти років співпрацював із Бродієм і Фенциком по лінії москвофільства, ворожі агенти не знайшли дороги. Д-р Е. Бачинський, хоч і помилявся — а помилка людська річ, — любив свій народ і йшов з ним.

Авдієнція делегатів Карпатської України та Словаччини, міністра д-ра Е. Бачинського, мсгра. д-ра Йозефа Тісо і Дюрчанського, видно, залишила добре враження в Ріббентропа. Він ще того самого вечора мав телефонічну розмову з своїм італійським приятелем, графом Чіано, який у засаді висловив свою згоду з прийнятими позиціями на авдієнції. Ще того вечора Ріббентроп переслав інструкції своєму амбасадорові в Римі, Ганс Георгові фон Маккензен, разом з мапою, що на ній були зазначені нові кордони між Карпатською Україною і Словаччиною з одного, а Мадярщиною з другого боку, з доручен-

ням щераз детально обговорити справу з графом Чіано.

Німецький амбасадор, Отто фон Ердманнсдорфф, негайно по конференції з Ріббентропом і д-ром Е. Бачинським, о. д-ром Й. Тісом і проф. Фердинандом Дюрчанським, повернувся з Мюнхену до Будапешту й предложив прийняті умови, як пропозицію Ріббентропа, мадярському урядові. Мадярський міністер закордонних справ, Калман Каня, сказав, що не може бути мови про прийняття цих умов мадярським урядом, а граф Павло Телекі, міністер освіти, вимагав переведення плебісциту в спірних територіях, а якщо б Мадярщина мала зрезигнувати із Братислави, то Кошиці мусять бути включені до Мадярщини. З карпато-українських міст домагався, що бодай одне місто Ужгород або Мукачів, мусить припасти Мадярщині. Ця розмова була 20 жовтня 1938 р. в 3:50 год. по полудні, а вже в 11:48 год. вночі регент Микола Горті заявив, що "він не міг би знайти виправдання перед своїм народом для резигнації з Кошиць, Ужгороду й Мукачева, ані погодити це з його гонором". На економічні концесії, що їх вимагав уряд Карпатської України, Горті годився під умовою, що ті міста будуть включені до Мадярщини.

Таке становище мадярського уряду, включно з регентом Горті, означало, що мадяри в засаді погодилися зрезигнувати (бодай тимчасово — прим. П. С.) із немадярських етнографічних територій, крім Ужгороду й Мукачева, але польський міністер Бек ще далі їздив і намовляв кого тільки міг, щоб всю територію Карпатської України включити до Мадярщини. Виглядає, що полякам далеко більше залежало на знищенні Карпато-Української державности, як мадярам, хоч країна мала стати мадярською здобиччю. Ще навіть перед самим віденським арбітражем поляки інформували румунів, що, мовляв, Німеччина дала їм вільну руку в справах Карпатської України й румунський шарж д'аффер у Берліні 28 жовтня запитував у цій справі офіційно, на що дістав відмовну відповідь із ствердженням, що Німеччина "не має своєї власної політики відносно Карпатської України і Словаччини. Радше... прямує до того, щоб кордони були устійнені згідно з волею місцевого населення"¹⁴¹).

Між тим, вже 21 жовтня мадяри досягнули "повного визнання їхнього становища" з боку Муссоліні й Муссоліні погодився, щоб кордони визначила німецько-італійська арбітражна комісія, а на схід від Кошиць (включно) Польща мала б бути третім членом комісії. Французький міністер закордонних справ вже раніше дав до зрозуміння мадярському урядові, що, як

¹⁴¹) DGFP, Vol. V, Doc. № 90.

тільки можливо, він бажав би бути залишений у спокою від цієї справи. Таке саме становище було й Британії¹⁴²). Ріббентроп у довірчній інформації для свого державного секретаря виразно заявив, що він є проти арбітражної процедури й у тій справі мав контактуватися з італійським урядом. Тимчасом маляри відкидали всі можливі пропозиції відносно відновлення безпосередніх переговорів й уже 23 жовтня подали ультиматум з такими вимогами: 1) Недискусійні терени віддати до 3-ох днів, починаючи від 27 жовтня Мадярщині. 2) Терени під дискусією, включно з Нітрою, Кошицями, Ужгородом і Мукачевом, поділити на сектори й перевести в них плебісцит на базі перепису населення з 1910 р. під інтернаціональною контролею, біля 30 листопада 1938 р. Відносно Братислави устійнити справи в окремому договорі. 3) Зреалізувати на практиці право на самовизначення, під міжнародною контролею, для всіх національностей в Чехословаччині, а зокрема для русинів. Якщо це не буде здійснене, Мадярщина не перебирає надалі гарантії за кордони з ЧСР. Мадярщина заявляє наперед, що погоджується на арбітражне рішення спору, чого вона очікує і від ЧСР. Два дні пізніше прем'єр Словаччини, д-р Йозеф Тісо, повідомив Ріббентропа, що він погоджується на німецько-італійський арбітраж, бо ніяк не можна до нічого домовитися з мадярами. Тоді Ріббентроп щераз поспробував рятувати ситуацію і 25 жовтня запропонував мадярам Кошиці, щоб їх задовільнити, але зберегти Ужгород і Мукачів і довести до прямих переговорів між заінтересованими сторонами. Але маляри цієї пропозиції не прийняли й у тій ситуації не лишалось іншого виходу, як пристати на арбітраж. Федеральний міністер ЧСР, Хвалковський, заявив 29 жовтня, що у випадку допущення Польщі в ролі третього арбітра, він звернеться до Румунії, щоб взяла участь як четвертий член комісії. У зв'язку з мадярсько-італійським домаганням визнати Польщу за третього члена арбітражної комісії, Британія заявила свій спротив, підкреслюючи, що остаточне рішення залишається в тих справах за чотирьма великодержавами, учасниками Мюнхенської Конференції. В той спосіб зліквідовано польські претенсії грати ролю "великодержави" й усунено її від участі у Віденському Арбітражі. Поза тим Британія висловилася за німецько-італійський склад арбітражної комісії, без участі Британії та Франції¹⁴³).

Тсму що опісля так Німеччина, як і Мадярщина не дотримували рішення Віденського Арбітражу, наведемо уривки доку-

¹⁴²) DGFP, Vol. IV, Doc. № 79.

¹⁴³) DGFP, Vol. IV, Doc. №№ 86, 87, 89, 90, 91, 95, 98.

ментів, якими Німеччина, Італія й Мадярщина були зобов'язані респектувати поарбітражні кордони поміж Мадярщиною і Карпатською Україною. На запрошення Німеччини мадярським урядом взяти участь як одному з арбітрів німецький уряд 30-го жовтня 1938 р. поставив такі передумови:

"Уряд Німеччини, в порозумінні з Королівським Італійським Урядом, готовий прийняти прохання Королівського Мадярського Уряду відносно полагодження проблеми мадярської меншини в Чехословаччині під умовою, що Королівський Мадярський Уряд зложить зобов'язуючу декларацію, що децизії арбітражної комісії Німеччини й Італії будуть прийняті за остаточне полагодження та будуть переведені в життя без застережень безпроволочно згідно з умовами, що будуть встановлені (арбітражем — прим. П. С.)"¹⁴⁴).

Мадярщина прийняла ці умови й ще того ж дня відповіла на письмі, повторяючи дослівно другу частину цієї цитати. Незалежно від цього, Мадярщина й Польща негайно після арбітражу розпочали дальшу акцію проти Карпатської України, що про її характер на терені Карпатської України була вже мова вище, а про акцію в зовнішній політиці буде мова нижче.

У Віденському Арбітражі брали участь, як арбітри німецька та італійська делегації, як також делегації обидвох сторін. Відбувалася ця процедура 2 листопада 1938 р. в Белведер палаці у Відні, в часі від 12-ої години вполудне до 7-ої ввечорі, коли проголошено вислід. Німецька делегація була в складі: міністер закордонних справ Йоахим фон Ріббентроп, Унтерштаатсекретар д-р Ернст Воерманн, легаційний радник Гюнтер Альтенбург, посол д-р Паул Отто Шмідт і легаційний радник д-р Еріх Кордт. Останній списав протокол із конференції.

Італійська делегація складалася із: міністра закордонних справ графа Галеаццо Чіано ді Кортелаццо, італійського амбасадора в Німеччині Бернардо Аттоліко та посла графа Массімо Магістраті. До мадярської делегації входили: міністер закордонних справ Калман Каня і міністер освіти граф Пол Телекі.

Інтереси Карпатської України та Словаччини офіційно заступали: федеральний міністер закордонних справ Франтішек Хвалковський та федеральний міністер Іван Крно. Крім того неофіційно інтереси Карпатської України заступала делегація на чолі з прем'єром о. д-ром Августином Волошином, а інтереси Словаччини делегація на чолі з прем'єром о. д-ром Йозе-

¹⁴⁴) DGFP, Vol. IV, Doc. № 96.

фом Тісо. Тут треба відмітити, що Хвалковський рішучо запротестував, коли Ріббентроп у своїй промові висловився був про двох останніх, як експертів, стверджуючи, що вони прибули сюди в ролі прем'єрів урядів своїх країн, при чому о. Волошина назвав прем'єром України.

Офіційна частина, що тривала від 12-ої до 2-ої години по полудні, носила більше формально-привітальний характер, якщо не врахувати спрещування Ріббентропом цілей і компетенцій конференції, ось як:

"Нашим завданням сьогодні є визначити остаточний кордон поміж Мадярщиною і Чехословаччиною на етнографічній базі та знайти розв'язку для справ, зв'язаних із цим. Арбітражне рішення, прийняте нами, є зобов'язуюче й остаточне і признане наперед Мадярщиною і Чехословаччиною за остаточне полагодження справи"¹⁴⁵).

Поза офіційними чемностевими промовами на офіційній сесії, фактично вся боротьба зводилася в неофіційних розмовах, що тривали підчас спільного обіду всіх делегацій, як також шле пополудне аж до часу, коли Ріббентроп і Чіано рішили ізолюватися, щоб оформлювати рішення. Вислід проголошено в год. 7-ій увечорі в приявності усіх делегацій.

Для Карпатської України оборонено Севлюш із околицями, але втрачено Ужгород, Мукачів і Берегово, зберігши у великій мірі довколишні українські села¹⁴⁶). Евакуація мала наступити 5 жовтня й бути закінчена 10 жовтня 1938 р. В рішенні стверджено, що цим повернено всі компактні мадярські поселення до Мадярщини. Крім того вписано до протоколу ствердження, що там, де умови не дали можливостей встановити кордон докладно по етнографічній лінії, там були зважені інтереси обидвох сторін. Документ підписали, як також карту з визначеним новим кордоном, Ріббентроп і Чіано.

Треба ствердити, що за підставу встановлення національності населення на спірних територіях вживано статистики з перепису населення з 1910 року, яка була далеко гірша для Карпатської України та Словаччини, не тільки у відношенні до цenzусу з 1930 року, але також у відношенні до перепису з 1880 р. Телекі мав добрий аргумент, бо на Мюнхенській Конференції прийнято було також стан із 1918 р. за основу. Тим значно пошкоджено українців і словаків.

Віденським арбітражем, що був ударом для Карпатської України, закінчено один етап велетенських закулісових торгів за Карпатську Україну. В цьому етапі доля її була у великій

¹⁴⁵) DGFP, Vol. IV, Doc. № 99.

¹⁴⁶) Гляди вище підрозділ "Втрата Ужгороду".

мірі зв'язувана з долею Словаччини. Після мирного полагодження польсько-словацького спору за Яворіну, відступленням її Польщі, Словаччину залишено в спокою, але акцію проти Карпатської України ще більш зосереджено проваджено далі, і то не тільки на міжнародному полі, але й саботажними та терористичними відділами. Тоді як уряд Карпатської України не вніс офіційного опротестування рішення Ріббентропа й Чіано, бо на таке рішення, хоч і по неволі, пристав наперед, Мадярщина, яка була зобов'язана таксамо респектувати його як остаточне полагодження справи, не дивлячися на дане зобов'язання, розпочала негайно підготову до насильного забору вільної Карпатської України. В цьому, зокрема в саботажній акції, надзвичайно помічною для неї була Польща, яка не мала ніяких формальних зобов'язань, хоч фактично вони мали і її зобов'язувати, бо арбітражем — на який вона дала тиху згоду — вирішено справу, в якій вона була також тільки посередньо заінтересована, мовляв, "ув інтересі Європи"...

ПЕРША ПІДГОТОВА ПІДБОЮ

Рішення Віденського арбітражу переведено в життя без проволоки, як також без поважних сутічок. Якщо були менші інциденти, то вони були радше організовані мадярськими силами на території Карпатської України, аніж на кордонах чи при самій передачі терену мадярським властям. Зате мадяри вже від самого початку плянували похід аж до кордону з Польщею. Передачу призначених теренів закінчено 10 листопада 1938 р. й мадярська армія тоді зупинилася на демаркаційній лінії.

Федеральний міністер закордонних справ, Хвалковський, вже 6 листопада в розмові з німецьким шарж д'аффер у Празі, Андором Генке, висловився, що Віденський арбітраж виміг "важкі жертви від словаків, але зокрема від карпатських українців". Дальше шарж д'аффер звітував Ріббентропові, що

"карпатські українці, яких прем'єр міністер Волошин, протилежно до різних вісток, має піддержку Празького уряду, дуже здепримовані, але вони мають добрі бажання і волю направити теперішню ситуацію своїми спеціальними зусиллями".

В тій же розмові Хвалковський уже пригадував потребу гарантії нових кордонів, а радше декларації про це з боку

Німеччини¹⁴⁷). Але замість такої декларації, Німеччина вже 9 листопада 1938 року вислала в Карпатську Україну свою таємну розвідку на чолі з Оберфюрером Берендсом¹⁴⁸).

Мадярщина, негайно по проголошенні висліду Віденського арбітражу, зачала формувати публічну опінію в агресивному напрямі проти Карпатської України з одного боку, а виказувати якнайбільше вдячності Німеччині, Італії та Польщі за їхню прихильність із другого боку. Мадярський прем'єр Імреді вже 4 листопада у своїй промові спеціально звеличував Гітлера, "якого енергія і динамічна сила трансформувала турботливі води європейської політики в життєдайне русло". В тій самій промові проголосив він зміну назви одної з найкращих площ Будапешту, в самому центрі міста, на площу Адольфа Гітлера¹⁴⁹). Площа ім. Беніто Муссоліні вже існувала в Будапешті. Із психологічного боку це непоганий дипломатичний крок, тимбільше у випадку славижадного Гітлера! Гітлер волів чути оклики на його славу, аніж вислови оправданого жалю за заподіяну кривду.

Тоді як мадярська преса й пропаганда у перших днях по Віденському арбітражу була зайнята в першу чергу великими успіхами мадярської дипломатії, як також святкуванням окупації частини карпато-українських територій, то польський уряд і преса продовжували непереривну кампанію проти Карпатської України. Польський міністер закордонних справ Юзеф Бек заявив уже 8 листопада, що обкороєна Карпатська Україна в скорому часі опиниться в такому стані, що буде мусіти бути включена до Мадярщини. У міністерстві закордонних справ Німеччини стало ясно з польських заяв, що "встановлення спільного кордону з Мадярщиною є найважливішою ціллю теперішньої зовнішньої політики Польщі" й Польща доклала усіх зусиль і вживала "усіх засобів", щоб цю мету досягнути¹⁵⁰). В тому самому часі Польща не тільки скріпила висилку своїх терористів на Закарпаття, але й сконцентрувала велику військову силу вздовж кордону Карпатської України. Бек використовував кожен нагоду, щоб діяти проти Карпатської України, де і як лише міг. В другій половині листопада він запропонував був навіть Данціг Німеччині, щоб тільки здобути її прихильність¹⁵¹). Очевидно, Німеччина мала власні пля-

147) DGFP, Vol. IV, Doc. № 107.

148) DGFP, Vol. IV, Doc. № 109.

149) DGFP, Vol. IV, Doc. 105.

150) DGFP, Vol. V, Doc. 100.

151) DGFP, Vol. V, Documents, №№ 101, 102, 103, 104.

ни відносно Данцігу та й самої Польщі, тому й не дуже брала собі до серця Бекових пропозицій.

Сам Горті почав уживати психологічних засобів для здобуття прихильності німецьких дипломатів також. Німецький амбасадор фон Ердманнсдорфф звітував 15 листопада 1938 р. своєму шефові, Ріббентропові, таке:

"Регент (Горті — голова держави в Мадярщині, яка мала королівський устрій, але не мала короля — прим. П. С.) запросив мене до себе, щоб обдарувати мене своїм портретом з нагоди Віденського арбітражу, спочатку зробив кілька чемностевих завваг, а відтак згадав, що він побоюється із-за проблеми Карпатської України. Мадярський уряд засипаний проханнями, щоб він зробив кінець тамошнім незносним обставинам. ...Фенцик звертався по тій лінії. Військові з'єднання із пробольшевицьким наставленням (Катлюра), що були раніше вигнані з України й інкорпоровані до чеської армії, тероризують населення. ...існує можливість, що у випадку експлозії в Карпатській Україні мадярське військо вмаширувало б..."¹⁵²).

Як відомо, в той час панував повний спокій у Карпатській Україні, якщо не враховувати польських терористичних банд вздовж північного кордону. Навіть так високо поставлена особа, як регент королівства, особа, що її син мав бути коронований королем Мадярщини, не встидалася говорити неправду, говорити явну клевету, називаючи ветеранів армії УНР, тих, що перші проливали кров у боротьбі проти більшовизму про-більшовиками... Горті не повстидався твердити, що в Карпатській Україні панує терор над населенням, і той терор виконують ветерани армії УНР... Досить сумно, що регент Мадярщини не запам'ятав імені того, хто перший боронив Захід від большевицької навали... А, може, вже не міг бути на стільки безличним, знаючи, що ім'я Петлюри вже добре відоме, а тому перекрутив на "Катлюра"? Очевидно, що "експлозії" він очікував, бо він із Беком підготовляв її.

Тимчасом, як вздовж кордону мадяри гуртували всіх родів військові сили, щоб у найближчих днях заатакувати Карпатську Україну, мадярська дипломатія далі працювала над тим, щоб знайти для себе виправдання та піддержку в агресії. Співучасть Польщі в агресії була запевнена. Італія також дала Мадярщині конкретну військову допомогу, висилаючи 96 бойових літаків з італійськими залогами в мадярських уніформах — для оборони Будапешту...¹⁵³).

152) DGFP, Vol. IV, Doc. № 118.

153) DGFP, Vol. IV, Doc. № 131, 139.

Якими неперемінливими засобами оперувала малярська дипломатія та пропаганда у відношенні до Карпатської України, може послужити той факт, що маляри не завагалися фальшиво інформувати світ, немов би то сама Перша Українська Народна Рада звернулася до малярського уряду, щоб Малярщина окупувала Карпатську Україну. Пофальшовані звернення були поширювані поміж дипломатичними представниками в Будапешті напередодні плянованого збройного нападу на Карпатську Україну в днях 20-21 листопада 1938 р. при активній мілітарній співпраці італійського летунства. Як тільки вістка про це дійшла до Хусту, Перша Центральна Українська Народна Рада видала ось таке проголошення з дня 21-го листопада 1938 р.¹⁵⁴):

ПРОГОЛОШЕННЯ ПЕРШОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ НАРОДНОЇ РАДИ

Офіційні урядові малярські чинники з дня 20 листопада 1938 року проголосили через радіовисилання й перед деякими представниками держав, що нібито Перша Центральна Українська Народна Рада звернулася до малярського уряду, щоб він прилучив до Малярщини Карпатську Україну. При тім міжнародним представникам маляри показують якісь листи нібито заслані з нашої сторони про прийняття нашої країни до малярської держави.

Цим проголошуємо перед цілим світом, подаємо до відома всім представникам держав, всім органам преси та всім чесним людям, що малярські офіційні кола послуговуються способом підводу та містифікації, бо ані Перша Центральна Українська Народна Рада, ані інші заступники народу Карпатської України до Малярщини в справі опіки нашою країною не зверталися і не будуть звертатися.

Низькі способи підводу й містифікації, що їх уживають відповідальні кола Малярщини, свідчать проте, що вони мають намір обманути та підвести представників інших держав і таким способом вплинути на зміну постанови арбітрів, що її прийняли великі держави дня 2-го листопада 1938 р. у Відні.

Закликаємо всіх людей доброї волі не вірити наскрізь брехливим і ганебним наклепам малярської пропаганди, малярським органам преси та малярському радіовисиланню, котрі обманом і містифікацією намагаються впли-

¹⁵⁴) Нова Свобода, 22 листопада 1938.

вати на міжнародню опінію, щоб тими способами оправдати свої захватницькі наміри.

Всі органи преси, які стоять на об'єктивним становищі у відношенні до Карпатської України та до її народу, просимо переддрукувати це наше проголошення й надалі користуватися об'єктивними джерелами в черпанні інформації про життя й працю нашого народу та нашої держави.

У зв'язку з плянованим малярами нападом на день 20 або 21 листопада в Берліні, Римі, Будапешті й Варшаві ведено різні закулісові переговори; збирано інформації про стан справи і т. д. Нарешті 20 листопада 1938 р., в годині 1-ій вполудне, італійський амбасадор в Берліні, Бернардо Аттоліко, зателефонував міністрам закордонних справ Німеччини, Йоахимові фон Ріббентроп, слідує:

"Малярський військовий аташе в Римі (полк. Ласло Сабов — прим. П. С.) відвідав Муссоліні й повідомив його, що ситуація в Карпатській Україні стає все більше незносною. Тому малярський уряд переведе **окупацію Карпатської України впродовж найближчих 24 годин** (підкреслення — П. С.). Малярський уряд вже раніше переговорював у цій справі з Німецьким урядом й одержав був відповідь, що Німеччина вважає акцію Малярщини несвоечасною. Якщо б в наслідок того постали труднощі, Німеччина не змогла б дати Малярщині допомоги. Малярщина зрозуміла цю заяву так, що Німеччина в принципі не ставиться проти такої акції, а тільки побоюється за Малярщину".

Після наради з Гітлером, в пополудневих годинах того самого дня Ріббентроп подав до відома італійському амбасадорові, Аттоліко, для трансмісії до Муссоліні між іншим слідує:

"Фюрер був такої думки, що малярська окупація Карпатської України здискредитувала б Потуги Осі, яких арбітраж Малярщина акцентувала перед трьома тижнями беззастережно".

Крім того, Ріббентроп у відповіді остерігав Малярщину, що у випадку малярської спроби окупувати Карпатську Україну прийшло б неминуче до воєнного конфлікту з ЧСР, вислід якого годі було б тепер передбачити. Також заявив, що "можливо й Німеччина була б змушена інтервенювати"¹⁵⁵), не кажучи по чийй стороні, хоч німецька ліквідація Чехословаччини вже була в надзвичайній таємниці підготовлювана¹⁵⁶). Після

¹⁵⁵) DGFP, Vol. IV, Doc. № 128.

¹⁵⁶) DGFP, Vol. IV, Doc. №№ 112, 121, 137.

такого становища Гітлера, ще того самого вечора, в неділю 20 листопада, Муссоліні зайняв таке саме становище й повідомив про це так Мадярщину, як і Німеччину. Отже, в той спосіб тимчасово Мадярщина не дістала вільної руки відносно Карпатської України, хоч у своїх нотах до інших урядів часто вживала після Віденського арбітражу виразів, які вказували на те, що вона трактує її вже своєю "національною справою"¹⁵⁷), хоч населення Карпатської України собі того зовсім не бажало. Між іншим, після того Ріббентроп зарядив, щоб про кожний новий деталь т. зв. "мадярського інциденту" негайно інформувати Гітлера у Берхтесгадені, як також переслав копію німецької ноти до мадярського уряду міністрові закордонних справ Польщі, Бекові. Німецький амбасадор у Будапешті, фон Ерлманнсдорфф, повідомляючи про доручення ноти графові Чакі, який в міжчасі став міністром закордонних справ Мадярщини, завважив, що його розмова з графом Чакі при цій нагоді була дуже гаряча, а Чакі "був фактично занадто поденервований для об'єктивної розмови"¹⁵⁸).

Треба завважити, що акція ворогів Карпатської України здержала на довший час висилку німецького консула до Хусту, хоч уряд Німеччини прийняв був відповідне рішення вже 12-го листопада 1938 року.

ДРУГИЙ ПЛАН ПІДБОЮ В ДЕНЬ ВИБОРІВ

У зв'язку з цією ситуацією, федеральне міністерство закордонних справ у Празі дня 23-го листопада вислало до урядів Німеччини, Італії, Великобританії та Франції ноту ідентичного змісту, в якій вказувало на безперерійну мадярсько-польську кампанію проти Карпатської України, хоч ЧСР і Польща, на основі виміняних між собою нот дня 1 листопада, взаємно визнали, що всі спірні справи відносно кордонів між ними остаточно полагоджено. Рівночасно вказувано на те, що Мадярщина зложеною декларацією перед віденським арбітражем зобов'язалася респектувати рішення арбітрів за остаточне полагодження справи. В цій ноті звернено увагу на грубе порушення цих умов¹⁵⁹). Але Німеччина, не дивлячися на всі уступки, що їй робила в тому часі ЧСР, висловила тільки невдоволення з того приводу, що ЧСР перед висилкою ноти до Лондо-

¹⁵⁷) DGFP, Vol. IV, Doc. 127, 134.

¹⁵⁸) DGFP, Vol. IV, Doc. 132.

¹⁵⁹) DGFP, Vol. IV, Doc. № 136.

ну, Парижу й Риму не консультувалася з Ріббентропом. Іншими словами, Німеччина вже ставила ЧСР у позицію примусового васала.

Тимчасом, між Будапештом, Римом і Берліном ішли дальші виміни думок про мадярську окупацію Карпатської України. Дня 24 листопада регент Горті поінформував німецького амбасадора в Будапешті, Отта фон Ерлманнсдорффа, що Муссоліні не остерігав під час останньої кризи, тобто 20 листопада, Мадярщину проти інвазії Карпатської України, а лише звернув увагу на те, що, правдоподібно, Німеччина була б проти інвазії, а в такому випадку Італії не залишалося б нічого іншого як приєднатися до евентуального німецького протесту. Горті заявив, що в нього особисто та у членів мадярського уряду склалося враження, що Німеччина має застереження тільки з мілітарної точки погляду. Він запевняв німців, що Мадярщина при допомозі Італії була б у спроможності мілітарно окупувати Карпатську Україну, бо "звідомлення подають, що бойова мораль чехословацької армії дуже погана". Амбасадор підкреслив, що німецький демарш в Будапешті був лише тому ще своєчасний, що початок нападу на Карпатську Україну з мілітарних причин відложено було на один день. Коли б цього не було, вислів німецького застереження був би був надійшов запізно¹⁶⁰).

Тому що Мадярщина, Італія та Польща поширювали всякі неймовірні вістки про положення в Карпатській Україні, про терор, заворушення населення проти влади, голод, домагання українського населення плебісциту на користь Мадярщини і т. п., а німецька таємна розвідка інформувала своїх чинників протилежно, Гітлер з Ріббентропом вирішили вислати свого довіреного обсерватора, пресового аташе Празького посольства, Гамілкара Гоффманна, із спеціальною місією в Карпатську Україну, щоб він з місця міг інформувати Німеччину про ситуацію. Під час його місії, Гоффманн, дня 26 листопада 1938 року, був на обіді в прем'єра о. д-ра Августина Волошина й "запевнив його про німецькі симпатії" до Карпатської України, а чергового дня мав розмову з ген. Сватеком, командантом чехословацьких федеральних збройних сил у Карпатській Україні. На основі зібраних інформацій від офіційних чинників з одного боку, а німецької таємної розвідки з другого, як також на підставі власних спостережень під час його поїздки в терен Карпатської України в супроводі шефа відділу інформації при президії влади д-ра Володимира Комаринського, дня 28 листо-

¹⁶⁰) DGFP, Vol. IV, Doc. № 139.

пада 1938 р. Г. Гоффманн вислав Ріббентропові телеграфічне повідомлення такого змісту:

“В Карпатській Україні цілковитий спокій, за винятком нападів польських терористів вздовж північного кордону, які (напади) ще все продовжуються. Мобілізація ще в силі: Демобілізація розпочнеться впродовж кількох найближчих днів. Згідно з інформаціями генерала Сватека, чеського команданта дивізії в Перечині, малярські війська вже відтягаються... Кілька великих банд польських терористів, як вже сказано, сконцентровано вздовж кордону. Відносно цього, як також відносно сили чеської армії я відсилаю Вас до телеграми 759 з 28 листопада (зміст невідомий — прим. П. С.).

Звідомлення про карпато-український терор не мають жадних підстав. Організація Національної Оборони “Січ” (Карпатська Січ — прим. П. С.) знаходиться щойно в елементарній стадії організації і ще не має запальної зброї. Як говориться, частинне озброєння почнеться. Компетентні чеські чинники в теперішню пору виявляють замало на ставлення по лінії озброєння (Карпатської Січі — прим. П. С.) на більшу скалю.

Мораль серед свідомого українського населення висока. Воно вбачає в Німеччині сильного союзника, який має добру волю допомогти йому розв'язати його внутрішні проблеми. Навіть серед тої частини населення, що не є свідомо українською, стверджено занепад про-малярських симпатій в наслідок ревізії колишніх обіцянок в порівнянні з існуючою дійсністю в окупованих (мадярами — прим. П. С.) територіях. Плебісцит за Мадярщиною мав би тепер дуже малі шанси на успіх.

Нема ознак браку харчів. Постачання харчів для населення, згідно з даними уряду Карпатської України та чеських військових чинників, майже повністю забезпечене на зиму. Запаси збіжжя наявні на понад 6 місяців. Запаси кукурудзи на 3 місяці змагазиновані в країні, згідно з урядовими даними. Постачання для щоденних потреб реалізується військовими тягаровими автами. Чехословацька армія має магазини харчів у кількостях далеко понад її власні потреби, й ці харчі у випадку конечности можуть бути роздані цивільному населенню.

Головна економічна трудність лежить у перерванні Мадярщиною транзитного транспорту, що зокрема створює неможливість транспорту на і через територію Чехосло-

ваччини. Уряд Карпатської України трактує це порушенням Віденського арбітражу.

Одиноким засобом транспорту з Пряшева є автобуси. Дороги вже будуються, включно з об'їздовими біля Ужгороду та Мукачева. Тягаровий транспорт виконується військовими грузовиками. Не стверджено зросту цін у різних районах, у противазі до відступлених Мадярщині територій¹⁶¹⁾.

Вслід за цим, на початку грудня 1938 р., в Карпатську Україну прибули представники німецької фірми “Гезельшафт фюр практише Лягерштаеттенфоршунг м.б. Г., Берлін В 8, Беренштрассе 39”, які вже 7 грудня заключили умову з Міністерством Господарства, на чолі з Юліаном Реваєм, про розшуки й видобування мінеральних копалин у Карпатській Україні. Умови зводилися, коротко, до слідуєчого: 1) “Гезельшафт” переводить розшуки на власні кошти, зате їй прислуговує першенство в процесі видобування копалин, а зокрема нафти, якщо такі будуть знайдені. 2) Майбутня продукція має йти в першу чергу на задоволення потреб Карпатської України, а, якщо були б надвишки, в експорті Німеччина має першенство. 3) “Гезельшафт” вкладає капітал для розбудови підприємств і платитиме до каси уряду Карпатської України 2% з загальної суми оборотів продукції. 4) Німецька сторона зобов'язується затруднювати в першу чергу карпато-український персонал у всіх підприємствах, що були б керовані власниками капіталу. За “Гезельшафт” підписав цю умову Вільгельм Кепплер, а за уряд Карпатської України Юліян Ревай, міністер господарства¹⁶²⁾.

В засаді були добрі вигляди на реалізацію цього контракту з обопільною користю. Карпатська Україна потребувала чужого капіталу у деяких ділянках економічного життя, зокрема для розвитку видобування і спрацьовування копалин і покладів нафти. Експорт міг дати змогу покривати бодай частинно потреби імпорту харчів і промислових виробів. Український робітник знайшов би був заробіток на хліб щоденний у себе вдома й не потребував виїздити “у світ за очі” шукати заробітку.

Тоді як у Карпатській Україні вже в тому короткому часі позначився поступ у розвитку життя країни під усіма оглядами, Мадярщина боролася з великими труднощами, зокрема економічними. Світова преса в той час про це виразно писала.

161) DGFP, Vol. IV, Doc. № 140.

162) DGFP, Vol. IV, Doc. № 146.

Не дивлячися на забор карпато-українських та словацьких багатих територій, економічні відносини в Мадярщині не на багато покращали. Мадярщина мала в тому часі 3,000,000 безземельних сільсько-господарських робітників. Ця цифра представляла собою майже одну третину населення країни. Із 14,000,000 акрів усїєї землі 12,500,000 акрів було в руках великих землевласників, зокрема шляхти, як також середущих, а лише невелика частина в руках селян¹⁶³). Майже третина усїєї землі, бо 29.5%, належала 1,228 великим землевласникам, 18.3% усїєї землі належало 10,000-чам середущих землевласників, а решта, тобто 52.2% землі належала 840,000 дрібним землевласникам, з яких 450,000 селян не мали досить землі на удержання власних родин¹⁶⁴). Коли врахувати, що Мадярщина нараховувала біля 9,000,000 населення, а її економіка майже виключно базувалася на агрикультурній продукції, то можна уявити ті труднощі, які випливали із факту існування мільйонів безземельних робітників. У тій ситуації кожна обіцянка можливості набуття землі на завойованих територіях вербувала легко вояків, що йшли охоче на підбій. А треба відмітити, що мадярська преса виконала своє агітаційне завдання знаменито, або навіть "перевиконала". Бо після Віденського арбітражу, згідно з повідомленням німецького амбасадора в Будапешті Отта фон Ердманнсдорфа розагітовані раніше маси сподівалися більше ніж Мадярщина дістала. Можливо, що це, як також промовлення вільнішої дороги до забору Карпатської України зміною в уряді, до якого по Віденському арбітражу на пост міністра закордонних справ прийшов гр. Чакі, замість дотогочасного Калмана Кані, це облегшувало мадярам розмови з дипломатами, бо Чакі міг казати, що, мовляв, це Каня приймав вислід арбітражу, а не він. Це мало психологічне значення. Розагітовані маси хотіли наживи... Тому й після мадярської невдачі з 20 листопада 1938 р. уряд Мадярщини не переставав продовжувати підготовку до нападу на Карпатську Україну, а розагітовані маси безробітних, яким обіцяно краще життя на здобутих територіях, тримав він у психологічному поготівлі й надалі.

Тимчасом і північний сусід Карпатської України не міг спокійно придивлятися розбудові, хоч і малої, але вільної української держави. Він же бо поневолював біля семи мільйонів українців: тих самих, що боролися за власну волю, тих самих, що помагали будувати Карпатську Україну, тих самих, що не переставали боротися за відновлення Української Собор-

¹⁶³) Newsweek (New York), December 5, 1938.

¹⁶⁴) Foreign Policy Reports (New York), October 15, 1938. page 180.

ної Суверенної Держави. Це турбувало Юзефа Бека й він часто топтав стежку в тій справі до Гітлера, а їздив він також і в Москву.

Після мадярської першої невдачі окупувати Карпатську Україну Бек, очевидно, в порозумінні з графом Чакі, випросив авдієнцію в Гітлера. Бек оббивав пороги різних німецьких урядовців від 5 січня 1939 р. впродовж кількох днів. Мадяри, щоб улегшити Бекові його завдання в Берліні, на сам український Святий Вечір, в який пересилали через усї радіовисильні Федерації свої різдвяні привітання українському народові не тільки прем'єр о. д-р Августин Волошин і міністер Юліян Ревай, але й президент Федерації чехів, словаків і карпатських українців — д-р Еміл Гаха, спровокували збройний інцидент на українсько-мадярському кордоні біля Мукачева. В інциденті були вбиті й ранені. На даному відтинку кордон берегли саме українські вояки чехословацької армії і цим разом, хоч в уніформах чехословацької армії, боронили вони свободу української держави. Тому й не диво, що не тільки відбили агресора, а навіть загнали його за демаркаційну лінію, аж поки не полагоджено інцидент на командних позиціях і не припинено бій.

Дня 5 січня 1939 р. відбулася в Берхтесгадені розмова, що в ній взяли участь із німецького боку: Адольф Гітлер — фюрер і райхскацлер, Йоахим фон Ріббентроп — міністер закордонних справ, як також Ганс Адольф фон Мольтке — амбасадор у Польщі. Польська делегація складалася із міністра закордонних справ Юзефа Бека, амбасадора в Німеччині Юзефа Ліпського та графа Любенського. В цій розмові заторкувано справи німецької меншини в Польщі, економічну співпрацю, справу Данцігу та Мемелю, а зокрема розвалковувано українську проблему. Наведемо деякі уривки з протоколу цієї розмови¹⁶⁵). Після ствердження Бека, що в часі вересневої кризи німецько-польські взаємовідносини були дуже добрі, пожалівся він на те, що в сучасну пору вони мали б чимало до побажання. Одною з причин, що ускладнюють ситуацію є українська справа, твердив Юзеф Бек.

"Фюрер заторкнув цілі, що їх світова преса прив'язала Німеччині у зв'язку з Україною, і заявив, що Польща не має ані найменшої причини до побоювання від Німеччини в тому відношенні. Німеччина не має жадного заінтересування поза Карпатами і для неї цілком обоятно, що там роблять країни, заінтересовані тими просторами...

Становище, що його зайняла Німеччина відносно

¹⁶⁵) DGFP, Vol. V, Doc. № 119.

Української справи у зв'язку з Віденським арбітражем, — становище, яке можливо й викликало деяке непорозуміння у Польщі — було обумовлене історичним розвитком подій та відношенням до них Мадярщини впродовж вересневої кризи...”, коли то він “...міг виправдати перед світом тільки полагодження справи на базі етнографічного принципу, в протигагу політичній розв'язці, яка могла наступити за виключною участю Польщі, Мадярщини та Німеччини, як одиницями заінтересованими потугами в ліквідації Чехословаччини.

...на підставі пропозиції Муссоліні (під час Мюнхенської Конференції — прим. П. С.) мадяри тоді сформулювали свої домагання, пред'явлені на мапі, на якій Мадярщина не заявляла претенсій на українські території. Німеччина лише не радо прийняла роль арбітра, але вкінці прийняла тільки на тій підставі, що обидві відносні сторони, Мадярщина і Чехословаччина, заявили наперед, що рішення арбітражу приймуть беззастрешно. Відтак, скоро після арбітражу, мадяри нагло заявили, що мусять вимагати для себе ще більшої частини української території і поставили арбітражні потуги у важке положення. Очевидно, що було неможливо так швидко по Відневі зревідувати вислід арбітражу, винесеного там. З другого боку, для Мадярщини було неможливо задовільнити свої вимоги силою, бо безперечно чехословацька армія була б сильнішою і можливо в короткому часі була б вмашерувала до Будапешту”.

Дальше Гітлер каже, що в тій ситуації Німеччина була б змушена рятувати Мадярщину, хоч би навіть тільки з престижових мотивів, а німецька армія була здемобілізована, а новобранці ще не вишколені, тому

“...Німеччина не могла при ніяких обставинах допустити до міжнароднього конфлікту в листопаді й при останній аналізі це була одна з рішальних причин для її становища в українській справі”.

Обговоривши справи переслідування жидів, Данцігу, Коридору, відношення до ССР і т. д., під кінець конференції Бек знову повернув до української проблеми. Відносні уривки протоколу занотували м. і. ось що:

“Відносно України він (Бек — прим. П. С.) згадав вираз Пілсудського про “Балканізацію Центральної Європи”. У агітаторах, що активні тепер на Карпато-Українській території, Польща впізнає давніх ворогів і боїться, що

Карпатська Україна одного дня може розвинути в таке гніздо неспокою для Польщі, що польський уряд був би змушений до інтервенції, з чого могли б постати дальші комплікації. Це головна причина, чому Польща змагає до спільного кордону з Мадярщиною. Польща також впливала на Мадярщину по лінії вказаній самим Фюрером і радила їй підприємити енергійну акцію. З його поїздки до Румунії, він (полковник Бек) привіз мадярам запевнення, що Румунія не атакувала б їх, а президент Польщі заявив чужинним дипломатичним колам, що у випадку війни Польща помагала б Мадярщині. Незалежно від цих запевнень, мадяри, на жаль, не виявляли жадної ініціативи. Він завважив принагідно, що населення так званої Карпатської України (русини), мовляв, не має нічого спільного з населенням справжньої України. “Україна” було польське слово й означало “креси сходне” (!!! — П.С.). Впродовж десятиліть поляки вживали його на означення територій над Дніпром, положених на схід від їх території”.

Ці цитати з урядового, офіційного протоколу дають вгляд Шановному Читачеві в те, як Гітлер трактував справу, а також вказують на ту необмежену лють Бека — виразника тодішніх польських аспірацій — до українців, в якій він уважав, що кожний засіб добрий для знищення всього, що українське. Вважаємо зовсім зайвим опрокидувати твердження Бека відносно назви “Україна” та справжньої національної приналежності українців Закарпаття, бо вони йдуть свідомо (для досягнення мети!) в розріз із історичною правдою та науковим ствердженням, які сьогодні загально відомі.

Але на цьому місія Бека не скінчилася. Він сіяв того рода “факти” поміж різними німецькими урядовцями міністерства закордонних справ, де лише і як лише вмів і міг, а на прощання, вирішивши, що вже здобув не тільки зрозуміння, але й повну прихильність, відбув 6 січня 1939 р. ще окрему конференцію з його німецьким колегою, Йоахимом фон Ріббентропом у Мюнхені. Обговорюючи засадничо ті самі справи, що й попереднього дня з Гітлером і Ріббентропом, польський міністер закордонних справ Юзеф Бек порушив українську справу взагалі, а не тільки долю Карпатської України. Цікавіші уривки з протоколу з цієї розмови наводжу нижче¹⁶⁶).

“Відтак Бек звернув на справу Великої України й заявив, що запевнення Фюрера, що ми (німці — прим. П.

¹⁶⁶) DGFP, Vol. V, Doc. № 120.

С.) не маємо там ніякого заінтересування, дуже його за-спокійло”...

Ріббентроп розвинув перед Беком такі три головні точки:

“а) Безпосередні німецько-польські взаємовідносини. Тут на мою думку (на думку Ріббентропа — прим. П. С.) була б така розв'язка:

Втілення Данцігу до Німеччини, при одночасному за-певненні — у найширший спосіб — всіх польських еконо-мічних інтересів на тій території. Сполучення Німеччини з її провінцією Східної Пруссії екстратериторіяльною авто-страдою і залізницею. Компенсацією було б німецьке за-певнення Коридору і всіх польських посілостей, тобто остаточне і тривале взаємне визнання кордонів.

б) Чесько-Карпато-Українське питання:

Тут я повторив, що етнографічні кордони прийнято в основу в Мюнхені. Якщо б у зв'язку з цим хтось підніс принцип політичних кордонів, очевидно, що Німеччина не могла б бути незаінтересованою. Хоч політичні інтереси Німеччини, як такі, не сягають поза Карпати, все ж Німеч-чина не може бути цілком індиферентною в пересуванні кордонів навіть там, у Чехословаччині й Карпатській Україні, бо вона легко могла б бути втягнена у конфлікт підчас таких подій. Де ж в Європі не діялося б щось тепер, в принципі Німеччина не може не бути незаінтере-сованою. Віденський арбітраж мусить бути дотриманий, а наша засаднича позиція така, що, якщо інші бажання постали б тут, то вони мусять йти в парі з німецькими інтересами.

в) Політика, що її повинна Польща й Німеччина про-вадити у відношенні до Росії (СРСР — прим. П. С.), а в зв'язку з тим і відносно проблеми Великої України.

Я запевнив п. Бека, що ми заінтересовані в советсько-російській Україні (УРСР з 1939 р. — прим. П. С.) лише на стільки, наскільки ми робимо шкоду Росії всюди, де тільки можемо, точно так, як вона це робить нам. Тому ми постій-но утримуємо відносини з російською Україною. Але ми ніколи не оперували у жадний спосіб польськими україн-цями. Цього ми завжди строго оминали. Фюрер вияснив наше негативне наставлення відносно Великої України. Мені здається, що біда лежить в тому, що, природньо, анти-російська агітація в Україні завжди впливала до пев-ної міри на польську меншину та на українців у Карпат-ській Україні. На мою думку, це можна було б змінити тільки під умовою, що Польща і ми співпрацювали б під кожним оглядом в українській справі. (Підкр. — П. С.).

Я уявляю, що у процесі загального, засадничого лагоджен-ня усіх проблем поміж Польщею і нами ми могли б дуже добре прихилитися до того, щоб Польща дістала спеці-яльні прерогативи в українській справі, а ми піддержу-вали б Польщу в кожному відношенні в цій справі. З дру-гого боку, це, очевидно, вимагає все більш виразного анти-російського наставлення з боку Польщі, бо інакше не було б мови про взаємні інтереси”.

Далі в протоколі занотовано такий уступ цікавий для українського читача:

“Я (Ріббентроп — прим. П. С.) спитав Бека, чи вони (поляки — прим. П. С.) зрезигнували з аспірацій маршала Пілсудського у тому напрямі, тобто відносно України. Він відповів мені, що вони панували рівнож у Києві, та що ті аспірації безсумнівно ще живі й тепер”.

Після закінчення відвідин Бека в Німеччині Ріббентроп розіслав німецьким дипломатичним місіям в Європі, Вашинг-тоні й Токію, як також консулам у Данцігу, Мемслю та Женеві відповідні інформації, призначені для конверзації в диплома-тичних колах. В цій інформації зреферовано те, що сказав Гітлер у розмові з Беком про Україну й українську справу. Це мало служити виясненням у зв'язку з заповнюванням сторінок світові преси необгрунтованими вістками про ніби Гітлерове заінтересування в допомозі українській визвольній боротьбі.

В лютому й березні 1939 р. Бек знову пожавив свою акцію проти Карпатської України, а також став мр'яти про Чорне море. В розмові з німецьким амбасадором у Варшаві, фон Мольтке, дня 9 березня 1939 р. Бек обвинувачував Німеччину за погіршення німецько-польських взаємовідносин із-за її ста-новища до Карпатської України. А в трагічні березневі дні Бек знову і знову повторяв давні фрази, знову і знову домагався реалізації спільного мадярсько-польського кордону. У зв'язку з словацько-чеською внутрішньою кризою, німецька офіційна пресова агенція “Дойчес Нахріхтен-Бюро” повідомила 11-го березня з Праги, що поляки вирішили піддержати чехів проти словаків за кошт Карпатської України. Вночі з 12 на 13 березня 1939 року, в годині 4:02 над ранком, Бек запевнив німецького амбасадора, що Польща увесь час піддержувала словаків у напрямі їхнього проголошення цілковитої самостійности, бо це рішення б автоматично й про окупацію мадярамч Карпатської України, тому повідомлення пресової агенції не мають ніяких підстав. Не будучи ще в курсі справ, а зокрема не знаючи ще того, що німецьке рішення зліквідувати всяку Черословаччину запало вже давно, а в ці години визначено було вже навіть

докладну годину її кінця, Бек і тепер заявляв амбасадорові, фон Мольтке, що "справа малярсько-польського кордону рішальної важливості"¹⁶⁷).

Тимчасом, Німеччина відклала декларацію про забезпечення кордонів ЧСР. Не диво, бо вона мала свої плани, які відтак зреалізувала. Чехословацький міністер закордонних справ Франтішек Хвалковський повторно звертався в тій справі до Ріббентропа в розмові з ним 23 січня 1939 р. Дістав він холодною відповідь, що справи в ЧСР ще не охололи. Натомість Ріббентроп використав цю нагоду, щоб закинути чехам даліше "переслідування" німецької меншини, що ще залишилася в ЧСР в числі біля 200.000, зокрема у великих містах чисто чеської території, а також у Словаччині та 15.000 в Карпатській Україні.

Мадярщина користалася з такого становища Німеччини й не резигнувала з можливості окупувати Карпатську Україну. Для того догідним моментом уважала неділю, 12 лютого 1939 року, тобто день виборів до Союму Карпатської України. Було її великим бажанням, а також її приятеля Польщі, щоб не допустити до виборів, знаючи, що народ всеціло піддержить владу о. Августина Волошина, а тим прилюдно на увесь світ заперечить одним махом усі неправдиві вістки, що їх поширювала Мадярщина разом з її кровожадними приятелями, зокрема Польщею.

Кілька днів перед виборами мадяри сконцентрували свої війська, а поляки посилили свої терористичні банди на кордонах Карпатської України, щоб у неділю, 12 лютого 1939 року, раннім-ранком розпочати наступ, знаючи, що населення й офіційні чинники зайняті справами виборів і не були приготовані зустріти зовнішній удар. На малярському кордоні зокрема сконцентровано було т. зв. "рондьош гарду", т.т. гвардію обідранців, переважно в цивільних одягах, отже добре маскованих вояків.

Знаючи вже наставлення Німеччини, малярський посол, Досме Стояї, відбув розмову, дня 9 лютого 1939 р., з шефом відділу IVБ міністерства закордонних справ Німеччини, Гюнтером Альтенбургом, якому безпосередньо підлягали справи Карпатської України й Мадярщини, і поінформував його, що

"згідно з достовірними інформаціями, малярський уряд очікує вибуху серйозних заворушень у Карпатській Україні підчас виборів, що мають відбутися 12 лютого, й

¹⁶⁷) DGFP, Vol. V, Doc. 126, 137, 139.

у такому випадку Мадярщина може бути змушена інтервенювати для охорони своїх націоналів"¹⁶⁸).

Того ж дня італійський амбасадор у Берліні також звертався в тій справі до державного секретаря в міністерстві закордонних справ, барона Ернеста фон Вайцекера, на що дістав він відповідь, що

"малярському міністрові було сказано, що Будапешт був би повідомлений своєчасно, коли, на нашу думку, треба приступити до акції в тій справі. Мадярський уряд нехай тільки тримається Віденського арбітражу"¹⁶⁹).

Міністерство закордонних справ Німеччини розіслало відповідні ноти до всіх заінтересованих, а в телеграмі до амбасадора Ерммансдорффа в Будапешті з дня 12 лютого 1939 р. було додатково сказано:

"Ми зокрема просили Мадярщину не підпринимати жадної акції сьогодні, в неділю виборів у Карпатській Україні, не дивлячися на те, як справи розвинулися там сьогодні.

Після телефонічної консультації, малярський міністер закордонних справ запевнив нас, що його уряд, очевидно, залишиться при нашій пораді"¹⁷⁰).

Цим разом вже не було того поденервування, яке було 20 листопада 1938 р., ані в Будапешті, ані в Римі, ані в Варшаві, ані навіть у Берліні. Тепер ім Берлін сказав ясно: ждїть, я вам скажу, коли для мене буде вигідний ваш нищівний наступ, коли він совпадатиме з моїми планами. Отже, будьте на поготівлі й ждїть на мій знак! Він вам буде даний!

СЛОВАЦЬКА УЧАСТЬ У РОЗВАЛІ ЧСР

Вже зараз по Віденському арбітражі, 11 листопада 1939 р., фельдмаршал Германн Гоерінг перевів розмову з словацьким міністром Фердинандом Дюрчанським, якого супроводжав до Берліна провідник німецької національної групи й державний секретар у словацькому уряді Франц Кармазин та Едмунд Феезенмаер, який був післаний на Словаччину із спеціальними дорученнями простудіювати напрямок розвитку майбутнього

¹⁶⁸) DGFP, Vol. IV, Doc. 165.

¹⁶⁹) DGFP, Vol. IV, Doc. 165.

¹⁷⁰) DGFP, Vol. IV, Doc. 167.

державно-політичного статусу Словаччини. В цій розмові вони вже тоді прийшли до заключення, що їхньою спільною метою має бути самостійна Словаччина й у ній автономна Карпатська Україна¹⁷¹). Отже, в тій хвилині Дюрчанський, мабуть, уявляв себе в ролі "старшого брата"... Видно, що Гоерінг тою справою цікавився, але 17 листопада дістав інструкцію, в якій говориться, що

"Фюрер рішив, що в сучасну пору питання сепарації словаків не повинно бути порушуване ані в позитивному, ані в негативному сенсі".

В міжчасі розпочато було переговори між українцями й словаками у справі кордонів поміж обидвома країнами. Саме в критичну хвилину, бо в тому часі, коли мадяри плянували перший напад на Карпатську Україну, згідно з повідомленням німецького амбасадора в Будапешті Отта фон Ердманнсдорффа з 20 листопада 1938 р.,

"словаки просили піддержки в мадярів проти українських претенсій до частини східної Словаччини (Пряшівщини — прим. П. С.)¹⁷²".

Знову склалося так, що в той сам день, на коли мадяри плянували другий напад на Карпатську Україну, тобто в неділю, 12 лютого 1939 р., один із лідерів словацьких, проф. Войтех Тука, пізніший прем'єр самостійної Словаччини, був на авдієнції у самого Гітлера у справі німецької допомоги на шляху до повної самостійності Словаччини. Розмова між Гітлером і Тукою відбувалася в Берліні в приватності Ріббентропа й Кармазіна, який прибув із Тукою¹⁷³).

Тука звертався до Гітлера зворотом "Майн фюрер", а, вилити всю свою ненависть на чехів, закінчив свою промову такими словами:

"Я кладу долю мого народу у Ваші руки, мій Фюрер. Мій народ очікує свого повного визволення Вами".

У своїй відповіді Гітлер підкреслив, що він до недавна був свято переконаний, що словаки мають найпалкіше бажання належати до Мадярщини. Його запевняли в цьому з усіх боків. Дальше докоряв він словакам, так як і мадярам за те, що, коли б були словаки проголосили свою самостійність у часі кризи (вересневої, 1938, — прим. П. С.), то це було б значно упростило справу ліквідації Чехо-Словаччини. Якщо тепер по-

¹⁷¹) DGFP, Vol. IV, Doc. 112, 120.

¹⁷²) DGFP, Vol. IV, Doc. 130.

¹⁷³) DGFP, Vol. IV, Doc. 168.

став би конфлікт, в якому Польща й Мадярщина інтервенювали б, він лишив би їх робити своє... Він не гарантує кордонів ЧСР, але "він міг би загарантувати самостійність Словаччини кожнокчасно, навіть сьогодні", заявив вже тоді Гітлер. Під кінець розмови, що тривала від год. 5-ої до 6:15 по полудні, Гітлер знову натякнув на те, що "чехи знову починають доливати оливи до вогню і може статися дуже легко те, що одного дня справи виховзнуться з рук", тому "йому було б приємно довідатися, що Словаччина усамостійнилася".

24 лютого 1939 р. до Ріббентропа надійшло звітлення із НСДАП, від д-ра В. Мюльбергера, заступника керівника радіовисильні у Відні, який побував у Словаччині. В ньому Мюльбергер інформує, що остаточне рішення проголосити самостійність Словаччини треба очікувати у березні. Між іншим натякає він і на те, що словацькі провідники, зокрема Кароль Сідор і Фердинанд Дюрчанський, дуже розсварені між собою, але всі вони об'єднані в одному — всі проти о. д-ра Йозефа Тіси. Надійною для німців людиною є Войтех Тука. Мюльбергер інформує, що словацькі провідники, включно з Сідором і Мургашом (шеф штабу Глинкової Гарди), чергової неділі будуть у Відні на балі Віденських словаків, де будуть продовжуватися розмови у справі проголошення самостійності Словаччини¹⁷⁴).

Рівнож існують дані про те, що між італійським послом у Празі, що заступав інтереси Мадярщини, і урядом Словаччини в кінці лютого 1939 р. були ведені переговори в тому напрямі, що мадяри мали віддати словакам Кошиці з околицями в заміну за віддачу Карпатської України Мадярщині. Також польський посол у Празі Казімерж Папее вів із словаками подібні переговори. При тому поляки й мадяри намовляли словаків також до проголошення повної самостійності¹⁷⁵).

В першому тижні місяця березня 1939 р. в дипломатичних колах Праги кружляли вістки, що словаки навмисне затягають кризу федерального уряду ЧСР, щоб промостити собі легше шлях до проголошення самостійності. Більше того, Хвалковський заявив 7 березня 1939 р. німецькому шарж д'аффер у Празі, що федеральний уряд у Празі дав до відома словацьким міністрам, що вони можуть свobodно проголосити самостійність Словаччини, якщо вважають, що це можливе і корисніше для їхньої країни. Тимчасом 8 березня повідомлено Берлін, що словаки вже майже підготовані проголосити самостій-

¹⁷⁴) DGFP, Vol. IV, Doc. 174.

¹⁷⁵) DGFP, Vol. IV, Doc. 177.

ність, а Мадярщина заявила Празі, що вона Словаччиною не заінтересована, зате запропонувала Празі купівлю (!!! — П. С.) Карпатської України¹⁷⁶).

Переговори, що їх вели словаки з федеральним урядом у справі реконструкції федерального уряду та одержання більших компетенцій для словаків у федеральному уряді, 10 березня зірвано, бо словаки не хотіли дати запевнення, що вони (переговорювали Тісо й Сідор) не проголосять самостійності Словаччини. В тій ситуації президент Еміль Гаха звільнив Тіса з посту прем'єра Словаччини, а Дюрчанського й Пружанського з їх міністерських постів. Ведення словацьких справ передав він міністрові Йозефові Сівакові аж доки не іменовано прем'єром Кароля Сідора, який уже 12 березня зажадав виведення чеського війська із території Словаччини впродовж 24-ох годин, а звільнення політичних в'язнів (між ними Тука, Шаньо Мах, яких арештовано Прагою 10 березня) найдалі до 48 годин.

Бувшому прем'єрові о. д-рові Йозефові Тісові, що не так обставинами, як своїми партійними товаришами був загнаний у не зовсім бажану ситуацію, вдалося втікнути до Відня, а вже 13 березня 1939 р. у супроводі Дюрчанського був він прийнятий Гітлером на розмову в Берліні. В розмовах, що тривали від 6:40 до 7:15 год. ввечері, крім вище згаданих брали також участь: Ріббентроп, міністер Отто Майснер, ген. Вільгельм Кайтель, ген. Вальтер фон Бравхіч — шеф головної команди Вермахту, та державні секретарі Дітріх і Кепплер.

Конференцію розпочав Гітлер довгою промовою проти Чехословаччини, і то так з часу перед Мюнхенською Конференцією, як і проти нової ЧСР, яка цілковито переорієнтувала свою політику на рейки співпраці з Німеччиною. Зокрема відмітив він, що чеська преса знову і знову публікувала статті, скеровані проти Німеччини, а вчорашні демонстрації чехів у Брні та Їглаві, на думку Гітлера, не можуть бути надалі толеровані. Також "фольксдойчі" зробили там вчора реbelieю, бо не могли толерувати центр неспокою у їхній власній сфері.

"Другим розчаруванням було становище Словаччини", продовжував Гітлер. Вже тепер, коли він післав свого уповноваженого, Кепплера, до Братислави, то "Сідор заявив йому, що він є вояком Праги й був би проти вилучення Словаччини із Чехословацької федерації. Якби Фюрер був знав про це, він не потребував би був входити у непорозуміння із його приятелями в Мадярщині..." Відтак Гітлер дав слово Тісові, щоб той висказався, чого хоче Словаччина, але тільки на дуже корот-

¹⁷⁶) DGFP, Vol. IV, Doc. 180, 182.

кий час, бо знову почав говорити сам. Між іншим Гітлер сказав, згідно з протоколом, таке:

"Німеччина не має ніяких зацікавлень на сході від Карпат. Йому цілком обаятно, що там станеться. Тепер питання стоїть, чи Словаччина хоче вести своє власне незалежне життя, чи ні? Він не хоче нічого від Словаччини. Він не наражав би свій народ, а навіть ані одного солдата, за щось, чого словацький народ не хотів би взагалі. Він хоче мати остаточну заяву, що, властиво, словаки в дійсності хотять. Він не хотів би, щоб Мадярщина закидала йому, що хоче зберігати щось таке, що зовсім не хоче бути збережене... ..він запросив Тіса, щоб почути його остаточне рішення. А це вже справа не днів, а тільки годин. Він уже раніше сказав, що, якщо Словаччина хоче стати самостійною державою, він дасть їй піддержку, а навіть може гарантувати її намагання у тому напрямі... Якщо б вона не рішилася, або відмовилася від зірвання федерації з Прагою, він залишив би долю Словаччини подіям, за які він уже не міг би бути відповідальним. Тоді він вже пильнував би тільки інтересів Німеччини...

Фюрер спитав міністра закордонних справ, чи він має щось додати. Міністер також підкреслив, що децизія — це справа годин, а не днів. Він передав Фюрерові тільки-що одержане повідомлення про рух мадярських військ у напрямі словацького кордону. Фюрер прочитав звіт про переказав Тісові його зміст і висловив надію, що Словаччина скоро прийме рішення.

Тісо подякував фюрерові за його слова... Фюрер був би ласкавий вибачити йому, якщо він, під враженням останніх слів, не може прийняти рішення сам і то у цій хвилині (підкреслення — П. С.). Він відійшов би із своїм колегою (Дюрчанським — П. С.), щоб розважити цілу справу холодно... Після того розмову закінчею"¹⁷⁷).

Після того Тісо й Дюрчанський відійшли, а з ними і їх "спікун" Кепплер. Як останній ствердив під час Нюрнберзького процесу, вони спільно ще тої ночі, з 13 на 14 березня 1939 року, виготовили проект телеграми словацького уряду до Гітлера з проханням прийняти самостійну Словаччину під його протекцію. Ця телеграма мала бути затверджена Словацьким Соймом 14 березня, але вона не була предложена Соймові, бо були побоювання, що не була б прийнята одногосно. Відпо-

¹⁷⁷) DGFP, Vol. IV, Doc. № 202.

відну телеграму вислано до Гітлера відтак 16 березня 1939 р.¹⁷⁸).

Як бачимо, роля деяких словацьких провідників була немаєловажна у справі остаточної ліквідації ЧСР — федерації чехів, словаків і карпатських українців. Із тут поданого матеріялу, Шановний Читач може виробити собі погляд і на дійсне ставлення словаків до Карпатської України, зокрема тих, що вели переговори з високими німецькими чинниками про повну самостійність Словаччини саме в ті дні, на які маляри плянували мілітарні походи на Карпатську Україну, тобто 20 листопада 1938 року та 12 лютого 1939 р. Тут зокрема був причасний проф. Войтех Тука, якого деякі словаки, навіть тоді, коли він був прем'єром Словаччини, вважали "мадяроном". Позиція о. д-ра Йозефа Тіса була цікава! Видно навіть із його розмови з Гітлером, що він думав інакше ніж Тука, Дюрчанський, Мах і Мургаш. Можливо, що в моменті, коли Гітлер вимагав від нього негайного рішення, він думав і про свого колегу о. д-ра Августина Волошина, який саме був у клопотах з Прагою також? Можливо, в душі шукав поради у свого великого попередника, о. Андрія Глинки. На жаль, цього мені не вдалося ствердити з доступних документів, і тут годі було б що-небудь певного сказати. Безперечно, о. Тісо любив свій народ і у важкі хвилини думав про його долю, про його волю, думав про його бажання. Тому то його рішення не западали з такої легкої руки, як Туки, який уже 12 лютого 1939 р. віддав свій народ "під спіку Фюрера", хоч не мав на це ніяких повноважень від свого народу. Він же ж не був навіть у складі кабінету о. Тіса в той час.

Треба з притиском підкреслити, що словаки тримали свої пляни відносно проголошення самостійности в цілковитій таємниці від карпато-українських політичних і державних провідників. Прем'єр о. А. Волошин виразно підкреслив це у своїй промові на нараді з послами до Карпато-Українського Союму та іншими провідниками державного й політичного життя, що відбулася дня 14 березня 1939 р. вже по проголошенні словаками своєї державної самостійности.

Традиційно провідники Словацької Глинкової Людової Партії культивували тісний контакт із Іваном Куртяком і Андрієм Бродієм та їхніми послідовниками. У своїй розмові з Мілою Валентовою, кореспонденткою чеського щоденника А-Зет (гляди з 1 січня 1939 р.), д-р Кароль Сідор заявив: "Становище Словаччини до українського руху (в Карпатській Україні — прим. П. С.) є офіційне. Чи українська національна орієн-

тація являється дійсним виявом почувань русинського люду, викажуть щойно вибори до крайового Союму". Для підкреслення свого сумніву відтак навів він релятивно низькі цифри відданих голосів на о. А. Волошина та Ю. Ревая в виборах у 1935-му році. При тій нагоді твердо обстоював він існуючий кордон поміж Карпатською Україною та Словаччиною, який кривдив українців. Між іншим, у виборах послів до словацького союму українці Пряшівщини не підтримували словацької урядової партії.

На цьому місці варто пригадати долю української Пряшівщини, яка, через неполадження справи кордону поміж Карпатською Україною і Словаччиною впродовж двадцятьох років чехо-словацького режиму, і тепер адміністративно опинилася в рамках Словаччини. Тут варто відмітити, що словаки дуже обвинувачували чехів у "чехизації" Словаччини, але в той самий час пляново переводили словакізацію української Пряшівщини. Ще в 1919 р. словаки, яким уряд Чехо-Словаччини признав був окреме міністерство з осідком у Братиславі, за допомогою чехів підчинили собі не тільки територію, що була відома під назвою Пряшівщини, але й усі оселі поздовж залізничної лінії Чоп-Перечин-Ужок. По прилученні Карпатської України до Чехо-Словаччини Ужгород став столицею країни, але громади Доманинці, Невицьке, Перечин, Дубриничі, Мале Березне, Велике Березне, Волосянку і ін. повернено Карпатській Україні тільки після боротьби, що її звів за них перший губернатор д-р Григорій Жаткович, на домагання представників тих громад¹⁷⁹).

Одною з причин резигнації губернатора Г. Жатковича було неполадження справи кордону поміж Словаччиною і Карпатською Україною на етнографічній базі, як було раніше умовлено. Словацька адміністрація на українській Пряшівщині почала словакізацію із уведення словацької мови до урядів і шкільництва, при чому від учителів і урядників вимагано скласти приречення "словацького учителя" чи "словацького урядовця". Маркантним початком словакізації був обіжник, що його видав земплінський жупан Михайло Славик, у зв'язку з переписом населення в 1921 р. У цьому обіжнику, ми м. ін. читаємо:

"На Словаччині нема ні Русина, ні Русинки. Це лише мадярський уряд видумав їх для того, щоб словаків, які говорять земплінським наріччям, відорвати від керінних словаків, щоб було їх легше змадяризувати. Цих змадяри-

¹⁷⁸) Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Vol. XXXI, Case XI, p. 12912-13, Nuernberg, 1948.

¹⁷⁹) Русини, Ужгород, 26 січня 1921 р.

зованих словаків тепер хочуть відорвати від нас як Русинів. Але тут ясно, що ідеться не про руську, але мадярську агітацію.

Словаки із Земплина! Уважайте не тільки на себе, але й на своїх сусідів і поясніть їм, що вони словаки, бо говорять вони по-словацьки, у них словацька одіж, звичаї та пісні. Правда, що в них інша релігія, греко-католицька, яку називають руською вірою, але від того вони не будуть і не є Русинами¹⁸⁰).

Започатковану тут акцію, виложені тут напрямні словакізаційної політики для Пряшівщини консеквентно переводили словаки в життя під час трьох переписів населення, тобто в 1921, 1930 і 1938 роках. Тоді як за мадярського панування в 1880 р. при переписі населення на Пряшівщині записано 77,290 українців і 93,226 греко-католиків, то чеський перепис із 1930 року нараховував на Словаччині 213,725 греко-католиків та 9,076 православних, але тільки 91,079 українців. Ще даліше посунула словакізацію статистики населення української Пряшівщини автономна влада Словаччини, на чолі з монс. Йозефом Тісом. Влада Тіса приготувала перепис населення у великій таємниці й перевела його несподівано у дні 31 грудня 1938 року. При цьому переписі записано в рамках Словаччини всього-на-всього 79,000 русинів-українців, хоч греко-католиків разом із православними нараховувалося біля 250,000, чого словацька влада не опублікувала.

Проти методів переведеного перепису населення словацьким урядом з дня 31 грудня 1938 р. уряд Карпатської України, на чолі з о. монс. д-ром Августином Волошином, подав протест і заяву, що українці не можуть признати так переведеного перепису, а натомість домагався прилучення української частини Пряшівщини до Карпатської України. **Нова Свобода** з 15 лютого 1939 р., подаючи до відома громадянства про протест влади, порівняла статистичні дані про русинів-українців по національності та релігійній приналежності й заявила м. ін.:

"На кінець підчеркуємо, що віра греко-католицька є нашою національною вірою. Хто є греко-католик, є разом теж і українцем. Так само є то з нами, як є то з ізраелітами. Хто є ізраелітської віри, є жид, або жидівського походження. Хто є греко-католик, є українець, або його предки були українцями".

¹⁸⁰ Д-р Иван Жидовскій, "Пряшевская Русь в борбѣ за свои права" в Э. Бачинскій, Подкарпатская Русь за годы 1919-1936, Ужгород, 1936, стор. 87—91.

Наявність словакізації видно з того, що приріст українського населення на Пряшівщині був у пересічному від 28 до 38 про міле річно, а мимо того за час від 1880 р. до грудня 1938 року українське населення ніби збільшилося всього-на-всього на кругло 1,700 душ. І це за час 58 років! Таким темпом навіть мадяри не здійснювали політики мадяризації Закарпаття.

Українці-русини Пряшівщини постійно боролися проти словакізації свого краю і домагалися прилучення її до автономної Карпатської України. Ці акції проходили майже одночасно з домаганням автономії в Карпатській Україні за чеського режиму. До таких акцій треба в першу чергу зарахувати Загальний Конгрес Русинів Пряшівщини, що відбувся 17 серпня 1936 р. у Пряшеві, й на якому українці Пряшівщини поновно домагалися прилучення українських земель Пряшівщини до автономної Підкарпатської Руси.

Ці домагання не були респектовані. Не диво ж, що у виборах до словацького союму дня 18 грудня 1938 р. одинока дозволена виборча листина Словацької Глинькової Людової Партії в українських округах Пряшівщини отримала тільки 38% усіх відданих голосів, тоді як 62% виборців української Пряшівщини голосувало проти листини словакізаторів краю. Все це не могло не впливати негативно на українсько-словацькі відносини.

Деякі карпато-українські провідники довідалися про словацьку підготовку до проголошення самостійності. У днях 20-24-го лютого 1939 р. посол Михайло Тулик і шеф міської поліції столиці Хусту, Юрко Белей, відвідали Братиславу, щоб від словацьких відповідальних чинників довідатися про їхні цілі. Словаки, однак, нічого їм не сказали про змагання до цілковитої незалежності. Натомість, довідалися вони про ці намагання від державного секретаря для німецької меншини при словацькому автономному уряді, Франца Кармазина, який був утаємничений у справу, бо ж відбував подорож до Гітлера разом із д-ром Войтехом Тукою у сам день карпато-українських виборів. Кармазин, однак, не виявив дати проголошення самостійності, але завважив, що словаки будуть намагатися зайняти залізницю, що веде з Перечина до Березного, вкоротці перед проголошенням своєї самостійності. Таке намагання словацька Глинькова Гарда зробила дня 12 березня, що могло бути осторогою для карпатських українців. Тому що пп. Тулик і Белей були зобов'язані тримати інформацію Ф. Кармазина в строгій таємниці, виявили вони її тільки у дуже вузькому колі політичних діячів Карпатської України, а саме: проф. Августинові Штефанові, д-рові Степанові Рососі, Федорові Реваєві, Андрієві

Воронові та д-рові Володимирові Комаринському. Провідник УНО Федір Ревая мав поінформувати про словацькі пляни о. А. Волошина та Ю. Ревая.

Хоч кілька днів перед проголошенням словацької самостійності на сторінках "Нової Свободи" висловлювано деякі здогади, що на Словаччині діється щось надзвичайне, все ж широкі українські народні маси, а навіть карпато-українські політичні провідники, крім кількох вийнятків, не були в курсі справи. Проголошення самостійності Словаччини заскочило їх зовсім несподівано.

Отже, словацькі акції аж ніяк не були в координації з карпато-українською політикою, ані не йшли вони по лінії тодішніх інтересів Карпатської України.

МОСКВА ЛЕМЕНТУЄ ТАКОЖ

Так російська еміграція, як і червона Москва сильно зареагували проти існування вільного клаптика української землі у формі Карпато-Української Держави, хоч вона ще була у федерації з чехами і словаками, маючи з ними спільні фінанси, оборону й закордонну політику, й будучи заступленою своїми міністрами у федеральному уряді в Празі.

На еміграції не тільки російська преса заговорила гостро проти українських аспірацій визволитися з-під усіх окупацій, але влаштовувано всякого рода прийняття для різних впливових чинників закордонної міжнародної політики з метою наставляти їх проти української визвольної боротьби. Більше того, коли в грудні 1938 р. й січні 1939 р. майже вся світова преса заговорила про недалеке визволення України, при німецькій допомозі, в що повірили були дуже серйозно й політичні кола Лондону, Парижу й преса Вашингтону, тоді претендент на російський трон, архикнязь Владімір, поїхав у кінці грудня 1938 року до Берліна, щоб евентуально забезпечити за собою київський трон. В той сам час різні провідники російської еміграції голосно заявляли, що росіяни ніколи не погодяться на відірвання України від Росії. Більше того, деякі з них заявляли, що коли б вони мали вибирати поміж владою Сталіна в "єдиній неделимій Росії", якою тепер є ССРСР, і можливістю евентуальної ліквідації большевицького режиму, але за умовою відлучення України, вони стверджували, що майже всі росіяни, де б вони не були і яких політичних переконань вони не були б, повинні стати одностайно по стороні Сталіна, щоб лише

не допустити до усамостійнення України¹⁸¹). Центрами російської емігрантської акції проти визволення України були зокрема Берлін, Париж, Лондон і Белоград.

Червона Москва також немаловажила справу існування вільної Карпатської України. Хоч між поляками і російськими большевиками під час вересневої кризи ЧСР постали були напружені взаємовідносини до тої міри, що 23 вересня 1939 р. Советський Союз грозив Польщі зірванням Советсько-польського пакту неагресії, два місяці пізніше Москва й Варшава одночасно опублікували комунікат тотожного змісту про продовження пакту неагресії. Причиною погрози у вересні була концентрація польських військ вздовж чехословацького кордону. А що тепер, коли Польща знову сконцентрувала свої регулярні частини біля кордону Карпатської України, яка була складовою частиною федеративної Чехо-Словаччини? Москва не тільки не реагувала негативно, а навпаки виразно заявила свою приязнь до Польщі. Москві були на руку всі польські акції, усі терористичні напади польських банд на українські села. Як подавали звідомлення дипломатів з Москви в часі існування карпато-української державности, навіть у федерації з чехами й словаками, при відсутності відповідної кількості власної військової сили та її належного озброєння,

"Карпатська Україна, як кристалізаційний пункт Українського Самостійницького Руху — це в сучасну пору найбільша загроза для Советського Союзу. Советський Союз вірить, що в цій справі він має спільні інтереси з Польщею"¹⁸²).

Тому приязні розмови поміж тодішнім комісарем для закордонних справ ССРСР Максимом Максимовичем Літвіновим і польським амбасадором у Москві Гржибовським були на денному порядку. Розмови в дусі Ризького договору, з тою різницею, що плянували вони знищити ще й решту території України, що їм її не вдалося захопити в ранніх двадцятих роках.

Якого значення надавали совети справі Карпатської України, можна бачити з факту, що велика частина XVIII-го Конгресу ВКП(б), що відбувся в березні 1939 р. в Москві, була присвячена розглядові справи Карпатської України. Сам Йосиф В. Сталін, генеральний секретар ВКП(б) і необмежений диктатор ССРСР, дня 12 березня 1939 р. у своїй головній доповіді перед 2,000 провідних комуністів з цілого ССРСР широко за-

181) *Newsweek*, New York, January 2, 1939, цитував ген. Денікіна.

182) *DGFP*, Vol. V, Doc. № 108.

торкнув справу Карпатської України, а в зв'язку з тим і справу визволення всієї України. Між іншим Сталін тоді сказав:

"Лемент, що його счинила британська, французька й північно-американська преса навколо Радянської України, характеристичний (для ворожого наставлення капіталістичного світу до ССРСР, говорив Сталін — прим. П. С.). Панове з тієї преси аж захрипли кричучи, що німці! от-от машируватимуть на Радянську Україну, що вони тепер тримають в руках т. зв. Карпатську Україну, з біля 700,000 населенням, та що не пізніше як цієї весни німці прилучать Радянську Україну з понад 30 мільйонами населення до т. зв. Карпатської України.

Виглядає так, немов би метою цього підозрілого лементу було збільшити злість Советського Союзу на Німеччину, затруїти атмосферу й без ніякої видної причини спровокувати конфлікт з Німеччиною. Очевидно, що є зовсім можливим, що в Німеччині є такі дурні, які мріють про анексію слона, тобто Радянської України, до мушки, тобто до т. зв. Карпатської України. А якщо в Німеччині на правду є такі дурні, то ми напевно знайдемо достатню кількість присмирюючих сорочок для таких дурнів.

Але, якщо ми зігноруємо дурнів, а звернемося до нормальних людей, чи не ясно стане, що було б смішно й гупо говорити серйозно про анексію Радянської України до т. зв. Карпатської України?"¹⁸³).

Хоч Сталін, позуючи "всесильного" світу цього, перед провідними більшовиками говорив ніби на кпини, але в Україні "чистку" не тільки проводив далі, але ще більше посилив її. Як інформував лондонський "Дейлі Експрес" із 8 грудня 1938 року, московські більшовики, під претекстом викриття підготовки збройного повстання в Києві проти їхнього режиму й за українську державну суверенність, перевели "чисельні арешти в рядах найвищих старшин українців у советській армії". Далше інформував цей орган, що "всіх арештованих обвинувачено в державній зраді". Згідно з цими й іншими повідомленнями, на початку грудня 1938 р. виарештовано 63-ох старшин, а між ними й трьох генералів — Тарасинського, Тисянку та Михайлова. Львівське "Нове Село" з 18 грудня 1938 р. подавало широкі подробиці масових арештів в Радянській Україні у зв'язку з посиленою діяльністю підпільних українських визвольницьких сил серед народу.

¹⁸³) Current History (New York), April 1939, page 56.

Тон Сталіна на XVIII Конгресі ВКП(б) мав на меті показати не тільки перед зовнішнім світом, мовляв, для ССРСР ніхто не страшний, але, і то насамперед, показати свою особисту небезякість перед мільйонами рабів у ССРСР. Нами наведена цитата західньо-європейського дипломата зображувала дійсність, а не тон цей Сталіна. Між іншим, частина світової преси в цій промові радше вбачала початки залицання Сталіна до Гітлера, що було вповні зреалізовано півроку пізніше у формі пакту неагресії між ССРСР і Німеччиною з серпня 1939 р.

ВИИНЯТКОВЕ СТАНОВИЩЕ РУМУНІЙ

Тоді як Великобританія та Франція фактично цілковито здали свої позиції в Середній Європі, чехи ще все сподівалися їхньої піддержки. Зокрема Франція майже цілковито зійшла була зі сцени в справах ЧСР тоді, як Великобританія ще мала претенсії далі бути співрішальним чинником у європейських справах. В тому сенсі Чемберлен підписав з Гітлером договір відносно морської флотії, між іншим таємно навіть від Франції. В тому сенсі обидва вони підписали умову, що всі справи в Європі надалі полагуватимуть мирним шляхом, за зеленим столом. У цій "Англо-німецькій Деклярації" з дня 30-го вересня 1938 р., що була підписана по закінченні т. зв. Мюнхенської Конференції, між іншим було сказано, що Гітлер і Чемберлен уважають рішення Мюнхенської Конференції, а зокрема підписаний англо-німецький навігаційний договір "символом бажання наших двох народів ніколи більше не йти проти себе війною"¹⁸⁴). Чемберлен з великою помпою вертав до Лондону, де в повній вірі "мироносця" заявив, що, мовляв, мир збережено на життя його генерації. Але він скоро переконався, що, властиво, деклярація, що її він підписав, залишилася свистком паперу, бо вже місяць пізніше у Відні засідав тільки Ріббентроп і Чіано, без міністрів закордонних справ Лондону й Парижу. Фактично Британія перекреслила сама свою заяву з дня 8 жовтня 1938 р. про те, що вона "почувається морально зобов'язаною гарантувати кордони Чехословаччини", бо вже зараз під час того, як маляри й поляки послалили свої атаки проти ЧСР, вона не тільки не стала в обороні ЧСР, але навіть відмовилася, разом з Францією, взяти участь у Віденському арбітражі, до чого була не тільки морально зобов'язана, але й мала, разом з Францією, Німеччиною і Італією формальне "право" ("право" ними самими встановлене!). Тоді ще було

¹⁸⁴) DGFP, Vol. II, Doc. № 696.

можливо пригамувати Гітлера. Але, що нас тут цікавить, тоді ще можна було у великій мірі врятувати ЧСР. Напевно, якщо б Англія і Франція були брали участь у Віденському арбітражі, а Німеччина була б трималася етнографічного принципу, а є всі дані твердити, що вона була б його дотримувалася, вислід Віденського арбітражу не був би був такий болючий для Карпатської України й Словаччини, а тим самим і для цілої Федерації.

Правда, на основі звернення Хвалковського до всіх чотирьох великодержав, що брали участь у Мюнхенській Конференції, у справі остаточної гарантії кордонів ЧСР, бо в другій половині листопада 1938 р. вже всі спірні справи були полагожені мирним шляхом міжнародних рішень, Британія звернулася 8 лютого 1939 р. у власному імені та в імені Франції до урядів Італії та Німеччини у цій справі, підтримуючи домагання ЧСР на базі рішення з Мюнхену. Тоді Німеччина відповіла, що член делімітаційної комісії, який виготовляв мапи, захворів на інфлуензу, отже не можна продовжувати працю комісії¹⁸⁵)... А словне колишне запевнення гарантії ненарушимости Чехо-Словацької Федерації закінчила Великобританія в день ліквідації ЧСР, 15 березня 1939 року, висловом запевнення для Німеччини, що вона надалі ще більше змагає до приятельських взаємовідносин та "глибоко перейнята намаганнями відновити довір'я і злагодити напруження в Європі".

Румунія — одинока країна, що намагалася дотримувати своїх договірних зобов'язань супроти ЧСР, як члена Малої Антант. Югославія досить швидко "присмирила" своїх Соколів і членів Народної Обрани, які бажали помагати своїм слов'янським братам — чехам, і увела в себе "святий домашній спокій". У тому чимала заслуга Німеччини, яка фактично контролювала Югославію під економічним оглядом.

Румунія не тільки відкидала всякі намови Юзефа Бека, але й відкрито ставала по стороні ЧСР навіть тоді, коли "великі союзники" Франція та ССРСР, а з ними й Великобританія, вже здали були ЧСР на ласку Гітлера, та на зневагу полякам і мадярам. Румунія недвозначно заявляла свою волю стати в обороні ЧСР, якщо на неї напала би Мадярщина. Румунія виявила була добру волю взяти участь у Віденському арбітражі й боронити інтересів Карпатської України й Словаччини. Румунія була й одинокою країною, що бодай словно інтервенювала в березневі дні проти мадярської агресії в Карпатській Україні, не дивлячися на те, що мадяри забирали Карпатську Україну з ласки Адольфа Гітлера.

¹⁸⁵) DGFP, Vol. IV, Doc. №№ 136, 163, 164 і 166.

У своїй розмові з Гітлером, дня 24 листопада 1938 р. в Берхтесгадені, румунський король Карло виявляв спеціальне заінтересування справою Карпатської України й підкреслював виразно, що він бажав би зберегти існуючий стан. Він бажав мати незалежний від Мадярщини комунікаційний контакт із Центральною Європою, тому "Румунія протривить мадярській анексії Карпатської України". На запит короля Карла про німецьке становище у справі Карпатської України, "Фюрер навмисне лишив відкритим перед королем Румунії Карлом питання відносно нашого відношення до Карпато-Української проблеми в майбутньому"¹⁸⁶).

У Лайпцігу розмовляв румунський король Карло, дня 26 листопада 1938 р., з Фельдмаршалом Гоерінгом. Для зацікавлених подаємо уривки з протоколу, що починається словами:

"Король почав розмову запитанням про німецьке становище відносно Української Держави, якщо вона звільнилася б від большевицького режиму Москви і стала самостійною.

Фельдмаршал відповів, що ми піддержували б український визвольний рух у всякий спосіб.

Король згадав, що поляки говорили з ним про українську справу. Йому треба було б з'ясувати собі, що означала б велика Українська Держава на його східньому фронті (для нього, для Румунії — прим. П. С.). Король заявив, що він рішений зберегти теперішні кордони Румунії з Советською Росією (Радянською Україною — прим. П. С.), Мадярщиною та Болгарією. Він проти спільного мадярсько-польського кордону в Карпатській Україні... Він не претендує на нові території русинів, ані інших національностей"¹⁸⁷).

Король Карло казав також, що, властиво, він мусів би стояти в союзі з Польщею, бо той союз конечний проти Сходу, але має з поляками труднощі через Карпатську Україну. Але з часом, румуни також змінили свою поставу до Карпатської України. Румунський міністер закордонних справ Грігоре Гафенку в розмові з німецьким амбасадором у Букарешті Вільгельмом Фабріціусом заявив дня 10 лютого 1939 року, що Румунія вже не є так сильно заінтересована збереженням існування Карпатської України, як була раніше, бо й так не має шляхів для сполуки з Прагою і Німеччиною. В тій розмові

¹⁸⁶) DGFP, Vol. V, Doc. № 254.

¹⁸⁷) DGFP, Vol. V, Doc. № 257.

Фабріціос заявив, що тільки час покаже, чи ця держава надовшу мету втримається¹⁸⁸).

Все ж таки, в критичні для Карпатської України березневі дні, Румунія, може й із чисто своїх егоїстичних мотивів, намагалася запобігти мадярській окупації. Негайно, як тільки мадари розпочали збройний наступ на Карпатську Україну, Румунія перевела частинну мобілізацію. Вже 13 березня 1939 р. румунський шарж д'аффер у Берліні Брабціану намагався сконтактуватися з Ріббентропом, щоб передати йому ноту в справі додержання постанов Віденського арбітражу, але йому було годі до нього дістатися, і щойно 15 березня прийняв його "на власну руку" директор відносного політичного департаменту в міністерстві закордонних справ Німеччини, д-р Ернст Воерманн. Але йому було сказано, що "вже запізно"... Рівнож у Будапешті інтервенювала Румунія, домагаючися збереження статусу кво, й запропонувала посередництво для полагодження справи між заінтересованими шляхом переговорів. Натомість Польща намагалася посередничити поміж Румунією і Мадярщиною в їх розходженнях відносно Карпатської України¹⁸⁹).

Але й Румунія мусіла підлягти натискові Німеччини, Італії, Мадярщині й Польщі. Це тим більше, що вона залишилася одна-одиноким при Карпатській Україні. Такій колосальній спілці вона не мала відваги протиставитися збройно. Їй поставила опір тільки Карпато-Українська Армія "Карпатська Січ".

Але Румунія була, на жаль, самотнім війнятком також і з гіршої сторони. Вона ж бо була самотньою державою, яка видала мадярам відступивших на її територію карпатських січовиків, які зложили були зброю і, згідно з постановами міжнародного права, мали бути інтерновані на терені Румунії, але не сміли бути повернені в руки другої воюючої сторони, Мадярщини. Тому Румунія відповідальна за життя сотень розстріляних мадярами карпатських січовиків, яких повернули, ніби помилково, як пізніше Румунія вияснявала, старшини румунської армії. Це тим більше ускладнювало ситуацію, що карпатські січовики, зокрема оборонці Столиці, не мали іншого шляху відступу. Шлях на Словаччину був можливий тільки для відтинку на захід від Сваляви.

Це поступовання Румунії вказує ясно, що її становище в справі Карпатської України було диктоване виключно її егоїстичними інтересами і не базувалося на принципах моралі й гуманності, як це могло б здаватися. Вона противилася

¹⁸⁸) DGFP, Vol. V, Doc. № 289.

¹⁸⁹) DGFP, Vol. IV, Doc. №№ 235, 240, 243.

мадярській експансії, отже, її ворогові, а не ставала в обороні Карпатської України, чи навіть ЧСР, свого союзника з Малої Антанті.

ГІТЛЕР КИВНУВ ПАЛЬЦЕМ

Властиво, доля існування ЧСР була припечатана вже 21-го квітня 1938 р., коли Гітлер з Кайтлем на спільній конференції намітили перший проект т. зв. Операції "Грюн", що його вони доповнили 20 травня, а Гітлер затвердив його остаточно 30-го травня 1938 року¹⁹⁰). Початок операції визначено було на день 1 жовтня 1938 року, але зовнішньо-політичні обставини, зокрема апель президента Франкліна Д. Рузвелта — через італійського короля Віктора Емануїла — довів до Мюнхенської Конференції, яка перешкодила реалізацію Операції "Грюн", тобто ліквідацію Чехословаччини, у визначеному часі.

Це злостило Гітлера увесь час опісля. У розмовах із словаками дорікав він їм, що вони не виступали проти чехів у вересні 1938 р.; у розмовах з мадярами дорікав їм, що вони не домагалися тоді Карпатської України й Словаччини, а зокрема, що після Мюнхенської Конференції не виступили так категорично, як це зробили поляки й не забрали силою, що були б самі хотіли. Для нього це було б упростило справу. Він це кожночасно підкреслював.

Тому вже 21 жовтня і 17 грудня 1938 р. доповнено плян Операції "Грюн" потрібними змінами, що постали в наслідок нових обставин у ЧСР, і плян залишився й надалі в силі¹⁹¹). Отже, все те, що Німеччина робила в міжчасі у зв'язку з ЧСР, була тільки тимчасова гра, термін кінця якої вже давно був установлений. Скільки ж людей у світі спочатку помилялося в цьому відношенні?

Зокрема від січня 1939 р. німці вбачали все більше й більше переслідування "фольксдойчів" у ЧСР, вбачали там все більше комуністичних впливів; одним словом вбачали те, чого бажали, щоб могли викликати причину до все більш напружених відносин, хоч міністер закордонних справ ЧСР Хвалковський робив усе можливе, щоб лише не дати справжніх причин до напруження чесько-німецьких відносин. І так, як спочатку Гітлер приймав Хвалковського дуже чемно, то чим далі, тим гірше він до нього відносився і ставив усе більш вимоги. Напр. в розмові 21 січня 1939 р. для Гітлера великою справою було те, що

¹⁹⁰) DGFP, Vol. II, Doc. № 175.

¹⁹¹) DGFP, Vol. IV, Doc. № 81, 152.

деякі чеські газети називали забрані німцями судетські землі "окупованими територіями", а також звільнення німців з праці в военній індустрії, що, властиво, було тільки тому, що та воєнна індустрія, фактично, поволі припиняла своє виробництво.

Кайтель передав 11 березня 1939 р. Ріббентропіві список мілітарних умов, перед якими президент Еміл Гаха й міністер закордонних справ Франтішек Хвалковський скапітулювали 15 березня підчас розмови в Берліні, куди їх Гітлер викликав був. Отже, це означало, що при збереженні повної таємниці, Ріббентроп міг уже підготувляти і свого приятеля Мадярщину, яка вже нетерпеливо ждала на цей момент. Треба відмітити, що малярські політики підчас своїх просьб у справі Карпатської України давали Німеччині різні обіцянки й, очевидно, вони їх дотримали. Вони підписали "ін блянко" ряд зобов'язань супроти Потуг Осі, а зокрема Німеччини, як нпр. у квітні того ж року виступили з Ліги Націй, приступили вони до Анти-Комінтерну, поступали згідно з німецькими бажаннями відносно Ліги Націй і т. д. Карпатська Україна коштувала Мадярщину багато! Вона коштувала її участь у другій світовій війні й утрату власної незалежності.

Підвечір дня 12 березня 1939 р. Адольф Гітлер закликав до себе малярського амбасадора в Берліні Доеме Стояї та сказав йому, щоб той негайно їхав до Будапешту особисто й поінформував владу, що розвалення Чехо-Словаччини конечне, і то негайно. Рівнож заявив він йому, що він вирішив підтримати незалежність Словаччини, а про долю Карпатської України вже можуть тепер рішати маляри. Одночасно, чи дещо згодом, німці поінформували італійський уряд, що Гітлер вже дав малярям вільну руку окупувати Карпатську Україну.

Раннім ранком дня 13 березня 1939 р. спеціальний висланник Гітлера, шеф відділу IVб в Міністерстві Закордонних Справ, Г. Алтенбург, у супроводі німецького амбасадора в Будапешті, Отта фон Ердманнсдорффа, з'явився у регента Миколи Горті, де вже очікував їх малярський прем'єр Павло Телекі, шеф генерального штабу ген. Г. Верт і представник міністра закордонних справ графа Чакі. Висланники Гітлера вимагали, щоб Мадярщина розпочала агресію проти Карпатської України негайно. Маляри завважили, що їм треба деякої підготовки, але після телефонічної розмови Алтенбурга з Гітлером і переповідження Гітлерової вимоги малярям, Коронна Рада — на яку прибув і Чакі, вставши в гарячці з ліжка — запевнила німців, що в найближчих дванадцятьох годинах маляри розпочнуть військовий наступ проти Карпатської України.

Очевидно, ніякої остороги не дано Карпатській Україні. Більше того, Ріббентроп і Вайцеккер, найбільш відповідальні особи в міністерстві закордонних справ Німеччини, негайно сховалися від дипломатичних представників інших країн, щоб не допустити до жадної дипломатичної акції, яка евентуально стримала б хід давно запланованих подій.

Дня 13 березня 1939 р. вже були всі ляльки на своїх місцях і ждали на кивок пальця. Про ролю словаків, як того чинника, що, спасаючи себе, облегли ролю німців і малярів, була мова вище.

З листа подяки регента Миколи Горті, писаного по-німецьки ним власноручно, вже 13 березня 1939 р. виходить, немов би маляри таки не були приготовані до негайного наступу. Отже кивок пальця Гітлера на гордого Миколу Горті наступив раптово, несподівано. Горті писав Гітлерові наступне:

Ваша Ексцеленціє!

Сердечно дякую!

Я не можу ніяк виразитись, який я щасливий, бо ж ця життєдайна територія (мова про Карпатську Україну — прим. П. С.) для Мадярщини — я нерадо вживаю великих слів — фактично є справою життя.

Не дивлячися на наших 5-ти тижневих рекрутів, беремося до справи з великим ентузіазмом. Доручення вже видано. В четвер, 16-го цього місяця, відбудеться прикордонний інцидент, а в суботу рушить великий наступ. Я ніколи не забуду цей доказ приятельства й Ваша Ексцеленція може вічно рахувати на мою крицеву вдячність.

З приятельською відданістю

Горті

Будапешт,
13 березня 1939 р.¹⁹²⁾

Але Берлін не задовільняється тим, що Горті хотів відкласти головний наступ майже на цілий тиждень. Йому треба було діяти негайно, бо його змодифікований план Операції "Грюн", тобто цілковитої ліквідації ЧСР, мав бути пущений в рух у означений час, а для того Гітлерові треба було виправдання перед зовнішнім світом. Для того відбувалася та гра із словаками і для того малярям дано приказ розпочати наступ без проволоки. Світ мусів би мати враження, що, властиво, словаки, як окрема нація, проголосили цілковиту самостійність своєї

¹⁹²⁾ Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Nuernberg, 1948, Vol. XXXI, page 155.

країни, бо на то вони, як і кожна нація, мають право, а мадяри використали нагоду й забрали Карпатську Україну. Отже... в тій ситуації і Гітлерові нічого не залишалось, як забрати Чехію й Моравію, щоб не допустити до чесько-словацької війни. Більше того, для людського ока, ніби для того, щоб запобігти мадярський наступ і на Словаччину, 15 березня Гітлер вислав деякі відділи німецької армії на Словаччину, аж до Нового Места та в долину ріки Ваг. Мадяри почали мілітарний наступ 14 березня, а німці вислали свої частини на Словаччину вже о 6-ій годині дня 15 березня, де ще в той час було, до деякої міри, чесько-словацьке замішання.

Гітлер натискав на мадярського регента Горті, як також і на словаків, до швидкої акції, бо тільки так міг він перевести всю Операцію "Грюн" — читай, ліквідацію ЧСР, — докладно за своїм пляном, під кожним оглядом, включно з наперед устійненим терміном. У вівторок, 14 березня 1939 року, перші мадярські військові частини переступили кордон Карпатської України в Підгорянах і взяли напрям на Чинадьово й Сваляву. Це трапилось о 2-ій годині вранці, тобто вночі з 13 на 14 березня. Тимчасом, німецькі війська вже були сконцентровані на кордонах Чехії, але в той сам час, у вівторок по полудні, британці й французи задовільнилися запевненням Міністерства закордонних справ Німеччини, що Німеччина не має наміру робити ніякого драстичного кроку¹⁹³).

Того самого дня о годині 4-ій по полудні Гітлер запросив у категоричний спосіб президента д-ра Еміла Гаха з Хвалковським негайно прибути до Берліна на розмову, а тимчасом вже о годині 6-ій по полудні урядовці Ріббентропа інформували закордонних дипломатів так:

"Чехословацька держава розвалюється. Мадяри напали на Карпатську Україну. Словаччина проголосила самостійність. Решта територій Чехії та Моравії в розпучливо-му положенні. Хаос серед німецько-мовних поселень. Повідомлено про інциденти в північній частині. Там німецькі війська займають деякі області. Доля наших німецьких фольксгеносів у Чехії й Моравії нам дорога. Президент Гаха та міністер закордонних справ, на власне бажання, прибудуть сьогодні ввечері до Берліна. Фюрер абсолютно рішений завести спокій у Чехії та Моравії. Майбутня доля і політична структура Чехії й Моравії буде продискутована сьогодні з Гахою. Ця територія ніколи більше не сміє

¹⁹³) The Times, London, 16th March, 1939.

відновити своєї мілітарної сили. Дух Бенеша знову підніс свою голову. Наша терпеливість вичерпана. Мотано інтриги з нашими ворогами на заході...¹⁹⁴).

Тимчасом поїзд, що віз Гаху й Хвалковського до Берліна, спізнився на цілу годину, бо залізничі були забиті військовими потягами в напрямі кордонів ЧСР. Зате, коли д-р Гаха прибув із своєю донькою та Хвалковським до Берліна, їх прийнято надзвичайно чемно, а Гаховій доньці вручено в найкращих кімнатах готелю "Адлон" великий букет жовтих рож, обов'язаний червоною стяжкою із свастикою. Розмови розпочато щойно о год. 1-ій вночі з 14 на 15 березня, мовляв, подорожнім треба було відпочити... О 4:15 год. рано підписано Гахою і Хвалковським заяву, якою вони віддавали долю свого народу в руки Фюрера. Точно о 6-ій годині ранку 15 березня на всіх відтинках розпочато німецький військовий наступ. Розпочато його рівночасно із закликком Гахи через усі радіовисильні до чеського війська не ставити ніякого спротиву й віддати увесь військовий інвентар спокійно в руки німецької армії. Точно 25 годин після того, як він увіз Гаху прибути до Берліна, тобто о 5-ій годині по полудні 15 березня 1939 р., Гітлер тріумфально увійшов до Праги, їдучи чеськими містами й селами у відкритому авті, й зайняв місце Гахи на Градчанах. 16 березня чехи вже знали докладно, на чому стоять, бо Гітлер вже видав проклямацію про встановлення протекторату¹⁹⁵).

Німеччина дала Мадярщині зелене світло у справі Карпатської України вже 8 березня 1939 р., а властиво вже 4 березня, коли, підчас чергових відвідин мадярського міністра Стояї в Ріббентропа, дістав він запевнення, що "Мадярщина мусить бути терпелива", під умовою, що мадярський уряд не робитиме ніяких попередніх підготовчих воєнних заходів аж до знаку, що його дасть Берлін. Зате Мадярщина негайно почала відтягати свої військові частини із заходу, тобто від кордону Словаччини, й концентрувати їх вздовж кордону Карпатської України, а частинно й східньої Словаччини. Цей рух військ був уже помітний 12 березня. В загальному для бою в Карпатській Україні було підготованих 12 дивізій, з чого 12 березня на самому відтинку Мукачів-Ужгород було вже сконцентровано три бригади піхоти, дві бригади кавалерії та одна бригада моторизованих частин. Сила однієї інфантерійної бригади була: два полки, один сквадрон і шість батарей. Крім того на захід

¹⁹⁴) DGFP, Vol. IV, Doc. 224.

¹⁹⁵) DGFP, Vol. IV, Doc. №№ 206, 207, 228, 229, 246, а також Time, New York, March 27, 1939.

від Ужгороду, біля словацького кордону були також сконцентровані дві бригади піхоти, скеровані в напрямі Карпатської України. Формації були доведені до воєнного стану. В той сам час поляки сконцентрували свої "три дивізії на Карпато-Українському фронті"¹⁹⁶). Отже, Горті, пишучи листа подяки до Гітлера, властиво зробив тільки жест у сторону нових рекрутів, а фактично були в нього відносно великі сили людсьї під зброєю, зокрема в порівнянні з малими силами Карпато-Української Армії "Карпатська Січ", бо, хоч ген. Сватек спочатку виявляв добру волю стримувати мадярський наступ, він негайно зрезигнував із цього, як тільки до нього прийшла вістка про німецьку окупацію Чехії й Моравії, коли всім чеським збройним силам дано приказ не ставити ніякого спротиву наступаючому ворогові. 15 березня 1939 р. Польща змобілізувала й дала ще додатково посилення своїм військам на кордонах Карпатської України в силі одної додаткової дивізії. І проти цих сил не завагалися боротися карпатські січовики, що на своїх прапорах мали виписані гасла "Нація понад усе", як також "Наша сила в нас самих!". Виступили до бою проти тієї колосальної сили, бо вони любили свою батьківщину, вони вірили в принцип свободи усіх народів світу, вони вірили в принцип пошани людської гідности. Окупанти несли на своїх багнетах поневолення народу й зневагу людської гідности українця.

УКРАЇНЦІ ОБОРОНЯЮТЬ СВОЮ СВОБОДУ

Саме в часі напруження між Карпатською Україною і федеральним урядом у Празі, 9 березня 1939 року Німеччина присилає до Хусту нового конзуля в особі д-ра Гамілкара Гоффманна, того самого, що 28 листопада 1938 року вислав до Берліна прихильне для Карпатської України звітлення про положення в краю. Очевидно, це могло викликати в урядових колах враження, що Німеччина зацікавлена існуванням Карпатської України й бажає встановити тісніші взаємовідносини. Це могло робити таке враження в той час тим більше, що чехи почали були знову вмішуватися у внутрішні справи Карпатської України, накидаючи їй навіть свого міністра в особі ген. Льва Прхали. Тимчасом, приїзд Гоффманна був уже у зв'язку з ліквідацією ЧСР. Згадуємо тут його особу тому, що він виконував роль дипломатичного, а не тільки конзулярного, представника Німеччини в Хусті й у тій ролі виконував своє завдання посередника поміж урядами.

¹⁹⁶) DGFP, Vol. IV, Doc. №№ 179, 182, 189, 190, 222.

Після того, як дня 14 березня 1939 р. по полудні Словаччина проголосила самостійність, Федерація чехів, словаків і карпатських українців, тобто нова ЧСР, була зірвана. Карпатським українцям цього якнайменше бажалося. В існуючій ситуації української справи в загальному, українці бажали зберегти наявну федерацію чехів, словаків і українців так довго, доки не було б виглядів на визволення усього українського народу з-під панування російських большевиків, польських шовіністів і мізерного румунського королівства, та об'єднання всіх українських земель у Самостійній Соборній Українській Державі.

Але прийняте німцями вже давно рішення знайшло початок своєї реалізації. В тій ситуації українці мусили шукати для себе виходу, знаючи, що так південний, як і північний сусіди чигають на їхню свободу, чигають за тою "життедайною територією", що про неї писав Горті до Гітлера, чатують за здобиччю. В ранніх пополудневих годинах у вівторок, дня 14 березня 1939 року, прем'єр о. д-р Августин Волошин проголосив самостійність Карпатської України, а провідники політичного життя стали думати про оборону держави від наступаючого від Мукачева та від Севлюша ворога.

Того ж дня о годині 1:30 вночі уряд Карпатської України передав на руки німецького конзуля д-ра Гамілкара Гоффманна в столиці Карпатської України, Хусті, телеграму, що її конзуль вислав шойно о 3:50 ранку, а вона наспіла до Берліна о годині 6:15 ранку, такого змісту:

До Міністра закордонних справ
Берлін, Німеччина

В імені Уряду Карпатської України прошу Вас прийняти до відома проголошення нашої самостійности під охороною Німецького Райху.

Прем'єр-міністер Д-р Волошин, Хуст¹⁹⁷).

Пересилаючи цю телеграму, Гоффманн повідомив, що телеграму передала йому делегація, як також інформував свого шефа в Берліні, що прем'єр о. д-р А. Волошин дав письмовий приказ командантові жандармерії в Хусті, щоб передав склад зброї в руки "Карпатської Січі", яка йде на оборону кордону від Мадярщини.

Рівнож вислано телеграму, за підписом о. А. Волошина, до Праги, в якій повідомлено Прагу, що, з огляду на проголо-

¹⁹⁷) DGFP, Vol. IV, Doc. № 210.

шення самостійності Словаччини, карпатським українцям неможливо залишитися в рамках федеративної Чехо-словацької Республіки, тому Уряд Карпатської України проголошує самостійність своєї країни. В той час Чехія і Моравія не були ще формально в "опіці Фюрера". В тій ситуації навіть ген. Прхала, що ще кілька годин тому зводив бої в Хусті проти "Карпатської Січі", щоб відобрати від неї зброю, заявив свою співпрацю з урядом, але до неї не мав нагоди приступити, бо скоро дістав приказ не ставити спротиву мадярським військам й виводити вояків чеської національності до Чехії.

О годині 11:15 рано, 14 березня, Гоффман, вислав телеграму до Берліна, в якій інформував свого шефа про те, що мадярські війська переступили кордон біля Підгорян і наступають від Мукачова в напрямі Чинадьова та Сваляви. Відділи чеської армії не ставлять спротиву, але Прхала хоче дати приказ до оборони країни. "Український Уряд просить Уряд Райху інтервенювати в Будапешті в справі припинення наступу мадярських військ¹⁹⁸⁾". В міжчасі, о годині 11:30 граф Чакі спільно з німецьким амбасадором у Будапешті, фон Ердманнсдорфом, приготували зміст ультиматума, що його мадярський уряд переслав до Праги й Хусту, щоб до 24-ох годин віддати Карпатську Україну в руки мадярів. Ультиматум передано біля полудня на руки чеського посла в Будапешті для дальшої комунікації.

Тимчасом "Карпатська Січ" стала до героїчних боїв у обороні батьківщини, а представник Української Пресової Служби в Берліні, 14 березня, о годині 1:25 по полудні, доручив у міністерстві закордонних справ, на руки легаційного радника й голови політичного відділу IV6, Гюнтсера Альтенбурга, заяву такого змісту:

"Міністер-президент Волошин звернувся з апелем о поміч до Фюрера та до інших Великих Потуг. В Карпатській Україні спокійно. Чеські війська заняли позиції на фронтах. Українці, в злучі з чеськими силами, будуть боронитися проти кожного нападу, навіть проти об'єднаних польських і мадярських сил, а якщо не дістануть допомоги, то у випадку потреби вони піднімуть загальне повстання на всіх українських землях під Польщею...¹⁹⁹⁾".

Рівно ж представник Уряду Карпатської України в Празі, д-р Вінкентій Шандор, звертався до дипломатичних чинників інших країн про допомогу, але всі вони, крім Румунії, мов води

¹⁹⁸⁾ DGFP, Vol. IV, Doc. № 215.

¹⁹⁹⁾ DGFP, Vol. IV, Doc. № 218.

в уста набрали й зовсім не виявляли зрозуміння для справи народу, що хоче жити вільним життям, зовсім не турбувалися зростом експансії Гітлера. А німецький шарж д'аффер, якого уряд двічі зобов'язався був гарантувати недоторкальність кордонів ЧСР, а в тому й Карпатської України, вислав повідомлення про розмову з українським представником щойно чергового дня, тобто 15 березня 1939 р. і то щойно о год. 2-ій по полудні, коли звітував своєму урядові про те, що мадярські війська вже ввійшли 10 кілометрів на територію Карпатської України, не вказуючи на якому відтинку.

В тому ж часі, Лорд Галіфакс, міністер закордонних справ Великої Британії, яка була одним з головних гарантів непорушності кордонів ЧСР, замість реагувати на події, замість докласти заходів, щоб припинити агресорів, 15 березня 1939 р. запевняв Ріббентропа, що Велика Британія не вважає, що події в Середній Європі повинні мати який-небудь вплив на їхні добрі взаємовідносини, або на хід економічних переговорів, які саме набрали успішного розвитку. Навіть пропозиція тексту декларації Гахи й Хвалковського, що вони її підписали під пресією в Берліні, Лордові Галіфаксові німецьким амбасадором Дирксеном, не зворушило Великої Британії²⁰⁰⁾. А з Парижу повідомляв амбасадор Велчек, що ним передану нотифікацію міністрові закордонних справ Франції, Жоржові Боннет, про події в ЧСР Боннет прийняв до відома "без виразу офіційної opinii" Франції в тій справі²⁰¹⁾.

Не зворушив сумління великодержав і апель экс-президента ЧСР, д-ра Едварда Бенеша, з яким він звернувся до Злучених Держав Америки, Великої Британії, Франції та ССРСР. Уривки з цього апелю наведемо ще й з тих причин, що Бенеш уже тоді зрезигнував був із Карпатської України, виступаючи тільки в імені й обороні чеського і словацького народів. В апелю говорилося:

"Чеський і словацький народи є жертвами великого міжнародного злочину. Сьогодні народ Чехо-Словаччини не може сам протестувати, а з огляду на події останнього місяця не може ані оборонятися. Тому я, як экс-президент Чехо-Словаччини, звертаюся до Вас із цим протестом...

...одна з великодержав, яка підписала угоду в Мюнхені, тепер ділить нашу територію, окупує її своєю армією і встановлює "протекторат"...

²⁰⁰⁾ DGFP, Vol. IV, Doc. №№ 234, 244.

²⁰¹⁾ DGFP, Vol. IV, Doc. № 245.

Перед сумлінням світу й перед історією я мушу сьогодні заявити, що чехи й словаки (підкр. — П. С.) ніколи не приймуть це незносне посягання на їхні святі права“...²⁰²⁾.

Отже, навіть ті, які двадцять років панували й експлуатували багатства Карпатської України, вже не дбали, що діється з нею у ці її важкі часи. І то не тільки ті чехи, що були в себе вдома, які, нібито не могли ставити німцям жадного спротиву, але й ті, що говорили в їх імені вже закордоном, в особі бувшого президента ЧСР, тої ЧСР, до якої Карпатська Україна належала в часі її боротьби за здійснення постанов Сен-Жерменського договору. Бенеша вже не цікавила доля Карпатської України вільної, сфедерованої держави в рамках федеративної Чехо-Словаччини. Це варта пригадати тим усім чехам, які ще й сьогодні претендують на Карпатську Україну. Бенеш тоді говорив тільки про чехів і словаків, а про карпатських українців, на яких посягав руку їхній кількастолітній окупант, чеський экс-президент взагалі не згадував. Треба припускати, що гондився із вибуттям Карпатської України з рамок ЧСР.

Проти волі Італії та Німеччини з одного боку, а при повній індіферентності Британії та Франції, як гарантів непорушності її кордонів, Карпатська Україна діяла суверенно, діяла так, як їй наказувала національна честь і від неї вимагала історія. Уже раннім ранком 15 березня 1939 року, не одержавши з Берліну відповіді на телеграму з попереднього дня, Уряд Карпатської України звернувся з категоричною вимогою до уряду Німеччини відповісти ясно і якнайшвидше, чи Німеччина пообіцяла Карпатську Україну Мадярщині чи ні. Рівночасно з цим, німецький представник д-р Г. Гоффманн інформував свого шефа, що уряд Карпатської України веде переговори з урядом Румунії в справі одержання збройної допомоги в обороні країни проти мадярської окупації²⁰³⁾.

В тому самому часі, як Гітлер в'їздив до Праги без найменшого чеського спротиву, без одинокого вистрілу бодай на знак символічного протесту, тобто о годині 5-й увечорі 15-го березня, міністерство закордонних справ Німеччини вислало телеграму своєму дипломатичному представникові в Хусті, д-рові Г. Гоффманнові, такого змісту:

“Прошу поінформувати Уряд Карпатської України усно (підкр. — П. С.), що з огляду на те, що мадярські війська на широкому фронті посунулися вже вглиб Кар-

²⁰²⁾ Current History, New York, April 1939.

²⁰³⁾ DGFP, Vol. IV, Doc. 235.

патської України, уряд Німеччини радить йому не ставити опору. Так як справи зараз стоять, уряд Німеччини вважає, що він не є в позиції прийняти охорони“²⁰⁴⁾.

Пораду піддатися, що в тих обставинах була однозначна з домаганням, Гоффманн передав президентові о. А. Волошинові саме підчас святкового засідання Союму Карпатської України, в історичному будинку хустської гімназії. Але ані Соїм, ані уряд Карпатської України не прийняв домагання Німеччини, за яким виразно стояла й піддержка Італії, не говорячи вже про Мадярщину й Польщу, яких війська вже пустошили карпато-українські міста й села або вже були готові до наступу кожної хвилини. Вояки “Карпатської Січі”, що ще формально була лише півмілітарною організацією національної оборони під начальною командою Дмитра Климуша, не припиняли боїв. Після проголошення повної суверенності Карпато-Української Республіки, вибору Президента Республіки в особі о. А. Волошина й створення уряду, ОНО “Карпатську Січ” проголошено регулярною армією Карпато-Української Республіки. Начальним командантом, як і всюди, був Президент Держави, о. А. Волошин, а міністром військових справ Степан Ключурак, який наказом ч. 1 з дня 15 березня 1939 року, у вечірніх годинах, у відсутності Дмитра Климуша, що виїхав був службово на свою Гуцульщину, передав безпосереднє командування збройними силами в руки полковника Сергія Єфремова. Текст наказу звучав:

“Міністерство Військових Справ Карпатської України

Наказ ч. 1.

Наказую: Полковник С. Єфремов, як командант Національної Оборони Карпатської України, прибирає собі штаб у складі осіб: 1. полковник Михайло Гузар, 2. полковник Філонович, 3. надпоручник Парчаній, 4. надпоручник Гулянич, 5. поручник Бабіля, 6. ппоручник Андрій Івашкевич, 7. ппоручник Пуглик Михайло, 8. ппоручник Вайда Степан, 9. поручник Петро Чорний, 10. поручник Щука Борис, 11. командант ОНОКС Іван Роман, яко інтендант.

Хуст, дня 15. III. 1939.

Степан Ключурак, в.р.
міністер справ військових
Карпатської України”²⁰⁵⁾.

²⁰⁴⁾ DGFP, Vol. IV, Doc. № 237.

²⁰⁵⁾ Сергій Єфремов, “Кривавий Березень Карпатської України”, публ у Свободі, Джерзи Ситі, 4 березня 1954.

Цей наказ був уже не так значення внутрішнього, як державно-правного характеру. З моментом видання цього наказу фактично майже нічого не змінилося на відтинку внутрішньої організації збройних сил Карпатської України, ані нічого не змінилося у фактичному керуванні операціями на фронті. Полк. Михайло Гузар-Колодзінський так, як був начальником штабу й керівником оперативного відділу до того часу, так і залишився на своєму пості й надалі та виконував, фактично, ті найважливіші обов'язки, що на нього наклала хвилина.

Але цей наказ мав значення у державно-правному розумінні тому, що тут була вже мова не про півмілітарну організацію, а про збройну силу Карпато-Української Республіки, тобто про регулярну армію держави, а це ставило її під охорону постанов Женевської Конвенції відносно ведення війни, охорони полонених і т. п. Всі мадярські знущання над січовиками у в'язницях і концентраційних таборах, зокрема у Великому Бичкові, Варю Лапоші і ін., були грубим порушенням міжнародних постанов відносно трактування воєнних полонених.

Дев'ять мільйонів мадярів, разом з їхніми понад 150 мільйонами союзників, поляків, італійців і німців, перемогли фізично біля півмільйона карпатських українців у затяжній боротьбі. Не тільки безмірна перевага людського матеріялу була по стороні агресора, але й колосальна перевага озброєння його збройних сил у порівнянні з озброєнням війська Карпатської України, що було сформоване порівнюючи нашвидку.

Вже після проголошення суверенності та після створення міністерства національної оборони проголошено загальну мобілізацію. Проголошено її в першу чергу на сторінках "Нової Свободи" і то щойно в числі з 16 березня 1939, яке фактично друкувалося вже 15 березня. Ось текст мобілізаційного заклику:

УВАГА!

Бувші військові старшини, підстаршини й вояки,
голосіться!

При міністерстві війська в Хусті утворився генеральний штаб під проводом полк. Єфремова. Формується армія Карпатської України. Всі бувші військові старшини, підстаршини й вояки, голосіться до головної команди армії, і тому нехай не буде ні одного вишколеного вояка, який би не заоферував свої прислуги своїй Державі. Служили ми цісарям, всяким чужим президентам, то послужім тепер своєму народові.

Вояки, Вас кличе рідна Держава.

В дійсності зміст цього заклику не дійшов до кожної української хати Закарпаття. Не було ні настільки добре наладнаної комунікаційної мережі, ані не було досить часу на це. Народні маси, до яких цей голос дійшов, стали масово голоситися у збірних пунктах. Але... не було ані зброї, ані уніформи, ані наладаного як слід постачання. Тому кожний ішов служити своїй Батьківщині з тим, що мав і як міг.

Не дивлячися на такий стан, українці всіх соціальних верств населення, як також і різного віку, здисципліновано являлися на заклик уряду власної держави, до зброї. І треба уявити собі той героїзм "Карпатської Січі" у обороні краю. Бо ж у порівнянні з колосальними масами наступаючого ворога, карпатських січовиків була маленька горстка. І ця малесенька горстка українського патріотичного війська, — війська, що свято вірило у правоту своєї боротьби, ця малесенька горстка карпатських січовиків тримала регулярний фронт майже цілі два тижні²⁰⁶). Партизанські загони "Карпатської Січі" продовжували боротьбу ще впродовж кількох тижнів. Фізична сила багатократно переважаючого ворога безпощадно нищила все, що було українське, і накидала населенню Карпатської України знову мадярську неволю. Зате та сила ніколи не перемогла духа українського народу, не перемогла палаючого бажання жити вільним життям у власній Самостійній Соборній Українській Державі.

Карпато-Українська Республіка — це перша держава, що поставила спротив наростаючому імперіалізму Німеччини, під кермою Адольфа Гітлера. Уряд о. Августина Волошина перший відкинув домагання Гітлера, даючи наказ своїй армії "Карпатській Січі" боронити державу від поневолення Гітлеровим союзником, Мадярщиною. Оборонна війна Карпатської України проти Мадярщини — це, властиво, початок другої світової війни, бо ліквідація Чехо-Словаччини промстила шлях Гітлерові до оточення Польщі з півдня, яка вже півроку пізніше впала жертвою того самого її союзника в поневоленні Карпатської України, гітлерівської Німеччини.

Світова преса подивляла героїчність українського війська. Починаючи від сусідньої румунської преси, а кіпчаючи на далекій заокеанській, вона підкреслювала, що із народів ліквідованої Німеччиною ЧСР, федерації чехів, словаків і українців, тільки українці виступили збройно проти агресора; тільки вони ціною крові обороняли свою свободу. У цих боях, що відбувалися на життя і смерть у дослівному значенні цього виразу, падало надзвичайно багато жертв життя в обидвох воюючих

²⁰⁶) Le Figaro, Paris, 23 Mars, 1939.

сторін. На полі слави гинули герої "Карпатської Січі", борючися аж до загибуні, на чолі із своїм начальником штабу сл. п. полковником Михайлом Гузарем-Колодзінським, але гинули також і воїни агресора — малярської загарбницької армії.

Влада Карпатської України не скапітулювала ні військово, ні політично. Українці програли війну, але не схилили шиї у малярське ярмо, не відступили ні на хвилину від своєї ідеї боротьби за свободу, не втратили віри в право кожного народу жити вільним життям у власній державі й рядити собою по власній, йому притаманній, вподобі. Українці не втратили віри в установлення принципу пошани людської гідності в світі, не втратили надії на те, що прийде час, коли світ схаменеться і, по скиненні поневолення людини людиною і нації нацією, встановить гармонійне співжиття людей і націй світу. Бо ж так люди, як і нації, створені Богом рівні, тому всі вони в обличчі Бога мають рівні права на життя і свободу та на вільний всесторонній розвиток по власній вподобі. Всі вони, з другого боку, мають обов'язок респектувати права сусідів і вести своє життя в той спосіб, щоб не шкодити своїм сусідам.

За такий порядок боролися й гинули карпатські січовики. За такий порядок продовжувала боротися влада Карпатської України на еміграції. В такий позиції українці хочуть бачити себе й раді бачити всіх інших. В боротьбі за ці природні права українського народу впав, на стійці, сам Президент Карпато-Української Республіки, о. Августин Волошин, з рук найбільших ворогів свободи народів і пошани людської гідності, московсько-большевицьких імперіялістів.

Але Шевченко здефініював поняття нації, як органічну цілість живих, мертвих і ненароджених. Згинувші борці передали свої стяги і коп'я живим, а ці знов передадуть своїм наслідникам. Із стягами передаються ідеї з покоління в покоління, за які крушаться безперобійно коп'я і будуть крушитися аж до повного визволення України від усякого чужого панування, аж до встановлення й забезпечення українському народові можливості всестороннього розвитку по своїй волі, не шкодячи ані в найменшій мірі своїм сусідам. Український народ бажає жити вільно й такої самої волі бажає всім іншим народам. Українці не хочуть бути поневолені й не бажають поневсювати інших.

Лише такі великі ідеї, ідеї універсальної справедливості, могли натхнути героїв "Карпатської Січі" поставити чоло колосальній фізичній силі Малярщини, Польщі, Італії й Німеччини. Ці свої великі ідеї протиставляли українці в тій боротьбі й протиставляють їх і до сьогодні ідеям бруталної тиранії, імперіялізму, визиску, насильства, поневолення націй і зневажання людської гідності, закріпощення в той чи інший спосіб людини.

З вірою в Божу справедливість, з вірою в перемогу правди йшли на фронті Крутянці, герої Першого Листопада, невмирощі Базарці, викликаючі в світі подив "Карпатські Січовики", борці легендарної УПА, і далі з тою вірою стоять на стійках підпільники Української Національної Революції в краю. Вони всі разом творять нерозривний ланцюг, який продовжуватиметься аж до здобуття повної свободи Українському Народові.

**

П'ятимісячне існування Карпато-Української Держави, хоч навіть у федерації з чехами і словаками, в загальному мало колосальне значення не тільки для карпатських українців на даному відтинку часу, але й вирішило раз на всі часи приналежність Закарпаття до України. Для загальної української справи ці події прислужилися тим, що при їх наявності небувало зактуалізовано ідею української визвольної боротьби, і то не тільки в усіх родах світової преси. Події в Карпатській Україні поставили українську проблему у даному відтинку часу в позицію **найважливішої** проблеми міжнародної політики багатьох держав.

У нашій праці цитували ми уривки з протоколів нарад тодішніх державних мужів, уривки з нот, що ними вимінювалися дипломати в українській справі. Тут не наводили ми голосів преси, бо це вимагало б окремої розвідки. Хочемо лише ствердити, що майже вся світова преса зв'язувала в той час українську справу з плянами Гітлера. Що Гітлер мав свої пляни, це так. А які вони були страшні, українське громадянство ще цього не свідоме, бо ще, на жаль, надто мало було публіковано в доступних для українського широкого загалу джерелах. Але, що українці не зв'язували своєї долі з плянами Гітлера, а діяли суверенно, сьогодні відомо всьому світові також. Вже в першій половині 1939 року, зокрема по упадку Карпатської України, західня преса зревідувала своє становище. Суверенні рішення уряду Карпатської України, а зокрема осамітнена збройна оборона держави проти волі Гітлера вплинули позитивно, зокрема на поважнішу частину світової преси й публічної опінії.

Тут наведемо для прикладу тільки один такий голос. Науковий місячник, *Current History*, видаваний у Нью Йорку, у своєму числі із травня 1939 р. опублікував статтю Раймонда Леслі Буел-а, в якій автор, проаналізувавши справу докладніше і звільнившись від упередження, між іншим писав:

"Значення української проблеми зростає не тільки через Німеччину, але зріст її лежить у самих українцях (підкр. — П. С.). Тоді як український рух у дев'ятнадцято-

му сторіччі зводився у великій мірі до праці небагатьох інтелектуалів, тепер дух націоналізму охоплює широкі маси українців, які вже стали грозити Польщі, бо вона нічого не зробила для зменшення їх бідности. Не є неприродним вірити в те, що Український Націоналістичний Рух — так як колись Американська Революція — прийняв би закордонну допомогу для своєї боротьби, коли і звідки б вона не прийшла”.

Цей голос відображує політичний спосіб думання і традицію симпатії американського народу до визвольної боротьби кожного народу з-під усякого гніту, від усякої тиранії. Великий автор Деклярації Незалежності, Тома Джефферсон, сформулював у цьому документі почування американського народу, ствердивши право народу підняти революцію проти кожної влади, яка не діє з волі народу. У невід’ємне право на життя, свободу й прямування до щастя кожної людини вірили творці Американської Революції, бо ж усі люди родяться вільні й рівні. У тому дусі діяв і президент Вудров Вільсон, проголосивши своїх 14 пунктів, в яких поставив принципи права на самовизначення народів, як базу упорядкування міжнародних взаємовідносин, як підставу для добросусідської співпраці всіх народів у новому, вільному порядку світу. Рівнож Атлантийська Карта прийняла цей принцип у основу упорядкування світу, для оминення воєн і мирної співпраці вільних і рівних націй, вільних і рівних перед обличчям Бога й закону людей.

Тому справжнім відображенням думок американського народу є голоси подібні до нами цитованого вище, а не голоси непоінформованости чи окремих осіб, що мали з тих чи інших причин упередження до української визвольної справи. Тут хочемо тільки підкреслити, що автор вище наведених цитат правильно підходить до справи, коли каже, що визвольний рух кожного народу має природне право шукати собі союзників і шукати їх там, де знайде найбільше піддержки, там, де піддержка може бути найефективніша. Помилитися — це людська слабкість, і нічия помилка не може відібрати йому право на дальше прямування до справедливої мети.

Можливо, що й відокремлені українці помилялися в минулому, але народ у цілому та його провідники діяли в добрій вірі, діяли суверенно, діяли тільки в інтересі справедливої української справи. Карпатська Україна, її героїчна боротьба за свободу, суверенні рішення її офіційних представників на чолі з президентом о. д-ром Августином Волошином, за якими стояли провідники всеукраїнського визвольного руху того часу — єдиної тоді Організації Українських Націоналістів — є найкращим доказом цього.

Ідея й чин, слово й дія, деклярація і її чинна реалізація в Карпатській Україні були тотожними. Між ними не було розходжень. Не голошено того, чого не реалізовано на ділі. Це був стиль Карпатської України!

Нерозривна єдність Проводу й народних мас, усвідомлена єдність політичних провідників і народу в обличчі вимог хвилини, повна консолідація усіх політичних й ідеологічних відламів народу, абсолютна релігійна толеранція і співпраця церковних діячів на добро національної спільноти — ось де таємниця успіху розвитку державного будівництва Карпатської України!

Цей стиль кресав сильні характери, плекав почуття пошани людської гідности, чого передумовою завжди мусить бути повна особиста свобода людини аж до тої міри, доки вона не стає посягати на таку ж саму свободи іншої людини. Цей стиль кресав почуття національної гордості при повній пошані вартостей інших націй.

Цей стиль плекав почуття відповідальности одиниці й збірноти, провідників і широких мас населення. В обличчі почуття повної історичної відповідальности та виконуючи волю народу, репрезентанти народу проголосили повну суверенність Карпато-Української Республіки, а народ у почутті відповідальности взяв міцно зброю в свої руки, щоб обороняти свою суверенність. Проголошення суверенности не обмежувалося до словної деклярації, суверенність Карпатської України боронено на регулярних фронтах, боронено в партизанському підпіллі. Суверенність засвідчено пролітою кров’ю наступаючого ворога і цілющою кров’ю Карпатських Січовиків.

Суверенна нація рішала суверенно долю свого народу, героїчно боронила свою національну честь, вписувала нову славу й сумну сторінку в історію України. Постава Влади Карпато-Української Республіки та її збройної сили “Карпатської Січі” прочистили увесь той бруд, що його частина світової преси раніше виливала на нашу молоду державу. Не слова, а чин цього dokonав!

Українська визвольна боротьба була, є і залишається суверенною, незалежною від чужих чинників. Лише українські суверенні чинники рішають із точки погляду інтересів українського народу, бо тільки українському народові дорога його власна свобода, хоч з другого боку відновлення Української Держави на сході Європи—це неминучість для збереження спокою в майбутньому, неминучість для послаблення російського імперіялізму всіх закрасок. А це вже виходить далеко поза рамки самих українських інтересів, це вже справа міжнародної ваги.

ДОКУМЕНТИ

Додаток ч. I.

РЕЗОЛЮЦІЯ ВСЕНАРОДНОГО КОНГРЕСУ УГОРСЬКИХ РУСИНІВ

у Хусті з дня 21-го січня 1919 р.

1. Всенародній Конгрес Угорських Русинів з дня 21-го січня 1919 р. ухвалює з'єдинити комітати: Мараморош, Угоча, Берег, Уг, Земплин, Шариш, Спіш і Абауй-Торна з Соборною Україною, просячи, щоб нова держава при виконанню цієї злуки узглядила окремішні положення угорських Русинів.

Всенародній Конгрес заявляє, що руський народ Угорщини не признає "десятого закону про Руську Країну", даного в Будапешті в 1918 р., бо ухвалено його без волі народу й без його заступництва.

2. Відповідно до цього рішення Конгрес постановляє, що Русини не вишлють своїх послів до угорського парламенту.

3. Всенародній Конгрес просить, щоб українське військо обсадило комітати, заселені Русинами, і щоб заосмотрило населення, яке живе у важких обставинах, в поживу.

4. Всенародній Конгрес вітає всі визволені народи Австро-Угорщини: Чехо-Словаків, Юго-Слов'ян, Румунів, Поляків і Німців.

5. Всенародній Конгрес вітає малярське народне правитель-ство, яке, стоячи на демократичних основах, признало право самовизначення народів і не вживало ніяких насильств проти організування руського народу в Угорщині й проти висловлення його правдивої волі.

6. Всенародній Конгрес висловлює подяку всім державам антанті і їх союзникам за те, що вони боронили демократичний дух і вибороли пригнобленим народам свободу та просять, щоб вони допомогли здійснити постанову Всенародного Конгресу.

7. Всенародній Конгрес вибирає для ведення справ угорського народу Центральну Народну Раду і надає їй повноважність заступати угорських Русинів усе і всюди, де цього буде потрібно, перед усіми народами, і зробити все, що кожночасно буде потрібно в інтересі руського народу.

Додаток ч. II.

ЗАКОН МАДЯРСЬКОГО ПАРЛЯМЕНТУ З 1918 Р. ПРО АВТОНОМІЮ "РУСЬКОЇ КРАЇНИ" В РАМКАХ МАДЯРЩИНИ

(Переклад П. Стерча на українську мову)

НАРОДНИЙ ЗАКОН Ч. X. З РОКУ 1918 ПРО АВТОНОМІЮ РУСЬКОЇ НАЦІ, ЖИВУЧОЇ В МАДЯРЩИНІ

(Цей закон проголошено в чис. 23 Державного Збірника
Законів Мадярської Республіки дня 25 грудня 1918 р.)

§ 1.

Руській Нації, що живе в рамках Мадярщини, належить повне право на самовизначення в ділянках внутрішньої адміністрації, законодавства, публічного шкільництва й навчання, її народної культури, практикування і навчання релігії та вживання мови, і то так законодавча влада, як і виконавча, для яких є міродатні постанови, визначені в цьому законі.

§ 2.

З частин Комітетів Мараморош, Угоча, Берег і Уг, що замешкані Русинами, утворюється автономна правно-політична територія під назвою "Руська Країна".

Державно-правне впорядкування територій Комітетів Земплин, Шариш, Абауй-Торна та Спіш, які замешкані Русинами, залишається невіршеним аж до заключення загального мирового договору.

Границі "Руської Країни" тимчасово будуть визначені спільною Комісією, зложеною з представників Мадярської Народної Республіки та Руської Країни, аж поки вони остаточно не будуть визначені міжнародною мировою конференцією.

§ 3.

Руська Країна править усіми її автономними справами через свої власні органи.

У тих справах, що є спільними з Мадярською Народною Республікою, діють спільні державні органи.

Такими спільними справами є: закордонна політика, військо, фінанси, державна приналежність, законодавство по лінії приватного і карного права, як також справи, що належать до господарської та соціальної політики.

§ 4.

Законодавчими органами Руської Країни є:

1. У всіх автономних справах Руський Народний Сойм.

2. У справах, які є спільними з Мадярською Народною Республікою, спільний Парлямент Мадярщини, в якому Руська Нація має бути заступлена пропорційно до її населення.

§ 5.

Урядовими органами Руської Країни є:

1. Міністерство для Руської Країни та
2. Державне Намісництво Руської Країни.

§ 6.

На чолі Міністерства для Руської Країни стоїть Міністер для Руської Країни, який відповідальний у рівній мірі перед Руським Народним Союзом і спільним Парляментом Мадярщини; Міністер для Руської Країни являється рівноправним членом Народного Уряду Мадярщини в усіх загально-державних справах, тоді як у автономних справах є він найвищим виконним органом. Його заступником є Державний Секретар.

Місцем осідку Міністерства для Руської Країни є Будапешт.

§ 7.

На чолі Державного Намісництва Руської Країни стоїть Державний Намісник для Руської Країни.

Місцем осідку Державного Намісництва є Мукачів.

Державне Намісництво діє під доглядом і контролею Міністра для Руської Країни.

§ 8.

Членів Руського Народного Союзу вибирається згідно з постановами народного закону ч. 1. з р. 1918-го шляхом загального, тайного, рівного й безпосереднього голосування.

Правне положення руських представників у спільному Парляменті Мадярщини унормується окремим законом.

§ 9.

Населенню Руської Країни, яке розмовляє не-руською мовою, гарантується муніципальна й культурна автономія.

§ 10.

Державні добра, копальні й ліси на території Руської Країни переходять на власність законних представників Руської Нації, як організованої правно-політичної одиниці.

§ 11.

Цей закон переведе в життя Народний Уряд Мадярщини в порозумінні з Міністром для Руської Країни. Рівнож Народний Уряд Мадярщини в порозумінні з Міністром для Руської Країни поробить усі перехідні заходи, необхідні для реалізації цього закону.

Поки для цієї справи не прийнято ані загальнодержавного, ані автономного бюджетового закону, на покриття коштів уведення в життя цього закону Міністер Фінансів у порозумінні з Міністром для Руської Країни виготовить окремий кошторис і подбає про покриття з цим зв'язаних коштів.

§ 12.

Цей закон набуває сили з днем його оголошення.

Будапешт, дня 21 грудня 1918 р.

Додаток ч. III.

МЕМОРАНДУМ ПРО ПРАВНЕ ПОЛОЖЕННЯ ПІВДЕННОКАРПАТСЬКИХ РУСИНІВ, ЯКИХ ТЕРИТОРІЯ ТВОРИТЬ ЧАСТИНУ ТЕРИТОРІЇ ЧЕХО-СЛОВАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ

що його предловив Мировій Конференції дня 17 травня 1919 р.
д-р Едвард Бенеш

Щоб надати території південнокарпатських Русинів спеціального правного статусу та щоб виявити охоту Чехо-Словацької Республіки встановити там справедливу владу, Чехо-Словацька Республіка, хоч і має загальнодержавний парламент і центральну адміністрацію, бажає дати південнокарпатським Русинам широку автономію. Щоб цю автономію загарантувати як слід, Чехо-Словацька Республіка згідна заключити спеціальну умову з Великими Потугами в цій справі.

Основні принципи цієї автономії слідує:

1. Країна південнокарпатських Русинів у її повноті, як визначена кордонами, що їх встановлять Великі Потуги, матиме власну назву, яка буде встановлена умовою поміж Чехо-Словацькою Республікою та Союзом південнокарпатських Русинів.

2. Країна південнокарпатських Русинів матиме спеціальний Союз. Цей Союз матиме законодавчу владу в справах мовних, шкільництва й релігійних, як також і в усіх тих справах, що їх закони Чехо-Словацької Республіки дадуть до компетенції Союзу, залежно від спеціальних потреб країни. Закони, прийняті цим Союзом, повинні бути ратифіковані Президентом Республіки й підписані губернатором країни південнокарпатських Русинів, відповідальним перед Союзом.

3. У всіх інших справах країна південнокарпатських Русинів братиме участь у законодавчій системі Законодавчого Згромадження Чехо-Словацької Республіки, до якого вона висилатиме представників, вибраних згідно з приписами кон-

ституції Чехо-Словацької Республіки. Ці послы, однак, не матимуть права голосувати в тих справах, що законно належать до компетенції Союму країни південнокарпатських Русинів.

4. На чолі адміністрації країни стоятиме губернатор, назначений Президентом Чехо-Словацької Республіки. Цей Губернатор матиме найвищу владу в справах мовних, шкільних і релігійних, як також у справах внутрішньої адміністрації країни.

У всіх інших справах найвищу владу матимуть міністерства Чехо-Словацької Республіки. У всіх міністерствах мають бути зорганізовані спеціальні відділи для справ країни південнокарпатських Русинів. Суди країни південнокарпатських Русинів творитимуть частину судової системи Чехо-Словацької Республіки. Якщо ж, однак, спірні сторони апелюватимуть до інстанції з осідком поза територією країни південнокарпатських Русинів, такі судові справи розглядатиме спеціальний Руський Суд.

5. Всі службовці, аж до сьомої класи включно, будуть назначувані губернатором; вищі службовці будуть назначувані президентом Чехо-Словацької Республіки на внесок губернатора та Ради Міністрів Чехо-Словацької Республіки.

6. В Раді Міністрів Чехо-Словацької Республіки країна південнокарпатських Русинів буде репрезентована Міністром без Теки, якого назначуватиме президент Чехо-Словацької Республіки з-поміж південнокарпатських Русинів*).

Щоб краще унаглядити розміри автономії країни південнокарпатських Русинів, оцим дозволяємо собі подати начерк устрою, що його уряд пропонує встановити на інших територіях Чехо-Словацької Республіки.

Територія держави буде розподілена на округи. На чолі адміністрації кожної округи стоятиме окружний начальник, який репрезентуватиме другу інстанцію адміністраційної влади. В засаді, всі відклики від рішень окружної адміністрації повинні бути внесені до відповідного міністерства. Окружна Рада, що буде встановлена в кожній окрузі, матиме завдання підтримувати діяльність окружного начальника й матиме деякі адміністраційні компетенції та права контролю. В ніякому випадку, однак, вона не матиме законодавчої влади, яка належатиме виключно до компетенції центрального законодавчого згромадження.

Додаток ч. Ша.

*ЗАЛУЧНИК "Ц" ДО ТРИНАДЦЯТОГО ЗАСІДАННЯ

Лист Генерального Секретаря Паризької Мирової Конференції до міністра Бертгетота

На своєму засіданні дня 23-го травня Рада Міністрів Закордонних Справ розглядала звіт про те, що його на її доручення приготувала Комісія для Чехо-Словацьких Справ у справі автономії Руської Країни, прилученої до Чехо-Словацької Республіки.

Комісія одноголосно запропонувала:

1) Прийняти плян, предложений п. Бенешом у меморандумі, що його він предложив Комісії.

2) Переслати цей меморандум до Комісії для Нових Держав, яка повинна достосувати пропозиції п. Бенеша до постанов, прийнятих вже у подібних випадках.

Рада Міністрів для Закордонних Справ прийняла висновки Комісії, додавши до них на вимогу п. Лансінга ось таку постанову:

"Урядники Руської Країни, крім губернатора, мають бути підбирані, як це тільки можливо, з-поміж самих Русинів".

Маю честь повідомити Вас про ці децизії та залучую тут звіт про те, що Комісія і меморандум п. Бенеша.

Париж, 23-го травня 1919.

Додаток ч. IV.

УРИВОК ПРОМОВИ ПЕРШОГО ГУБЕРНАТОРА ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ Д-РА ГРИГОРІЯ ЖАТКОВИЧА

підчас відвідин прем'єра Чехо-Словацького Уряду Черного в Ужгороді дня 14-го жовтня 1920 р.

"Подчас моего послідного побитія в Празі, в которому часі мал я счастья конферовати с Вами и с другими членами Вашего кабинета, я убідился о том, что діла Чехословенской Республики дійсно находятся в добрых руках и что Ваш кабинет гарантирует и то что есть найблизшим и найдорошим сердцу каждого одного правдивого Русина, именно: полну, народну, територіяльну и административну автономію Подкарпатской Руси, той території, котора охотно и відомо соединилася со своїми славянскими братьями Чехами и Словаками. Со своей стороны я охотно взял на себе велику отвѣчательность, соединенну ви-

соким становищем-урядом, котрий я тепер заповняю и вдячно продовжати буду, для мого найліпшого знання, ревню, чесно исполняти функції сего уряду, пока репрезентативний сбор Подкарпатской Руси, то есть Сойм, не будет установлен.

Я сим-то приношаю до Вашой відомости лем одне діло, исполненіе которого конечно і рішительно вилічит всі справедливі жалоби, які существуют, или видятя существовати, а сице: **найскорше возможное подержаніе виборів до Сойма Подкарпатской Руси**".

Додаток ч. IVa.

УРИВОК ПРОМОВИ ПЕРШОГО ГУБЕРНАТОРА ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ Д-РА ГРИГОРІЯ ЖАТКОВИЧА

з дня 17-го березня 1921 р., в якій він подав до публічного відома свою резигнацію на знак протесту проти порушення умови чехами відносно автономії Карпатської України.

"Братья Русини!

Дозвольте мені виявити слідующе:

Коли я начал народну роботу, котора уже больше два і пол роки занимает мой цілий час, зробил я то на дефінітивное распорядженіе і мандат своего народа, и так працювал я с точною ціллю і ідеалом перед собою. Коли я прийал президентство автономной Директорії і губернаторство, зробил я то лем из кріпкого, честного убіжденія, что сей мандат, ціль і ідеал пойдут тим наперед. Но подчас мого урядованія прійшою я к тому, что великі уряди маюти великі обязааности, котрі в многом препятствуюти свободному развитію той ціли й ідеала, исполненіе котрих я поставил за свою задачу. Прото сготовил и вчера заслал до Праги спеціальним куриром один подробний Экспозей, описуючи исторію і факти унії Русинів с Чехословаками, и ровночасно заслал пану президенту республики свою резигнацію с уряда губернатора Подкарпатской Руси. Резигновал я не из желанія бити освобожден от своей народной работи и повинности к Подкарпатской Руси и Подкарпатским Русинам, но прото, чтобы, не звязан повинностями своего уряда, я могл отверто и интенсивно употребити всю свою способность и енергію к бистрому переведенію оригинальной ціли й ідеала мого и мого народа, то есть: **Чехословенско-Руська федерація, в которой Подкарпатска Русь — с честними и справедливыми границами** — мала би все то, на что по договорам и

полной справедливости она оправнена есть, именно: **полну политическу, культурну, экономическу, административну, и народну автокоюю — самоуправленіе***).

Додаток ч. V.

МАНІФЕСТ

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДЕ ПІДКАРПАТТЯ!

Довгі століття поливаєш Ти кров'ю і потом свою рідну землю. Важкою працею на полях і в лісах, в горах і долинах заробляєш Ти хліб для себе й для дітей своїх. Великі скарби Твоеї землі, найбагатші простори та поклади забрали від Тебе ворожі сусіди, а Тебе, господаря цієї землі, зробили і поставили на службу панів та малярських магнатів.

Довгі століття своєю працею творив Ти багатства для гнобителів, які голодом і холодом морили Тебе і дітей Твоїх. Тяжка тисячелітня малярська неволя чорною хмарою повисла була над Твоім споконвічним краєм і не було видно просвітку визволення.

Але прійшов час і Ти підніс свою могутню голову, повстав мов велетень зі сну та на цілий світ проголосив 20 років тому, що Ти живеш, що Ти хочеш бути господарем на своїй рідній землі. І 20 років тяжко боровся знову за своє право під проводом найкращих синів своїх.

Тепер Ти виборів собі свободу; **наше дороге Підкарпаття стало незалежною державою, котра має свою рідну народню владу на чолі з прем'єром д-ром Августином Волошином.**

Український Народе Підкарпаття!

Важку хвилину переживаєш тепер Ти. Твої відвічні вороги сіють роздор і безладдя, обманом і підступом хочуть завести Тебе в нове ярмо неволі. Вороги побачили, що Ти в своїй вільній і незалежній Підкарпатській Державі побудуєш щасливе життя, не будеш більше працювати на своїх гнобителів, а всі виробити мозолистіх рук своїх будеш сам уживати, з багатств своїх будеш сам хосен мати.

Великою ненавистю до свободи Твоеї наповнилися серця ворогів. Повели вони завзяту боротьбу проти Твого визволення, проти свободи Твоеї.

*)Заввага: В повищих уривках промов губернатора Г. Жатковича збережено оригінальну мову й тільки з технічних причин не вживано ъ, ы та ъ.

З боєм у серці сповіщаємо Тебе, що на вимогу Мадярщини дві великі держави, які створили арбітражну комісію для полагодження спору за границі молодшої нашої Підкарпатської Держави, приділили Мадярщині великий шматок нашої споконвічної землі спільно з містами Ужгород, Мукачів та Берегово. Опираючися на фальшиву статистику ворогів, вони відірвали від живого тіла українського багато сіл і міст, де живе переважаюча більшість українців-русинів. Тепер старовинні міста наші, як город князя Лаборця Ужгород та город князя Федора Корятовича Мукачів дня 10 листопада 1938 р. передані мадярам. Наші представники на міжнародній конференції у Відні змушені були погодитися на умови, що їх запропонувала арбітражна комісія. Але народ наш і під чужою займанщиною не спустить прапору боротьби і сподіваємось, що настануть часи, коли всі сини українського народу повернуться до своєї матірньої землі.

Однак відступлення частини земель наших Мадярщині нехай не спричинює зневіри. Під владою Підкарпатської Держави полишилися великі простори, які дадуть нам змогу будувати своє господарство й промисел, щоб вижити весь народ.

Великі держави Німеччина, Італія, Англія та Франція забезпечили непорушність наших нових границь, а Польща й Мадярщина визнали їх та гарантують перед великими державами невтручання до наших внутрішніх справ.

Тому наша Підкарпатська Держава перенесла столицю свою до міста Хуст, звідки почнеться нова сторінка нашої славної історії.

Перша Центральна Українська Народна Рада, турбуючись долею всього українського народу нашого, котрий стільки поніс жертв у боротьбі за свою волю, тепер проголошує, що вона з повною відповідальністю перед народом і його майбутніми поколіннями буде й надалі стояти на сторожі права та здобутої свободи українського народу. А для того, щоб народ наш був всебічно забезпечений, на внесок Першої Центральної Української Народної Ради влада чим скорше зробить наступне:

1. Переведе земельну та лісову реформу на справедливих основах, приділяючи вільні землі безземельним та малоземельним селянам.

2. Побудує промисел для обробки та переробки сирівців, що їх стільки має на землі й під землею наш край.

3. Подбає про піднесення й розвиток хліборобства, скотарства й садівництва, щоб одиниця земельної площі та сільські господарства давали більше виробів.

4. Створить кооперативну організацію працюючих людей,

відкриваючи споживчі й кредитові дружества та дружества для збуту виробів.

5. Розбудує модерне молочарство за взірцем гірських країн, які своїми молочними продуктами постачають цілий світ і живуть багато у своїх горах.

6. Побудує фабрики та пили для спрацювання лісових матеріалів, фабрики для спрацювання овочів та інших харчових рослин.

7. Побудує дороги, залізницю, мости й закріпить береги та зрегулює ріки, щоб вони не нищили ґрунтів наших господарів.

8. Приступить до великого будівництва домів, шкіл, залізничних станцій, лікарень і інших споруджень, щоб забезпечити населення вигідними помешканнями та загалом піднести його життєвий рівень.

9. Розбудує шкільництво різних ступнів, збільшуючи кількість народних та середніх шкіл і створить свою українську високу школу — університет. Подбає про те, щоб діти незможних родичів могли вчитися в середніх та високих школах.

10. Подбає про тілесне виховання народу, сприяючи організації товариств для плекання спорту й гімнастики.

Все виконає наша влада в прискоренім порядку, щоб скорими кроками наздогнати передові народи світу й вивести наш народ на широкий шлях поступу й щасливого життя.

Своїй народній владі Перша Центральна Українська Народна Рада обіцяє повну підтримку та закликає всі верстви українського громадянства без різниці віри й станової чи класової приналежності стати в спільні об'єднані лави й під проводом своєї народної влади будувати Підкарпатську Державу.

Хоч і відійшла велика кількість мадярського та жидівського населення Підкарпаття до Мадярщини в наслідок приділення тій державі наших земель, але на терені нашої держави полишилися групи населення, яке належить до інших народностей.

Наша влада й Підкарпатська Держава забезпечить вільний розвиток за кожним, хто з пошаною ставиться до наших народних змагань та респектує наш державно-політичний устрій.

Український Народе Підкарпаття!

Сміливо й гордо подивися на простори та природні багатства. Тепер Ти є господарем і власником їх. Вже ніхто від Тебе не відбере споконвічної землі Твоїєї. Наша Підкарпатська Держава опирається на силу цілого 50-ти мільйонного українського народу, який пробудився до державного життя й недалеко та пора, коли українська правда перемаже. Наша держава опирається на міцний союз чехів і словаків, з якими український народ Підкарпаття творить спільну конфедеративну державу. За нами стоїть могутня Німеччина, яка висунула етногра-

фічну засаду при будівнанні нових держав. Наші границі забезпечили великі світові держави, які будуть підпирати нас в державно-політичним, господарським та культурним будівництві. Але ми опираємося на власні сили народу й провадимо працю та боротьбу в інтересах лише свого народу.

До творчої будівничої праці кличемо всіх вірних синів нашої нації, які довго терпіли чужинецьку неволю й тепер скинули кайдани з рук. Осяяні визвольним ідеалом, наповнені вірою в велике майбутнє, сини й дочки Твої, Український Народ, простягають свої вільні руки, щоб обняти всю нашу націю й запалити світло волі в своїй Батьківщині на вічні часи.

Хай живе Підкарпатська Держава!

Хай живе український народ!

В Хусті, дня 10 листопада 1938.

**Перша Українська Центральна
Народна Рада**

Нова Свобода, 17 листопада 1938.

Додаток ч. VI.

ТЕЛЕГРАМА

ПЕРШОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РАДИ

з 17 листопада 1938 р.

До Предсідника Центральної Влади ЧСР, ген. Яна Сірового,

та до Законодавчої Комісії Парляменту ЧСР у Празі

Є неспірним, що наш народ є народом українським, а не руским, то є великоруським. Тому назва Підкарпатська Русь не відповідає дійсності. Українська Народна Рада, яка проголосила р. 1919 прилучення нашого народу до республіки, як народня репрезентантка українського населення в інтересі консолідації та спокійного розвитку цього краю, домагається, щоб в новій Конституції була ужита урядова назва цього краю: **Карпатська Україна.**

Тим буде нещасне язикове питання раз не все вирішене. Домагаємося того й тому, бо під плащем руськості провадилася і провадиться протидержавна чинність та мадярська іридента.

За Українську Народну Раду:

Д-р Михайло Брацайко

Д-р Микола Долинай

Федір Ревай

Нова Свобода, 22 листопада 1938.

Додаток ч. VII.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЗАКОН ПРО АВТОНОМІЮ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

з 22-го листопада 1938 р.

прийнятий Парляментом Чехо-Словацької Республіки

(в перекладі з чеської мови П. Стерча)

ЗБІРНИК ЗАКОНІВ І РОЗПОРЯДКІВ Ч. 328 КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЗАКОН ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ

Конституційний закон з дня 22-го листопада 1938 р. чис. 328 Зб. з. і розп. про автономію Підкарпатської Руси.

Народне Згромадження, виходячи з дійсности, що південнокарпатські Русини прилучилися добровільно до Чехо-Словацької Республіки та що їхній території була загарантована якнайширша автономія так Сен-Жерменським договором з дня 10-го вересня 1919 року, як і § 3-ім Конституційної Грамоти, прийняло ось цей закон:

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Зобов'язуючий текст § 1 і 4, стаття 2-га,
закона ч. 328-1938 Зб. з. і розп.

ЧАСТИНА ПЕРША

Вступні постанови

Артикул I.

Конституційний Суд рішає і про те, чи закони Союму Підкарпатської Руси відповідають приписам Арт. I. закону з дня 29-го лютого 1920 р., ч. 121 Зб. з. і розп., що ним вводиться в силу Конституційна Грамота Чехо-Словацької Республіки.

Артикул II.

Члена (його заступника) Конституційного Суду, якого дотепер назначував Президент Республіки на внесок Союму Підкарпатської Руси, назначує Уряд Підкарпатської Руси. Доки ця постанова не буде зреалізована, Конституційний Суд вико-

ує свою діяльність у його дотеперішньому складі та на основі дотеперішніх зобов'язуючих приписів.

Артикул III.

1. Закони, що їх проголошено до дня, в якому уконститується Сойм Підкарпатської Русі, зобов'язують і на території Підкарпатської Русі навіть тоді, коли вони відносяться до тих справ, що належать до законодавчої влади Сойму Підкарпатської Русі, якщо із самого закону не випливає інакше. 2. Якщо в законах, прийнятих Народнім Згромадженням, говориться про подрібне упорядкування чи то окремим законом чи розпорядком, а йде про справи, що належать до компетенції законодавчих чи урядових органів Підкарпатської Русі, тоді ці органи компетентні вирішувати такі справи. 3. Урядову й виконну власть на території Підкарпатської Русі від 11-го жовтня 1938 року виконує в усіх справах, що належать до компетенції Підкарпатської Русі, тричленний Уряд Підкарпатської Русі, який являється складовою частиною Центрального Уряду (§ 70. Конст. Грамоти), аж до часу, коли буде утворений Уряд Підкарпатської Русі (згідно з Арт. V, ст. 4).

Артикул IV.

Постанови Артикулів I. до III. включно, як також і Арт. V, ст. 4-ої, частини першої та постанови частини другої цього Конституційного Закону являються складовими частинами Конституційної Грамоти. Впроваджуючі в силу закони, що згадані в цьому законі, не творять складової частини Конституційної Грамоти.

Артикул V.

1. Вибори до першого Сойму Підкарпатської Русі будуть переведені до п'яти місяців від оголошення цього закону, згідно з приписами частини I. і III. закона з дня 14 квітня 1920 р., ч. 330 Зб. з. і розп. за текстом закона з дня 14 липня 1927 р., ч. 126 Зб. з. і розп. про вибори до краєвих і окружних представництв, з тою однак зміною, що активне виборче право мають ті особи, які в день виборів переступили 21-ий рік свого життя, що на кожних 20.000 мешканців кожної національностевої групи припадає один мандат і що обмеження пасивного виборчого права, що встановлені в § 6 цит. закона, не відносяться до цих виборів. 2. Про важність виборів до першого Сойму Підкарпатської Русі рішає Виборчий Суд. 3. Перше засідання Сойму Підкарпатської Русі скличе до місяця по виборах Президент Республіки до міста, що його визначить Уряд Підкарпатської Русі. Засіданням Сойму Підкарпатської Русі

аж до вибору Президії керує уповноважений тої партії, яка у виборах отримала найбільше число голосів. Поки Сойм не прийме власного правильника ведення нарад, наради мають бути ведені згідно з відносними приписами правильника нарад Палати Послів Народного Згромадження. 4. Членів Уряду Підкарпатської Русі, який творить складову частину Центрального Уряду, іменує Президент Республіки на внесок Президії Сойму Підкарпатської Русі, якщо Сойм уконституований.

Артикул VI.

1. Цей закон входить у силу з днем його оголошення. 2. З днем оголошення цього конституційного закону втрачають силу всі закони та приписи, що суперечать постановам цього закона та змінній Конституційній Грамоті.

Артикул VII.

2. Цей закон переведуть в життя всі члени Уряду.

ЧАСТИНА ДРУГА

ЗМІНА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ГРАМОТИ.

Глава I.

Загальні постанови.

§ 1.

1. Підкарпатська Русь є автономною складовою частиною Чехо-Словацької Республіки. 2. Дефінітивну назву автономної території південнокарпатських Русинів установить закон Сойму Підкарпатської Русі.

§ 2.

2. Урядову мову та мову навчання в школах на території Підкарпатської Русі встановить закон Сойму Підкарпатської Русі. 2. Особи чеської національності, як також уряди, суди, корпорації, публічні органи та інші товариства з краю Чеського та Моравсько-Слезького можуть у зносинах з урядами, судами та іншими публічними органами користуватися чеською мовою. Для дітей чеської та словацької народності зберігається право на школи з чеською або словацькою мовою навчання. 3. Мовні права, загарантовані меншинам у договорі між Великими Потугами, союзними і стоваришеними державами та Чехо-Словацькою, підписаному в Сен-Жермені-ен-Лайе дня 10-го вересня 1919 р., залишаються без змін.

§ 3.

На території Підкарпатської Русі узаконюється крайова приналежність. Передумовою набуття крайової приналежності є право приналежності до якоїсь громади на Підкарпатській Русі.

Глава II.

Законодавча влада

§ 4.

1. Народне Згромадження виконує законодавчу владу для цілої Чехо-Словацької Республіки в справах: 1. Конституційної Грамоти, її складових частин, як також і в справах компетенцій спільних законодавчих, урядових і виконних органів; 2. зносин Чехо-Словацької Республіки з чужиною, виповідження війни й заключення миру, торговельної та тарифної політики, експорту й імпорту; 3. народньої оборони; 4. державної приналежності, еміграції, імміграції, подорожніх пашпортів; 5. валюти, мір і ваг, патентів, охорони торговельних взірців і знаків, мірляництва й виготовлювання мап; 6. цлових; 7. транспорту; 8. пошти, телекомунікації, поштової щадниці й чекової служби; 9. спільного бюджету, державного довгу й ухвалювання позик на спільні потреби держави та їх уживання; 10. податків, данини й оплат, о скільки вони згідно з § 18. цього закону служать на покриття витрат на спільні цілі, засад непрямих податків узагалі; 11. монополів, спільних державних підприємств, інституцій і установ. Виїмок творять державні ліси й господарства, копальняні й залізовитопні підприємства, купальні, що їх власність і адміністрація переходить на ту країну, що на її території вони знаходяться; 12. правне нормування господарських і фінансових справ, що необхідні для збереження однакових обставин для конкуренційної підприємчivosti.

2. На підставі згоди Союму Підкарпатської Русі в окремих випадках може Народне Згромадження вирішувати й інші питання спільного заінтересування.

§ 5.

1. Для правосильности рішення Народного Згромадження відносно зміни Конституційної Грамоти й конституційних законів узагалі, якщо та зміна відносилася б до державно-правного статусу Підкарпатської Русі, потрібно, щоб більшість, встановлена в Конституційній Грамоті, включала в собі і пропорційну кваліфіковану більшість членів палати послів, вибраних на території Підкарпатської Русі. 2. Для правосильности законів

у справах, наведених у § 4, ст. 1, ч. 1-12, необхідно, щоб більшість, встановлена в Конституційній Грамоті, включала в собі і пропорційну більшість членів палати послів, вибраних на території Підкарпатської Русі.

§ 6.

Члени обох палат Народного Згромадження, вибрані на території Підкарпатської Русі, мають право голосувати тільки в прийманні рішень у справах, наведених у § 4 цього закона.

§ 7.

1. Закон, прийнятий Народнім Згромадженням у справах наведених у § 4. цього закона, відноситься до Підкарпатської Русі тільки тоді, коли це в нім виразно сказано. 2. В такому випадку закон має бути оголошений також в оригінальному тексті в урядовій мові Підкарпатської Русі.

§ 8.

У Постійній Комісії членами та заступниками будуть пропорційно заступлені члени обидвох палат Народного Згромадження, вибрані на території Підкарпатської Русі.

§ 9.

1. У всіх справах, ненаведених у § 4 цього закона, законодавчу владу на території Підкарпатської Русі виконує Союм Підкарпатської Русі, вибраний загальним, безпосереднім, тайним голосуванням згідно з принципом пропорційного представництва. 2. Союм Підкарпатської Русі установесть устрій Підкарпатської Русі в рамках правного устрою Чехо-Словацької Республіки. 3. Зміна території Підкарпатської Русі, згідно з постановами § 3 Конституційної Грамоти, може бути переведена тільки за згодою дво-третьинної більшости Союму Підкарпатської Русі. 4. Для правосильности міжнародних умов, що відносяться до культурних, релігійних і господарських справ лише Підкарпатської Русі та які по думці відст. 1 належать до компетенції Підкарпатської Русі, необхідно згоди Союму Підкарпатської Русі. 5. Постанови § 47 і 48, відст. 1 і 3 Конституційної Грамоти відносяться аналогічно і до законів Союму Підкарпатської Русі. 6. Постанови §§ 20, 23 до 26 включно Конституційної Грамоти відносяться і до членів Союму Підкарпатської Русі на всій території Чехо-Словацької Республіки.

Глава III.

Правляча та виконна влада

§ 10.

Більшість, потрібна по думці § 57 Конституційної Грамоти для вибору Президента Республіки, мусить включати в собі

пропорційну більшість членів Народного Згромадження, вибраних на території Підкарпатської Русі. У випадку неможливості досягнути такої більшості, вибір відрочується на 14 днів, а якщо і тоді не дійшло б до згоди, вибір переводиться більшістю, означеною в § 57 Конституційної Грамоти.

§ 11.

1. Урядову й виконну владу на території Підкарпатської Русі в справах, наведених у § 4 цього закону, виконують органи Чехо-Словацької Республіки, за винятком справ, уведених в § 4, відст. 1 чч. 4, 6, 7, 8, 10 і 12 цього закона. 2. На підставі взаємної згоди відповідних міністерств можна одноостайно упорядкувати справи взаємного заінтересування.

§ 12.

1. У рішеннях Центрального Уряду Республіки та підписуванні її актів беруть участь члени Уряду Підкарпатської Русі тільки тоді, коли йде про справи, що відносяться також до Підкарпатської Русі. 2. Якщо якийсь розпорядок Уряду (§ 84 Конституційної Грамоти) відноситься також до Підкарпатської Русі, він має бути підписаний бодай одним членом Уряду Підкарпатської Русі.

§ 13.

1. Службовці центральної державної адміністрації на території Підкарпатської Русі будуть призначені до служби в першу чергу з-поміж громадян Підкарпатської Русі. 2. До спільних центральних урядів, інституцій і підприємств буде прийнято до служби число громадян Підкарпатської Русі пропорційне до населення Підкарпатської Русі. 3. На території Підкарпатської Русі буде розміщений контингент військових частин кожного роду зброї пропорційний до кількості населення. Громадяни Підкарпатської Русі будуть призначені в першу чергу до тих частин, які стаціонарують на території Підкарпатської Русі й підпорядковані відповідному командуванню для Підкарпатської Русі.

§ 14.

1. Підкарпатській Русі, її інституціям і органам гарантується пропорційне представництво у всіх спільних центральних інституціях, радах, комісіях, комітетах і под. 2. Підкарпатській Русі, її інституціям і органам гарантується пропорційне представництво в міжнародних організаціях, уніях, радах, комітетах, комісіях і т. п., в яких Чехо-Словацька Республіка здобула або здобуде представництво.

§ 15.

1. У справах, наведених у § 4 відст. 1 чч. 4, 6, 7, 8, 10 і 12, як також і в інших справах, наведених у § 4. цього закона,

урядову й виконну владу виконують автономні органи Підкарпатської Русі. 2. У справах, наведених у § 4. відст. 1, ч. 6 і 10, діють крайові органи згідно з приписами спільних міністерств. 3. Господарювання державних транспортних підприємств (§ 4, відст. 1, ч. 7 і 8 цього закона) устійнюється після засади, що Підкарпатська Русь господарить самостійно й на власний рахунок. 4. Справи загально-державного та спільного заінтересування будуть вирішені згодою між відповідними органами. Для цієї цілі можна створити й спільні органи. 5. Урядову й виконну владу на території Підкарпатської Русі виконує Уряд Підкарпатської Русі, відповідальний перед Союзом Підкарпатської Русі.

§ 16.

Судову охорону проти адміністраційних урядів Підкарпатської Русі в справах, що по думці § 15-го цього закона належать до їх компетенції, дає в найвищій інстанції Найвищий Адміністраційний Суд у Сенаті для справ Підкарпатської Русі.

Глава IV.

Судова влада

§ 17.

1. Судову владу на території Підкарпатської Русі виконують суди, діючі на її території. В найвищій інстанції дає охорону Найвищий Суд у Брні в Сенаті для Підкарпатської Русі. 2. Всюди там, де Глава IV-та Конституційної Грамоти говорить про нормування окремим законом, треба розуміти закон Союзу Підкарпатської Русі.

Глава V.

§ 18.

1. На покриття видатків на спільні справи, враховуючи в це і службу державного довгу, призначається доходи з цля, монополів і спільних державних підприємств та доходи з непрямих податків, наложених законом Народного Згромадження. 2. Для збуту майна, що по думці § 4, відст. 1, ч. 11, переходить на власність краю, потрібно згоди Народного Згромадження.

§ 19.

Підкарпатська Русь, її громадяни, їх інституції та підприємства користатимуть з видатків спільного бюджету на спільні справи, як також із спільних фондів, дотацій та інших вигод із спільних державних і державною адміністрованих засобів пропорційно до вплаченої висоти податків.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Текст § 2 і 4 відст. 1 закону ч. 328-1938 Зб. з. і розп.

Артикул I.

1. Уряд губернатора та віцегубернатора Підкарпатської Русі, канцелярія губернатора Підкарпатської Русі та Губерніальної Ради для Підкарпатської Русі ліквідується. 2. Компетенції губернатора Підкарпатської Русі, якщо такі були перенесені на нього з міністерств, з правління або інших урядів, як також і компетенції Крайового Уряду Підкарпатської Русі може Уряд Підкарпатської Русі своїм розпорядком перенести на інші органи. 3. До тих органів, що на них по думці відст. 2 будуть перенесені компетенції губернатора Підкарпатської Русі, не відносяться обмеження у виконванні компетенцій, що були наложені на губернатора Підкарпатської Русі в користь інших урядів і органів законом з дня 26 червня 1937 р., ч. 172 Зб. з. і розп., про тимчасове нормування правного положення губернатора Підкарпатської Русі та з цим зв'язаних організаційних заряджень. 4. Приписи закона про організацію політичної адміністрації, які відносилися до крайового президента, входять знову в силу в Підкарпатській Русі.

Артикул II.

Постанови Арт. I, Розділу Другого не мають сили конституційного закона.

Додаток ч. VIII.

ВИСЛІДИ ГОЛОСУВАННЯ

У ВИБОРАХ ДО ПЕРШОГО СОЙМУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

дня 12 лютого 1939 р.

(Перше число означає скількість голосів відданих за лісту Українського Національного Об'єднання і нарсдностевих груп; друге — проти УНО, а третє — скількість усіх голосуючих).

Округа Чинадьово

Арданово	530	119	649
Барбово	515	112	627
Белебово	25	20	45

Бенедиківці	357	11	368
Березинка	46	7	53
Бобовище	470	5	475
Брестів	270	49	319
Буковинка	115	113	228
Черейовці	94	2	96
Червеньово	475	6	481
Чомонин	201	599	800
Доробратово	81	812	893
Дунковиця	351	4	355
Феделешовці	136	—	136
Фугараш	186	26	212
Фридешово	83	34	117
Горонда	736	161	897
Гандеровиця	135	7	142
Герцовці	49	8	57
Грабово	180	—	180
Івановці	308	120	428
Яблоново	202	97	299
Івківці	40	1	41
Кайданово	590	47	637
Кальник	652	4	656
Кендерешів	20	99	119
Клячаново	657	17	674
Ключки	52	2	54
Кольчино	330	9	339
Копиновці	253	1	254
Куштановиця	33	258	291
Кузьмино	216	3	219
Лалово	121	301	422
Лавки	418	—	418
Липовиця	243	60	303
Лісарня	72	8	80
Лохово	451	35	486
Макарьово	444	298	742
Медведьовці	240	—	240
Микуловці	220	1	221
Негрово	491	79	570
Німецька Кучава	118	33	151
Н. Коропець	142	92	234
Новоселиця	82	2	84
Н. Кленовець	339	—	339
Пацканьово	550	—	550
Пістрялово	335	56	391
Підгоряни	719	—	719

Підманастир	313	18	331
Пузняківці	217	5	222
Ракошин	1083	287	1370
Ряпід	181	392	573
Ромочевиця	192	29	221
Руська Кучава	84	1	85
Руське	438	15	453
Серенчівці	122	6	128
Станово	255	206	461
Старе Давидково	290	5	295
Страбичово	645	245	890
Шелестово	351	—	351
Шкуратівці	93	—	93
Тростяниця	77	—	77
Великі Лучки	2166	674	2840
Вишня Визниця	454	38	492
Залуж	373	11	384
Завидово	662	22	684
Зняцьово	1142	33	1175
Жборовці	113	—	113
Софія	57	125	182
Жуково	310	11	321

Рахівська Округа

Білин	504	—	506
Біла Церков	812	12	860
Богдан	1929	17	2003
Ясіня	5802	67	6185
Кобилецька Поляна	899	17	940
Косівська Поляна	1130	—	1147
Кваси	775	1	776
Луги	737	—	764
Рахів	4426	75	4718
Росішка	388	—	388
Солотвина	1838	498	2412
Солотвинські Копальні	889	422	1454
Середня Апша	1926	86	2066
Требушани	1101	12	1185
Великий Бичків	3276	5	3397
Вишня Апша	2854	—	2993

Перечинська Округа

Ворочів	522	4	526
Вульшинки	298	4	302
Дубриничі	770	11	781
Заріччя	811	124	935
Липовець	131	3	134
Мокра	246	2	248
Новоселиця	231	2	233
Пасіка	782	13	795
Пастілки		брак даних	
Перечин	1445	20	1465
Порошково	945	206	1151
Раків	508	15	523
Сімір	500	10	510
Сімирки	480	3	483
Туриця	416	72	488
Туря-Бистрий	595	43	638
Туря Поляна	690	6	696
Ремети	963	152	1115

Свалявська Округа

Абранка	179	30	209
Березник	1023	20	1043
Біласовиця	70	2	72
Боровчина	61	—	61
Брустів	72	1	73
Буковець	95	204	299
Бистрий	96	9	105
Черник	146	2	148
Діцковиці	105	5	110
Драчина	133	32	165
Дусина	193	244	437
Ганковиця	292	24	316
Глинянець	232	5	237
Голубинне	708	33	741
Гукливий	712	35	747
Ізвор-Гута	189	—	189
Ялове	81	1	82
Канора	370	4	374
Керецьки	1435	97	1532
Косино	214	26	240
Котельниця	114	1	115

Кичерний	134	51	185
Латорка	348	—	348
Лази	311	4	315
Мала Мартиня	194	27	221
Медвеже	64	4	68
Мишкаровиця	66	—	66
Неліпило	989	50	1048
Ниж. Грабовиця	284	6	290
Ниж. Розтока	137	18	155
Ниж. Верецьки	875	59	934
Нове Село	24	27	51
Обава	398	42	440
Оленьово	192	8	200
Пасіка	117	218	335
Пашковці	49	5	54
Павлово	272	43	315
Перехрестна	137	26	163
Плав'я	258	12	270
Плоске	301	38	339
Підполоззя	146	11	157
Розсоші	354	79	433
Сасівка	303	26	329
Синяк	16	64	80
Скотарське	513	11	524
Солочин	344	2	346
Стройно	511	65	576
Сусково	322	23	355
Свалява	2781	186	2967
Тибава	318	31	349
Уклин	120	2	122
Верб'яз	229	3	232
Воловець	847	18	865
В. Грабовиця	258	2	260
В. Розтока	32	126	158
Вишні Верецьки	803	4	807
Задільський	169	5	174
Завадка	389	2	391
Збини	20	38	58
Жденьово	373	4	377
Поляна	509	3	512
Ізвор	297	2	299
Щербовець	179	20	199

Середнянська Округа

Андрашівці	215	6	221
Анталівці	236	28	264
Доманинці	624	12	636
Дубрівка	401	9	410
Довге	308	15	323
Глубока	186	45	231
Горяни	430	5	435
Гута	369	12	381
Худльово	529	20	549
Ірлява	280	1	281
Ярок	347	6	353
Кам'яниця	340	18	358
Кобил'яри	458	22	480
Ляхівці	187	20	207
Лекарт	652	41	693
Лінці	352	11	365
Невицьке	350	4	354
Нова Солотвина	262	10	272
Оноківці	352	44	396
Оріховиця	297	8	305
Підгорб	146	13	159
Середне	967	40	1007
Стрипа	168	—	168
Вовковиї	272	2	274
В. Солотвина	155	15	170
Ужгород-селс	348	2	350
Циганівці	123	3	126
Руські Комаровці	214	225	439
Великі Лази	182	221	403

Севлюшська Округа

Ардовець	696	15	711
Чорна	433	9	442
Фаньчиково	292	80	372
Гудя	105	267	372
Гетеня	315	18	333
Горбки	201	3	204
Холмець	82	62	144
Хижі	500	18	518
Королево н. Т.	2054	89	2143
Мала Чингава	174	39	213

Мала Копаня	240	148	388
Малий Раковець	940	—	940
Нижній Шард	305	6	311
Новоселиця	374	2	376
Олешник	961	120	1181
Онок	817	—	817
Рокосово	1426	34	1460
Сасово	793	78	827
Севлюш	5104	240	5344
Сірма	333	18	351
Теково	452	67	519
Тростник	484	8	492
Вел. Чингава	642	155	797
Велика Копаня	1194	23	1217
Великі Комяти	1874	14	1888
Вел. Раковець	1976	—	1976
Веряця	498	1	499
Влахово	621	7	628
Вербовець	34	244	278
Вишній Шард	571	4	575
Заріччя	859	64	923
Гребля	328	—	328

Хустська Округа

Березово	1140	1	1141
Данилово	583	—	583
Драгово	2403	9	2412
Горінчово	1990	23	2013
Хуст	6208	2122	8330
Іза	427	1109	1536
Копашньово	836	10	846
Кошельово	1324	247	1571
Крайниково	511	—	511
Крива	351	118	469
Липча	1805	23	1828
Липовецька Поляна	1031	19	1050
Нанково	727	44	771
Н. Бистрий	1067	16	1083
Н. Селище	1026	14	1040
Салдобош	898	9	907
Сокирниця	1139	21	1160
Шандрово	781	—	781

Вишково н. Т.	2923	461	3384
Золотарево	1128	32	1160
Велятин	1360	3	1363

Волівська Округа

Новоселиця	565	1	566
Торунь	640	2	642
Прислоп	702	2	704
Подобівці	219	2	221
Розтока	326	—	326
Річка	431	3	434
Негрівці	705	—	705
Колочава	1816	3	1819
Майдан	1291	1	1292
Поляна	500	—	500
Пилипець	436	6	442
Тюшка	230	2	232
Лозанське	563	2	565
Вучкове	299	—	299
Голятин	343	57	400
Ляховець	252	6	258
Рокітна	195	—	195
Ниж. Студений	642	—	642
Виш. Студений	536	—	536
Келечин	364	9	373
Буковець	307	4	311
Ізки	542	—	542
Синевірська Поляна	1486	18	1504

Великобрезнянська Округа

Бегин. Пастіл	140	2	142
Буковцьово	448	4	452
Чорноголова	821	14	835
Домашин	221	2	223
Гусний	204	1	205
Княгиня	191	34	225
Кострина	683	13	696
Костьова	235	—	235
Люта	1594	6	1600
Лубня	156	—	156
Луг	190	1	191

Мале Березне	487	2	489
Мірча	263	5	268
Мочар	109	7	116
Нижня Стужиця	278	—	278
Розт. Пастіл	211	2	213
Смерекове	225	79	304
Сіль	289	13	302
Стара Стужиця	245	3	248
Ставне	610	2	612
Стричава	228	—	228
Сухий	230	—	230
Тихий	510	5	515
Ужок	506	—	506
Велике Березне	1525	15	1540
Волосянка	783	4	787
Вишка	553	—	553
Забродь	393	5	398
Завосина	179	—	179
Загорб	288	—	288
Бистрий	385	—	385

Тячівська Округа

Бедєвля	1433	6	1439
Біловарець	357	3	360
Брустури	952	—	952
Буштино	1453	2	1455
Буштин. Гандал	315	2	317
Чомальово	806	6	812
Дубове	2401	1	2402
Дулово	611	4	615
Ганичі	1421	2	1423
Грушово	1078	4	1082
Калини	1155	4	1159
Колодне	428	—	428
Красна	445	3	448
Кричово	761	—	761
Криве	618	—	618
Нерисниця	1009	1	1010
Німецька Мокра	384	1	385
Нижня Апша	1631	906	2537
Нове Барово	594	1	595
Новоселиця	1180	3	1183
Нягово	613	—	613

Округла	189	12	201
Підплеша	378	—	378
Руська Мокра	577	2	579
Руське Поле	1216	8	1224
Широкий Луг	969	1	970
Теребля	1436	—	1436
Тересва	1378	6	1384
Терново н. Г.	715	6	721
Тячово	3744	607	4351
Угля	1801	—	1801
Устьчорна	603	3	606
Вонигово	707	—	707
Вульхівці	2031	4	2035

Іршавська Округа

Бабичі	170	99	269
Білкі	2723	11	2734
Богаревиця	299	1	300
Брод	685	11	696
Чорний Потік	292	2	294
Дешковиця	220	24	244
Ділок	123	117	240
Дубровка н. Б.	463	1	464
Довге	2071	7	2078
Дубове	99	—	99
Хмільник	328	7	335
Ільниця	2388	43	2431
Імстичово	1013	—	1013
Іршава	1510	55	1565
Івашковці	95	36	181
Кивяждь	680	8	688
Климовиця	126	21	147
Кобалевиця	34	15	49
Колодне	377	24	401
Крайня Мартинка	245	18	263
Кушниця	1158	4	1162
Лисочово	955	—	955
Локоть	169	22	191
Лоза	513	3	516
Луково	539	—	539
Мідяниця	454	—	454
Осій	854	20	874
Покуття	232	27	259

Розтока	246	3	249
Сільце	900	—	900
Смоголовиці	8	122	130
Собатин	115	9	126
Суخابронька	957	52	1009
Шаркадь	470	3	473
Волоське	359	80	439
Воловиця	140	1	141
Задне	1102	30	1132
Загаття	687	56	743

Джерело: Нова Свобода, Хуст, 15 лютого 1938.

Додаток ч. IX.

В боротьбі за волю Карпато-Української Республіки впало на полі слави багато найкаршого цвіту народу. Обставини не дали змоги зібрати докладних даних про жертви цієї боротьби, бо окупаційна влада не була в цьому заінтересована. Стараннями проф. Августина Штефана, Голови Союму Карпатської України, при значній допомозі Дмитра Мішанича, зладжено список деяких жертв оборони Карпатської України. Він охоплює тільки дуже малу частину поляглих чи переслідуваних мадярською владою.

В цьому списку наведено також імена деяких діячів Карпатської України й колишніх членів "Карпатської Січі", які у виконанні свого обов'язку супроти поневоленої Батьківщини полягли на стійках боротьби за волю України з рук гітлерівських і російсько-советських тиранів. Між останніми знайшовся і сам Батько карпато-українського національно-державного відродження о. монс. д-р Августин Волшин, Президент Карпато-Української Республіки, якого російські советські чинники заарештували у Празі в травні 1945 р. й від тоді пропав за ним слід. Згадуємо тут також д-ра Олега Ольжича-Кандибу, Заступника Голови Проводу Українських Націоналістів, який працював у Карпатській Україні та був замучений у гештапівському концентраційному таборі в Саксенгавзені. З гештапівської руки згинув також Іван Рогач, член Головної Команди "Карпатської Січі" та секретар Президента Волошина, за свою націоналістичну діяльність у Києві підчас німецької окупації.

Подаваний тут список — це тільки реєстр деяких поляглих, про смерть яких можна було довідатися з певністю. Зладження повного списку поляглих у обороні Карпато-Української Держави жде на систематичного дослідника.

Неповний список поляглих у боротьбі в Карпатській Україні за волю України

Андрейчик Іван, з села Дравці, Карпатська Україна
 Брати Андрушкові, родом з Галичини
 Антолик Михайло, з Великої Копані, Карпатська Україна
 Банк Дмитро, січовик, родом з Карпатської України
 Богдан Іван, десятник жандармерії, род. з Карпатської України
 Бейловарій Іван, учитель з Великої Копані, Карпатська Україна
 Блістів Олександр, студент, з Хуста, Карпатська Україна
 Бойчук Василь, родом з Галичини
 Бойчук Йосип, з Великого Бичкова, Карпатська Україна
 Бринзяник Іван, родом з Карпатської України
 Бродій Василь, з села Броди, Карпатська Україна
 Васильчук, , булавний "Карпатської Січі"
 Вайда Василь, гімназист, з Великої Копані, Карпатська Україна
 Визичканич Юрко, з Копашньова, Карпатська Україна
 Ващишин Ілько, книгар, родом з Галичини
 Веців, , січовик, з Галичини
 Виноградський — Вайнбергер Микола, учитель, січовик,
 жидівської народности, з Березного, Карпатська Україна
 Інж. Вільчек Микола, родом з Наддніпрянської України
 Волощук Павло, учитель, з Бичкова, Карпатська Україна
 Галас Василь, учитель, з села Лози, Карпатська Україна
 Гарбар Василь, січовик
 Гасин Осип, з села Конюхів, Галичина
 Гасин Гриць, з села Конюхів, Галичина
 Григорчук Михайло, з Бичкова, Карпатська Україна
 Гліб Василь, з Бичкова, Карпатська Україна
 Горошак Михайло, з Дубрівки, Карпатська Україна
 Годван Іван, з села Требушани, Карпатська Україна
 Граб — з села Худльова, Карпатська Україна
 Грига Іван, посол до Союму Карпатської України, селянин
 із Вишніх Верецьких, Карпатська Україна
 Гулянич Василь, з Великої Копані, Карпатська Україна
 Данчевський Василь, родом з Карпатської України
 Дідик — з села Кострини, Карпатська Україна
 Євчук Юліян, десятник, родом з Галичини
 Євич Петро, з Великого Березного, Карпатська Україна
 Д-р Завальницький Яків, учитель, родом з Наддніпрянської
 України
 Зарицький Митрофан, з Софії в Болгарії, родом з Наддніпрян-
 щини
 Іваник Василь, з Перечина, Карпатська Україна
 Ігнатко Андрій, з Малого Березного, Карпатська Україна

Касинець Іван, з Тячова,, Карпатська Україна
Кедюлич Панас, з Перечина, Карпатська Україна
Керецман Андрій, учень торговельної школи, з Перечина,
Карпатська Україна
Козак Петро, учень учительської семінарії, з Малого
Березного, Карпатська Україна
Козичар Михайло, учень учительської семінарії, з Тернова, К.У.
Колча Іван, учень учит. семінарії, з Великих Кум'ят, К.У.
Колчин , жандарм, з Бичкова, Карпатська Україна
Коссак-Тарнавський Зенон, ад'ютант шефа Військового Штабу
"Карпатської Січі", з Дрогобича, Галичина
Кость Іван, із Синевіра, Карпатська Україна
Колодзінський-Гузар Михайло, полковник, шеф Військового
Штабу "Карпатської Січі", родом з Буковини
Корж Микола, з Бичкова, Карпатська Україна
Крупа Микола, з Праги, родом з Галичини
Кузьмнк Василь, з Мукачева, Карпатська Україна
Купчик Юрій, з Королева над Тисою, Карпатська Україна
о. Купар Карло, римо-кат. священник, з Грушова, Карп. Україна
Курта Юрко, з Червеньова, Карпатська Україна
Кушнір — родом з Галичини
Линько Михайло, січовик, з Карпатської України
Лазорик Іван, з Порошкова, Карпатська Україна
Лисюк Петро, родом із Злучених Держав Америки
Інж. Литвицький Микола, учитель, родом з Наддніпрянщини
Лой Осип, з Бичкова, Карпатська Україна
Локущик Федір, січовик
Лупуцик Олекса, з Ясіння, Карпатська Україна
Лютик Михайло, родом з Карпатської України
Маркусь Михайло, родом з Карпатської України
Маслей — з Руської Долини б. Севлюша, Карпатська Україна
Маханець Петро, десятник чсл. армії, січовик, з Бедевлі, К.У.
Мацьо — з Дубриничів, Карпатська Україна
Медрешора-Циганюк Василь, з Квасів, Карпатська Україна
Мелмук Михайло, з Бичкова, Карпатська Україна
Милешко — родом з Карпатської України
Михайлик-Марфієвич, чотар, з Галичини
Митрович Діонізій, учитель, з Хуста, Карпатська Україна
Мірявець Василь, з Урмезієва, Карпатська Україна
Молнар Петро, учень учит. семінарії, родом з Довгого біля
Ужгороду, Карпатська Україна
Монюк Теофіль, учитель, родом з Наддніпрянщини
Морусь Панас, з Бедевлі, Карпатська Україна
Небола Василь, учитель, з Грушова, Карпатська Україна
Немеш Степан, урядник Торгов. Банку, родом з Карп. України

Остапчук Дмитро, учитель, родом з Галичини
Опаленик Василь, учитель, з Вороцова, Карпатська Україна
Павлюк Іван, з Бичкова, Карпатська Україна
Паламарчук Іван, геометр, родом з Волині
Пекар Михайло, чотар, з Перечина, Карпатська Україна
Пекар Юрко, учень учит. семінарії, родом з Карп. України
Підмалівський Михайло, з Бичкова, Карпатська Україна
Полянчук Іван, з Требушан, Карпатська Україна
Проць Тимко, десятник, родом з Галичини
Попович-Мурга Іван, учень учит. семінарії, родом з К. України
Риган Андрій, десятник жандармерії, з Дубриничів, К.У.
Рознійчук Василь, з Требушан, Карпатська Україна
Салай Іван, учень учит. семінарії, родом з Карпатської України
Семач Вартоломей, з села Руські Комарівці, Карпатська Україна
Семйон Петро, студент, з Княгині, Карпатська Україна
Сивохоп Іван, з Великого Березного, Карпатська Україна
Сідей Дмитро, з Бичкова, Карпатська Україна
Скляр — учень учит. семінарії, з Радванки, Карпатська Україна
Слюсарчук, хорунжий, родом з Галичини
Стецько Омелян, січовик
Тацинець Федір, учитель, з Келечина, Карпатська Україна
Тафій Василь, з Бичкова, Карпатська Україна
Тегза Михайло, учень учит. семінарії, з Великого Березного,
Карпатська Україна
Тимошук Василь, чотар, з Требушан, Карпатська Україна
Ухаль Дмитро, з Бичкова, Карпатська Україна
Д-р Фігура Степан, учитель, родом з Галичини
Фірищак Степан, учень хліборобської школи, з Требушан, К.У.
Цанько Михайло, урядник, з Голубинного, Карпатська Україна
Цендра Михайло, учитель, з Руської Долини, Карп. Україна
Чолій Василь, з Богдана, Карпатська Україна
Чепа Василь, урядник, з Великої Апші, Карпатська Україна
Черкасенко Віктор, урядник, родом з Наддніпрянщини
Шандор Іван, з Баранинець, Карпатська Україна
Шкіряк Осип, учень учит. семінарії, родом з Карп. України
Шпонтас Василь, з Дубрівки, Карпатська Україна
Штефанюк Василь, з Косівської Поляни, Карпатська Україна
Шутко Михайло, з Перечина, Карпатська Україна
Юда Михайло, учень учит. семінарії, з Рахова, Карп. Україна
Юськович Федір, з Перечина, Карпатська Україна

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

I. Першоджерельні документи

- Allied and Associated Powers. *Treaty between the principal Allied and Associated Powers and Czecho-Slovakia signed at St. Germain-en-Laye, September 10, 1919*. London: His Majesty's Stationary Office, 1919.
- Československo. *Naše Ústava*. Praha: Vesmír, 1921.
- Československo. *Sbírka zákonů a nařízení Republiky československé*. Praha: 1918-1939.
- German Foreign Office. *Documents on the Events preceding the Outbreak of the War*. New York: German Library of Information, 1939.
- Grattan, C. Hartley (ed.). *The German White Paper: full text of the Polish Documents and the Report on American Ambassador Bullitt's War Attitude*. New York: Howell, Soskin and Co., 1940.
- International Military Tribunal. *Trial of the Major War Criminals*, 32 Vols. Nuremberg: Secretariat of the Tribunal, 1948.
- Lapradelle, G. de (ed.). *La Documentation Internationale: La Paix de Versailles*. 12 Vols. Paris: Les éditions internationale, 1930-1939.
- Miller, David Hunter. *My Diary at the Conference of Paris with Documents*. 22 Vols. New York: Appeal Printing Co., 1924-1929.
- Ministerství vnitra Republiky československé. *Statistický lexikon obcí v Republice československé*. 4 vols. Praha: Orbis, 1934-1937.
- Muggeridge, Malcolm (ed.). *Ciano's Diplomatic Papers*. Translated by Stuart Hood. London: Odhams Press, 1948.
- Raschhofer, Dr. jur. Hermann. *Die tschechoslowakischen Denkschriften fuer die Friedenskonferenz von Paris 1919-1920*. Zweite Ausgabe. Berlin: Carl Heymanns Verlag, 1938.
- Sobota, Dr. Emil /ed./. *Národnostní právo československé*. Brno: Barvič a Novotný, 1927.
- Státní úřad statistický. *Sčítání lidu v Republice československé ze dne 1. prosince 1930*. 8 vols. Praha: Orbis, 1934-1938.
- Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunal Under Council Law No. 10*. Vols. I—IV. Washington, D. C.: U.S. Government Printing Office, 1949.
- The United States of America. Department of State. *Documents on German Foreign Policy, 1918-1945*. Series D, Vols. I—VIII. Washington, D. C.: U.S. Government Printing Office, 1949-1954.
- Wilson Woodrow. *The Bases of Durable Peace as voiced by President Wilson*. Chicago: The Union League Club, 1918.
- Woodward, E. L. and Butler, R. (ed.). *Documents on British Foreign Policy, 1918-1939*. Third Series, Vols. I—IV. London: His Majesty's Stationary Office, 1950-1951.
- Жаткович, Григорій И., був. Губернатор Подкарпатської Русі. *Експозе о Подкарпатській Русі*. Гомстед, Па., 1921.

II. Книжки

- Apponyi, Count Albert et alii. *Justice for Hungary: A Criticism of the Effect of the Treaty of Trianon*. London: Longmans, Green and Co., 1928.

- Бачинский, Др. Едмунд. *Подкарпатская Русь за годы 1919-1936*. Ужгород: Русский Народный Голос, 1936.
- Ballreich, Hans. *Karpathenrussland: ein Kapitel tschechoslowakischen Nationalitaetenrechtes und tschechischer Nationalitaetenpolitik*. Heidelberg: Carl Winter, 1938.
- Balogh-Beéry, Laszló (ed.). *A Ruthén Autómia*. Pécs: Taisz József, 1937.
- Beck, Joseph. *Darnier Rapport: Politique Polonaise, 1926-1939*. Neuchatel-Paris: Editions de la Baconniere, 1951.
- Бенеш, Д-р Едвард: *Реч о подкарпатурській проблемі*. Ужгород: Земський вибор єсл. обце legionářské, 1934.
- Bethlen, Stephen. *The Treaty of Trianon and European Peace*. London: Longmans, Green and Co., 1939.
- Бірчак, Др. Володимир. *Августин Волошин: його життя і діяльність*. Ужгород: Товариство "Просвіта", 1924.
- Бірчак, Володимир. *Карпатська Україна: спомини й переживання*. Прага: Нація в поході, 1940.
- Buell, Raymond Leslie. *Poland: Key to Europe*. 3rd ed. New York: Alfred A. Knopf, 1939.
- Chmelář, Josef et alii. /ed./. *Podkarpatská Rus: obzor poměrů přírodních, hospodářských, politických, církevních, jazykových a osvětových*. Praha: Orbis, 1923.
- Csáky, Élienne de. *La Question Ruthéne*. Paris: H. le Soudier, 1920.
- Currey, Muriel (ed.). *Italian Foreign Policy, 1918-1932*. London: J. Nicholson and Watson, 1932.
- Czakó, Stephen. *How the Hungarian Problem was created?* Budapest: Danubia, 1934.
- Daras, G. *A ruthén kerdes tegnap és ma*. Budapest: V. Hornyánszky, 1938.
- Deak, Francis. *Hungary at the Paris Peace Conference*. New York: Columbia University Press, 1942.
- Delegacija Karpatorusskoho Sojuza. *Karpatskaja Rus' v Češskom Jarmi*. Donald, Sir Robert. *The Tragedy of Trianon: Hungary's Appeal to Humanity*. London: T. Butterworth, 1928.
- Gibson, Hugh (ed.). *The Ciano's Diaries, 1939-1943*. Garden City, N.Y.: Doubleday & Co., 1946.
- Gower, Sir Robert. *The Hungarian Minorities in the Succession States*. London: Grant Richards, 1937.
- Gower, Sir Robert. *Treaty Revision and the Hungarian Frontiers*. London: Grayson and Grayson, 1937.
- Григашиї, Михайло. *Географія Подкарпатської Русі*. Ужгород: Унію, 1920.
- Habalak, P. *Jak vznikla myšlenka připojení Podkarpatskou Rus k Československu?* Užhorod: - - , 1935.
- Hagen, Walter. *Die geheime Front*. Linz a. D.: Niebelungen-Verlag, 1950.
- Hodža, Milan. *Nationality policy in Czechoslovakia*. Prague: Orbis, 1938.
- Hungarian Frontier Readjustment League. *Minority Grievances in Russinsko*. Budapest: V. Hornyanszky, 1927.
- Hungarian Frontier Readjustment League. *Memorandum concerning the situation of the Hungarian minority in Czechoslovakia*. Budapest: Sarkanyi, 1934.

Артюшенко, Юрій. "За самостійну Українську Закарпатську Державу", *Націоналіст (Нью Йорк)*, 12 жовтня 1938.

Баран, Др. Степан. *Весна Народів у Австро-Угорській Україні*. Мюнхен: Академія, 1948.

Брацайко, Др. Михайло. "Ганебні плями: досить з колонізацією нашого краю", *Українське Слово (Ужгород)*, 15 березня 1933.

Брацайко, Др. Михайло. "Рятуймо українську народність Пряшівщини", *Українське Слово (Ужгород)*, 15 березня 1932.

Брацайко, Др. Михайло. "Що маємо сказати п. мін. Бенешові?" *Українське Слово (Ужгород)*, 19 квітня 1934.

Бут, І. "Закарпаття і еволюція москвофільства", *Вістник (Львів)*, річ. VII, лютий I (січень 1939), ст. 60-63.

Волошин, о. Др. Августин. "Солодкий Мій Народі", *Нова Свобода (Хуст)*, 14 лютого 1939.

Vološín, Augustin. »Počátky národního probuzení na Podkarpatské Rusi«, Jaroslav Zatloukal /red./, Podkarpatská Rus, Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi, 1936.

Vološín, Augustine. »Carpathian Ruthenia«, *Slavonic Review*, Vol. XIII, 1935.

Волянський, Інж. Остап. "Січ і оборона Карпатської України", *Україна (Нью Йорк)*, 27 вересня, 4, 11, 18 та 25-го жовтня і 1 листопада 1939.

Грицей, Др. Остап. "З визвольних змагань Закарпатської України", *Свобода (Джерзи Ситі)*, 8 і 9 листопада 1938.

Hruška, Zdeněk. »Ukrajinci — národ na křížku: boj 45 milionů za samostatnost«, *A-Zet /Praha/*, 8. prosince 1938.

Гренджа-Донський, Василь. "З великих днів народин Карпатської України", *Нова Свобода (Хуст)*, від 7-го січня 1939 до останнього числа газети.

Демидчук, Др. Семен. "Справа автономії Підкарпаття", *Українське Слово (Ужгород)*, 15 листопада 1932.

Донцов, Дмитро. "Березень 1939", *Вістник (Львів)*, річ. VII, кн. 4.

Закарпатець (псевдонім). "Закарпаття", *Націоналіст (Нью Йорк)*, 3, 10, 17, 24 і 31 серпня та 7 вересня 1938.

Карпатський, Іван. *Пізнайте Правду*. Нью Йорк: Комітет Оборони Карпатської України, 1939.

Karskij, M. "Carpatho-Ukraine", *Nation und Staat (Wien)*, Vol. I (1927-1928), p. 874-876.

Lawton, Lancelot. "Ukrainians Europe's Greatest Problem", *East Europe and Contemporary Russia (London)*. Vol. III, No. 1, Spring 1939.

Loge, L. "Four Ukraines", *Current History (New York)*, February 1939.

Маркус, Василь. "Малярська окупація Карпатської України в 1939-1944 рр.", *Вістник (Нью Йорк)*, річ. VI, чис. 2, стор. 15-22.

Надгисанський, Петро (псевдонім). "З великих днів Закарпаття", *Життя (Авгсбург)*, річ. III, за березень 1949.

Огоновський, Володимир. "Возз'єднана Земля", *Життя в Західних Обласях Радянської України (Київ)*, ч. 2 за 1946 р., ст. 8-17.

Онацький, Євген. "Боротьба за Карпатську Україну", *Свобода (Джерзи Ситі)*, 21 жовтня 1938.

Онацький, Євген. "Італійсько-Німецький Арбітраж і Карпатська Україна", *Свобода (Джерзи Ситі)*, 18 листопада 1938.

Онацький, Євген. "Карпатська Україна" в *Календарі Відродження на 1952 р.* Буенос Айрес: Товариство Відродження, 1951, ст. 33-75.

Пачовський, Василь. "Підкарпатська Русь в історії", *Нова Свобода (Хуст)*, 25-28 жовтня 1938.

Пачовський, Василь. "Минуле й сучасне Закарпаття". *Свобода (Джерзи Ситі)*, 22-23 листопада 1938.

Paneyko, B. "Germany, Poland and Ukraine", *Nineteenth Century (London)*, January 1939, pp. 34-43.

Petrušćak, Ivan. »Karpatsští ukrajinci a Slované.« London: Československý výbor pro slovanskou vzájemnost, 1944.

Revan, Julian. "The March to Liberation of Carpatho-Ukraine", *The Ukrainian Quarterly (New York)*, Vol. X, No. 3, pp. 227-234.

Ревай, Юліан. "Велика сатисфакція", *Нова Свобода (Хуст)*, 14 лютого 1939.

Рогач, Іван. "Чеська провокація", *Нова Свобода (Хуст)*, 9 березня 1939.

Росоха, Др. Степан. "Самостійність Карпатської України", *Україна (Нью Йорк)*, 6 вересня 1939.

Росоха, Степан. "Вибір Президента Карпатської України", *Україна (Нью Йорк)*, 6 вересня 1939.

Росоха, Степан. "Карпатська Січ" у І. Тиктор (ред.), *Історія Українського Війська*. Вінніпег: Клуб приятелів української книжки, 1953, ст. 593-603.

Rothermere, Viscount. "Europe's Powder Magazin: Gross Injustice making for war", *Daily Mail (London)*, August 30, 1927.

Salisnjak, Dr. Nicolay. "The Problem of Carpatho-Ukraine", *East Europe and Contemporary Russia (London)*, Vol. II, No. 2, August-October 1938.

Schachter, G. "Ruthenia's way to autonomy", *Contemporary Review (London)*, January 1939, pp. 80-86.

Северюк, Олександр. "Чесько-українська війна і проголошення самостійності Карпатської України", *Діло (Львів)*, 31 березня 1939.

Seton-Watson, Robert Williams. "The Ukrainian Problem", *Raynold News (London)*, November 30, 1938.

Shandor, Vincent. "Carpatho-Ukraine in the International Bargaining of 1918-1939", *The Ukrainian Quarterly (New York)*, Vol. X, No. 3.

Simpson, Prof. George W. "The Fate of Carpathian Ukraine", *The Trident (New York)*, Vol. I, No. 6, June 1939.

Стахів, Володимир П. "Почалося в Ужгороді, а закінчилося в Мармороському Сиготі", *Вісті Братства кол. Воєнів 1-ої УД УНА (Мюнхен)*, річ. VI, чч. 1-12.

Степовий, Юрко. *Срібна Земля в огні й бурі революції*. На чужині: Накладом ОУН, 1947.

Степовий, Юрко. *Син Закарпаття*. Мюнхен: В-во ім. Хвильового, 1947.

Стерчо, Петро. "Допомога ОДВУ Карпатській Україні", *Самостійна Україна (Чикаго)*, річ. VIII, чис. 4 і 5.

Стерчо, Петро. "До питання прилучення Закарпаття до ЧСР в 1919 р.", *Свобода (Джерзи Ситі)*, 23-25 серпня 1955.

Стерчо, Петро. "Вибори до Першого Союму Карпатської України в 1939 р.", *Свобода (Джерзи Ситі)*, 12 лютого 1954.

І Н Д Е К С

З огляду на подрібну таблицю змісту цієї праці, індекс обмежено до прізвищ осіб і назв місцевостей

- Абауй-Торна — 117
 Авраменко, Василь — 93
 Адміністративний поділ Карпатської України — 34, 35, 74
 Алтенбург, Гюнтер — 173, 190, 208, 214
 Американські закарпатські русини-українці — 18-20, 24, 45, 71, 95, 137-138
 Американські українці — 93-97, 106-107
 Андрухович, Василина — 108
 Антал, Іштван — 63
 Ардів, Чорний — 166
 Аркас, полк, Микола — 76, 80
 Аттоліко, Бернардо — 173, 179
 Ауер, Павло — 156
 Бабій, д-р Олесь — 100
 Бабіля, поручник Іван — 217
 Бабота, Микола — 123
 Бад Годесберґ — 53, 149
 Балог, Андор — 11
 Бандусяк, д-р Микола — 51, 123
 Бараболя, Марко — 90
 Баранинці — 69, 74, 125
 Барановський-Лімицький, д-р Ярослав — 94, 110-111
 Барвінкош — 25
 Баркасово — 64, 73
 Батьово (тепер Вузлово) — 161, 167
 Бачинський, д-р Едмунд — 55, 57, 63, 67, 132, 165-168, 169-171
 Бачинський, інж. Леонід — 38, 40
 Бачинський, Отто — 78
 Бачинський, о. д-р Юлій — 114
 Бедевля — 44
 Бек, полк. Юзеф — 12, 13, 62-64, 162, 165, 169-171, 176-180, 185-190
 Белей, Юрко — 199
 Бенедиківці — 37
 Бенеш, д-р Едвард — 19, 20, 22, 30, 33, 36, 53-54, 118, 120, 145, 169, 215-216
 Беньо, о. Василь — 95
 Беньо, Микола — 71, 95-96
 Берг — 117
 Берегово — 26, 68, 71, 73, 75, 115, 161, 174
 Березне, Велике — 197, 199
 Березне, Мале — 197
 Бескид, губернатор д-р Антін — 30, 33, 118, 119
 Бетлен, граф Іштван — 141-143
 Бігарій, о. канонік Емануїл — 37
 Біличенко, Михайло — 38
 Білки — 44, 84
 Бісун, Маруся — 111
 Бовтрадь — 73
 Богдан — 89
 Божук, Микола — 90
 Бокшай, о. Омелян — 31, 113
 Бокшай, проф. Осип — 31, 112
 Бонкало, Олександр — 64
 Боннет, Жорж — 215
 Боришкевич, Іван — 95
 Боришкевич, Юлія — 95
 Борош, Юрко — 77, 111
 Боршош-Кум'ятський, Юлій — 91
 Брабціану, румунський шарж д'аф-ферс у Берліні — 206
 Бравхіч, генерал Валтер фон — 194
 Брашайко, д-р Михайло — 27, 31, 38, 40, 45, 48, 83, 116, 118, 123, 129, 145
 Брашайко, д-р Юлій — 27, 30, 38, 40, 45, 48, 55, 58, 89, 118, 119, 129, 134
 Брейха, Ян — 30, 31, 34
 Брик, д-р Іван — 42
 Бродій, Андрій — 10, 11, 32, 45, 55, 57, 58, 62, 66-67, 124, 143, 170, 196
 Бродій, Іван — 32
 Брустури — 87
 Буріян, барон Степан — 140
 Буштоно — 48, 89
 Вайда, Микола — 49
 Вайда, пор. Степан — 77, 217
 Вайцеккер, Ернест фон — 190, 209
 Валентова, Міла — 196
 Василенко, Марія — 94
 Василенко, Михайло — 44, 124
 Василияни, Отці Чину Св. Василія Великого — 49, 77-78
 Вахнянин, Остап — 38
 Велика Копаня — 41, 48
 Велике Березне — 84, 197
 Великий Бичків — 84, 111
 Великі Лучки — 44, 70
 Велчек, граф Іван фон, німецький амбасадор у Парижі — 215
 Вереш, Василь — 51
 Веріле, Янош — 11, 15
 Верт, генерал Генрік — 208
 Вертипорох, проф. Є. — 263
 Ветшттайн, Янош — 11, 15
 Вишні Ремети — 73, 75
 Відень, 70-76, 113-114
 Віктор Емануїл III, король Італії — 156, 207
 Віллані, барон Фридрих — 63, 64
 Вілок — 73
 Вільсон, президент Вудров — 17, 20, 114, 138, 222
 Воерманн, д-р Ернест — 163, 174, 206
 Волове (тепер Міжгір'я) — 88
 Воловець — 70
 Волошин, о. монс. д-р Августин — 27, 31, 38, 45, 49, 51, 54-58, 67, 69-70, 72, 79, 86, 101, 105, 109, 110-114, 119-121, 128, 129-131, 133-135, 145, 173, 175, 181, 185, 198-200, 213-215, 222
 Ворон, Андрій — 76, 123, 128, 200
 Всенародний Конгрес Угорських Русинів у Хусті — 17, 116-118
 Вучкове — 80, 89
 Гаджега, о. д-р Василь — 31, 113
 Гаджега, о. Юлій — 113
 Газуда, Ілько — 111
 Гайович, Федір — 90
 Галифакс, лорд — 149, 215
 Галичин, Дмитро — 107
 Ганке, Андор — 175
 Герасевич, Андрій — 90
 Гейгель, Іван — 108
 Гейш, Іван — 63
 Генлайн, Конрад — 148
 Герман, Григорій — 96
 Геровський, Олександр — 45
 Глибоке — 8
 Глинка, о. монс. Андрій — 42, 53
 Гітлер, Адольф — 53, 54, 71, 141, 149, 160, 162, 163-164, 170, 176, 179-181, 185-187, 192-193, 196, 203-206, 207-210, 219, 221
 Годжа, д-р Мілан — 52, 53, 149, 156
 Годінка, д-р Антін — 112
 Головна Руска Рада у Львові — 139
 Голота, проф. Яків — 69
 Гомичков, д-р Володимир — 30, 31, 55, 58
 Гомлок, генерал Шандор — 63-65, 190
 Гопко, Іван — 41, 48
 Горбачевська, Лідія — 145
 Горбачевський, проф. Валеріян — 84
 Горбачевський, проф. д-р Іван — 108
 Горі, Андраш — 12
 Горліс-Горський, Юрій — 90
 Горті, регент Микола — 13, 67, 156, 171, 177, 181, 208-209, 210
 Гошук, д-р Іван — 116
 Господарство Карпатської України, 24, 29, 88-90, 183-185
 Грабар, губернатор Константи́н — 52, 53, 56-57, 116
 Грановський, проф. д-р Олександр — 107
 Греко-Католицька Церква — 84-86, 128
 Гриць, шк. інсп. Іван — 38
 Губерніальна Рада в Ужгороді — 52

Мадярська Рада в Ужгороді — 76
Мадярський Парламент — 115-116
Магістрати, Массімо — 173
Майснер, Отто — 194
Маккензен, Ганс Георг фон — 170
Мандзюк, Микола — 130
Мараморош — 117
Мараморошський Сигіт — 116, 118
Марина, о. Юлій — 32
Маркуш, Олександр — 90
Марушак, Михайло — 123, 130
Масарик, д-р Тома Гарик — 9, 18, 19,
22, 27, 29, 30, 118, 120
Матієво — 73
Мах, Шаньо — 152, 165, 194, 196
Медве, о. Михайло — 116
Медвідь, Порфирій — 31, 113
Мезнік, д-р Ярослав — 52-57
Мельник, полк. Андрій — 110-111
Мирова Конференція в Парижі —
118-120
Микұла, Іван — 96
Михалевич, Михайло — 90
Мицик, о. Омелян — 109
Мишуга, д-р Лука — 71, 107
Міговк, Петро — 90
Мілюков, Павло — 9
Міністерство, для справ "Руської
Країни" в Будапешті — 115
Мішкевич, д-р Роман — 93
Мойш, о. Грігоре — 130
Молтке, Ганс Адольф фон — 170,
185, 189-190
Москвофільство на Закарпатті — 24,
26, 27, 31, 37, 40, 44, 54
Мочерняк, Олекса — 118
Мочік, Імро — 152, 168-179
Мудрий, Василь — 62, 170
Мукачів — 14, 54, 63, 64, 66, 68, 69,
71, 73, 102, 115, 167, 169, 171, 174, 185
Мукачівська Єпархія Греко-Като-
лицької Церкви — 24, 26, 27
Мурашко, інж. Василь — 105
Мурґаш, Кароль — 193, 196
Муссоліні, Беніто — 13, 14, 54, 141,
143, 156-157, 160, 171, 176, 179-181
Мюлберґер, д-р Валтер — 193
Наболотний, д-р Іван — 105
Народний Фонд Розбудови
Карпатської України — 103-109
Народно-Просвітний Союз — 145
Народовецький Рух — 31, 36, 40
Національні меншини в Карпатській
Україні — 86-87
Невицька, Ірина — 37, 90, 123, 124, 145
Невицьке — 84, 197
Невицький, о. Еміліан — 37, 95, 117
Нересниця — 89
Нижній Бистрий — 79
Нижні Верещки (тепер Нижні
Ворога) — 64
Нижнє Студене — 41, 64
Німецька Мокра — 87
Німчук, Дмитро — 55, 57, 76, 123,
130, 135
Нова Сцена — карпатоукраїнський
театр — 41, 85, 91-92
Нарадій, єпископ Діонізій — 27,
84, 128
ОУ'єднані Українські Організації
Амери́ки — 71, 107
Обідний, д-р Михайло — 77
Общество ім. А. Дужновича — 33,
37, 44
Олдофреді, Антон Ернест — 130
Організація Державного
Відродження України в ЗДА —
94-97, 106-108, 121
Організація Українських
Націоналістів — 31, 50, 62, 97-98,
110-112, 170, 222
Орландо, Вікторіо — 20
Осмолода — 64
Павлюк, д-р Отто — 83
Павшин — 75
Пазуханич, Юрій — 123, 130
Пайков, Андрій — 96
Паланок — 75
Палош, Тереса — 95
Панчишин, д-р Маркіян — 101
Панькевич, д-р Іван — 31
Папее, Казімерж — 193
Папц, єпископ Антоній — 32
Парканій, д-р Іван — 55-56, 65
Парчаній, надпор. Йосиф — 217
Патрус, Андрій — 90, 91, 127
Пачеллі, кардинал Євген — 84
Переву́зник, Іван — 130

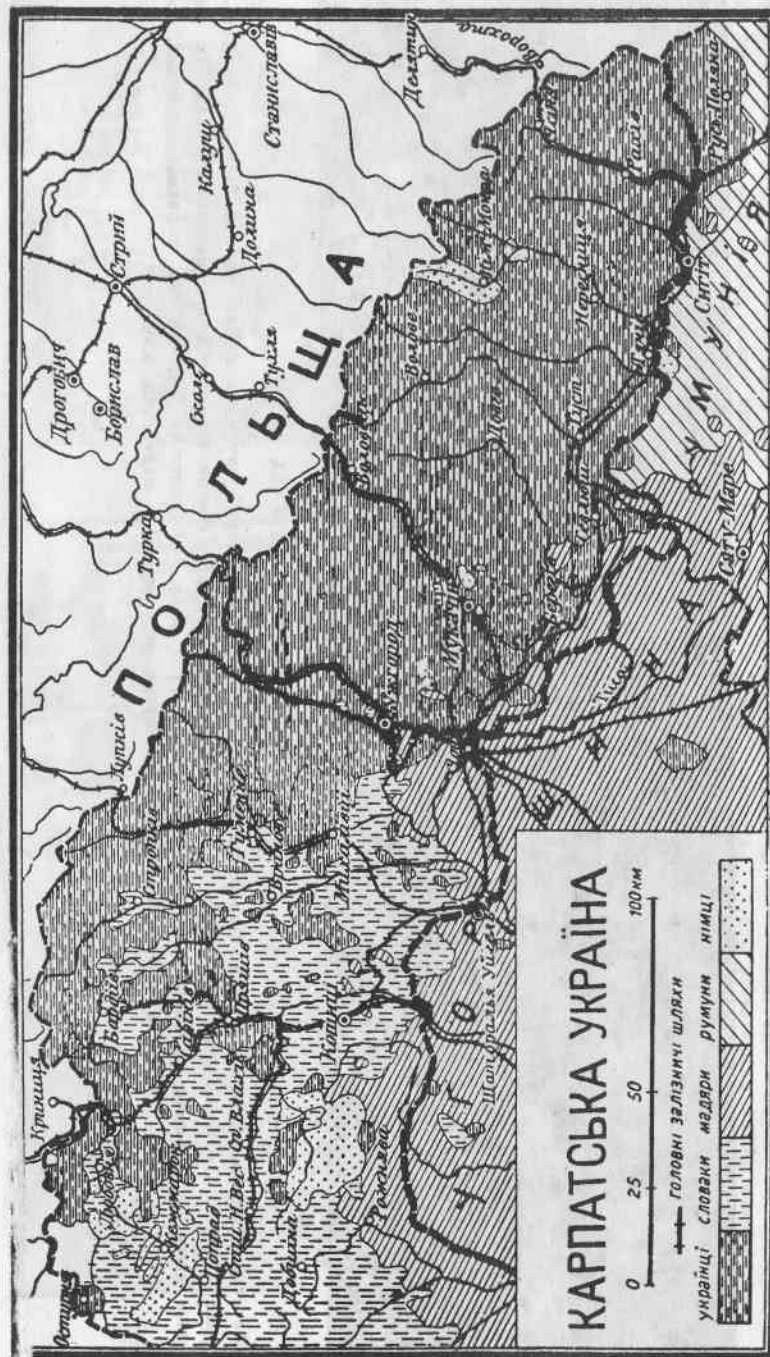
Переву́зник, д-р Юрій — 134
Перені, барон Жигмонд — 32
Перечин — 36, 41, 48, 84, 197, 199
Петреску-Комнея, Микола — 169
Петрович, консул Юлій — 6
Петрушевич, д-р Євген — 113
Пошак, д-р Іван — 45, 55, 57, 63
Підго́рд — 70, 75
Підгор'яни — 44, 70, 210
Підманастир — 64
Підплеша — 89
Пій XI — 84
Питсбурзька Греко-Католицька
Єкзархія — 113
Пласт — 38, 41, 48, 58, 68
Політичні партії в Карп. Україні
Автономний Земледільський
Союз — 10, 32, 33
Аграрна Партія — 9, 31, 144
Комуністична Партія — 31, 33
Мадярська Національна Партія 32
Народна Соціалістична Партія 44
Русская Національно-Автономная
Партія — 33
Руська (Українська) Християнська
Народна Партія — 31, 38, 45, 124
Русинська Народна Партія
в Будапешті — 143
Соціал-Демократична Партія 31,
33, 38, 124
Трудова Партія — 33
Українська Національна
Селянська Партія — 124
Українське Національне
Об'єднання — 87, 120-136
Українське крило Аграрної
Партії — 54
Поляк, Євген — 69
Поляна — 89
Полянський, Михайло — 27, 31
Попович, о. Дмитро — 52, 123
Попович, Михайло — 52
Попович, Петро — 130
Погушняк, Василь — 92
Православна Церква на Закарпатті
— 27, 85-86, 128
Прапор Карпатської України — 26, 59
Преса — 90-92
Приймак, Василь — 52

Провід Українських Націоналістів 94
"Просвіта" — 25, 27, 30, 31, 36-37, 41,
48, 60, 68, 76, 144
Прхала, генерал Лев — 132, 133, 212
Пряшівщина — 26, 28, 33, 36, 118,
197-200
Пуглик, підпор. Михайло — 217
Равшер, Алоїс — 56
Радванка — 73, 74
Ракошин — 84
Рансиман, лорд — 149, 157
Рахів — 41, 84, 89
Ревай, Федір — 48, 57, 68, 69, 123,
130, 133, 135-136, 199
Ревай, Юлій — 45, 49, 50, 52, 55, 57,
58, 67, 70, 76, 87, 88, 96, 105, 110-
111, 128, 129, 131, 133, 134, 136,
183, 185
Ревюк, Омелян — 107
Риган, Андрій — 53, 64, 65
Рижло, д-р Іван — 105
Ріббентроп, Йоахим фон — 14, 64,
71, 73-76, 83, 156-157, 163-175, 179-
182, 185-190, 192-196, 206, 208-209
Різдорфер, д-р Микола — 130
Різник, Володимир — 107
Рогач, Іван — 41, 45, 46, 48, 49, 50,
51, 52, 71, 80, 111, 123
Розкійчук, Іван — 90
Розсипал, Антонін — 26, 35
Роман, Іван — 80, 217
Романченко, сотник Іван — 68
Романюк, інж. Леонід — 69, 88, 130,
135-136
"Рондьош Гарда" ("Гвардія
Обідранців") — 12, 63-65, 190
Росоха, д-р Степан — 39, 40, 41, 42,
43, 49, 50, 52, 57, 60, 68, 76, 80-82,
90, 96, 123, 130, 135-136, 199
Рошко-Ірлявський, Іван — 90, 111
Рудницька, Мілена — 99, 145
Рувзвєлт, Френклін Делано — 207
Руська Країна — 24, 114-117
Руська Мокра — 89
Руська Народна Рада в Мукачеві —
17, в Пряшеві — 17, в Сваляві —
17, 117, в Сиготі — 17, 116, 117,
в Старій Любовні — 17, 95, 117, в

- Шептицький, митрополит галицький — 27, 28, 31, 38, 50, 54, 55, 57, 68, 70, 110-111, 113-117, 123, 130, 135-136, 143, 199
- Шерегій, Юрій Августин (з Нової Сцени) — 41, 91
- Шіналій, проф. Карло — 77
- Шмідт, д-р Паул Отто — 173
- Шобей, Василь — 130
- Шолель, Василь — 96
- Шомоді, Бейла — 63
- Шпилька, д-р Юрій — 51, 80
- Штефан, проф. Августин — 27, 28, 31, 38, 50, 54, 55, 57, 68, 70, 110-111, 113-117, 123, 130, 135-136, 143, 199
- Шуба, Володимир — 31
- Щадей, Василь — 51
- Щука, поручник Борис — 217
- Юськів, д-р Йосип — 92
- Яблонецька, Анна — 108
- Ячишин, о. Йоанн — 45
- Ясі, д-р Оскар — 115
- Ясіння — 89, 108, 118-119
- Яцко, Павло — 30, 31

Тодішній прем'єр-міністр о. д-р Августин Волошин між населенням. За ним його секретар ред. Іван Рогач, замордований німцями (гестапом) 1942 р. в Києві, де був головним редактором щоденника "Українське Слово". Всюди, куди тільки прем'єр Волошин прибував, населення вітало його ентузіастично, з окликами "Слава Україні!"

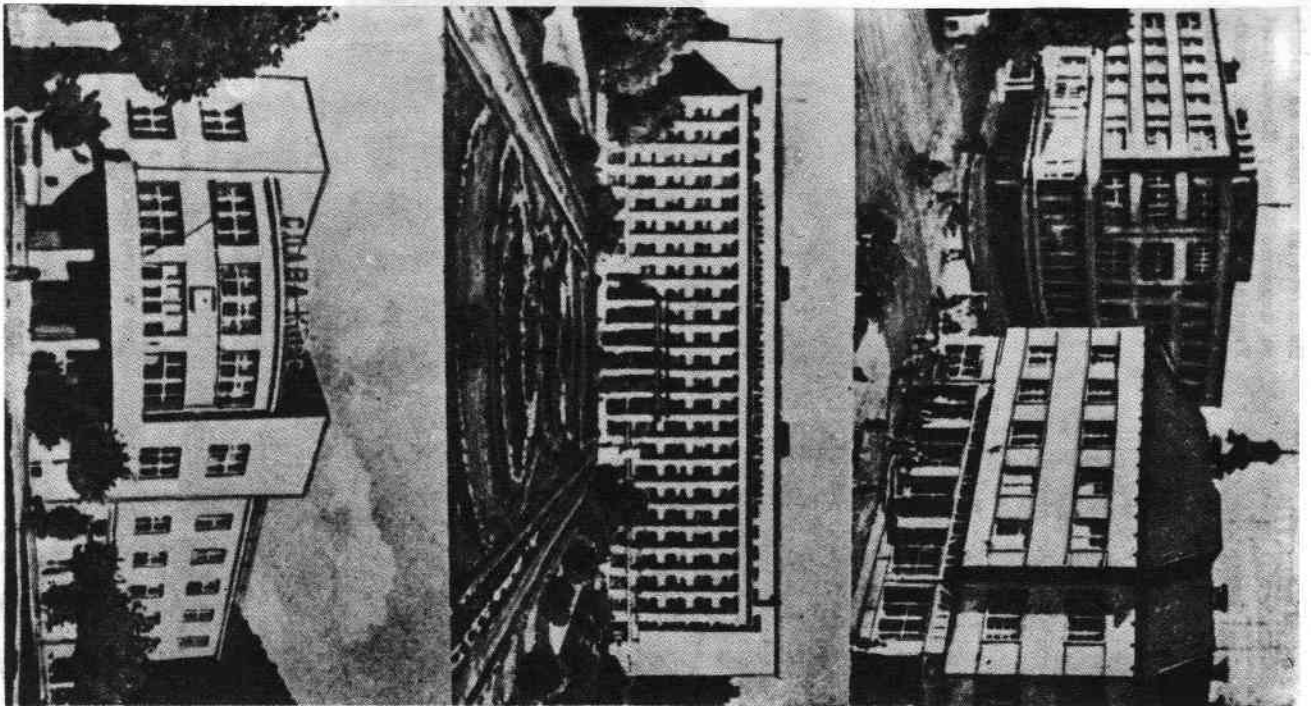

Етнографічна мапа Карпатської України і Прикарпаття, на якій зазначені державні межі з 1919 року.

КАРПАТО-УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВА

Це є оригінальна відбитка з мапи "Центральна Європа і Середземне море", яку видало Національне Географічне Товариство для Національного Географічного Магазину у Вашингтоні, Д.К., Америка, з дня 1-го вересня 1939 року. На цій мапі державні кордони Карпатської України зазначені з 1938 року і Карпатська Україна тут виразно зазначена, як окрема держава. На жаль, назви міст подані в мадярській мові.

Будинок Уряду Карпатської України в Хусті, від 11. XI. 1939 р. до 16. III. 1939 р. З права частина гори із руїнами славного Хустського замку.

Будинок Уряду Карпатської України в Ужгороді, де містився Крайовий Уряд Підкарпатської Русі, а від 7. X. 1938 р. Уряд Карпато-Української Держави.

Площа князя Корятовича в Ужгороді, на якій відбувалися віча і здвиги, а між ними історичний Просвітанський здвиг з 17-го жовтня 1937 року.

Листа кандидатів

Українського Національного Обєднання
і народностевих груп
в Карпатській Україні (Підкарпатській Русі)
для виборів до першого союму
Карпатської України (Підкарпатської Русі):

1. Др. Августин Вєлошин, премєр правит. Карпатської України Хуст
2. Рєвай Юлій, міністр Карп. України Хуст
3. Др. Брацайко Михайло, публичний нотар Хуст
4. Др. Брацайко Юлій, адвокат Хуст
5. Гріга Іван, хлібороб Вишні-Вєрецьки
6. о. Довбак Адалберт, духовник Ізки
7. Др. Долинай Микола, лікар Хуст
8. Dr. Drbal Miloš, advokát Chust
9. Дутка Августин, суддя Хуст
10. Ігнатко Іван, хлібороб Білки
11. Др. Комаринський Володимир, адвокат Хуст
12. Качала Іван, залізничар Перечин
13. Клемпуш Василь, торговець Ясіня
14. Клочурак Степан, урядник Хуст
15. Лацанич Василь, учитель Великий Березний
16. Мандзюк Микола, учитель Севлюш
17. Марушак Михайло, господар Великий Бичків
18. Інж. Романюк Леобід, урядник Хуст
19. Moys Grigorie, protoror Bila Cerkov
20. Нїмчук Дмитро, директор Хуст
21. Ing. Oldofredi Anton-Ernest Unterstaatssekretär Chust
22. Пазуханич Юрій, інспектор Хуст
23. Перевузнїк Іван, земледілець Середне
24. Попович Петро, земледілець Великі Лучки
25. Рєвай Федір, директор друкарні Хуст
26. Др. Рїздорфер Микола, лікар Свалява
27. Др. Росоха Степан, урядник Хуст
28. о. Станинець Юрій, парох Вонїгово
29. Шобей Василь, господар Вульхівці
30. Штефан Августин, началник мін. шк. Хуст
31. о. Феделєш Кирило, катехит Білки
32. Тулик Михайло, редактор Хуст

Ця листа кандидатів на послів до першого Союму Карпатської України поменшена з оригінальної — довгої на 12 цалів (інчів), а широкої на 4 цалі, з печаткою Крайової виборчої комісії в Хусті.

ПОШТОВА МАРКА
КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

спеціально видана Міністерством Пошт і Телеграфів сфедерованої Чехословацької Рєспубліки в Празі, з нагоди відкриття першого союму Карпатської України. Марка величини 2,5 x 3 центиметри, побільшена на нашій світлині. Ці марки, штампльовані поштовою печаткою в часі відкриття Союму, мають велику вартість.

ВІДКРИТТЯ СОЙМУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Згідно з діючими в той час законами, Союм Карпатської України відкрив найстарший віком посол, яким був прем'єр Карпатської України о. монс. Августин Вєлошин.

ПЕРША СЕСІЯ СОЙМУ КАРПАТ- СЬКОЇ УКРАЇНИ

Зліва, в першому ряду: посол Василь Шобей, господар, Вульхівці; посол Дмитро Німчук, директор аскурації в Хусті; посол д-р М'лош Дрбал, адвокат, Хуст; посол Федір Ревай (опертий на руку), директор друкарні, Хуст; посол д-р Степан Росоха, урядник, Хуст; і посол інж. Леонід Романюк, урядник, Хуст (другий ряд). За ними визначні гості і достойники та громадяни.

ФРАГМЕНТ З ВІДКРИТТЯ СОЙМУ КАРПАТ- СЬКОЇ УКРАЇНИ

Перший зліва: посол Михайло Тулик, редактор, Хуст; за ним зліва: посол Микола Мандзюк, учитель, Севлюш; посол Іван Ігнатко, хлібороб, Білки; посол Юрій Пазуханич, шк. інспектор, Хуст; за ними зліва: пос. о. Кирило Феделеш, гімн. катехит, Білки; пос. Іван Грига, хлібороб, Вишні Верещани; пос. о. Адальберт Довбак, духовник, Ізми. За ними службовці, гості, громадяни.

ВИБІР ПРЕЗИДЕНТА

Сойм вибрав о. д-ра Августина Волошина — президентом Карпатської України. Перший з прав: з похиленою головою. Біля нього м'я д-р Юлій Брацайко і секретар д-р Михайло Кочерган.

Другий ряд: Президія Сойму, зліва Федір Ревай, заступник голови Сойму, проф. Августин Штефан, голова Сойму і д-р Степан Росоха, заступник голови Сойму.

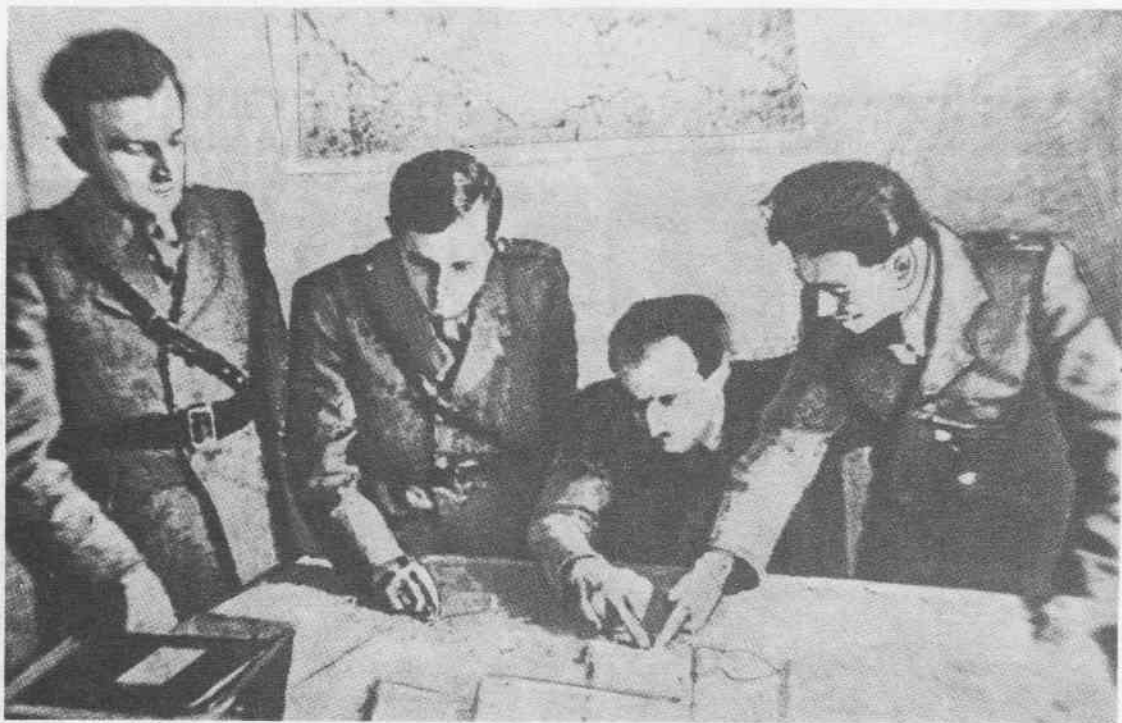

ПРОПАГАНДИВНІ АФІШІ І МАТЕРІЯЛИ

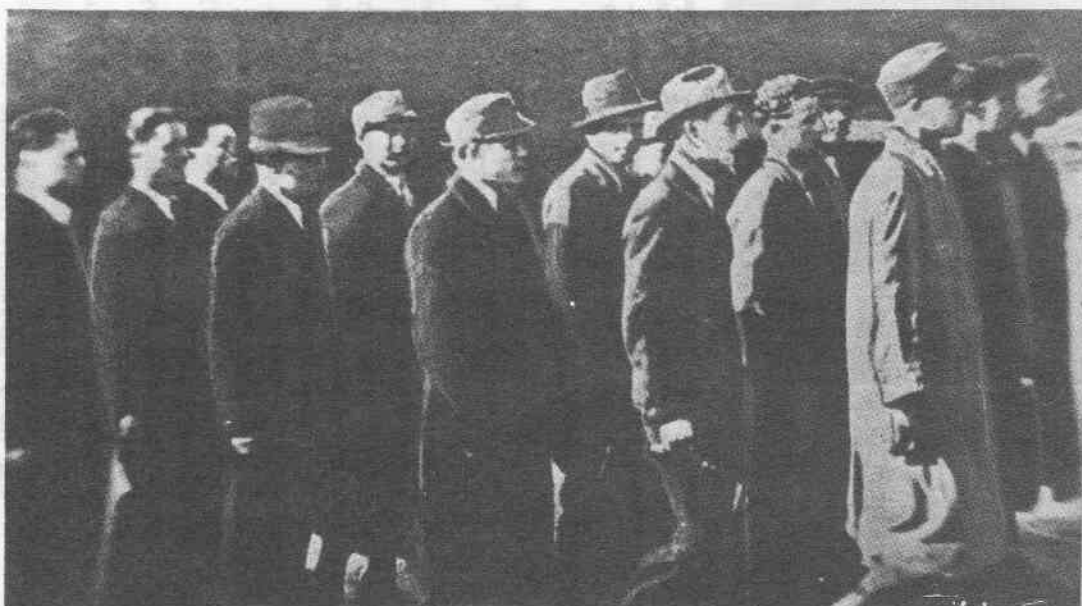
У великій кількості поширювано між населенням летючки й афіші, яких три, для прикладу, бачимо повще. Всі вони були роботи артиста-мистця Михайла Михалевича, який належав до Реферату ідеологічно-політичного виховання, пропаганди й преси "Карпатської Січі". Проф. М. Михалевич є також автором обкладинки цієї книжки.

ГРУПА КАРПАТСЬКИХ СІЧОВИКІВ ІЗ КОМАНДАНТОМ ДМИТРОМ КЛИМПУШОМ (в чорній шапці)

Головна Команда Карпатської Січі над картою своєї країни. Зліва: Іван Роман, Іван Рогач, Дмитро Климпуш і д-р Степан Росода. (Світлина з "Нового Часу" ч. 32, з 13 лютого 1939 р.).

СТУДЕНТИ УКРАЇНСЬКОЇ ТОРГОВЕЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ

масово зголошувались до Карпатської Січі і були між першими добровольцями, які з крісами в руках пішли боронити кордони своєї молодій Карпато-Українській Держави. В останній трійці маширує Петро Стерчо, автор цієї праці, Олександр Палаташ, і авторів брат Андрій Стерчо.

Мадярські наїзники ведуть на розстріл одного раненого провідника Карпатської Січі. З-права — групи січовиків, що полягли підчас рукопашного бою в обороні столиці Хусту перед малярськими наїзниками.
(Світлина з паризького "Парі С'яр", 1939 р.)

ЗАВВАЖЕНІ ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ

- На ст. 33-ій, в 19-му рядку згори написано "малярсько-русофільського Общества", а має бути "мадяронсько-русофільського";
- На ст. 42-ій, в 19-му рядку згори подано "д-р Йозеф Тука", а має бути "д-р Войтех Тука";
- На ст. 64-ій, у 8-му рядку знизу є "із бароном Ф. Віллани графом Чіяно", а має бути "із бароном Ф. Віллани та графом Чіяно";
- На ст. 64-ій, у 5-му рядку знизу є "село Торунь, Синевір...", а має бути "села Торунь, Синевір...";
- На ст. 74-ій, в 11-му рядку згори є "більшістю", а має бути "більшістю";
- На ст. 80-ій, у 2-му рядку згори є "у Вічковім", а має бути "у Вучковім";
- На ст. 147-ій, в 5-му рядку згори є "що їх проголосив", а має бути "що його проголосив";
- На ст. 159-ій, у 1-му рядку згори "залесених мадярами", а має бути "заселених мадярами";
- На ст. 169-ій, в 21-му рядку згори є "Бек, вів розмови", а має бути "Бек вів розмови";
- На ст. 269-ій, у 8-му рядку згори є "Підгоорд", а має бути "Підгород".

ЗМІСТ:

ПРИСВЯТА	5
ВІД АВТОРА	7
ПЕРЕДМОВА ПРОФ. АВГУСТИНА ШТЕФАНА	9
ПЕРШИЙ РОЗДІЛ: САМОВИЗНАЧЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ	
Становище Народних Рад у Краю	17
Акція Американських Русинів	18
Справа Закарпаття на Мировій Конференції	19
ДРУГИЙ РОЗДІЛ: ДВАДЦЯТЬ РОКІВ У ЧСР	
Спадщина по мадярах	23
Зміни на краще	25
Всі окупанти імперіялісти	29
Народницький Рух	36
Єдиним фронтом до волі	42
Підкарпаття — незалежна держава	60
ТРЕТІЙ РОЗДІЛ: НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО	
Перша Влада на своїй території	62
Втрата Ужгороду й Мукачева	70
Маніфест Першої Української Народної Ради	73
У новій столиці новий запал	79
Соборними силами вперед	93
Державно-творчі основи	112
Автономна Руська Країна в 1918 р.	115
Всенародній Конгрес Русинів у Хусті в 1919 р.	117
Прилучення Закарпаття до ЧСР	119
Зміна Конституції ЧСР в 1938 р.	120
Вибори до Першого Союму Карпатської України	121
Засідання Союму й проголошення самостійности	132
РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ: КАРПАТСЬКА УКРАЇНА В МІЖНАРОДНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИНАХ	
Ревізіоністичний Рух	138
Криза Чехословаччини	146

Ненімецькі домагання від ЧСР в Мюнхені	151
Віденський арбітраж	160
Перша підготовка підбою	175
Другий плян підбою в день виборів	180
Словацька участь у резвалі ЧСР	191
Москва лементує також	200
Вийняткове становище Румунії	203
Гітлер кивнув пальцем	207
УКРАЇНЦІ ОБОРОНЯЮТЬ СВОЮ СВОБОДУ	212
ДОКУМЕНТИ	
I. Резолюції Всенародного Конгресу Угорських Русинів у Хусті з дня 21-го січня 1919 р.	224
II. Закон Мадярського Парляменту з 1918 р. про автономію "Руської Країни" в рамках Мадярщини	225
III. Меморандум про правне положення Південнокарпат- ських Русинів, яких територія творить частину тери- торії Чехо-Словацької Держави, що його предложив Мировій Конференції 17 травня 1919 р. д-р Едвард Бенеш	227
IIIa. Лист Генерального Секретаря Паризької Мирової Конференції до міністра Бертгетона з 23 травня 1919	229
IV. Уривок промови першого губернатора Підкарпатської Руси д-ра Григорія Жатковича з дня 14 жовтня 1920 р.	229
IVa. Уривок промови першого губернатора Підкарпатської Руси, д-ра Григорія Жатковича з 17 березня 1921 р.	230
V. Маніфест Першої Української Центральної Народної Ради в Хусті з дня 10-го листопада 1938 р.	231
VI. Телеграма Першої Центральної Української Народної Ради з 17-го листопада 1938 р.	234
VII. Конституційний Закон про автономію Карпатської України з 22-го листопада 1938 р., прийнятий Парля- ментом Чехо-Словацької Республіки	235
VIII. Висліди голосування у виборах до Першого Союму Карпатської України з дня 12-го лютого 1939 р.	242
IX. Неповний список поляглих у боротьбі в Карпатській Україні	253
ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА	256
ІНДЕКС СЛОВА Генерального Секретаря Наукового Товариства ім. Шевченка проф. д-ра Є. Вертипороха	263
ІНДЕКС ІМЕН	264
МАПИ, СВІТЛИНИ И ДОДАТКОВІ ДОКУМЕНТИ	273
ЗМІСТ	287